M. NETŠKINA P. LEIBENGRUB

NSV LIIDU AJALUGU

VII KL.

NSV LIIDU TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO INSTITUUT
NSV LIIDU PEDAGOOGIKATEADUSTE AKADEEMIA

M. NETŠKINA, P. LEIBENGRUB

NSV LIIDU AJALUGU

ÕPIK VII KLASSILE

5. TRÜKK

KIRJASTUS «VALGUS» ■ TALLINN 1970

9(N)
N39

Originaali tiitel:

Институт истории Академии Наук СССР
Академия педагогических наук СССР
М. В. Нечкина, П. С. Лейбенгруб
ИСТОРИЯ СССР
Учебное пособие для 7 класса
Издание пятое
Издательство «Просвещение»
Москва 1970

Vene keelest tõlkinud
E. Kaarde (I—VI ptk.)
ja
E. Sõgel (VII—VIII ptk.)

Kunstiliselt kujundanud E. Tali

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt

2
TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU
229374

6—6

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ÕPIKU AUTOREILT VII KLASSI ÕPILASTELE.

Kallid sõbrad!

Olete jõudnud VII klassi. Teie ees on uus ajalooõpik. Te ju teate, mis on ajalugu. Juba IV klassis tutvusite te jutustustega kodumaa ajaloost. Olete õppinud kaks aastat välisriikide ajalugu: V klassis vanaaja ajalugu ja VI klassis keskaja ajalugu. Olete lugenud mitmeid ajalooainelisi ilukirjanduslikke teoseid.

Kuid VII klassis seisab teil ees tutvumine kursusega, mis on eriti tähtis iga meie maa kodaniku jaoks. Te hakkate õppima oma kodumaa, oma isamaa — suure Nõukogude Liidu ajalugu.

Meie kodumaa ajalugu on nii meile kui ka kogu maailma eesrindlikele inimestele eriti tähtis eeskätt seetõttu, et see on maa ajalugu, mille rahvad esimestena kukutasid ekspluataatorite võimu, esimestena ehitasid üles sotsialismi ja rajavad nüüd inimkonnale teed kommunismi.

Meie isamaa rahvastel on pikk ja erutav ajalugu, mis on täis lakkamatut tööd, suuri kangelastegusid klassivõitluses ja kodumaa kaitsmisel välisvaenlaste vastu, teadlaste, kirjanike ja kunstitegelaste suurt tööd.

Teie silmade ette kerkivad pildid meie maa vanimast ajaloost: inimeste elust ürgkogukondliku korra ajal, Taga-Kaukaasia, Kesk-Aasia ja Musta mere äärsetes orjanduslikes riikides. Te saate teada, kuidas ja mispärast tekkis meie maal feodaalkord, mis kestis ligi tuhat aastat.

Meie kodumaa ajaloos on toimunud palju tähtsaid sündmusi.

Vene, ukraina ja valgevene rahva esivanemad pidasid aastasadu kangelaslikku võitlust idapoolsete rändhõimude — kasaaride, petšeneegide ja polovetside vastu. Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvad on üle elanud palju võõramaalaste sissetunge. Käsikäes vene rahvaga võitlesid saksa feodaalide agressiooni vastu Baltimaade rahvad.

Meie kodumaa rahvaste ajaloolises saatuses on palju ühist. Korduvalt tõusid nad üheskoos üles klassivaenlaste vastu. Korduvalt pidasid nad võitlust ühiste välisvaenlaste vastu.

... Kesk-Aasia, Taga-Kaukaasia ja Venemaa rahulikke linnu ning külasid ründavad mongoli khaanide hordid, seal kõlisevad mõõgad, varisevad kokku kindlusemüürid, leegitsevad linnad ja külad.

Üle kahe sajandi rõhub vallutajate ike meie maad. Ent maa kogub jõudu ja tõuseb vallutajate vastu. Kes poleks kuulnud Aleksander Nevskist ja tuhandete inimeste heitlusest Peipsi järvel saksa rüütlite vastu, lahingust Kulikovo väljal?

Te saate teada, kuidas kasvas Moskva, mis oli kunagi väike linnake, kuidas tema ümber järk-järgult ühinevad Vene maad, kuidas kujuneb ja tugevneb Vene riik. Möödusid aastad. Venemaaga ühendati Volgamaa ja Siber; vabatahtlikult taasühines Venemaaga Ukraina. Kasvas Venemaa rahvusvaheline tähtsus. Moskvasse sõidavad paljude välisriikide saadikud. Ent XVII sajandi alguses ripub noore ühinenud riigi kohal hirmus oht: nii läänest kui ka loodest tungivad talle kallale vaenlased, rüüstavad tema maid ning haaravad äsja kujunenud hiiglariigi alasid enda kätte. Riigi päästab rahvas. Kõikjalt tulevad vene inimesed kodumaad kaitsma ja saavutavad ühiste jõududega võidu vaenlaste üle. Kes ei tunneks Minini ja Požarski mälestussammast Moskva Punasel väljakul? See mälestusmärk neid aegu tähistabki.

Seejärel õpite te tundma feodaalkorra viimaseid sajandeid, kuulete sellest, kuidas feodaalkorda vapustasid võimsad talurahva ülestõusud Stepan Razini ja Jemeljan Pugatšovi juhtimisel, kuidas feodaalmõisnike võimu alt vabaneda ihkav rahvas oma kodumaad hoidis ja armastas.

...1812. aastal tungib Venemaale kallale Prantsuse keisri Napoleon Bonaparte'i määratu suur armee, kuid paljude maade alistaja saab vastulöögi; Venemaa ei päästa ainult ennast, vaid aitab tervel Euroopal orjastajaist pääseda.

Te saate teada, kuidas tekkis ja kasvas meie maal revolutsiooniline liikumine.

...1825. aasta 14. detsembri udusel hommikul astuvad Peterburis Senati väljakul välja aadlikud-revolutsionäärid — dekabristid — esimesed võitlejad isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Nende järel asuvad veerand sajandit hiljem võitlusse revolutsioonilised demokraadid — talurahva huvide kaitsjad. Kes nad olid? Milles seisneb nende vaprus? Mispärast me nende mälestust austame? Ka neile küsimustele leiate vastuse NSV Liidu ajaloo kursusest.

Te saate teada ka seda, kuidas ja miks feodaalsest Venemaast sai kapitalistlik Venemaa, kuidas kasvas meie maal kõige võimsam ühiskondlik jõud — töölisklass. Möödunud sajandi keskel oli töölisklass juba tekkinud ja tugevnenud paljudes maailma maades. Karl Marx ja Friedrich Engels said tema ideede väljendajaiks. Püstitati revolutsiooniline loosung: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Kapitalismiajastul tekib ja kasvab proletariaat — kapitalismi hauakaevaja, kogu töötava ja rõhutud rahva võitluse juhtija.

Proletariaadi suur juht Vladimir Iljitš Lenin alustas revolutsioonilist võitlust möödunud sajandi lõpul. Lenin rajas bolševike partei — kommunistide partei, kes viis tormijooksule ekspluataatorliku korra vastu kogu Venemaa töölised ja talupojad.

Kogu Venemaa töölised ja talupojad... Mida see tähendab?

Tsaari-Venemaa oli paljurahvuseline riik. Suure Oktoobri momendiks elasid tema piirides üheskoos ka kõik need rahvad, kes olid osalt vabatahtlikult sinna astunud ja keda osalt oli sinna jõuga liidetud. Venemaa proletariaadi koosseisu kuulusid mitte ainult suurearvuline vene töölisklass, vaid samuti ukraina, valgevene, gruusia, armeenia, aserbaidžaani, leedu, läti, eesti, usbeki ja väga paljudest teistest rahvustest töölised. Ka Venemaa talurahvas koosnes mitte üksnes vene talupoegadest, kes elasid tuhandetes Vene külades laialt üle kogu maa. Tohutu suure Venemaa rõhutud talurahvahulkade koosseisu kuulusid kõigi tema rahvuste ja rahvaste talupojad. Seda tähendavadki sõnad «kogu Venemaa töölised ja talupojad». Neil olid ühised vaenlased: kapitalistid ja mõisnikud. Just need vaenlased kukutaski 1917. aastal Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

Esmakordselt maailma ajaloos varisevad vene töölisklassi ümber koondunud töörahva survel ekspluataatorliku korra toed. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloos.

Löönud tagasi rahvusvahelise imperialismi esimese sõjalise kallaletungi aastail 1918—1920, muutsid kommunistid, kommunistlikud noored ja kõik Nõukogudemaa patrioodid ennastsalgava kangelasliku tööga oma isamaa, mis varem oli olnud mahajäänud maa, eesrindlikuks sotsialistlikuks suurriigiks ning asusid kommunismi ehitamisele.

Sotsialismimaa suured eelised, nõukogude inimeste palav armastus oma sotsialistliku kodumaa vastu avaldusid tohutu jõuga 1941.—1945. a. Suure Isamaasõja ajal, mille käigus nõukogude rahvas lõi puruks fašistlikud agressorid ning päästis inimkonna orjastamise ja hukkumise ohust.

Ükskõik mis rahvusest te ka oleksite — venelased või ukrainlased, eestlased või grusiinlased, valgevenelased või usbekid, tadžikid, kasahhid, kirgiisid, moldaavlased, lätlased, leedulased, armeenlased, aserbaidžaanlased, turkmeenid või teiste meie maa rahvaste lapsed — te olete Nõukogude Liidu noored kodanikud, nõukogude inimesed. Nõukogude Liit on teie kodumaa, teie isamaa. Te tutvute ka oma vabariigi — Ukraina, Armeenia, Turkmeenia, Läti, Eesti ja teiste minevikuga, õpite tundma kodupaiga ajalugu, kuid pidage meeles, et see on osa kogu meie paljurahvuselise isamaa, Nõukogude Liidu ajaloost.

Kuidas võibki mitte tunda oma isamaa ajalugu? Niisiis hakkamegi seda VII klassis õppima. See, mida te teada saate, peab teile jääma kogu eluks.

Õpiku autorid.

KUIDAS TÖÖTADA ÕPIKUGA.

Te teate, et iga õpik jaguneb osadeks, osad peatükkideks ja peatükid paragrahvideks. Avage sisukord raamatu lõpus ja lugege, missugustest osadest ta koosneb.

Nagu teistes ajaloo õpikutes nii ka siin on iga paragrahv jaotatud mitmeks väiksemaks osaks, mille pealkiri on trükitud jämedama kirjaga. Edaspidi nimetame me punktiks kogu alajaotust, mille kohta see pealkiri käib. Igas punktis käsitletakse üht eraldi küsimust, mis on nimetatud juba pealkirjas.

See, millele tuleb pöörata erilist tähelepanu, on esile tõstetud kas **jämedama kirjaga** või *kursiiviga*, s. t. kaldkirjaga.

Iga peatüki lõpus on toodud peatüki sisu üldistav kokkuvõte, küsimused ja ülesanded teema kordamiseks.

Siin on mõned nõuanded, kuidas tunniks valmistuda.

1. Lugege ülesantud õppetükk tervikuna läbi. Lugedes paragrahvi teksti esimest korda, ärge püüdke loetut kohe meelde jätta, vaid katsuge sellest ainult aru saada, tema sisusse tungida.

2. Pange õpiku kõrvale ajalookaartide album ja avage tunni teemale vastav kaart. Leidke kaardilt kõik tekstis mainitavad geograafilised nimed: jõed, linnad, riikide piirid, rahva ülestõusude ning suuremate lahingute paigad jne. Püüdke sõnades väljendada, kus nad asuvad.

3. Vaadelge hoolikalt paragrahvi juurde kuuluvaid jooniseid, sest nad mitte ainult ei illustreeri õpiku teksti, vaid ka täiendavad seda.

4. Kui te loetust olete aru saanud, siis püüdke paragrahvi lõpus antud või õpetaja poolt esitatud küsimustele vastata. Paljud küsimused nõuavad teilt iseseisvat mõtlemist, õpiku teksti ning seal toodud dokumentide ja illustratsioonide analüüsimist.

Kui te tunnis märkisite vihikusse teema plaani või koostasite tabeli, siis lugege oma märkmed läbi õpikuga töötades.

5. On tarvis kindlalt teada, millal toimusid teie poolt õpitavad ajaloolised sündmused. Kõige tähtsamad kronoloogilised daatumid on õpikus jämedama kirjaga esile tõstetud. See tähendab, et need on vaja meeles pidada. Et neid kergem korrata oleks, on õpiku lõpus antud põhidaatumite kronoloogiline tabel.

6. Kui te kohtate tekstis teile tundmata sõna, siis leidke õpikust tema kohta seletus. Siin on teile abiks õpiku lõpus toodud ajalooalaste terminite tabel, milles on märgitud paragrahvid ja punktid, kus te leiate seletuse.

7. Jutustage ülesantud paragrahvi. Kui see on raske, siis lugege õppetükk veel kord läbi ning katsuge jutustada algul üksikute punktide kaupa ja pärast juba tervikuna. Seda on parem teha kõva häälega. Õpiku teksti pähe õppida ei ole tarvis. Paragrahvi peamist sisu on vaja osata esitada oma sõnadega.

1. ÜRGKOGUKONDLIK JA ORJANDUSLIK KORD.

I PEATÜKK.

ÜRGKOGUKONDLIK JA ORJANDUSLIK KORD MEIE MAA AJALOOS. MUISTSED SLAAVLASED.

§ 1. MEIE MAA VANIMAD ELANIKUD.

Ürgkogukondlik kord on esimene ja kõige pikaajalisem ajajärk inimkonna ajaloos. See kestis üle miljoni aasta. Esialgu asustasid inimesed Lõuna-Aasia, osa Aafrikast ja Euroopa lõunapoolsemad alad. Hiljem asusid nad maakera teistesse piirkondadesse, sealhulgas ka meie maa territooriumile. Maailmas ei ole ühtki rahvast, kes ei oleks oma ajaloolises arenemises seda ajajärku läbi teinud. Selle ajajärgu tegid läbi ka kõigi NSV Liidu rahvaste esivanemad.

1. Ürginimesed. Esimesed inimesed meie maal ilmusid kauges minevikus — 700 000—600 000 aastat tagasi. Kliima oli sel ajal soojem ja pehmem kui praegu ning maad kattis rikkalik lõunamaine taimestik. Väikesed ürginimeste karjad rändlesid toidu otsinguil; nad korjasid taimede vilju, kaevasid välja söödavaid taimejuuri, pidasid jahti loomadele. Inimeste elu oli raske ja ohtuderikas. Sageli pidid inimesed nälgima. Röövloomad, nagu mõõkhambulised tiigrid, lõvid ja pantrid · varitsesid inimest, ohustasid tema elu.

Kuid juba muistsed inimesed erinesid loomadest — nad oskasid *tööriistu* valmistada. Inimesed oskasid kasutada keppi ning kivi jahipidamiseks, taimede viljade kättesaamiseks ja söödavate taimejuurte väljakaevamiseks ning kaitseks metsloomade vastu. Ränikivist tahutud *pihukirvega* läks inimene jahile, puhastas jahisaagi, lõikas liha ja loomanahka. Inimesed õppisid varakult tundma tuld: nad nägid, kuidas puu süttis välgust ja kuidas vulkaanid

purskasid tuld. Nad võtsid sealt tuld ja hoidsid seda hoolikalt, laskmata tal kustuda. Ent läks vaja palju aastatuhandeid, enne kui inimene õppis ise tuld süütama. Tule kasutamine kergendas inimese elu. Nüüd võis ta ennast lõkke juures soojendades kaitsta külma eest. Ka metsloomi sai tulega eemale peletada. Tunduvalt paranes toit, sest inimesed hakkasid seda tulel valmistama.

Inimene ei elanud neil kaugetel aegadel üksikult, vaid teiste inimestega koos. Üksinda oleks ta hukkunud. Ta ei oleks suutnud ennast kaitsta metsloomade eest ega toitu hankida. Sadu tuhandeid aastaid elasid inimesed *ürgkarjadena* (umbes **700 000—100 000 aastat tagasi**). Oli väga tähtis, et inimesed töötasid ühiselt, sest see suurendas nende jõudu, nende töötulemusi, arendas nende võimeid ning muutis inimeste elu paremaks.

Inimeste ühises töös arenes nende *kõne*. Nad leppisid omavahel kokku, kuidas tegutseda, andsid üksteisele edasi oma kogemusi. Kõne aitas inimesel töötada. Ta oli tähtis tegur, mis eristas inimest loomast.

Töö lõi inimese, arendas tema mõtlemist ja kõnet.

Nii möödus umbes 600 000 aastat. Aeglaselt, kuid pidevalt arenesid tööriistad ja inimese tööoskus. Inimeste kollektiivid paljunesid ja laienesid. Järk-järgult aga toimusid looduses väga suure tähtsusega sündmused, mis muutsid põhjalikult meie maa inimeste elu.

2. Inimene ja suur jääaeg. Algas

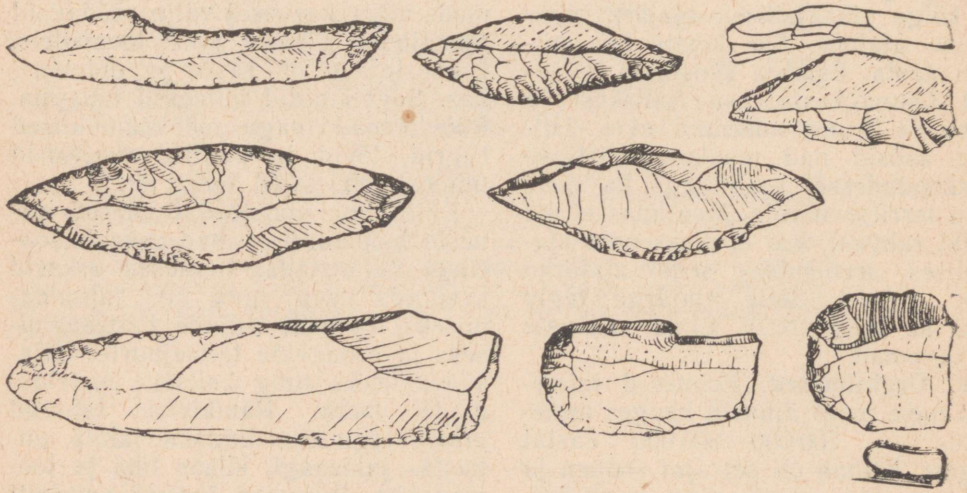

Vanimad kivist tööriistad. (Pihukirved, kõõvitsad.)
Mida pidid inimesed teadma, et osata valmistada selliseid tööriistu?

suur maa jäätumine. Põhjast hakkas aeglaselt liikuma tohutu suur jääkate. Lääne-Euroopas ulatus jääkate praegusest Berliinist lõuna poole, meie maal aga lõuna poole Kiievi praegusest asukohast. Kahe suure voona liikus ta mööda Dnepri ja Doni orgusid, kattes kõik põhja pool olevad alad jääkihiga, mille paksus oli kohati 2—3 kilomeetrit. Suurem osa meie maast muutus jääkõrbeks, kus raevutses pakane ja möllasid lumetormid. Jääkate kord taandus, kord liikus uuesti edasi. Kõige karmim jääaeg kestis umbes 100 000 aastat. Kadusid soojalembesed taimed, endised metsloomad surid välja või liikusid lõunasse. Nende asemele ilmusid põhjapõdrad, polaarrebased, koopakarud ja hiiglasuured mammutid. Jääkatte piiril tekkis tundra, sellest lõuna pool laiusid külmvöötme stepid, kohati tekkisid männi- ja kasemetsad. Jääkatte poolt puhusid külmad tuuled. Inimestel algasid rasked ajad. Elatumiseks pidi inimene nüüd pingutama kogu oma jõudu võitluses karmi loodusega.

Ja tänu tööle suutis inimene edasi elada ja ka areneda. Võitlus raskustega karastas ja arendas teda. Varem, soojal ajal, polnud peaaegu vaja hoolitseda *riietuse* eest, nüüd õppis inimene seda valmistama. Inimesed hakkasid valmistama rohkem ja paremaid *kivist tööriistu.* Terava kivikõõvitsaga puhastasid nad loomanaha, lõikasid selle siis tükkideks ja võtsid endale ümber kaitseks külma vastu. Inimesed asusid koobastesse, sest ilma *elamuta* polnud enam võimalik elada.

Tuli muutus nüüd eriti tähtsaks.

Jaht koopakarule. (*Z. Buriani maali järgi.*)

Tuleta oleks inimene külma käes hukkunud. Inimene õppis tuld tegema, seda paremini hoidma ning oskuslikult kasutama. Soe kolle muutus kogukonna elu keskpunktiks. Inimesed

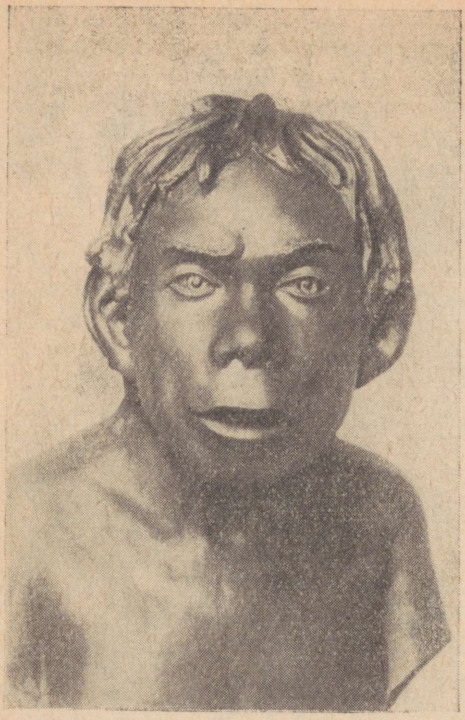

Poiss Tešik-Taši koopast.

hakkasid ühiselt suurtele loomadele jahti pidama, näiteks korraldasid ajujahi mammutile. Mammutist said nad juba mitme päeva toidutagavara. Tule abil ajasid inimesed koopast välja suure karu ja võtsid koopa oma eluasemeks.

Tule suur tähtsus inimestele kajastub muistsetes pärimustes. Kas te mäletate vana-kreeka müüti Prometheusest, kes tõi inimestele taevast tule? Müüdis räägitakse, et jumalad aheldasid Prometheuse selle eest Kaukasuse mägede külge.

3. Ürginimeste asulakohad. Kõige vanemaid inimeste asulaid ja algelisi kivist tööriistu on meie maal leitud Taga-Kaukaasias, Kesk-Aasias ja mujal.

Juba ammust ajast leidsid kohalikud elanikud ühelt künkalt Armeenias musti kive, mis näisid neile «saatana sõrmedena». Nii hakatigi seda küngast kutsuma *Saatana künkaks.* Nüüd teavad teda kõik maailma arheoloogid. Siin avastati peaaegu maapinnalt muistseid kivist tööriistu: jämedalt tahutud pihukirveid, kõõvitsaid, odaotsi. Neid leidus suurel pindalal, mis ulatus üle 1400 m². Teadlased tegid kindlaks, et mitusada tuhat aastat tagasi asus sellel künkal muistsete inimeste asula. Kiviriistade töötlemises toimunud muutuste põhjal tehti kindlaks, et inimesed olid seda kohta asustanud väga kaua, mitu tuhat aastat.

Täiuslikumaid ja mitmekesiseid kivist tööriistu leiti Kesk-Aasias (Usbekistanis) *Tešik-Taši* koopast. Siit leitud loomade luud võimaldasid kindlaks teha, et koopa elanikud olid väledale mägikitsele ja karule jahti pidanud. Pärast õnnestunud jahti kogunesid kõik lõkke ümber, küpsetasid liha, purustasid kivikirve abil loomade konte ning maiustasid luuüdiga.

Koopa pealmisest kihist leiti inimese kolju, mis oli purunenud paljudeks kildudeks. Need korjati hoolikalt üles ja kleebiti kokku ning tuntud nõukogude teadlane M. M. Gerassimov taastas kolju järgi koopa elaniku — 8—9-aastase poisikese kuju.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erinesid muistsed inimesed loomadest?
2. Kuidas muutusid jääajal meie maa looduslikud tingimused ja loomastik? Missugust mõju avaldas tunduv jahenemine inimesele?
3. Leidke kaardilt nr. 1 vanimate inimeste asulakohad meie maa territooriumil.
4. Uurige järele, kas teie kodupaiga territooriumil on avastatud muistsete inimeste asulakohti.

§ 2. SUGUKONDLIKU KOGUKONNA ASULAD.

1. Sugukondliku korra tekkimine. Mööda aastatuhandeid. Pikkamööda täiustusid *tööriistad:* hakati tarvitama kivist odaotsi ja kõõvitsaid. Muutus ka muistsete inimeste *ühiskondlik korraldus.* Hakkasid kujunema sugukonnad. Esimesed sugukonnad tekkisid umbes **30 000 aastat tagasi.** Selleks ajaks muutus ka inimene ise: tema aju ja välimus kujunesid peaaegu niisuguseks nagu tänapäeva inimesel. Teadlased nimetavad teda *mõistusega inimene.*

2. Kivi ja luu töötlemise tehnika täiustumine. Sugukondliku korra ajal arenesid tööriistad, elamu ja inimesed ise tunduvalt kiiremini kui varem. Suurte püsivate kollektiividena elades andsid inimesed nende poolt talletatud kogemusi edasi ühelt põlvkonnalt teisele.

Inimesed õppisid kivi paremini töötlema. Lüües ränikivi küljest ettevaatlike löökidega lahti õhukesi plaadikesi, andsid nad neile vajaliku kuju, seejärel täksiti selle küljest luupulgakese — *uuristuspulgakese* abil lahti pisikesi ränikivi tükikesi. Töö kestis palju tunde ja päevi ning nõudis suurt ettevaatlikkust ja osavust. Üks ettevaatamatu löök — ja kivi oli rikutud, kõike tuli uuesti otsast alustada.

Laialt levisid luuriistad, nagu *nõelad* ja *harpuunid.* Inimeste elus oli suur tähtsus kalapüügil.

Suur tähtsus oli *vibu* ja *noolte* leiutamisel: jahipidamine metsloomadele ja lindudele muutus kergemaks. Inimene õppis neid tabama kümnete ja isegi sadade sammude kauguselt.

Pikkamööda õppisid inimesed kivi liivaga siledaks hõõruma ja tööriistade pinda lihvima. Kivist noad, kirved ja kõõvitsad muutusid käepärasemaks ja teravamaks. Õpiti kividesse auke puurima, mis võimaldas kivist tööriistadele puust käepidemed kinnitada.

Inimesed hakkasid kalavõrke punuma, savinõusid valmistama ja kangaid kuduma.

Muutus ka inimeste elamu. Inimesed õppisid kasutama mitte ainult looduslikke koopaid, vaid ka *muldonne* kaevama. Pealt kaeti need loomanahkadega ning sisse ehitati kolded. Hiljem hakkasid inimesed ehitama elamuid vitstest, määrides neid üle saviga, või ka palkidest. Tekkisid *majad.*

Suured muutused toimusid ka inimest ümbritsevas looduses. Umbes 13 000—14 000 aastat tagasi hakkas soojenema. Vähehaaval taandus jääkate põhja poole. Suured sulamis-

Muistsete küttide asulapaigas. (*Z. Buriani maali järgi.*)

vee vood kandusid lõunapoolsetesse meredesse. Paljud põhjamaa loomad surid välja, teised lahkusid koos jääkattega. Hakkas kasvama rohkem rohtu ja puid. Inimese jaoks avanesid hiiglasuured alad, mis varem olid olnud jääga kaetud. Sugukondlikud kogukonnad asustasid nüüd palju laiemat territooriumi kui varem.

3. Sugukondlik kogukond. Mis on sugukondlik kogukond? *Iga sugukondlik kogukond kujutas endast sugulaste kollektiivi, kes olid seotud ühise päritolu ja majanduseluga.* Nagu te teate, töötasid kogukonnas kõik inimesed üheskoos ja neil oli ühine varandus.

Mitu ühes paigas elavat sugukonda moodustasid *hõimu*. Kogu hõimul oli ühine keel ja omad kombed. Hõimu eesotsas seisis vanemate nõukogu.

Sugukondliku korra ajal kodustasid meie maa elanikud loomi ja hakkasid *karja pidama*. Aegapidi hakati ka põldu harima (umbes 5000—2000 aastat e. m. a.). Maad kobestati terava oksa või kivist *kõplaga*, külvati seeme maasse ja koristati saak. Toi-

duvalmistamiseks hõõruti terad *kiviuhmris* puruks. Põlluharimine oli inimeste suureks saavutuseks: sai ju teri kaua säilitada ning neist talvel toituda.

Põlluharimine oli algul naiste tegevusala. Naised hoolitsesid ka laste, sugukonna toidu ja tule alalhoidmise eest. Mehed aga käisid peamiselt jahil ja püüdsid kala. Tihtipeale jäid nad kauaks oma eluasemest eemale. Nende osa sugukonna elus oli väiksem kui naistel. Sugukonna peaks peeti naist. Naisliini mööda arvestati tol ajal ka sugulust. See oli *matriarhaadi ehk emajärgse sugukonna* aeg.

4. Religiooni tekkimine. Sadu tuhandeid aastaid ei olnud inimestel mingisugust religiooni. Seda on tõestanud teadlased, kes arheoloogilistel väljakaevamistel pole leidnud mingisuguseid esemeid, mis annaksid tunnistust sellest, et muistsetel inimestel oleks esinenud religioosseid uskumusi.

Järk-järgult said inimesed kogemusi juurde ning arenes nende mõtlemine. Inimesed püüdsid loodusnähtustest aru saada, kuid ei suutnud seda.

Inimene sõltus täielikult talle arusaamatutest ja teda ähvardavatest loodusjõududest. *Inimese jõuetus võitluses loodusega sünnitaski usu jumalatesse.*

Inimene ei suutnud veel õigesti mõista teda ümbritsevat elu: mispärast näeb inimene unenägusid, haigestub, sureb, miks jahilkäik on kord õnnelik, teinekord mitte, miks möllab äike, valab vihma või tuleb põud? Ta mõtles, et jumalad müristavad taevas äikese ajal ja pilluvad välke, siis ajavad pilved laiali ja saadavad jälle päikest. Nemad valitsevad inimese elu ja surma üle, hirmuäratavate loodusjõudude üle, neil on võim inimese üle.

Inimene arvas, et jumalad, niisamuti nagu inimesedki, on head ja halvad, et neid saab mõjustada palvete ja annetustega ehk ohvritega.

Arheoloogid on avastanud suuri kaljusid ja koopaid, mille seintele on maalitud värvilisi loomade kujutisi: mammuteid, karusid, põtru, hobuseid.

Loomade kujutised koopaseintel.

Muistsete põlluharijate asulas. (*Z. Buriani maali järgi.*) *Võrrelge muistsete küttide ja põlluharijate tööriistu, tegevust ja elutingimusi. Tehke järeldusi ühiskonna arenemise kohta.*

Neid kujutisi kasutati muistsel ajal nõidumiseks. Valmistudes jahile mõnema, tantsisid muistsed inimesed siin sõjakaid tantse, hüüdsid manamissõnu, andsid hoope looma kujutisele, tõid ohvreid. Inimesed arvasid, et oma nõiatempudega võluvad nad loodust ja kindlustavad jahi kordamineku.

Väljakaevamistel muistsetes asulakohtades leitakse jumalate kujukesi, mida inimesed kunagi kummardasid. Sageli kujutasid need naist — sugukonna kaitsjat. Inimesed jumalustasid ka oma surnud esivanemaid ja loomi ning loodusjõude: päikest, tuult, äikest.

Nii tekkis ligikaudu mitukümmend tuhat aastat tagasi religioon: usk jumalatesse ja nende kummardamine. Religioonis peegeldusid fantastiliselt, moonutatult inimesi ümbritsev loodus, inimeste tegevusalad ja ühiskondlik elu.

On selge, et religioon ei saanud anda õigeid seletusi loodusnähtuste

ja inimeste elu kohta. Vähe sellest, ta hakkas takistama inimesi tõe otsimisel. Ta viis valele teele, kus polnud võimalik omandada ei kogemusi ega teadmisi.

5. Muistsete põlluharijate asulad. Kõige varasemaid põlluharijate asulaid meie kodumaal on teadlased väljakaevamistel avastanud Ukrainas (Tripólje külas), Turkmeenias (Ašhabadi lähedal) ja Armeenias (Jerevani ümbruses).

Tripolje küla juures kündes leidsid ukraina talupojad sageli vanaaegseid värvitud potikilde. Algasid väljakaevamised. Arheoloogid avastasid suure muistse asula, kus inimesed olid elanud III—II aastatuhandel e. m. a. Asula keskel oli ümmargune väljak, mille ümber seisid ühesugused savist elamud. Külas oli elanud mitu tuhat inimest, tõenäoliselt terve hõim. Tripolje muistsed elanikud olid *põlluharijad*. Nende majadest leiti põllutööriistu, kivist uhmreid ning ilusaid värviliste kaunistustega savinõusid vilja ja piima hoidmiseks. Mõnes anumas oli nisu-, odra- ja hirsiteri. Leiti palju koduloomade — lammaste, kitsede, sigade ja erilist tõugu suuresarveliste lehmade luid. See annab tunnistust, et Tripoljes oli arenenud ka *koduloomakasvatus*. Peaaegu igast majast leiti väikseid savikujusid, mis kujutasid maaviljakuse jumalannat.

Ašhabadi lähedal leiti muistne asula *Anáu*, kus inimesed olid samuti elanud III aastatuhandel e. m. a. Ka nemad tegelesid *põlluharimise* ja *karjakasvatusega*. Selleks et kuumas kliimas saaki saada, ehitasid nad kanaleid ja niisutasid põlde. Selle asula elanikud oskasid juba metalli töödelda ja telliskivist maju ehitada.

6. Ürgkogukondliku korra lagunemise algus. Viimastel aastatuhandetel enne meie ajaarvamise algust õppisid meie kodumaa elanikud *metalli* kasutama. Kõige vanemad jäljed metallide töötlemisest on leitud Uraalist, Taga-Kaukaasiast, Kesk-Aasiast, Altaist, Kaug-Idast ja teistest paikadest.

Algul töödeldi looduses leiduvat ehedat *vaske*, vahel ka kulda. Vasest valmistatud esemed olid aga liiga pehmed; hiljem hakati vasele lisama tina ja saadi *pronks*. Kuid tõeline metalliajastu saabus siis, kui inimesed õppisid *rauast* tööriistu valmistama. See põhjustas tehnikas tõelise revolutsiooni. Ilmus rauast sahanina ning maaharimine muutus kiiremaks ja kergemaks. Raudkirvega sai puu palju kiiremini maha raiuda kui kivikirvega. Arenesid uued tööoskused: inimene õppis raudnuga ja -kirvest osavalt käsitsema.

Tänu neile tööriistadele ja uutele oskustele *muutus inimese töö tootlikumaks*, teiste sõnadega, inimene hakkas tootma kõike eluks vajalikku suuremal hulgal ja kiiremini kui varem. Kasvas tööviljakus.

Põlluharijate hõimud läksid kõplapõllunduselt üle *künnipõllundusele*: maaharimisele raudninaga adra abil, kasutades veoloomadena härgi ja hobuseid.

Musta ja Kaspia mere ääres, Altais ja Kesk-Aasias asuvates steppides hakkasid inimesed vähese arvu koduloomade kasvatamiselt üle minema

rändkarjakasvatusele. Rännates paigast paika, otsisid karjakasvatajate hõimud oma karjadele häid rohumaid, neil endil aga olid olemas alatised piima- ja lihavarud.

Uutes tingimustes suurenes mehe osatähtsus sugukondlikus kogukonnas: ta tegeles karjakasvatusega, tema jõudu oli tarvis põlluharimisel ning tema hankis ja töötles ka metalle. Isa andis oma varanduse üle poegadele. Nüüd arvati sugulust juba isa liini mööda. Sugukonna peaks sai mees. Saabus *patriarhaadi* ehk *isajärgse sugukonna* ajastu. See toimus umbes II aastatuhandel e. m. a.

Samal ajal toimus sugukondlikus korras ka teisi muutusi. Metallide kasutuselevõtmisega suurenes tööraaduste hulk ning polnud enam tarvis töötada majapidamises terve suure sugukonnaga. Iga perekond võis iseseisvalt harida põldu ja koristada saaki. Hakkas suurenema üksikute *perekondade* majanduslik iseseisvus. Tööriistad ja -saadused kuulusid nüüd perekonnale, mitte enam tervele sugukonnale. Nii tekkis *eraomandus.* Nüüd ei saanud enam säilida ka kogukonna liikmete vaheline võrdsus: ühed perekonnad kogusid rohkem rikkusi, teised aga laostusid. Sellepärast tekkis koos eraomandusega ka *varanduslik ebavõrdsus.*

Ürgkogukondlik kord, kus inimesed töötasid üheskoos, valdasid ühiselt varandust ja olid omavahel võrdsed, hakkas järk-järgult lagunema.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke kaardil nr. 1 muistsete põlluharijate ja karjakasvatajate asulad. Uurige järele, kas taolisi asulaid on leitud ka teie kodupaiga territooriumil.
2. Milliste andmete põhjal jõudsid teadlased järeldusele, et Tripolje muistsed elanikud tegelesid põlluharimisega?
3. Mis on religioon? Mispärast ta tekkis?
4. Missugust ühiskondlikku korda nimetatakse ürgkogukondlikuks? Missugused põhietapid ta oma arenemises läbi tegi? Mispärast ta lagunema hakkas?

§ 3. ORJANDUSLIKUD RIIGID TAGA-KAUKAASIAS JA KESK-AASIAS.

1. Orjanduslike riikide tekkimine. Ürgkogukondlik kord asendus *orjandusliku korraga.* See oli tähtis aste inimkonna arenemises. Seda teate te juba vanaaja ajaloo kursusest.

Orjandusliku korra ajal olid olemas teineteisele vaenulikud *ühiskonnaklassid.* Põhiklassideks olid *orjad* ja *orjapidajad.*

Koos klasside kujunemisega tekkis ka *riik — eriline vägivallaorganisatsioon, mis on vajalik ekspluataatorite võimu säilitamiseks ekspluateeritavate üle.*

Kõige vanemad orjanduslikud riigid, nagu te teate, tekkisid IV—II aastatuhandel e. m. a. Idamaadel: Egiptuses, Babüloonias, Indias ja Hiinas. Siin oli maa veerikaste jõgede orgudes eriti viljakas. Ta andis head saaki isegi siis, kui teda hariti puust, kivist ja vasest tööriistadega. Saaki saadi rohkem, kui oli tarvis selleks, et kuidagimoodi toita neid,

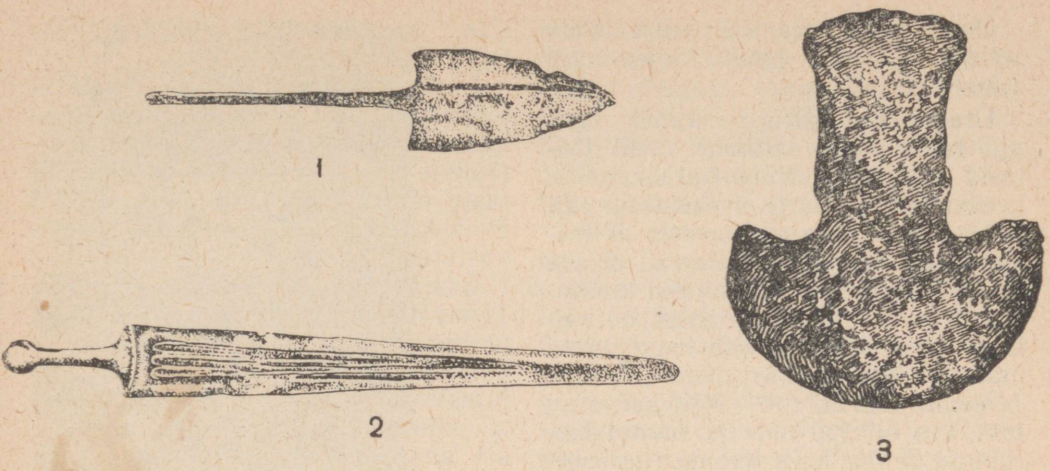

Urartulaste relvad: *1* — nooleots, *2* — mõõk, *3* — sõjakirves.

kes maad harisid ja vilja või teisi põllusaadusi koristasid. Tekkisid saagi *ülejäägid,* mida sugukonna ülemkiht võis omastada, sundides orje maad kündma, tammisid ehitama ja kanaleid kaevama. Seepärast hakati sõjavange orjadeks muutma ja sunniti neid töötama nende valdajate heaks. Hiljem hakati orjadeks muutma ka oma vaesunud hõimukaaslasi.

Hiljem, II—I aastatuhandel e. m. a. kehtestus orjanduslik kord ka teistes maades — muistses Kreekas ja Roomas. Umbes samal ajal tekkisid orjanduslikud riigid ka meie kodumaa lõunaosas — Taga-Kaukaasias, Kesk-Aasias ja Musta mere rannikul.

2. Urartu riik ja tema kultuur. I aastatuhande alguses e. m. a. tekkis Taga-Kaukaasias Ararati mäe ja Vani mägijärve ümbruses Urártu riik. Riigi ja Ararati mäe nimi pärinevad ühest ja sellestsamast tüvest.

Maapind on siin enamasti kivine. Selle harimiseks oli tarvis *rauast tööriistu.* Urartu elanikud õppisid juba I aastatuhande alguses e. m. a. rauda kaevandama ja töötlema. Urartus hakati maad harima raudhõlmse adraga. Alles rauast tööriistade kasutuselevõtmisega tekkisid Urartus saaduste ülejäägid, mida sugukondlik ülemkiht võis omastada. Tekkis varanduslik ebavõrdsus. Kujunesid orjade ja orjapidajate klass ning ühes nendega tekkis ka *riik.*

Tuhanded orjad töötasid Urartu ülikute majapidamises, harisid maad, kaevasid niisutuskanaleid, tootsid rauda, valmistasid sellest tööriistu ja relvi ning hoidsid kariloomi.

Orjapidajad pidasid julmi sõdu selleks et saaki saada. Sõjavangid muudeti orjadeks.

Urartu kuningriigis arenes tolle aja kohta *kõrge kultuur*. Seal töötasid osavad meistrid niisutuskanalite kaevamise ja suurte veehoidlate ehitamise alal. Urartus arenes ehituskunst. Hämmastama panevad orjade tööga ehitatud tohutu suured kindlused ja lossid, mille varemed on säilinud. Losside seinad olid kaunistatud marmori ja mitmevärviliste kividega. Jerevani lähedal on välja kaevatud loss, kus oli 120 tuba ja suured laoruumid, milles hoiti teravilja ja suuri veinianumaid. Kaljudesse Vani järve kaldal olid raiutud tohutu suured ruumid, arvatavasti Urartu kuningate hauakambriteks.

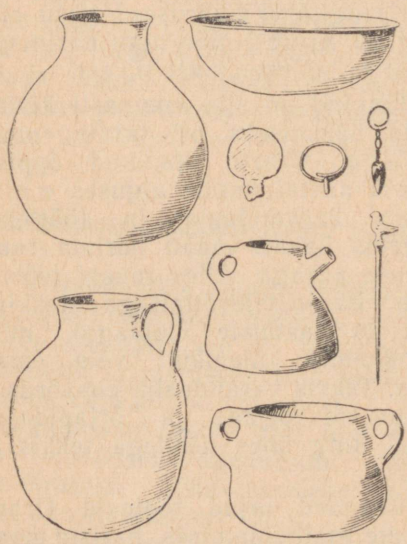

Rändlejate tarbeesemed ja ehted. (I aastatuhande lõpp e. m. a.)

Urartulased olid kuulsad metallitöötlemise poolest. Kuningate pronkskilbid ja karikad olid osavate käsitööliste poolt kaunistatud suurepäraste mustritega, millel oli kujutatud lõvisid, härgi, sõjavankreid ja relvastatud sõjamehi.

Urartus oli arenenud kirjaoskus. Tänapäevani säilinud savitahvlid, paljud kivid ja kaljuveerud on kaetud kiilkirjaliste ülestähendustega, mis jutustavad majandusest ja kuningate sõjaretkedest. Ühele kaljule käskis kuningas *Argištis I* (VIII saj. keskel e. m. a.) ühe sõjaretke mälestuseks raiuda järgmised sõnad: «64 071 inimesest osa surmasin, osa viisin elusalt kaasa. Viisin kaasa veel 286 hobust, 2251 härga ja 8205 lammast.»

Julmad sõjad naabritega nõrgestasid Urartu kuningriiki. Ta püsis umbes kolmsada aastat ja hävitati naaberhõimude poolt VI sajandi alguses e. m. a.

Armeenia ja gruusia rahvas on Urartu kultuuri pärijad.

3. Kesk-Aasia rahvad kauges minevikus. Kesk-Aasia territooriumil elasid juba väga vanal ajal meie kodumaa praeguste rahvaste — tadžikkide, turkmeenide, usbekkide, kasahhide ja kirgiisside esivanemad.

Lõuna-Kasahstani ja Kesk-Aasia steppides elasid I aastatuhandel e. m. a. *rändkarjakasvatajate* ning Amu-Darja, Sõr-Darja ja Zeravšani jõgede kallastel *põlluharijate hõimud*. Kuumas ja kuivas kliimas andis maa kunstliku niisutuse korral rikkalikku saaki. Arvukad kanalid toitsid

Kesk-Aasia elanik. (*Kujutis kuldplaadil.*)

elustava niiskusega nisu- ja odrapõlde ning õitsvaid aedu ja viinamarjaistandusi.

Üks Kesk-Aasia vanemaid riike *Horezm* kujunes Amu-Darja alamjooksul. Suured, müüridega ümbritsetud asulad ja kindlustatud linnad kaitsesid põlluharimisega tegelevat elanikkonda rändhõimude kallaletungide eest. Osavad käsitöölised ja orjad ehitasid tohutu suuri losse ning templeid. Tänapäevani on Kesk-Aasia kõrbetes säilinud kunagi õitsvate ja rikaste linnade ning asulate varemeid.

Nõukogude arheoloogid on avastanud muistse Horezmi kultuuri silmapaistva mälestusmärgi *Toprak-Kala* lossi. Kõrgele kerkisid lossi kolm torni. Arvukates tubades võib näha eredaid ja värvirikkaid seinamaalinguid, voolitud karniise, suuri saviskulptuure, mis on värvitud erinevates värvitoonides: näod ihuvärvi, rõivastus valgeks, roheliseks, siniseks, punaseks ja mustaks.

Kesk-Aasia rahvaste rikkused meelitasid paljusid vallutajaid.

VI sajandil e. m. a. tungis Kesk-Aasiasse *Pärsia kuninga* mitme tuhande meheline sõjavägi. Eriti ägedasti panid talle vastu rändhõimud. Suure vaevaga läks pärsia vallutajatel korda alistada oma võimule Kesk-Aasia. Kogu maa territooriumi jaotasid nad üksikuteks piirkondadeks, *satraapiateks*. Iga satraapia eesotsas seisis Pärsia kuninga asehaldur — satraap. Vallutajad riisusid elanikkonda ja võtsid neilt loendamatuid makse.

Rahvapärimuses jutustatakse, et kartmatu nooruk, karjus *Širak*, esinedes teejuhina, viis kord Pärsia väe veetusse kõrbe. Palju vaenlasi sai hukka. Hukkus ka Širak. Kuid mälestus tema kangelasteost elab edasi läbi sajandite.

IV sajandil e. m. a. tungis Kesk-Aasiasse *Makedoonia Aleksandri* sõjavägi. Antiikaja kuulsal väejuhil

kulus peaaegu kolm aastat Kesk-Aasia vallutamiseks. Eriti visa vastupanu avaldasid talle *Sogdiana* (Zeravšani jõgikonnas) elanikud. Sogdianalased ründasid vallutajate üksikuid väesalku, hävitasid neid ning vabastasid makedoonlaste poolt vallutatud linnu ja piirkondi. Vallutajad püüdsid elanikkonna vastupanu julmade abinõudega maha suruda. Nad purustasid linnu, tapsid maha kõik mehed ning muutsid naised ja lapsed orjadeks.

Kesk-Aasia rahvaste ajaloos on palju näiteid ennastsalgavast võitlusest võõraste vallutajate vastu. Korduvalt sattus Kesk-Aasia elanikkond naaberriikide võimu alla.

Rasketes tingimustes arendasid Kesk-Aasia rahvad oma *majandust* ja *kultuuri*: kaevasid arvukaid niisutuskanaleid, ehitasid linnu, arendasid edasi mitmesuguseid käsitööharusid ning rajasid kaubateid.

Väga vanast ajast oli Kesk-Aasia rahvastel sidemeid kreeklaste, iraanlaste, indialaste ja hiinlastega ning nad võtsid üksteiselt palju üle. Läbi Kesk-Aasia veeti Hiinast siidi kaugesse Roomasse. Roomast ja Bütsantsist veeti Idamaadesse kristalli ja tooteid haprast värvilisest klaasist. Kuulsad olid Fergana relvad ning hõbe- ja kuldnõud. Hiinlased õppisid Kesk-Aasia rahvastelt viinamarjakasvatamist. Indiast tuli Kesk-Aasiasse puuvillakasvatamine. Kesk-Aasiast veeti puuvillaseid kangaid isegi Rooma. Samarkandis ehitati veevärk, mis sarnanes Rooma veevärgiga, tinast veetoru kulges mööda turuhoonete katusealuseid ja kivikaarestikke.

Kesk-Aasia rahvad on andnud suure panuse paljude Vana-Idamaade kultuuri arendamisse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast asendus ürgkogukondlik kord orjandusliku korraga?
2. Mispärast said klassid ja riik Urartus tekkida alles pärast rauast tööriistade kasutuselevõtmist?
3. Millised teile vanaaja ajaloo kursusest tuntud orjanduslikud riigid eksisteerisid üheaegselt Urartuga?
4. Millistest Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia muistse kultuuri mälestusmärkidest kõnelevad õpiku tekst ja illustratsioonid?

§ 4. MUSTA MERE PÕHJARANNIKU RAHVAD KAUGES MINEVIKUS.

1. Sküüdid. Musta mere põhjaranniku ja Krimmi steppides elasid I aastatuhandel e. m. a. sküütide hõimud. Osa neist olid rändkarjakasvatajad, teised olid juba üle läinud põlluharimisele.

Dnepri alamjooksust ida pool laiusid *rändrahvaste* avarad valdused. Koos oma arvukate loomakarjadega rändasid sküüdid rikkalike karjamaade otsinguil paigast paika. Naised ja lapsed elasid kibitkades, neljavõi kuuerattalistes vankrites, mille ette oli rakendatud kaks või kolm paari härgi. Paksu vildiga kaetud kibitkades leiti suvel varju palavuse ja vihma eest ning talvel külma ja lume eest. Tavaliselt ratsutasid me-

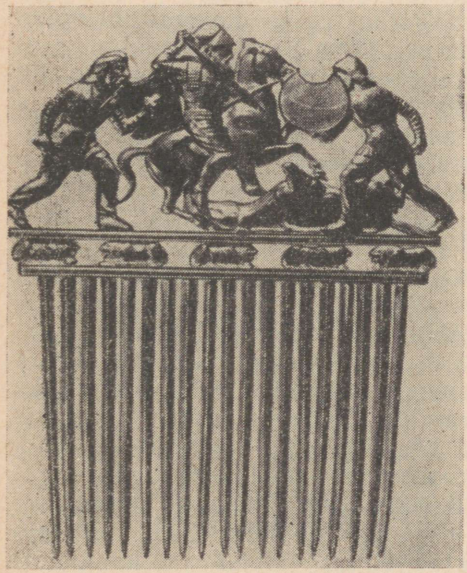

hed hobuse seljas. Vaenlase kallaletungi puhul paigutasid sküüdid oma kibitkad kiiresti ringikujuliselt, moodustades niivjisi omamoodi kindluse.

Sküüdid-põlluharijad elasid paikselt Dnepri alamjooksust lääne pool. Nad harisid maad adraga, mida vedas üks, mõnikord ka mitu paari härgi. Külvati nisu, rukist, otra, kanepit ning kasvatati sibulat ja küüslauku.

Sküütidel olid hästi arenenud mitmesugused *käsitööharud*. Musta mere põhjarannikul asuvatest sküütide kurgaanidest on rohkesti leitud kultuuri- ja olustikumälestisi: savinõusid, relvi, pronksist, rauast, kullast ja hõbedast esemeid.

Rikkuse kasvades kadus sküütide võrdsus. Sküütide ülemkihil oli tohutu suuri lammaste, lehmade ja hobuste karju. Ülikutel oli ka orje.

Pärast sküütide pealiku surma korraldati talle uhked matused. Tava järgi surmati matusetalituse ajal pealiku teenreid, orje ja hobuseid ning maeti need koos surnuga. Hauda pandi kaasa rikkalikult relvi ja kuldehteid. Sküüdid arvasid, et kõike seda on pealikul tarvis ka pärast surma. Haua peale kuhjati kõrge küngas. Tänapäevalgi kõrguvad meie maa lõunaosa steppides sküütide kurgaanid.

Ühest niisugusest kurgaanist leiti suurepärane kuldvaas, mis on arvatavasti valmistatud kreeklaste poolt, kuid kaunistatud kujutistega ränd-

Kuldvaas sküüdi kurgaanist (ülal).

Kuldkamm sküüdi kurgaanist (all).

sküütide elust: stseenidega metsikute hobuste püüdmisest ja taltsutamisest. Kaks hobust söövad vabalt stepis rohtu, nende kõrval on sküüdid kinni püüdnud ühe hobuse ja üritavad teda suure vaevaga kinni hoida. Edasi katsuvad kolm sküüti kinnipüütud hobust pikali panna. Ja viimaks on hobune kinni püütud ja taltsaks tehtud: ta seisab kuulekalt ja kummargil olev sküüt seob tal kinni esijalgu.

Ühest teisest kurgaanist leiti kuldkamm, mille ülemisel osal on kujutatud võitlevaid sõjamehi: kaks neist on jalamehed ja üks hobuse seljas. Mõni sajand enne meie ajaarvamist hakkasid sküütidel tekkima riigid, mida valitsesid kuningad.

Simferoopoli lähedal avastasid teadlased ühe sküütide riigi pealinna *Naapoli*. See oli ümbritsetud suurtest tahumata kividest laotud võimsate müüridega; sideainena oli kasutatud savisegu. Linnaväravaid kaitsesid kaks lahingutorni. Linnas avastati ülikute ilusate majade ja lihtrahva kehvade hurtsikute jäänuseid. Leiti kaljusse raiutud teraviljahoidlaid ning savist leivaküpsetusvormide, anumate ja ehete kilde.

Naapoli linnamüüri ääres avastati suur hauakamber, mausoleum, kuhu oli maetud ligi 70 sküütide ülikut. Siitsamast leiti ka üle tuhande kuldehte.

On kindlaks tehtud, et Sküütia-Naapoli püsis peaaegu seitsesada aastat. Linna elanikud kindlustasid järjest linnamüüre ja torne, taastasid neid pärast ajutisi lüüasaamisi ning kaitsesid visalt oma sõltumatust.

Teadlased on seisukohal, et linn hävines vaenulike hõimude ootamatu kallaletungi tagajärjel. Elanikud põgenesid, jättes maha kogu oma varanduse. Seepärast ongi linna majadest leitud palju mahajäetud ehteid, majapidamistarbeid ja laste mänguasju. Nähtavasti olid linna elanikud sunnitud oma majadest lahkuma, ilma et oleksid jõudnud kaasa võtta isegi kõige kallimaid esemeid.

Teised hõimud tõrjusid sküüdid Musta mere põhjarannikult välja.

2. Muistsed linnriigid. VIII—V sajandil e. m. a., ligikaudu samal ajal, kui Dnepri alamjooksu ja Krimmi steppides elasid sküüdid, kerkisid Musta ja Aasovi mere kallastele kreeka kolooniad: *Pantikapaion* (tänapäeva Kertši asukohas), *Olbia* (Bugi jõe suudmes), *Hersonesos* (Sevastoopoli lähedal) ja teised.

Nagu te teate, olid need kolooniad rajatud Vana-Kreekast tulnud asukate poolt. Iga niisugune linn oli ümbritsetud kõrge kivimüüriga ja moodustas koos linna ümber paiknevate maadega iseseisva orjandusliku riigi. Tal oli oma valitsus ja sõjavägi ning ta müntis ise oma raha.

Linnade elanikud harisid põldu, kasvatasid viinamarju, tegelesid käsitööndusega ning neil oli elav kaubavahetus ümberkaudsete elanike ja Kreekaga. Sküüdid tõid siia müügiks teravilja, kariloomi ja orje ning ostsid käsitöötooteid, veini ja kangaid. Linnad rikastusid kiiresti.

Kreeka linnriikides oli palju ilusaid ja uhkeid ehitusi. Orjapidajate majad ehitati kivist ja kaunistati

marmoriga. Saalides seisid marmorkujud; seinad olid kaunistatud värviliste maalidega. Väljakutel seisid kaunid templid. Tänavad olid sillutatud kiviplaatidega. Vihma ajal voolas vesi ära piki sõidutee serva ehitatud rentsleid. Sadamates seisid laevad: ühed neist olid tulnud Kreekast, teised valmistusid sinna purjetama.

Iga kreeka linna rikkus ja heakord rajanesid paljude tuhandete orjade vaevarikkal ja kurnaval tööl.

3. Bosporose kuningriik. V sajandil e. m. a. kujunes Musta mere põhjarannikul suur orjanduslik riik, Bosporose kuningriik. Tema piirid hõlmasid Kertši poolsaare, Tamani poolsaare ja Doni alamjooksu. Riigi pealinnaks sai Pantikapaion. Kreeklaste kõrval moodustasid suure osa Bosporose kuningriigi elanikkonnast sküüdid — rikastunud ülikud, käsitöölised, kaupmehed, põlluharijad ja orjad.

107. aastal e. m. a. toimus siin orjade ülestõus. Ülestõusnud orjad tapsid kuninga, haarasid võimu enda kätte ja kuulutasid kuningaks oma juhi *Saumaki.* Meieni on jõudnud mõned hõbemündid pealiskirjaga «kuningas Saumak». Nähtavasti püsis võim ülestõusnute käes küllalt kaua: nad jõudsid isegi münte vermida. Suure vaevaga, kutsunud endale abiks võõramaisi vägesid, surusid Bosporose orjapidajad ülestõusu maha.

Bosporose sküütide ülestõus on meie maa ajaloos esimene teadaolev orjastatud elanikkonna ülestõus rõhujate klassi vastu.

Suur osa kreeka kolooniaid sattus Vana-Rooma mõju alla. Kreeka ja rooma kolooniaid Musta ning Aasovi mere kallastel kutsutakse antiikseteks [1]. Hiljem hävitasid suurema osa neist rändhõimud.

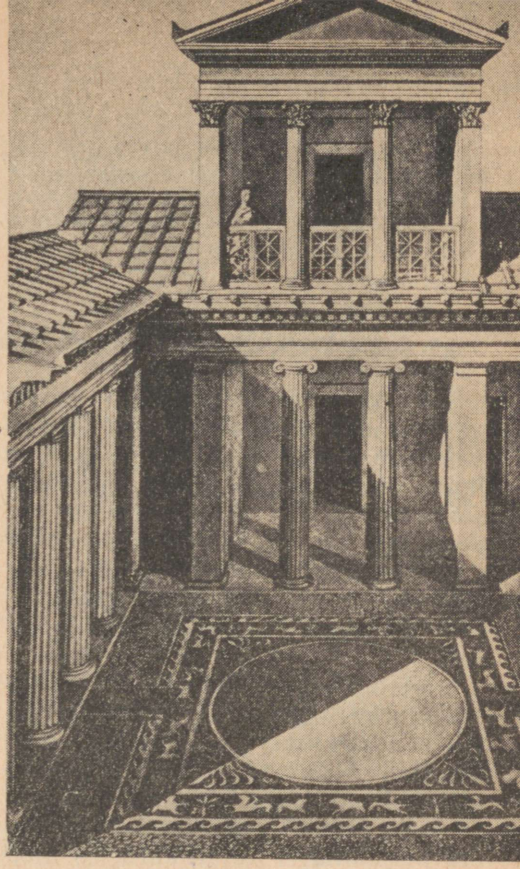

Siseõuega maja, mis kuulus orjapidajale Olbiast. (*Rekonstruktsioon.*)

[1] *Antiikne* — muistne (ladina keelest); antiikkreeka või antiikrooma (linn, kunstimälestis jne.).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused orjanduslikud riigid olid meie kodumaa territooriumil I aastatuhandel e. m. a.? Leidke nad kaardil.
2. Missugused on orjandusliku korra põhijooned? Mille poolest ta erineb ürgkogukondlikust korrast?
3. Leidke õpiku tekstist tõendeid sküütide sidemete kohta kreeka linnriikidega.
4. Millest annavad tunnistust sküütide kurgaanidest leitud vaasidel ning teistel tarbe- ja kunstiesemetel leiduvad kujutised?

§ 5. IDASLAAVLASED KAUGES MINEVIKUS.

1. Slaavlaste territoorium ja tegevusalad. Slaavlased elavad Euroopas juba muistsest ajast peale. Nad jagunevad lääne-, lõuna- ja idaslaavlasteks. Tšehhid, slovakid ja poolakad on lääneslaavlased. Bulgaarlased, serblased ja horvaadid on lõunaslaavlased. Venelased, ukrainlased ja valgevenelased on idaslaavlased.

I aastatuhandel m. a. j. elasid idaslaavlased Dnepri ja tema harujõgede piirkonnas ning Ilmeni järve ümbruses. (Vaata kaarti.) Nad jagunesid paljudeks hõimudeks: Kiievi lähedal, Dnepri paremal kaldal elasid *poljaanid*, Pripjati-äärsetes metsades *drevljaanid*, Dnepri ja Pruti ääres (kuni Dnepri suudmeni ja Musta mere rannikuni) *ulitšid* ja *tiivertsid*, Okaa jõe ääres elasid *vjaatitšid*, Ilmeni järve ümbruses *ilmeni-slaavlased*. Kõik need slaavi hõimud on vene, ukraina ja valgevene rahva ühised esivanemad.

Kaasaegsete tunnistuse järgi olid slaavlased pikakasvuline, tugev ja ilus rahvas.

Slaavlaste peamiseks tegevusalaks oli *põlluharimine*. Slaavlased kasvatasid rukist, nisu, otra ja hirssi.

Maaharimine oli raske, eriti metsavööndis, sest siin tuli enne maad metsalt vallutada.

Põllu alla mineval kohal raiusid slaavlased raudkirvega puud ja võsa maha. Puud kuivasid terve suve ning järgmisel aastal need põletati. Uut põldu äestati raske oksäkkega, tuhk segunes pealmise mullakihiga ning siis külvati seeme mulda. Niisugust maaharimisviisi nimetatakse *alepõllunduseks*.

Pärast paari saaki oli maa välja kurnatud ning uus maatükk tuli metsast puhastada ja täis külvata. Vana põld jäeti paljudeks aastateks sööti, kuni sinna uus mets peale kasvas. Alepõllundus nõudis tohutu suurt töökulu. Suurearvuline sugukondlaste kollektiiv sai hädavaevalt hakkama väikese maatüki ülesharimisega.

Steppides ja metsastepivööndis arenes slaavlastel pikkamööda *künnipõllundus*. Siin künti raudninaga adraga.

Slaavlaste peatoiduks oli leib. Vanaslaavi keeles nimetati leiba «жито», mis tuleneb slaavi sõnast «жить».

Slaavlased pidasid *koduloomi* — lehmi, hobuseid ja lambaid — ning tegelesid ka *kalastamise* ja *küttimi-*

Rauast tööriistad VIII—IX sajandist: kirves, õngekonks, tahumiskirves, kõblas, lusikanuga, sahanina.

sega. Tol ajal leidus Dnepri-äärsetes metsades palju metsloomi, jõgedes aga rikkalikult kalu. Vanade puude õõnsustesse kogusid mesilased aastate vältel mett. Ka inimesed raiusid mesilaste jaoks puudesse õõnsusi. Niisuguseid puid nimetati tarupuudeks. Slaavlased tegelesid algelise *mesindusega*, s. o. metsmesilaste mee korjamisega.

2. Slaavlaste ühiskondlik kord. Esimestel sajanditel m. a. j. elasid idaslaavlased *sugukondlike kogukondadena.* Kogukonnad ühinesid hõimudeks. Sedamööda kuidas täiustusid tööriistad ja võeti kasutusele hobuste või härgade veojõud, suutis suhteliselt väike perekond maatüki üles harida, selle täis külvata ja sealt hiljem saagi koristada.

VI—VIII sajandil hakkasid sugukondlikud sidemed nõrgenema. Ühte sugukonda kuuluvad perekonnad asusid elama eraldi ja hakkasid iseseisvalt uusi maatükke üles harima. Siiasamasse asusid elama asukad teistest sugukondadest.

Kogukond oli endist viisi olemas, kuid nüüd hakkas ta ühendama naabreid, mitte ainult sugulasi. Nagu muistsete germaanlaste juures, nii tekkis ka idaslaavlastel sugukondliku kogukonna asemele *naaberkogukond.*

Igal perel oli nüüd kasutada oma põllumaatükk. Igale perele kuulusid tööriistad ja tema poolt kogutud saak. See oli nende eraomand. Kuid metsa, heinamaid ja veekogusid kasutasid naabrid koos, ühiselt. Naaberkogukonnas ei olnud üksikute perede varanduslik olukord enam ühesugune. Paremad maad sattusid *vanemate* ja *väepealikute* kätte. Samuti võtsid nad endale suurema osa sõjasaagist. *Nii tekkis koos eraomandusega ka varanduslik ebavõrdsus.*

Sugukondlik kord lagunes järkjärgult. Põhja pool ja üksildastes paikades püsis ta kauem, kuid lõuna pool, näiteks poljaanide hõimul, kadus ta kiiremini.

Slaavi hõimudes hakkasid esile

Andami kogumine. (*N. K. Roerichi maali järgi.*) *Vaadake, mida toodi andamiks. Mispärast seisavad vürsti kõrval tema družinnikud?*

kerkima jõukad ülemad, keda nimetati *vürstideks*. Nende ümber tekkisid sõjameeste salgad ehk *vürstide družiinad*. Vürstid käisid nende võimu all olevalt elanikkonnalt, «oma inimestelt» andamit kogumas. Seepärast nimetatigi andami kogumist «inimesi mööda käimiseks» («по-людье»).

Tavaliselt käisid vürstid andamit kogumas talve alguses. Tugeva družiinaga läksid nad slaavlaste asulatesse ja nõudsid andamit. Elanikkond (vürsti alamad) tõi neile mitmesugust vara. (Venekeelne sõna «подданный» — alam on tekkinud sõnast «дань» — andam.) Eriti hinnas olid nugise-, piibri- ja oravanahad. Toodi ka mett kannudes ja puuämbrites, vaha ja teisi põllumajandussaadusi. Asula elanikud toitsid oma kulul vürsti ja tema družiinat. Vürsti ja družinnikute hobustele tuli anda kaeru «nii palju, kui nad iganes tahavad».

Vürstid korraldasid üksteise val-

dustele sõjalisi kallaletunge. Ka see rikastas neid.

VI sajandil m. a. j. ühinesid slaavi hõimud *liitudesse.* Nende eesotsas seisid kõige tugevamate hõimude vürstid. Vürstide lähikonnas kujunes ja tugevnes järk-järgult kohalik ülikkond. Ühe *hõimuliidu* tuumikuks oli *rossi* või *russi* hõim, kes elas vanasti Rossi jõe ääres (Dnepri harujõgi Kiievist lõunas). Hiljem laienes selle hõimu nimi kõigile idaslaavlastele, keda hakati kutsuma *russideks* (venelasteks), ja maa-ala, kus nad elasid, *Russiks* ehk *Venemaaks.*

VI—VIII sajandil toimus idaslaavlastel ürgkogukondliku korra lagunemine ning hakkas tekkima klassiline ebavõrdsus. Hõimuliitude rüpes küpsesid aegamööda riiklike ühenduste alged. See kergendas idaslaavlaste võitlust välisvaenlastega.

3. Rändrahvaste kallaletungid. Slaavlased elasid pidevas ohus. Sageli tungisid neile ida poolt kallale rändrahvad hunnid ja avaarid. Musta pilvena tungisid vaenlaste väesalgad slaavlaste asulatesse. Tärisesid relvad ja voolas veri.

Vaenlased röövisid slaavlaste teravilja ja kariloomi, põletasid maha nende elamuid ning viisid mehi, naisi ja lapsi orjusesse.

Slaavlased pidid olema alati valmis ootamatu kallaletungi vastu. Vapralt võitlesid nad oma isamaa eest, oma perekonna eest. Vahel nad isegi kündsid relvastatult. Sõjakunst oli slaavlastel kõrgelt arenenud. Üks slaavi vürst vastas uhkelt avaaride väepealikule: «Kas on maailma sündinud ja kas soojendavad päikesekiired inimest, kes suudab meie jõudu endale alistada?»

Idaslaavlased tõrjusid edukalt tagasi rändhõimude pealetungid ning kaitsesid oma sõltumatust.

4. Muistsete slaavlaste tavad ja uskumused. Slaavlaste elu olenes suurel määral loodusest: kas algavad ebasobival ajal vihmasajud või tuleb põud ja vili hukkub. Päikest, tuult, äikest, metsa kujutles muistne slaavlane elusana.

Slaavlased pidasid loodusjõude jumalaiks. Nende usk oli *paganausk.* Päikesejumalat nimetati Daždbogiks, tuulejumalat Stribogiks, äikesejumalat Peruniks.

Slaavlaste uskumustes peegeldusid selgesti nende tegevusalad, mis olid seotud põlluharimisega. Päikese auks korraldasid slaavlased pidustusi. Kevadel pühitseti talve ärasaatmist ja kevade vastuvõtmist ning küpsetati pliine, mis olid ümmargused nagu päike. Talve kujutav õlgnukk kas põletati pidulikult või uputati jõkke. Mängiti ringmänge ja lauldi:

Oi, kevadkuu kaunike,
too kevade rõõmusid,
too heldesti kaasa sa
juurtele jaksu,
viljale küllust.

Slaavlaste uskumustes peegeldus ka nende tegevus karjakasvatajatena. Üht jumalaist, keda nad nimetasid Veles, pidasid nad karjajumalaks.

Jumalatele tuli meelehead anda, ohvreid tuua. Meie kõnepruuki on jäänud jälgi neist muistsetest tavadest. «Saja, saja, vihmake, annan ande rohkesti!» öeldakse mõnikord vihma ajal. See on muistne lubadus

tuua vihmale ohvrit, et ta tugevamini sajaks.

Slaavlased mõtlesid, et pärast surma asuvad inimesed mingisugusesse teise maailma ja jätkavad seal elu. Nad austasid surnud esivanemaid.

Surnud vürstidele ja družinnikutele korraldati pidulikke matuseid. Veel praegugi on nähtavad kurgaanid, mis on kuhjatud nende haudadele. Palju niisuguseid kurgaane on Smolenski lähedal. Vürstide kurgaanid on kuni 10 m kõrged ja nende ümbermõõt on 100 m. Arheoloogid on kaevanud ja uurinud sadu niisuguseid kurgaane ning on vähehaaval kindlaks teinud slaavlaste elu ja uskumuste üksikasjad.

Surnud vürst riietati sõdalase rüüsse, tema kõrvale asetati tema relvad, koduse majapidamise esemed ja toidutagavarad. Siis surmati sealsamas vürsti naine või tema orjatar ning mitu hobust. Kõige selle peale kuhjati hagu, raagusid ja puid ning süüdati siis põlema. Kui lõke oli kustunud, veeti tuleasemele kokku kõrge kurgaan ja korraldati peied: matusepidu sõjamängude ja võistlustega kurgaani ümber surnu auks. Üks niisugune neljakorruselise maja kõrgune kurgaan asub Tšernigovis. Seda nimetatakse «Mustaks hauaks».

On leitud ka vaeste inimeste kalmeid. Need ei ole kõrged, siin ei ole kalleid relvi ega ehteid, orje ega teenreid. Ainult mõned kõige vajalikumad tööriistad ja majatarbed pandi surnule hauda kaasa.

Nii võimaldasid väljakaevamised muistsetel kalmetel arheoloogidel kindlaks teha mitte ainult slaavlaste matusekombeid, vaid näha ka seda,

Kivist ebajumal. (X sajand.)

kuidas neil hakkas tekkima varanduslik ebavõrdsus.

Palju kahju tegid inimestele paganlikud uskumused: need sisendasid neile ebausklikku hirmu loodusjõudude ees, allutasid neid võhiklikele ennustajatele — nõidadele ja võluritele, nõudsid neilt ohverdamist, mille juures tapeti mitte ainult kariloomi, vaid surmati ka inimesi — surnu naine ja teenijad.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake kaardi järgi kindlaks territoorium, kus elasid idaslaavlased VIII—IX sajandil. Kus elas iga õpikus nimetatud hõim? Näidake, kus elasid idaslaavlaste hõimud, keda õpikus pole nimetatud. Kuidas neid kutsuti?
2. Missugused kaks põlluharimisviisi olid idaslaavlastel? Jutustage neist.
3. Miks toimus üleminek sugukondlikult kogukonnalt naaberkogukonnale? Mille poolest nad teineteisest erinevad?
4. Miks lõid slaavlased endale loodusjõududest jumalad? Kuidas peegeldusid slaavlaste religioossetes uskumustes nende tegevusalad ja ühiskondlik kord?
5. Võrrelge idaslaavlaste ühiskondlikku korda kauges minevikus ühiskondliku korraga, mis valitses teile tuntud Taga-Kaukaasia, Kesk-Aasia ja Musta mere põhjaranniku riikides I aastatuhandel e. m. a. Missugused on nende erinevused?

I PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Sadu tuhandeid aastaid kestis meie kodumaa territooriumil ürgkogukondlik kord. Oma arenemises tegi ta siin, nagu teisteski maades, läbi mitu etappi.

Algul elasid inimesed väikeste rühmadena, ürgkarjadena (umbes 700 000—100 000 aastat tagasi). Tööriistade täiustumine tõi endaga kaasa muutusi nii inimeste tegevusalades kui ka nende ühiskondlikus korras. Jahipidamine suurtele loomadele nõudis püsivamaid ja alalisi inimeste kollektiive. Järk-järgult algas üleminek sugukondlikele kogukondadele (ligikaudu 100 000—30 000 aastat tagasi).

Sugukondlike kogukondade ajastu kestis mitukümmend tuhat aastat (umbes 30 000 kuni 3000 aastat tagasi, mõnede rahvaste juures aga tunduvalt kauem).

Inimeste elu ürgkogukondliku korra ajal oli täis puudust ja ohtusid. Kuid just siis astus inimene esimesed tähtsad sammud loodusjõudude tunnetamisel, võttis kasutusele tule, õppis valmistama mitmesuguseid tööriistu ja -vahendeid, millest paljusid kasutatakse veel tänapäevalgi (vasar, kirves, nuga, nõel, niit, paat, ratas jne.). Pikkamööda tekkisid põlluharimine ja karjakasvatus. Sündisid käsitööalad.

Pidevas töös arenes ka inimene ise, tema töövilumused, mõtlemine ja kõne. Tekkisid kunsti algmed: kaljumaalingud, skulptuur, laulud ja tantsud.

Ürgkogukondliku korra ajal töötasid kõik inimesed üheskoos, jaotasid võrdselt oma töö saadusi ning olid omavahel võrdsed.

Viimastel aastatuhandetel enne

meie ajaarvamist õppisid inimesed algul lõuna pool, hiljem ka meie kodumaa teistes paikades metalli kasutama. Lõuna pool, kus põlluharimise ja karjakasvatamise tingimused olid soodsamad kui metsavööndis, arenes majandus kiiremini. Selle tulemusena saadi rohkem töösaadusi. Tekkisid eraomandus ja varanduslik ebavõrdsus. Nii tingisid tööriistade täiustumine ja majanduse arenemine teatavaid muutusi ka ühiskondlikus korras.

Aegamööda kujunesid välja üksteisele vaenulikud *ühiskonnaklassid*, see tähendab suured inimeste rühmad, kellest üks omastas teise töö tulemused.

Meie kodumaa lõunaosas — Taga-Kaukaasias, Kesk-Aasias ja Musta mere põhjarannikul — tuli ürgkogukondliku korra asemele orjanduslik kord ning kujunesid esimesed orjanduslikud riigid (I aastatuhandel e. m. a.).

Orjandusliku korra ajal oli kaks põhilist vaenulikku klassi: orjad ja orjapidajad. Orjapidajatele kuulusid maa, majad, töökojad ja orjad. Orjadel ei olnud oma varandust ja nad ise kuulusid orjapidajale, olid tema omanduseks. Vaevarikka, kurnava tööga lõid nad talle rikkusi. Majandus ja kultuur hakkasid kiiremini arenema. Üleminek ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale oli suureks edusammuks ühiskonna arenemises.

Orjanduslik kord on niisugune ühiskonnakord, kus on kaks põhilist vaenulikku klassi — täiesti õigusteta ja omanduseta orjade klass, ja orjapidajate klass, kellele kuuluvad mitte ainult kõik rikkused, vaid ka orjad.

Selleks et talupoegi, käsitöölisi ja orje sõnakuulmises hoida ning nende vastupanu maha suruda, oli orjapidajatel tarvis erilist organisatsiooni. Niisuguseks organisatsiooniks, kes rakendas vägivalda töörahva kallal, saigi *riik*, kelle käsutuses olid sõjavägi, ametnikud, kohtunikud ja vanglad. «Ajalugu näitab, et riik kui eriline inimeste sundimise aparaat tekkis ainult seal ja siis, kus ja millal tekkis ühiskonna jagunemine klassideks, — tähendab, jagunemine niisugusteks inimeste rühmadeks, kellest ühed saavad alaliselt omastada teiste tööd, kus üks ekspluateerib teist.» (V. I. Lenin.) Seega koos klasside kujunemisega tekib ka riik. Orjapidajatel aitas rahvahulki sõnakuulmises hoida ka religioon.

I aastatuhandel m. a. j. asustasid Ida-Euroopa laialdasi alasid idaslaavlaste hõimud — vene, ukraina ja valgevene rahva ühised esivanemad. VI—VIII sajandil m. a. j. ürgkogukondlik kord idaslaavlastel järkjärgult lagunes ning tekkisid eraomandus ja varanduslik ebavõrdsus ning ühes sellega ka riiklike ühenduste alged. Kuid idaslaavlased, nagu muistsed germaanlasedki, ei läinud üle orjanduslikule korrale, vaid feodaalkorrale. Sellega te tutvutegi järgmises peatükis.

Küsimusi ja ülesandeid I peatüki kordamiseks.

1. Missugust mõju avaldasid tööriistade täiustamine ja edusammud majanduses inimeste ühiskondlikule korrale? Tooge oma järelduste kohta tõendeid õpiku tekstist.

2. Kuidas nimetatakse esimest ühiskondlikku korda kõigi maailma rahvaste ajaloos? Missugused on tema põhijooned? Leidke kaardil teile tuntud muistsete küttide asulakohad ning põlluharijate ja karjakasvatajate asulad (meie kodumaa territooriumil).

3. Miks tuli ürgkogukondliku korra asemele orjanduslik kord? Missugused on tema põhijooned?

4. Missugused orjanduslikud riigid olid olemas I aastatuhandel e. m. a. meie kodumaa territooriumil? Leidke need kaardil.

5. Millised olid idaslaavlaste tegevusalad ja ühiskondlik kord VI—VIII sajandil m. a. j.?

6. Mida te teate oma kodupaiga muistsest ajaloost (kõige vanemast ajaloost)?

2. FEODALISMI TEKKIMINE JA ARENEMINE.

II PEATÜKK.

VANA-VENE RIIK.
VARAFEODAALNE RIIK KESKUSEGA KIIEVIS.

(IX sajandist kuni XII sajandi alguseni.)

Õppides VI klassis keskaja ajalugu, tutvusite te juba feodalismi tekkimise ja arenemisega välisriikides.

Te teate, et V sajandi lõpul langes kõige suurem vanaaja orjanduslik riik — Lääne-Rooma keisririik. Orjade ja koloonide ülestõusud ning «barbarite» kallaletungid hävitasid pikkamööda Lääne-Euroopas orjandusliku korra, mis oli juba ammu hakanud takistama majanduse ja kultuuri arenemist. Vanaaja ajalugu oli lõpule jõudnud. Algas keskaja ajalugu.

Nagu te teate, kestis *keskaja esimene periood* V sajandi lõpust kuni XI sajandini. Sel ajal kindlustus enamikus Euroopa ja Aasia maades *feodaalkord* ning kujunesid feodaalriigid. Samal ajal hakkasid feodaalsuhted arenema ka meie kodumaa territooriumil — idaslaavlastel ja Kesk-Aasia rahvastel, ning veel varem (III—IV saj.) Taga-Kaukaasia rahvastel. IX sajandi teisel poolel moodustus Ida-Euroopas suur ja tugev varafeodaalne riik *Russ*. Tema keskuseks oli Kiievi linn. Tema tähtsaima linna järgi nimetatakse seda riiki ka *Kiievi-Venemaaks*.

§ 6. KLASSIDE TEKKIMINE IDASLAAVLASTEL.

1. Majanduse arenemine. Slaavlaste hõimuliidus, kes elasid Dnepri kallastel, oli põlluharimine peamiseks tegevusalaks, nii nagu varemalt-ki. IX—X sajandil arenes see edasi. Alepõllundus asendus künnipõllundusega. Lõuna pool hakati üha sagedamini kündma paari härgadega.

Slaavlased harisid üles uudismaad ja laiendasid oma põllupinda, nihutades seda järjest põhja poole. Metsad taganesid põllumaa ees. Üha rohkem oli näha rakkes hobuseid, suurenes sahkade ja atrade hulk. Põllumehed õppisid maad paremini kasutama; hakati kasvatama *tali-* ja *suvivilja*. Talupojad said rohkem vilja — rukist, nisu, kaera ja hirssi. Sagedamini hakati rajama juurviljaaedu, kus kasvatati hernest, naerist ja läätse. Talumajapidamistes suurenes kariloomade ja kodulindude arv.

Talupojad ise meisterdasid endale lihtsaid tööriistu, kudusid lõuendit, valmistasid jalanõusid ning õmblesid riideid. Venemaal valitses tol ajal jagamatult *naturaalmajapidamine*, mille juures, nagu te teate, peaaegu kõik eluks vajalik toodeti igas majapidamises. Kaubandus oli väga nõrgalt arenenud.

Vähehaaval muutusid tööriistad keerukamateks. Nende valmistamiseks oli vaja erilist oskust ja palju aega. Talupoegade hulgast kerkisid esile inimesed, kes tegelesid peamiselt käsitööga. Slaavlastel oli palju osavaid seppi, pottseppi, ehitusmeistreid, puu- ja kivinikerdajaid.

Käsitöö arenemisega tekkisid erilised käsitööliste asulad. Kaitseks kallaletungide vastu ümbritsesid käsitöölised oma asula valliga või taraga ning piirasid tugeva puuseinaga. Nii tekkisid ja arenesid *linnad*. Muistsed slaavi linnad Kiiev, Novgorod ja Tšernigov olid *käsitöö- ja kaubanduskeskused*. Enamasti tekkisid Vana-Vene linnad endiste keskuste ümber, kus elasid vürstid, kus tuli kokku veetše ja kus otsustati kohtuasju. Niisuguse linna keskel seisis tugev kindlus, mille ümber paiknes käsitööliste ja kaupmeeste possaad.

Endiselt olid põllutööriistad algelised ja töö vaevarikas ning aeglane. Kuid ürgkogukondliku korraga võrreldes oli tehnika siiski edasi arenenud ning põllumajandussaaduste ja mitmesuguste käsitöötoodete hulk oli suurem, kasvas *tööviljakus*.

2. Feodaalsuhete tekkimine. Majanduse arenemisega tugevnesid ri-

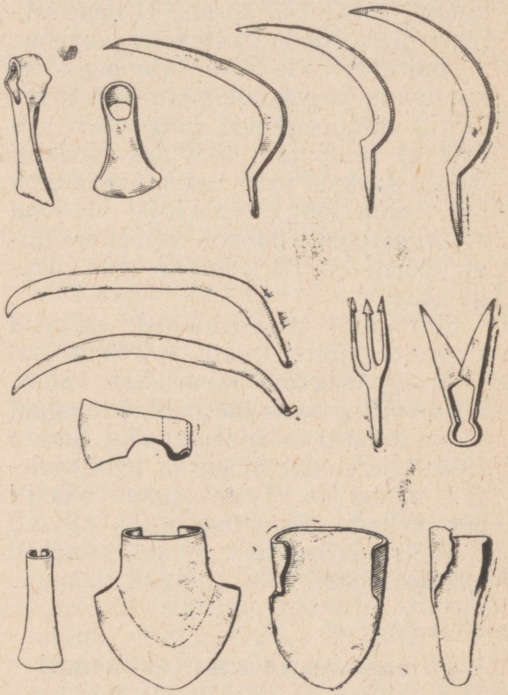

Põllutööriistad XI—XII sajandist: kõplad, sirbid, vikatid, kirves, ahing, lambakäärid, adrahõlmad, sahahõlmad. *Võrrelge neid VIII—IX sajandi tööriistadega. Millest te näete tööriistade arenemist?*

kastunud kogukondlased ning vana sugukondlik ja hõimu ülemkiht. Nad võtsid enda valdusse kogukonna maid ning muutsid need oma omandiks, muutudes ise maavaldajateks.

Maavaldajad orjastasid vaesunud kogukondlasi ja nõudsid neilt mitmesuguste kohustuste täitmist. Vanavene talupojad, keda nimetati *smerdideks*, sattusid üha sagedamini sõltuvusse maavaldajast. Vabade talumaade hulk vähenes, kuid ülemkihi valduste suurus kasvas. Ülemkihti kuuluvat maavaldajat — *feodaali* — kutsuti tol ajal *bojaariks*. Hiljem tekkis sellest nimetusest sõna «barin».

Haarates enda kätte talupoegadele kuuluvaid kogukonnamaid, jätsid bojaarid talupoegadele *hingemaa*, selleks et talupojad, töötades feodaali heaks, saaksid toita iseennast ja oma peret oma tööga. Talupojal oli *oma majapidamine*: hobune või paar härgi, tööriistad, hütt, kus ta oma perega elas.

Sõltuvusse maavaldajast sattusid smerdid mitmel viisil. Mõnikord sai talupoeg isandalt laenu kas rahas, vilja või kariloomade näol. Niisugust laenu kutsuti tol ajal *kupa*'ks. Smerd töötas peremehe heaks ja teda nimetati *zakup*'iks. Teisel juhul sõlmiti peremehega tööleping, mida kutsuti *rjad*'iks. Niisugust sulast nimetati *rjadoovitšiks*.

Maavaldajate majapidamises töötas ka teatav arv orje, neid kutsuti tol ajal *holoppideks*. Kes muudeti orjaks-holopiks? Eeskätt sõjavangid. Kuid mõnikord müüsid ka mõned smerdid end ise vaesuse pärast feodaalile holopiks. Kui keegi abiellus orjaga, siis muutus ta ka ise holopiks.

Kuid tolleaegse ühiskonna peamiseks tööjõuks polnud mitte orjad, vaid talupojad. *Kõiki peamisi põllumajandussaadusi tootsid smerdid.* Holopid töötasid enamasti feodaali majapidamises.

Mis ühiskondlik kord see oli? Me näeme, kuidas järk-järgult kujunes kaks põhilist klassi: *talupojad-smerdid, keda maavaldaja on orjastanud ja kes tema heaks töötavad, ja maavaldajad — feodaalid. Talupoegadel oli hingemaa oma majapidamise jaoks.* Tunneme siin ära feodaalsuhted. Järelikult hakkas ka Venemaal kindlustuma *feodaalkord*.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Seletage, kuidas tekkisid idaslaavlastel feodaalide ja neist sõltuvate talupoegade klass.
2. Kes on zakupid ja rjadoovitšid? Miks neid niimoodi nimetati?
3. Meenutage feodaalkorra põhitunnuseid. Millised on tema erinevused orjanduslikust korrast?

§ 7. VANA-VENE RIIGI TEKKIMINE.

1. Idaslaavlaste ühinemine Kiievi vürstide võimu alla. Nagu eespool öeldud, tekkisid slaavlastel VI—VIII sajandil hõimuliidud ning kujunesid riiklike ühenduste alged. Vana-Vene riik Dnepri alamjooksul kujunes järk-järgult. IX sajandi lõpul allutas *Kiievi* oma võimule Novgorodi vürst

Oleg. Vana-Vene riigi keskuseks sai Kiiev. Vana-Vene riigi koosseisu kuulusid suured slaavlastega asustatud piirkonnad, nende hulgas poljaanide, severjaanide, drevljaanide ja teiste slaavi hõimuliitude alad. Vana-Vene riik tugevnes ja rikastus smerdide töö arvel. Riiki aga juhtisid maavaldajad — vürstid ja bojaarid.

Riigi tekkimine kiirendas feodaalsuhete arenemist. *Vürst* allutas oma võimule smerde, kogus neilt andamit ja vallutas uusi maid erilise relvastatud meeste salga — *vürsti družiina* abil. Kõiki tähtsamaid riigiasju otsustas vürst koos *bojaaride nõukoguga* (rikaste ja suursuguste feodaalidega). Tekkis eriline, vürsti ja tema bojaaride kohus.

Vana-Vene riik keskusega Kiievis oli *varafeodaalne riik.* See oli *feodaalsuhete väljakujunemise* aeg, kui püsis veel sugukondliku korra igandeid: koos käis *veetše* (rahvakoosolek), suurt osa etendas *rahvavägi*, elanikkonna sõltuvus vürstist piirdus sageli ainult *andami* maksmisega. Slaavlastel kehtis endiselt veritasu sugulaste tapmise eest.

Ent muistsed sugukonna- ja hõimusuhted surid aegamööda välja. Uued, feodaalsuhted kasvasid ja tugevnesid.

2. Drevljaanide ülestõus. Te juba teate, et esimesed Kiievi vürstid kogusid neile alluvalt elanikkonnalt ise andamit. Vürstide ahnusel ei olnud piire.

Töörahvas tõusis sageli üles vürstide omavoli ja väljapressimiste vastu. Aastal 945 võttis vürst *Igor*, üks esimesi Vana-Vene riigi vürste, koos oma družiinaga drevljaanidelt vägivaldselt rohkem andamit kui tavaliselt: tema družiina tahtis rikastuda, uhkesti riietuda ja kalleid relvi saada. Olles kogunud rikkalikult andamit, saatis Igor suurema osa oma družiinast koju, ise aga ei läinud — ahnus piitsutas teda tagant. Ta läks uuesti andami järele. «Lähen tagasi ja käin veel korra,» otsustas vürst ja hakkas drevljaanidelt uut andamit nõudma. Drevljaanid aga tõusid Igori vastu üles. «Harjub hunt lammaste juurde käima, kannab ära kogu karja, kui me teda ei tapa,» ütlesid nad ja tapsid vürsti. (Lugege läbi paragrahvi lõpus asuv dokument. Vastake dokumendi kohta käivatele küsimustele.)

Igori lesk Olga, kes hakkas pärast vürsti surma valitsema, õiendas drevljaanidega julmalt arveid: pärimused räägivad, et ta põletas nende linna maha ning et tules hukkus palju selle elanikke. Kuid ikkagi pidi ta kindlaks määrama täpse andamimäära ja kinni pidama nende kogumise reeglitest.

3. Võitlus välisvaenlaste vastu. Vana-vene rahval tuli korduvalt tagasi lüüa sõjakate naabrite — varjaagide, kasaaride ja petšeneegide kallaletunge.

Varjaagide (nii kutsuti Venemaal Skandinaavia poolsaarel elavaid normanni hõime) röövretked hoidsid IX sajandil hirmul paljusid Euroopa maid: Inglismaad, Prantsusmaad, Itaaliat. Suurtel paatidel tungisid varjaagide väesalgad mööda Soome lahte, Neeva jõge, Laadoga järve ja Volhovi jõge ka Vene aladele. Nad riisusid Venemaa rikkusi, tapsid elanike ning püüdsid saada oma

valdusse suurt veeteed «varjaagide juurest kreeklaste juurde» — Balti merest Mustale merele. Varjaagide väesalgad vallutasid Novgorodi ja mõned teised Vene linnad. Võitluses kohalike elanikega said paljud varjaagid surma, osa neist läks kodumaale tagasi, kuid need, kes jäid Venemaale, slaavistusid kiiresti, võttes omaks slaavlaste keele ja kombed.

Kaua ja visalt tuli vana-vene rahval võidelda *kasaaridega*, kes elasid tol ajal Volga ja Doni vahel. Kasaaridel oli poolrändlev eluviis ning nad sooritasid korduvalt röövretki Venemaale ja sundisid slaavlasi endale andamit maksma.

Kiievi vürstid lõid kasaaride kallaletungid edukalt tagasi ning tungisid omakorda nende valdustesse. Te tunnete A. S. Puškini luuletust «Laul selgeltnägijast Olegist», kus kõneldakse ühest niisugusest retkest:

> Nüüd kavatseb teravsilmne Oleg
> kasaaride vastu minna,
> et külasid, põldusid tasumisretk
> neil tule ja mõõgaga pillaks...

Suur oht ähvardas Venemaad *petšeneegide* poolt. Nende hõimud tungisid Musta mere põhjarannikule Aasiast.

Hakkavad smerdid põldu kündma — ja järsku ilmuvad pööristormina kuskilt välja petšeneegid oma kärmetel hobustel, röövivad vara, põletavad maha küla ning viivad smer-

Polovetsi sõjamees. Raidkuju.

did, nende naised ja lapsed orjusse. Petšeneegid jõudsid Kiievini välja, kuid linna vallutada nad ei suutnud: linnamüürid olid tugevad ning elanikud vaprad ja sõjaasjanduses vilunud.

Lüües tagasi stepi rändrahvaste kallaletunge, kaitsesid venelased Kesk- ja Lääne-Euroopat nende rüüsteretkede eest.

4. **Sõjakäigud Bütsantsi.** Kiievi vürstid korraldasid vallutusretki varase keskaja kõige rikkama maa — Bütsantsi vastu, kes püüdis alistada oma võimule Venemaad.

Vürst *Oleg* jõudis suure sõjaväega Bütsantsi pealinna *Konstantinoopoli* (Venemaal kutsuti seda Tsargradiks) alla ja piiras selle ümber. Legendis räägitakse, et vürsti käsul panid sõjamehed oma laevad ratastele ja pärituulega liikus venelaste laevastik mööda maismaad Bütsantsi pealinna müüride poole. Bütsantslaste hirmutamiseks lasksid venelased lendu hulgaliselt tuulelohesid. Vene väe tugevus pani bütsantslased värisema. Tsargrad oli sunnitud venelaste tingimustega nõustuma.

911. aastal sõlmiti Vana-Vene riigi ja Bütsantsi vahel leping. Vene kaupmehed said õiguse sõita Tsargradi ja kaubelda seal tollivabalt. Kroonikakirjutaja jutustab, et võidu märgiks lõi Oleg Tsargradi väravate külge oma kilbi.

Sõjakäigud Bütsantsi vastu kestsid ka vürst Igori ajal.

Varafeodaalne Vana-Vene riik tagas feodaalide õigused maale, aitas neil orjastada talupoegi, lõi tagasi vaenlaste kallaletunge ja vallutas uusi territooriume.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas kujunes Vana-Vene riik? Millal see toimus?
2. Mida ühist oli riigi tekkimise põhjustes frankidel, araablastel ja slaavlastel?
3. Leidke kaardilt veetee «varjaagide juurest kreeklaste juurde». Nimetage jõgesid ja järvi, kust see tee läbi läheb.
4. Valmistage ette jutustus Vana-Vene riigi võitlusest välisvaenlaste vastu. Koostage oma jutustuse plaan.

DOKUMENT.

KROONIKA VÜRST IGORI SURMAST.

Alljärgnevalt toome siin jutustuse sellest, kuidas vürst Igor drevljaanidelt andamit kogus ja kuidas ta drevljaanide maal tapeti üle jõu käivate andamite väljapressimise eest.

Vasakul pool on antud kroonika tekst vana-vene keeles, paremal pool aga selle teksti eestikeelne tõlge.

В лето 6453.[1] В се же лето рекоша дружина Игореви: «отроци Свеньлъжи изоделиСelsamal 945. aastal ütles družiina Igorile: «Sveneldi[2] kaaslastel on rohkesti rel-

[1] Igori sõjaretke daatum on originaaltekstis antud tingliku ajaarvamise järgi «maailma loomisest peale». Niisugust ajaarvamist kasutati Venemaal kuni XVIII sajandi alguseni, millal tsaar Peeter I selle muutis. Arvutage välja nende ajaarvamiste vahe aastates. Kuidas viia üks ajaarvamine üle teiseks?

[2] *Sveneld* — Igori vojevood.

ся суть оружъем и порты, а мы нази; поиди, княже, с нами в дань, да и ты добудеши и мы». И послуша их Игорь, иде в Дерева в дань, и примышляше к первой дани, и насиляще их и мужи его; возьемав дань, поиде в град свой. Идущу же ему въспять, размыслив рече дружине своей: «идите с данью домови, а я возъвращюся, похожю и еще». Пусти дружину свою домови, с малом же дружины возъвратися, желая больша именья. Слышавше же древляне, яко опять идеть, сдумавше со князем своим Малом: «аще ся въвадить волк в овце, то выносить все стадо, аще не убьют его; тако и се, аше не убьем его, то вся ны погубить»; и послаша к нему, глаголюще: «почто идеши опять? поимал еси всю дань». И не послуша их Игорь, и вышедше из града Изъкоръстеня деревляне убиша Игоря и дружину его; бе бо их мало. И погребен бысть Игорь, и есть могила его у Изъкоръстеня града в Деревех и до сего дне.

vi ja rõivaid, meie aga oleme paljad. Tule, vürst, meiega andamit koguma. Saad sina ja saame ka meie.» Igor võttis neid kuulda ja läks drevljaanidelt andamit koguma. Aga tema ise ja tema mehed suurendasid andami määra ja tarvitasid nende (drevljaanide) kallal vägivalda. Olles kogunud andami, läks ta tagasi oma linna. Kui ta uuesti tagasi tuli, sõnas ta oma družiinale: «Minge andamiga koju, mina aga lähen tagasi ja käin veel korra (andamit kogumas).» Saatis nii oma družiina koju, ise aga läks väikese kaaskonnaga tagasi veel suuremat saaki saama. Kui drevljaanid kuulsid, et ta (vürst) tuleb uuesti tagasi, pidasid nad nõu oma vürsti Mal'iga: «Harjub hunt lammaste juurde käima, kannab ära kogu karja, kui me teda ei tapa. Nii ka siin, kui me teda ei tapa, hukkume kõik.» Drevljaanid saatsid tema (vürsti) juurde saadikud teatama: «Mispärast sa, vürst, uuesti tuled, said sa ju kogu andami kätte.»

Igor aga ei võtnud neid kuulda. Ja drevljaanid tulid Iskorosteni linnast välja ning tapsid Igori ja tema kaaskonna, sest neid oli vähe.

Ja maeti Igor sinna ja seisab tema haud Iskorosteni linna juures drevljaanide maal tänase päevani.

Küsimusi.

1. Võrrelge katkendit kroonikast selle sündmuse lühikese ümberjutustusega õpiku tekstis. Milliseid uusi andmeid te saite kroonikast?

2. Tõestage kroonika teksti põhjal, et drevljaanide ülestõus oli nende vastuseks vägivallale ja omavolilisele andami suurendamisele vürst Igori ja tema družiina poolt.

1. Vürst Svjatoslavi sõjaretked. Vana-Vene riik kasvas järk-järgult. Vürstide kätte kogunesid suured rikkused. Suurenes družiinade sõjaline võimsus ja lahingukunst. Vene vägi oli liikuv, kogenud ja vastupidav. X sajandil vallutas vürst *Svjatoslav*, Igori ja Olga poeg, palju uusi maid ja laiendas tunduvalt Vana-Vene riigi piire.

Svjatoslav oli ettevõtlik ja sõjakas vürst. Ta oli julge, tugev ning väga vastupidav. Koos oma družiinaga elas vürst karmi sõjameheelu ega erinenud millegi poolest družinnikutest. Ta magas lageda taeva all, pannud sadula pea alla padjaks. Ta ei vedanud endaga kaasa telke ega katlaid, vaid sõi sütel küpsetatud liha. Seepärast võis ta oma väega sõjaretkel kiiresti ja «kergelt nagu panter» edasi liikuda, nagu vana kroonika jutustab. «Tulen teie peale,» hoiatas ta enne sõjaretke oma vastaseid.

Svjatoslavile alistusid Okaa ääres elavad *vjaatitšid*. Nende juurest liikus Svjatoslav itta, Volga äärde. Seal ta purustas *Volga-bulgaarlased*, kes elasid praeguse Kaasani ümbruses, ning praeguse Astrahani lähedal asunud *Kasaari riigi*. Pärast seda liikus ta lääne poole, Balkani poolsaarele.

Bütsantsi keiser kartis Venemaa sõjalist võimsust, kuid sõlmis Svjatoslaviga liidu Doonau-bulgaarlaste vastu. Svjatoslav vallutas *Doonau-Bulgaaria*. Sinna, Doonau äärde tahtis ta üle viia Vana-Vene riigi pealinna. Kroonikas on Svjatoslavi sõnad kirja pandud: «Tahan elada Perejaslavlis Doonau ääres. Seal on minu maa keskkoht, sinna tuleb kokku kõik hea: kreeklastelt kuld, kallid kangad, veinid ja puuviljad; tšehhidelt ja ungarlastelt hõbe ja hobused; Venemaalt aga karusnahad, mesi ja orjad.»

Venemaa edu tegi rahutuks Bütsantsi keisri, sest hakkas ju Venemaa kanda kinnitama üsna tema piiri ääres! Bütsants ässitas salaja rändrahvaid petšeneege, et need tungiksid Kiievile kallale. Svjatoslav lahkus Doonau äärest, kaitses kodulinna ja läks uuesti Bulgaariasse. Siis saatis Bütsantsi keiser Svjatoslavi vastu suure sõjaväe. Igast küljest ümbritsesid venelasi vaenlased. Svjatoslav kutsus oma sõjamehi üles võitlema vapralt: «Ärgem tehkem häbi Vene maale,» annab tema sõnu edasi kroonika, «vaid langeme lahingus, surnutel ei ole häbi, aga kui me põgeneme, siis on meil häbi.»

Palju raskeid ja kuulsusrikkaid lahinguid pidasid venelased. Kuid teel Kiievi varitsesid petšeneegid neid Dnepri kärestike juures ja lõid kõik puruks. Sai surma ka Svjatoslav. Pärimuse järgi tegi petšeneegide vürst endale tapetud Svjatoslavi kolbast pidusöökide jaoks joogikarika.

2. Ristiusu vastuvõtmine. Sedamööda kuidas Vana-Vene feodaalriik kasvas ja tugevnes, tuli tal üha sagedamini suhelda Bütsantsiga ja Euroopa riikidega. Kõigis neis riikides oli ristiusk juba võetud riigiusuks. Venemaal aga valitses veel paganausk.

Slaavlaste usk oma vanadesse pa-

ganlikesse jumalatesse Perunisse, Daždbogi ja Stribogi peegeldas nende ettekujutust loodusjõududest ning slaavlaste kogukondlikku elukorda, kuid ei aidanud kaasa vürsti võimu tugevdamisele. Slaavlaste paljude jumalate juures ei olnud päris selge, kes neist on peajumal ja kuidas ta suhtub vürsti võimusse.

Ristiusk seevastu ülistas juba ammu keisri võimu. Ka jumal oli kristlastel üksainus, kõikvõimas ja kõikteadja maailmavalitseja. See aitas kaasa vürsti võimu kindlustamisele.

«Ei ole teist võimu jumala kõrval,» õpetas ristiusk. Sellest tulenes ka vajadus vastuvaidlematult alistuda vürstile ja kõigile maapealsetele võimudele, sest nemad olid ju jumala esindajad.

Ristiusk tugevdas alistumist maapealsetele võimudele ka oma õpetusega «hauatagusest» elust. Ta lubas kuulekatele pärast surma elu paradiisis jumala ja inglite kõrval. Patustele ja vastuhakkajatele tõotas ta põrgut, kus valitseb kohutav kuumus ja kus kuradid patuseid tulistel sütel praevad. Hirmutades töötavat lihtrahvast kõigi nende väljamõeldistega, saavutas kirik rahva kuuleka alistumise võimudele ja kannatlikkuse.

Tolleaegsed suurepärased ristiusu kirikud, pidulikud jumalateenistused laulude, küünalde ja ikoonidega peegeldasid riigi järjest tugevnevat võimsust.

Svjatoslavi poeg, Kiievi vürst *Vladimir* võttis vastu ristiusu ja kuulutas selle **988. aastal** ametlikuks usuks Vana-Vene riigis. Vanad paganausu ebajumalakujud hävitati. Vastavalt kombele toimus ristimine vees. Vürsti käsul aeti Kiievi elanikud Dneprisse ja ristiti seal.

Kiievi ülikud võtsid meelsasti vastu ristiusu, kuna see aitas neil valitseda töötavat elanikkonda. Rahvas aga pani visalt uuele usule vastu. Paljudes külades austati endiselt vanu jumalaid. Ristiusku suruti vägivaldselt peale. Novgorodis põletasid ristimist juhtivad družinnikud Dobrõnja ja Putjáta vastuhaku eest pool linna maha. Rahva hulgas räägiti veel kaua: «Putjata ristis Novgorodi mõõgaga, Dobrõnja aga tulega.» Ülestõuse toimus ka teistes linnades.

Kirik sai vürstidelt suuri maavaldusi ja ühe kümnendiku riigi tuludest — *kümnise.*

Ristiusk toetas feodaalide võimu talupoegade üle ja tugevdas vürstivõimu. Ristiusu vastuvõtmine kergendas suhtlemist teiste riikidega, kus valitses ristiusk. Seal ei saadud enam halvustavalt suhtuda slaavlastesse, sest nüüd oli neil ju ühine usk.

Ristiusu vaimulikud olid kirjaoskajad. Kloostrite ja kirikute juures töötasid raamatute ümberkirjutajad ja seal avati koole. Vana-Vene riigis hakati ehitama rikkalikult freskode ja mosaiikidega kaunistatud kivikirikuid. Kultuur hakkas arenema kiiremini kui paganausu päevil.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake kaardi järgi Svjatoslavi vägede teekond.
2. Missugused olid Svjatoslavi sõjakäikude eesmärgid? Mis oli nende tulemuseks?
3. Mispärast võeti Vana-Vene riigis vastu ristiusk? Millal see toimus?
4. Milles avaldus ristiusu ja kiriku rahvavastane olemus varasel keskajal Lääne-Euroopa maades ja Vana-Vene riigis?

1. **Jaroslav Tark.** XI sajandi esimesel poolel oli Kiievi suurvürstiks Vladimir Svjatoslavitši poeg Jaroslav, keda hüüti Targaks **(1019—1054).** Ta tugevdas Vana-Vene riiki ning hoolitses tema võimsuse eest. Tal läks korda petšenegid lõplikult puruks lüüa, nii et nad sellest ajast peale lakkasid Venemaale kallale tungimast.

Jaroslav tugevdas ristiusu kirikut, andes talle maid ja kohustades talupoegi kiriku heaks töötama. Kloostrite juurde asutati koole, kus lastele õpetati kirjaoskust ja valmistati ette vaimulikke.

Jaroslav ise armastas raamatuid lugeda. Kiievis püstitati tema käsul palju ilusaid ehitusi — püha Sofia kirik, uued linnamüürid Kuldväravaga. Kiievis töötas tema valitsemisajal palju osavaid vene ning välismaa kunstnikke ja arhitekte. Ehkki suurepäraste ehituste ning ikoonide ja kirikupiltide juures valitses tugev Bütsantsi mõju, hakkasid aegamööda siiski kujunema uus, omapärane vene maalikunst ja arhitektuur.

Jaroslav Targa valitsemisajal kasvasid ja tugevnesid Vana-Vene riigi rahvusvahelised sidemed. Välisriikide kuningad otsisid temaga liitu, sest Vana-Vene riik oli nüüd suur ja tugev riik. Jaroslav ise abiellus Rootsi printsessiga, oma tütred aga pani mehele Prantsuse, Ungari ja Norra kuningale. Jaroslavi poeg abiellus Bütsantsi printsessiga. Tol ajal sõlmiti abielusidemeid kuningate ja vürstide perekondade liikmete vahel poliitilistel arvestustel ning need olid vahendiks sidemete kindlustamisel ja arendamisel riikide vahel. Välisriikide kuningad pidasid auasjaks astuda sugulussidemeisse Kiievi vürsti perekonnaga. See annab tunnistust Vana-Vene riigi rahvusvahelisest tähtsusest.

2. **Feodaalsuhete lõplik võit. Smerdide rõhumise tugevnemine.** Suure ja tugeva Vana-Vene riigi tekkimine lõi tingimused majanduse edukamaks

Jaroslav Tark. *(M. M. Gerassimovi rekonstruktsiooni järgi.)*

arenemiseks. XI sajandil muutus künnipõllundus valitsevaks peaaegu kogu Vana-Vene riigi territooriumil. Talupojad said suuremaid saake. Seda kasutasid ära feodaalid. Nad orjastasid mitmesugusel viisil vabu smerde ning sundisid neid tegema *tegu* ja maksma *obrokit.*

Feodaalide — vürstide ja bojaaride maavaldusi nimetati *votšinaks* [1]. Votšina keskuses paiknes tavaliselt isanda majapidamine — feodaali elumaja, hooned teenijate jaoks ning majapidamishooned: ait teravilja hoidmiseks, karjalaut ja koppel lehmade ning lammaste jaoks, tall hobuste jaoks.

Igas pärusmõisas oli palju teenijaid, kes aitasid feodaalil majapidamist juhtida ja talupoegi sõnakuulmises hoida: *ogništšaanin* (vanem družinnik, majapidamise valitseja), *tiun* (majavalitseja), *podjezdnói* (obroki ja andamite koguja) jt.

Feodaali mõisa lähedal seisid sõltlaste — zakupite, rjadoovitšite ja holoppide armetud hurtsikud. Sõltlaste hulgas oli ka käsitöölisi, kes rahuldasid oma isanda ja ümberkaudsete talupoegade vajadusi.

Talupoegade hurtsikud olid õlgkatustega. Läbi väikeste akende, mis olid tehtud palkseintesse ja lauaga suletavad, pääses hurtsikusse vaid vaevalist valgust. Külmal ajal elasid koos inimestega hurtsikus ka väikesed kariloomad ja kodulinnud. Talupoja hurtsik oli suitsutare: ahjul polnud korstnat ning suits pääses välja uksest ja katusesse tehtud avausest.

Pärusmõisa põllud koosnesid kahest osast: üks osa kuulus feodaali majapidamise juurde, kuna teine osa oli jaotatud sõltuvate talupoegade vahel. Talupoegade jaosmaa ja oma majapidamine oli feodaalmõisa olemasolu vajalikuks tingimuseks. Maksis ju talupoeg oma majapidamisest saadavast tulust feodaalile obrokit ning haris oma tööriistade ja hobusega isanda põldu.

Järk-järgult haaras feodaal enda kätte üha uusi maid ja laiendas oma valdusi. Seda soodustas vürstivõim. Kiievi vürstid jagasid kohalikele feodaalidele ja oma družinnikutele maid koos talupoegadega. Uuteks rikasteks maavaldajateks ja talupoegade rõhujateks said kloostrid.

XI sajandi esimesel poolel pääsesid Vana-Vene riigis lõplikult võidule feodaalsuhted.

3. «Vene Õigus». Feodaalsuhete kindlustumisega kaasnes äge klassivõitlus. Talupojad ei tahtnud leppida vabaduse kaotusega. Nad keeldusid täitmast koormisi, tapsid bojaaride teenreid ja mõnikord feodaali endagi, süütasid põlema tema maja ning alustasid ülestõusu. Smerdide vastupanu surusid karmilt maha feodaalid, kelle huve kaitses riik — vürstivõim, družiina, kohus ja kirik. Feodaalide huve kaitsesid ka Venemaal aja jooksul väljakujunenud feodaalsed tavad ja seadused. Alus Vene kirjalikule seadusandlusele pandi Jaroslav Targa ajal.

Tolle aja seadused olid kirja pandud kogumikus, mida nimetati «Vene Õiguseks». Jaroslavi pojad täiendasid seda uute sätetega.

Keelatud oli veritasu — sugukond-

[1] *Votšina* — vürsti või bojaari valdus, *pärusmõis*, mis anti pärimise teel isalt pojale edasi.

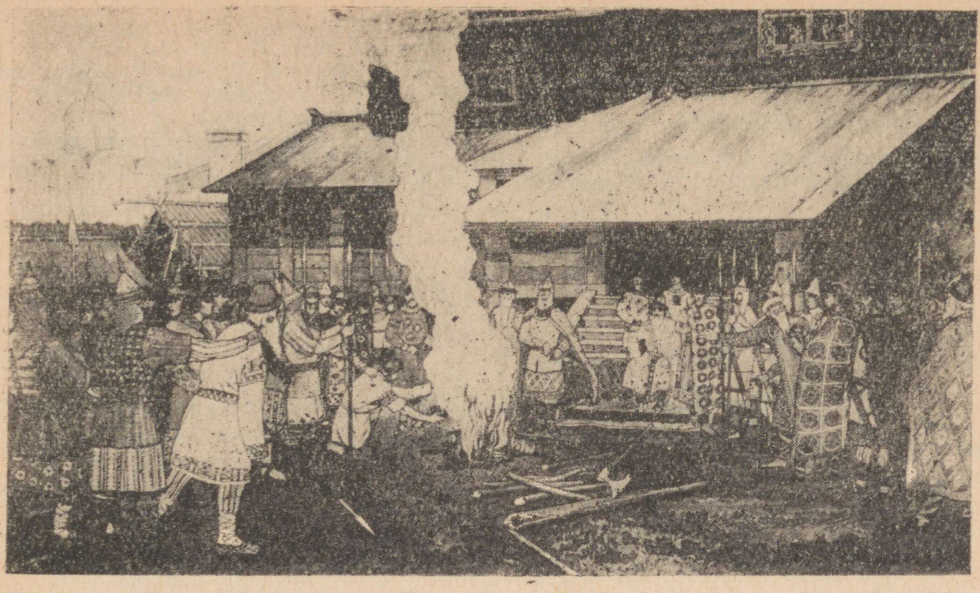

Kohus «Vene Õiguse» ajal. *(I. J. Bilibini maali järgi.) Kohtupidamise ajal kasutati sageli tuleproovi: süüalune pidi võtma kätte tuliseks aetud rauatüki. Kui põletushaavad olid tugevad, siis tunnistati ta süüdi.*

liku korra igand. Varem tasusid tapetu sugulased tapmise eest kätte, tappes põlvest põlve tapja sugulasi. Nüüd kehtestati tapmise eest rahatrahv. (Vt. dokumenti.)

«Vene Õigus» kaitses eraomandust, eelkõige feodaalide omandiõigust maale. Võõra piiripeenra üleskündmise eest tuli maksta 12 grivnat [1] trahvi. Härja varastamise eest tuli tasuda 1 grivna ja härg tagasi anda. Smerdi tapmise eest oli trahv 5 grivnat. Vürsti teenri või vanema družinniku tapmise eest oli trahv palju kõrgem — 80 grivnat. Talupoja elu hinnati üliku omaga võrreldes 16 korda odavamaks. Niisugused olid feodaalsed tavad. *Seadus kaitses eelkõige feodaali omandit ja elu.*

«Vene Õiguses» lahendati ka družinnikutevahelisi tülisid. Kakluses väljakistud habemesalgu eest tuli maksta vürsti kasuks 12 grivnat trahvi. Kui kakluses löödi välja hammas ja suust tuli verd (asitõend), siis selle eest oli trahv 12 grivnat vürsti kasuks, kuna kannatadasaanule maksti 1 grivna.

[1] *Grivnaks* nimetati tol ajal umbes 200 grammi raskust hõbekangi.

Kirjalike seaduste loomine oli feodaalide käes uueks vahendiks rahvahulkade alistamisel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadake kaardilt, kuidas kasvas Vana-Vene riigi territoorium X—XI sajandil.
2. Esitage tõendeid Vana-Vene riigi tugevnemise kohta X—XI sajandil.
3. Tõestage, et XI sajandi esimesel poolel pääsesid Vana-Vene riigis lõplikult võidule feodaalsuhted.
4. Kelle huve kaitses «Vene Õigus»? Kinnitage oma vastust konkreetsete näidetega õpiku ja dokumendi tekstist.

DOKUMENT.

«VENE ÕIGUSEST».

18. Kui ogništšaanin tapetakse ettekavatsetult, siis peab tapja tema eest tasuma 80 grivnat... aga vürsti podjezdnoi eest samuti 80 grivnat.

21. Aga vürsti tiuni eest 80 grivnat...

22. Vürsti külavanema või kupja (tapmise) eest tuleb maksta 12 grivnat, vürsti rjadoovitši eest aga 5 grivnat.

23. Aga smerdi või holopi tapmise eest 5 grivnat.

25. Aga vürsti hobuse... eest 3 grivnat, smerdi hobuse eest aga 2 grivnat.

27. Kui aga keegi viib ära võõra orja või orjatari, siis maksab ta selle teo eest 12 grivnat...

31. Smerdi piinamise eest, kui see toimub ilma vürsti käsuta, tuleb liigategemise eest tasuda 3 grivnat...

32. Ogništšaanini või tiuni (piinamise) eest 12 grivnat.

33. Aga kui keegi künnab üles põllupiiri või rikub piirimärki, siis tuleb tal tasuda 12 grivnat...

79. Kui keegi põletab maha rehealuse, siis antakse ta koos tema varaga vürstile, millest vürst tasub omanikule tekitatud kahju, ülejäägi saab aga oma käsutusse vürst. Niisama tuleb toimida sellega, kes põletab maja maha.

Küsimusi.

1. Õpiku teksti (§ 9, punkt 2) põhjal jutustage, keda nimetati ogništšaaniniks, tiuniks ja podjezdnoiks.
2. Tuletage meelde, keda nimetati rjadoovitšiks.
3. Võrrelge õpiku teksti (punkti «Vene Õigus») dokumendiga. Mida uut saite dokumendist teada feodaalide, smerdide ja orjade olukorra kohta?

1. Rahva ülestõusud XI sajandil. Smerdide ja linnakehvistu vastupanu feodaalsele rõhumisele üha tugevnes. Eriti teravnes see ikaldusaastail ja näljaajal. 1024. aastal oli *Suzdalimaal* suur viljaikaldus, kuid kohalikud ülikud varjasid suuri viljatagavarasid. Rahva rahulolematust kasutasid vanad paganausu preestrid. Rahvas tõusis ülikute vastu üles, nõudes neilt vilja ning avaldades ühtlasi protesti uue feodaalse rõhuja — ristiusu kiriku vastu.

Kiievi vürst läks Suzdalimaale oma družiinaga, surus rahvaliikumise maha ning hukkas või vangistas palju inimesi.

1068. aastal tõusis lihtrahvas *Kiievis* endas vürsti vastu üles. Samal ajal ilmus idas uus rändrahvas — *polovetsid*, kes ähvardasid Kiievit. Kiievi vürsti Izjaslavi sõjavägi sai polovetside käest lüüa. Izjaslav puges linnamüüride varju peitu, Kiievimaa jäi sõjalise kaitseta. Siis kutsusid linna ja ümbruskonna elanikud Kiievi turuväljakule kokku rahva üldkoosoleku — veetše. «Polovetsid on valgunud laiali üle kogu maa!» karjus rahvas veetšel. «Anna, vürst, relvi ja hobuseid, me läheme nendega võitlema!»

Vürst keeldus relvi ja hobuseid andmast. Ta kartis, et rahvas pöörab need relvad tema ja bojaaride vastu. Siis algas ülestõus. Rahvas ajas vürst Izjaslavi linnast välja, vallutas tema lossi ja jaotas omavahel tema varanduse. Veetšel otsustati anda võim teise vürsti kätte. Polovetsidele anti vastulöök.

Kuid mõne kuu pärast tuli Poolasse põgenenud vürst Izjaslav poolakate väesalgaga tagasi ja õiendas ülestõusust osavõtnutega julmalt arveid.

Koos feodaalsuhete arenemisega tugevnes Vana-Vene riigis klassivõitlus.

2. Kiievi suurvürsti võimu nõrgenemine. XI sajandi teisel poolel hakkas Kiievi vürstide võim märgatavalt nõrgenema. Mispärast see juhtus?

Kui feodaalidel oli veel vähe maad sõltuvate talupoegadega, jagas Kiievi vürst nendega elanikkonnalt saadavat andamit. Vürst juhtis sõjaretki, kus feodaalid said rikkalikku sõjasaaki. Kuid XI sajandi keskpaigaks koondasid kohalikud vürstid ja bojaarid enda kätte suuri maavaldusi. Nad hakkasid saama sõltuvailt talupoegadelt ja käsitöölistelt rohkem toiduaineid ja saadusi ning tundsid vähem huvi suurvürsti sõjaretkede vastu sõjasaagi ja andami saamiseks.

Majanduslikud sidemed Vana-Vene riigi üksikute osade vahel olid nõrgad. Valitses täielikult naturaalmajandus: peaaegu kõik vajalikud toiduained ja tooted said feodaalid oma pärusmaadelt. See tugevdas kohalike vürstide sõltumatust.

Hakkas suurenema ka üksikute Vene alade poliitiline iseseisvus. Vürstid ja bojaarid püüdsid oma valdusi kindlustada ning tugevdasid družiinat võitluseks smerdide vastu, kes ikestamisele vastupanu avaldasid.

Järk-järgult suurenes kohalike

Smerdide ülestõus XI sajandil. *(Miniatuur kroonikast.)*

vürstide võim. Igaüks neist tundis end oma valduses täieliku isandana ega tahtnud arvestada naabervürste ega isegi Kiievi suurvürste.

3. Feodaaltülid. Üha enam levisid Vana-Vene riigis feodaalsed *kodusõjad.*

Mispärast puhkesid feodaalsõjad? Keskaja ajaloost te teate, et feodaalid püüdsid üksteiselt ära võtta maad koos seal elavate talupoegadega. Mida enam vürstid oma valdustes tugevnesid, seda sagedamini toimus nende vahel sõjalisi kokkupõrkeid, mida ei suutnud takistada ei Kiievi suurvürsti nõrgenev võim ega vaenujalal olevate vürstide lähedane sugulus.

1097. aastal kogunesid kõige mõjukamad vürstid *Ljubetšisse.* Nad püüdsid tülidele lõppu teha. «Mispärast me küll hukutame Venemaad, haududes üksteise vastu salanõu,» rääkisid nad, «polovetsid aga rüüstavad meie maad ning on rõõmsad, et me omavahel sõdime! Olgem nüüdsest peale ühel meelel!»

Ja nad otsustasid unustada oma riiud ning kaitsta üheskoos Venemaad polovetside vastu. Igaüks pidi valdama tema isale kuulunud vürstiriiki. Aga kui mõni vürstidest alustab teise vastu sõda, siis karistavad teda kõik vürstid kui vandemurdjat.

Kuid feodaaltülisid lõpetada ei läinud korda.

4. Ülestõus Kiievis 1113. aastal. Kiievis puhkes uus linnakehvistu ülestõus. Vähe sellest, et Kiievi vürst suurendas elanikkonnalt võetavaid

makse, ta hakkas ka spekuleerima soolaga: ostis seda odavalt kokku ja müüs kallilt edasi. Liigkasuvõtjad, keda vürst toetas, võtsid kõrget protsenti kõigilt, kes pöördusid nende poole laenu saamiseks. Saanud teada, et vihatud vürst on surnud, tormas rahvas rüüstama vürstile lähedaste bojaaride ja liigkasuvõtjate maju.

Hirmunud feodaalid ja jõukad kaupmehed otsisid varju Sofia kirikus. Nad otsustasid kutsuda Kiievisse uue vürsti, kes suudaks mässu maha suruda. Valik langes tol ajal Venemaal tuntud Perejaslavli vürstile Vladimirile, keda hüüti Monomahhiks (niimoodi kutsuti teda seepärast, et ta oli Bütsantsi keisri Konstantin Monomahhi tütrepoeg). Kiiruga saadeti saatkond Vladimiri juurde. «Tule, vürst, Kiievi; kui sa ei tule, siis tea, et juhtub palju halba: minnakse bojaaride ja kloostrite kallale.»

Uus vürst tuli Kiievisse tugeva družiinaga. Ülestõus suruti maha. Ent Vladimir sai aru, et ilma järeleandmisteta läbi ei saa. Ta keelas võlgade eest liiga kõrget protsenti võtta. Anti välja seadus, mis pisut kergendas maa- ja linnakehvistu olukorda.

5. Vladimir Monomahh. Kiievi suurvürstiks sai nüüd *Vladimir Monomahh* **(1113—1125).** Tema valitsemisajal tugevnes Kiievi vürsti võim uuesti. Teised vürstid olid talle kuulekad. Ajutiselt lõppesid riiud feodaalide vahel.

Taastus ka riigi sõjaline võimsus. Edukad sõjakäigud polovetside vastu sundisid polovetse loobuma oma rüüsteretkedest Vene aladele.

Kiievi-Venemaa rahvusvaheline autoriteet kasvas veelgi. Paljud Euroopa valitsejad püüdsid võimsa Kiievi vürstiga sugulussidemeid sõlmida. Vladimir Monomahh oli abielus Inglise kuninga tütrega, tema õde abiellus Saksa keisriga ning tütar Ungari kuningaga.

Vladimir Monomahh oli tolle aja haritumaid mehi. «Õpetussõnades», mis ta oma poegade tarvis koostas, kirjutas ta: «Mida oskate head, seda ärge unustage, mida te aga ei oska, seda õppige.» — «Lapsed,» õpetas ta neile, «ärge kartke vaenuväge ega metslooma, tehke mehiseid tegusid.»

Vladimir Monomahhi püüdlused kindlustada Vana-Vene riigi ühtsust saavutasid vaid ajutist edu. Olgugi et Kiievi vürsti nimetati ikka veel suurvürstiks ja teda peeti teiste vürstide hulgas vanemaks, ei olnud tal nende üle enam endist võimu.

Selleks ajaks Vana-Vene riigis kujunenud feodaalidevahelisi alluvussuhteid võib endale piltlikult ette kujutada *feodaalse redelina.* Kiievis valitses *suurvürst.* Teistes linnades ja maades olid alamad vürstid *(osastisvürstid).* Nad pidid alluma suurvürstile. Igal vürstil oli oma sõjavägi — družiina. Kõige nimekamatel ja jõukamatel družinnikutel — *bojaaridel* — oli veel oma družiina.

Feodaalsuhete edasiarenemine tõi endaga tol ajal kaasa üksikute vürstiriikide üha suurema eraldatuse ja Kiievi suurvürsti võimu nõrgenemise. Seda protsessi oli võimatu peatada. XII sajandi keskpaigaks oli Venemaa killustatud paljudeks iseseisvateks vürstiriikideks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli rahva ülestõusude põhjuseks Kiievi-Venemaal? Mis oli üksikute ülestõusude ajendiks?

2. Selgitage, miks kaasnes feodaalsuhete arenemisega Kiievi vürsti võimu nõrgenemine.

3. Koostage üksikasjaline plaan teemal «Rahva ülestõusud Vana-Vene riigis».

§ 11. VANA-VENE KULTUUR.

Slaavlaste edusammud oma majanduse arendamisel, nende ühinemine ühtsesse riiki — Vana-Vene riiki, nende sangarlik võitlus sõltumatuse eest soodustasid kultuuri arenemist. Suuri saavutusi oli mitmesugustes *kunstiliikides:* suulises rahvaloomingus, kirjanduses, ehituskunstis, maalikunstis ja kunstkäsitöös.

1. Käsitöö arenemine. Vana-Vene riik oli kuulus oma osavate käsitööliste poolest. Käsitöö arenes ka külades. Seal olid oma sepad, ehitusmeistrid, pottsepad ja köösnerid. Kõige rohkem käsitöölisi elas siiski linnades. Juba XI sajandil oli Vana-Vene riigis üle saja linna. Mitte asjata ei nimetatud Kiievi-Venemaad sageli «linnade maaks».

Vana-Vene riigis tunti kümneid käsitööalasid. Pottsepad valmistasid potikedral mitmesuguseid täiusliku vormi ja ilusa kujundusega savinõusid: värvilise glasuuriga kannusid, taldrikuid, kausse ja laste mänguasju.

Vana-Vene riigis sulatati väikestes rauasulatusahjudes palju metalli. Sellest valmistasid sepad adraninasid, sirpe, nuge, naelu, hobuseraudu ja lukke.

Eriti kuulsad olid relvameistrid. Valmistati kaheteralisi mõõku, kilpe, soomus- ja raudrüüsid ning rõngassärke. Vene relvad olid kuulsad.

Kuulsad olid ka Kiievi juveliirid, kes valmistasid väärismetallidest ehteid ja nõusid. Ka müntijate, graveerijate ning kuldajate tööd hinnati kõrgelt.

Tunti mitmesuguseid esemete kaunistamise viise, näiteks *«terakestega»* kaunistamise viisi (granulatsiooni). See seisis selles, et varem joonistatud mustrile joodeti imepisikesi me-

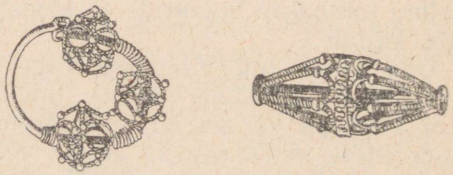

Filigraanehted. Peenikesest kuld- või hõbetraadist valmistatud ehted.

«Terakestega» kaunistatud hõbeehted.

tallkuulikesi. Neid oli tarvis tuhandeid ja kõik nad tuli üksikult kohale joota. Mõnedel kunstkäsitööesemetel on kujutatud keerukaid stseene. Näiteks hõbedaga kaunistatud härjasarvel on osav meister kujutanud stseeni vene bõliinast.

Kunstnikud märgistasid oma töö sageli ka nimega. Novgorodist leitud imeilusal taotud karikal on kiri: «Bratila tehtud», teisel esemel aga seisab: «Kosta tehtud».

Sellid ja noored õpipoisid pidid kaua õppima meistri juures, kes andis neile edasi oma kunsti saladusi.

2. Ehitus- ja maalikunst. Osavad vene meistrid ehitasid oskuslikult keerukaid puu- ja kiviehitusi: kindlusemüüre kõrgetele muldvallidele, rikkalikult kaunistatud elamuid ülikutele ja kauneid kirikuid.

Paljud ülikute majad olid kaunistatud eredavärviliste mustritega, neil olid omapärased katused ja keerukad nikerdatud ilustused.

Kivist kirikud hämmastasid oma tohutu suuruse, ranguse, välise vormi harmoonia ja sisekaunistuste erakordse iluga.

Eriti kaunis oli muistne Kiiev, mida kutsuti «Vene linnade emaks» ja «Tsargradi (Konstantinoopoli) võistlejaks».

Vana-Vene riigi elanik või välismaa kaupmees («külaline», nagu teda tol ajal nimetati), kes sõitis Kiievisse, nägi juba kaugelt tema kõrgeid müüre, kullatud peaväravat, mida nimetatigi Kuldväravaks, ja linna keskel kõrguvat *Sofia kirikut.*

Sofia kirik ehitati kohale, kus Jaroslav Targa sõjamehed olid saavutanud võidu petšeneegide üle. Sofia kirik oli Kiievi-Venemaa õitsengu sümbol.

Sofia kirik muistses Kiievis. *(Rekonstruktsioon.)*

Sofia kiriku seinad olid laotud plaadikujulistest roosadest tellistest vaheldumisi paksu heleda lubjakihiga. Keskmist kuplit ümbritsesid neli keskmise suurusega kuplit, mille ümber oli veel seitse väikest kuplit. Fassaad oli liigendatud sügavate niššidega. Ümber kiriku kulges lahtine galerii. Ehitust kroonisid poolkaarekujulised võlvid, millele toetus katus.

Kiriku siseseinu kaunistasid põrandast laeni *freskod* — lubjavärvidega niiskele krohvipinnale kantud seinamaalingud. Keskmist kuplit ja võlve kattis *mosaiik* — värvilised kujutised smaltist (klaasitaolistest kivikestest). Muistsed meistrid on siin kasutanud ligi 130 värvivarjun-

dis kivikesi: sinises, helesinises, lillas ja kuldses toonis. See määrabki Sofia kiriku mosaiigi erilise, kordumatu koloriidi. Kivid suruti erineva nurga all värskesse krohvisse ning kui läbi kitsaste aknaavade langes neile valgust, sädeles ja sillerdas kujutis paljudes värvides, hämmastades igaüht, kes sellesse pühakotta astus.

Kauneid kirikuid ja losse püstitati ka Novgorodis ja teistes Vana-Vene linnades. Kõikjal andsid nad tunnistust feodaalide jõust ning rikkusest. Seistes kõrvuti linnakehvikute madalate hurtsikutega, hämmastasid nad kõiki oma suurejoonelisuse ja iluga ning kinnitasid tolle aja inimeste teadvuses ideed kuulekusest vürsti võimule ja kiriku autoriteeti.

3. Suuline rahvalooming. Suuline rahvalooming Vana-Vene riigis oli rikas. Rahvas lõi laule: rõõmsaid ja kurbi, võitlus- ja hällilaule. Jutustati palju muinasjutte. Kõnes välgatasid tabavad kõnekäänud ja vanasõnad. Rahvas lõi bõliinasid: ülevaid lugulaule võimsatest vägilastest Ilja Murometsist ja Dobrõnja Nikititšist ning lõbusast ja taibukast Aljoša Popovitšist. Kindlalt seisid nad Venemaa piiride kaitsel ega lasknud vaenlast Kiievisse.

Just vürstilinna ees, mis hüüti Kiieviks,
selsamal teel, sel laial maanteel,
väesalk seal oli paljupealine
ja kindlus oli, mis kindel kindlamast.
Ei hobu suuda sealt läbi kapata,
ei metsloom oska sealt läbi hiilida,
ei linnud jaksa sealt üle lennata.

Nad võitlesid vapralt «Vene maa» ning «leskede, vaeslaste ja vaeste inimeste eest».

Bõliinades, muinasjuttudes ja vanasõnades avalduvad rahva tarkus, tema rikkalik kunstiline fantaasia, tema mõtisklused minevikust ja unistused tulevikust. Tolle aja tööinimesed peegeldasid oma loomingus mitte ainult oma elu ühes selle rõõmude ja kurvastustega, vaid ka oma lootusi ning mõtteid tulevikust. Ajal, mil hobune oli kõige kiiremaks liiklusvahendiks, unistas rahvas juba muinasjuttudes lendavast vaibast, mis kannaks inimest tuule kiirusel õhus.

Inimene unistas suurest tarkusest ja loodusjõudude alistamisest. «Tahtis Volga palju tarkust,» öeldakse bõliinas kangelase Volga Svjatoslavitši kohta. Volga tahtis «linnunakullina lennata taevalaotuses, havina-kalana ujuda sügavates meredes».

4. Kirjaoskus. Kroonikad. Vana-Vene riigis oli kirjaoskus tuntud juba enne ristiusu vastuvõtmist. Oli olemas muistseid käsikirju, mis on kirjutatud «vene tähtedega».

Hiljem neid vene tähti täiustati ja tuli tarvitusele slaavi tähestik, millega on kirja pandud enamik meieni jõudnud muistseid vene kirjalikke mälestusmärke. Need tähed ei sarnanenud täielikult praegustega. Tähte «a» nimetati *az*, tähte «b» — *buki*. Nende tähtede nimetustest ongi tulnud aabitsa venekeelne nimetus *азбука*.

Tol ajal olid kõik raamatud käsitsi kirjutatud, sest raamatuid trükkida veel ei osatud. Ka paberit ei olnud ning kirjutati õhukesele töödeldud vasikanahale (pärgamendile) hanesulgede või pulgakestega. Raamatute valmistamine oli aeganõudev ning

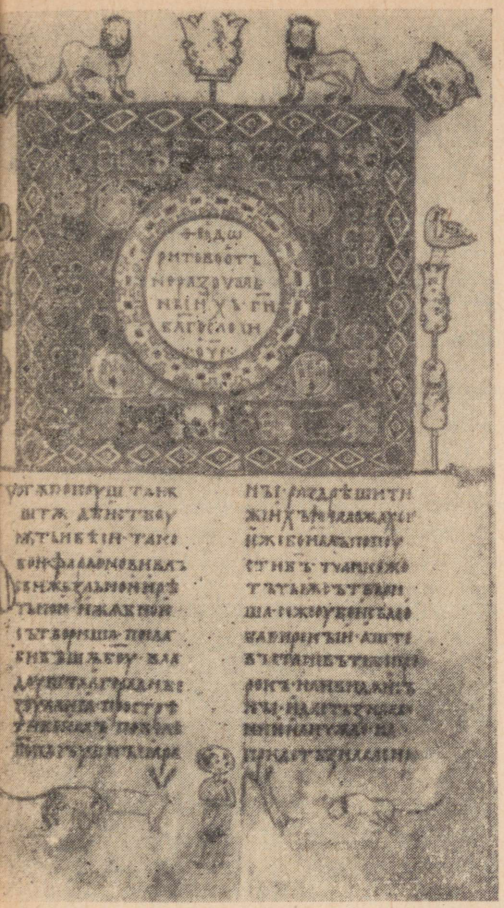

Leht, Svjatoslavi 1073. a. «Kogumikust» päisliistuga ja joonistustega äärtel. *«Kogumik» oli kirjutatud 266 pärgamendilehele ilusa käekirjaga ja kaunistatud* miniatuuridega [1]. *«Kogumikku» olid paigutatud kiriklikud ja kombeõpetuslikud kirjutised. «Kogumik» oli nagu omalaadne entsüklopeedia mitmesuguste teadmiste alalt.*

[1] *Miniatuurid* — kunstipärased illustratsioonid, mis kaunistasid keskaegseid käsikirju.

nad olid kallid. Vene inimesed hindasid raamatuid väga kõrgelt. Kirjutati ka kasetohule, millesse tähemärgid sisse suruti või lõigati. Väljakaevamistel Novgorodis on leitud mitusada kirja, mis muistsed vene inimesed on kasetohule kirjutanud ja üksteisele saatnud.

Kloostrites tekkisid esimesed ajalooalased tööd, kus kronoloogilises järjekorras, aasta-aastalt pandi kirja tähtsamad sündmused. Niisuguseid ülestähendusi nimetatakse *kroonikateks*. Üks vanemaid vene kroonikaid — «Ajalikkude aastate lugu» — on koostatud Kiievi Koopakloostris munk Néstori poolt. See kroonika jutustab sellest, «kust on saanud alguse Vene maa, kes Kiievis esimese vürstina valitsema hakkas ja mis Vene maaga edasi sai». Paljud vene kroonikud jätkasid seda kroonikat mitmes Vana-Vene linnas.

Kroonikad on ajaloolised mälestised, mille üle me uhkust tunneme. Neis on jäädvustatud palju minevikusündmusi. Kroonikad jutustavad meile meie maa ajaloost.

5. Kool ja haridus. Vana-Vene riigis olid olemas koolid. Neis õpetati lugemist, kirjutamist, jumalasõna ja laulmist.

Vürst Vladimir Svjatoslavitš andis käsu «koguda kokku paremate inimeste lapsed ja panna nad raamatutarkust õppima». Vürst Jaroslav Targa ajal kästi panna kooli ka lihtrahva lapsi «linnades ja muudes paikades».

Jaroslav Targa tütretütar asutas ühe kloostri juurde Euroopa esimese tütarlaste kooli.

Paljud emad ei tahtnud panna

oma lapsi kooli ja nutsid neid taga, «nagu oleksid nad surnud». Nagu neid veenda püüdes kirjutas kroonik: «Raamatutarkus on päikesevalgus, kes temast ilma jääb, on nagu meeletu, kes pimeduses kobab ja saab hukka igavesest ajast igavesti.»

Vana-Vene riigis oli küllalt kirjaoskajaid inimesi mitte ainult ülikute ja vaimulike hulgas, vaid ka lihtrahva seas.

XI sajandil hakati rajama esimest raamatukogu Kiievi Sofia kiriku juures. Raamatukogusid loodi ka teistes Vene linnades ja kloostrite juures.

Vana-Vene kõrge kultuur oli aluseks vene, ukraina ja valgevene rahva kultuuri arenemisele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas kulges Vana-Vene riigi kultuuriline arenemine? Jutustage sellest.
2. Esitage fakte selle kohta, et Vana-Vene kultuuri loojaks oli rahvas.
3. Esitage tõendeid selle kohta, et Vana-Vene riigis oli rohkesti kirjaoskajaid inimesi.
4. Kuidas kasutati Vana-Vene kultuuri saavutusi feodaalkorra kindlustamiseks?
5. Missugune on Kiievi-Venemaa kultuuri tähtsus meie maa ajaloos?

II PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Nii nagu paljud teised meie kodumaa rahvad (näiteks Baltimaade ja Volga-äärsed hõimud) ning Lääne-Euroopa rahvad (näiteks muistsed germaanlased), jätsid ka slaavlased oma arenemises vahele orjandusliku korra. Millega on see seletatav?

Teadlased nimetavad mitmesuguseid põhjusi. Selleks ajaks, kui slaavlastel toimus ürgkogukondliku korra lagunemine, oli orjapidamise ajastu inimkonna ajaloos juba möödunud.

Slaavlastel olid täiuslikumad tööriistad (võrreldes ajaga, mil tekkis orjus teiste rahvaste juures) ja orjatöö ei olnud enam kasulik.

Teisest küljest looduslikud tingimused, milles slaavlased elasid, ei nõudnud orjade töö massilist rakendamist, nagu näiteks Idamaades, kus põlluharimise jaoks oli tarvis ehitada tohutu suuri tammisid ja laialdast kanalitevõrku. Slaavlastel hakkasid arenema mitte orjanduslikud suhted, vaid feodaalsuhted.

VI—VIII sajandil tekkisid idaslaavlastel suured hõimuliidud, mille eesotsas olid vürstid ning hakkasid kujunema riiklike ühenduste alged.

IX—XI sajandil arenesid feodaalsuhted edasi: kindlustus feodaalide maaomandus ning kujunes kaks vaenulikku klassi: feodaalide klass ja feodaalselt sõltuvate talupoegade klass.

Vana-Vene riigis kehtestus feodaalkord, mille juures kogu maa ja võim kuulusid feodaalidele, kes ekspluateerisid neist sõltuvaid talupoegi. Erinevalt orjadest said sõltuvad talupojad feodaalilt jaosmaa, neil oli oma väike majapidamine ja nad ei olnud feodaali täielikuks omandiks.

Klasside väljakujunemise tulemusel moodustus idaslaavlastel vara-

feodaalne Vana-Vene riik keskusega Kiiev (IX sajandil.). Eriti tugevnes Vana-Vene riik (Kiievi-Venemaa) X sajandil ja XI sajandi esimesel poolel — Vladimir Svjatoslavitši ja Jaroslav Targa valitsemisajal.

Vürstivõim, družiina, kohus ja «Vene Õiguse» seadused aitasid feodaalidel talupoegi, käsitöölisi ja linnakehvistut sõnakuulmises hoida. Ristiusu kirik toetas feodaalide ülevõimu ning tugevdas vürstide võimu.

Rahvahulkade ülestõusud (meenutage, millal need toimusid) feodaalse rõhumise tugevnemise vastu suruti karmilt maha.

Järk-järgult ühinesid Vana-Vene riiki kõik idaslaavlaste hõimud. Nad moodustasid ühtse vana-vene rahva, kellest hiljem arenesid meie kodumaa kolm vennasrahvast — venelased, ukrainlased ja valgevenelased. Kiievi-Venemaal elas ka palju teisi rahvaid: karjalased, mordvalased, eestlased ja teised.

Vana-Vene riik oli suuremaid ja tugevamaid riike keskaegses Euroopas. (Vt. kaarti.) Tema piirid ulatusid Soome lahest ning Laadoga ja Oneega järvest põhjas kuni Musta mere rannikuni ja Doonau suudmeni lõunas, läänes hõlmasid tema piirid Karpaatia ning idas kulgesid nad mööda Doni ja Volga ülemjooksu.

Vana-Vene riigi elanikud kaitsesid vapralt oma kodumaad rändrahvaste — kasaaride, petšeneegide ja polovetside kallaletungide vastu.

Vene inimesed mitte ainult ei kaitsnud oma kodumaa sõltumatust, vaid tõkestasid ka rändrahvastele tee läände — Kesk- ja Lääne-Euroopasse.

Kiievi-Venemaa rahvusvaheline tähtsus oli suur. Tal olid paljude Euroopa ja Aasia maadega kujunenud diplomaatilised, kaubanduslikud ja kultuurilised sidemed.

Kiievi-Venemaa rahvas lõi kõrge kultuuri, mis oli aluseks meie kodumaa kolme vennasrahva — venelaste, ukrainlaste ja valgevenelaste hilisemale kultuurile.

Muistsed kroonikad ja rahvabõliinad on läbi sajandite toonud meieni mälestuse Vana-Vene riigist, esivanemate sangarlikust võitlusest oma kodumaa sõltumatuse eest ning Kiievi suurusest ja kuulsusest.

Küsimusi ja ülesandeid II peatüki kordamiseks.

1. Võrrelge idaslaavlaste ühiskonnakorda meie ajaarvamise esimestel sajanditel ning IX—XI sajandil. Missuguseid muutusi selles toimus? Mispärast?
2. Mis oli Vana-Vene riigi tekkimise põhjusteks? Miks nimetatakse seda riiki varafeodaalseks? Jälgige kaardil riigi territooriumi kasvamist.
3. Iseloomustage Vana-Vene riigi põhiklasse. Tooge näiteid teravast klassivõitlusest nende vahel.
4. Missuguste vahenditega kindlustasid vürstid ja bojaarid oma võimu smerdide ja käsitööliste üle?
5. Missugused olid Vana-Vene riigi saavutused kultuuri arendamisel? Jutustage nendest õpiku illustratsioonide põhjal.
6. Milline on Kiievi-Venemaa ja tema kultuuri tähtsus meie kodumaa ajaloos?
7. Näidake feodaalkorra põhijooned, mis olid IX—XI sajandil ühised Lääne-Euroopale ja Vana-Vene riigile. Missugust ühiskonnakorda nimetatakse feodalismiks?

III PEATÜKK.

FEODAALNE KILLUSTATUS MEIE KODUMAA TERRITOORIUMIL.

§ 12. VENEMAA FEODAALNE KILLUSTATUS.

Nagu te mäletate, algas feodaalse killustatuse periood Lääne-Euroopas kohe pärast Karl Suure impeeriumi lagunemist, s. t. IX sajandil. Naturaalmajapidamise valitsemise tingimustes olid majanduslikud ja poliitilised sidemed üksikute feodaalvalduste vahel väga nõrgad. Suurmaavaldajail olid kindlustatud linnused ja oma sõjaväesalgad, kelle abil nad hoidsid alluvuses oma valduste elanikkonda. Iga feodaalvaldus oli peaaegu sõltumatu riik.

Üksikute Lääne-Euroopa ja Aasia maade arenemises oli küllaltki palju omapäraseid jooni. Kuid kõik nad tegid läbi feodaalse killustatuse perioodi.

XII sajandil killustus paljudeks iseseisvateks vürstiriikideks ka Vana-Vene riik — Kiievi-Venemaa. (Vt. kaarti.)

Mis olid Vana-Vene riigi feodaalse killustatuse põhjusteks?

1. Iseseisvate vürstiriikide tekkimine. Kuni XII sajandini oli Vana-Vene riik ühtne ja seda valitses Kiievi suurvürst. Tõsi küll, see ühtsus ei olnud tugev ega sügav: valitses naturaalmajapidamine ja sidemed asulate vahel olid nõrgad. Uued, feodaalsed ühiskondlikud suhted polnud veel küllalt tugevnenud. Aja jooksul küpsesid nad üha enam. Milles see avaldus?

Järk-järgult *tugevnes* üksikutes Vana-Vene vürstiriikides — Vladimiri, Novgorodi, Tšernigovi, Rjazani ja paljudes teistes — *feodaalide maaomandus.* Vürstid, družinnikud ja bojaarid haarasid enda kätte üha rohkem smerdide maid ning rajasid endale pikkamööda suured majapidamised — feodaalsed pärusmõisad.

Kerkisid bojaaride mõisate majandushooned. Talupoegade kohustused suurenesid ning nende täitmise järele valvasid rangelt ja pidevalt bojaar ning tema *valitseja*. Tekkisid sõltuvad *mõisainimesed*, kes töötasid bojaari mõisas ja majas.

Järjest laialdasemalt hakati kasutama *kolmeväljasüsteemi:* üks põld oli kesa all ja puhkas, teisele külvati kevadel suvivili, kolmandale aga sügisel talivili. Seetõttu suurenesid saagid ning maaharimise tehnika, ehkki pikkamööda, arenes edasi. Edusamme põllumajanduse arendamisel kasutasid feodaalid sõltuvate talupoegade koormiste suurendamiseks.

Mida rohkem tugevnes vürstide ja bojaaride maaomandus, seda *teravamaks muutusid vastuolud feodaalide ja talupoegade vahel.* Vabu talupoegi jäi järjest vähemaks, kuna feodaalist sõltuvate talupoegade arv üha kasvas. Bojaaride ja vürstide ahnus suurenes — talupoegade ekspluateerimine tugevnes ning muutus tavaks. Talupojad olid juba mitmendat põlve bojaaridest sõltuvad. Niipea kui talupojad nende tavade vastu nurinat tõstsid, öeldi neile, et juba nende isad ning vanaisad töötasid bojaari heaks ja maksid talle obrokit, järelikult tuleb ka neil töötada ja maksta.

Kasvasid linnad. XI sajandist kuni XIII sajandi keskpaigani suurenes nende arv rohkem kui kolmekordseks ja ulatus 300-ni. Linnades arenesid edukalt mitmesugused käsitööharud. Täienes käsitööliste meisterlikkus ja suurenes nende spetsialiseerumine. Juba tollal oli Venemaal ligi 60 mitmesugust käsitööharu. Üha mitmekesisemaks muutusid ka tooted. Arheoloogid on kindlaks teinud, et ainuüksi rauast valmistasid sepad ja relvameistrid 150 liiki tooteid.

Kõige tugevamad ja jõukamad linnad said vürstiriikide keskusteks. Vürstiriigid eraldusid järk-järgult Kiievist. Niisuguste linnade hulka kuulusid Novgorod, Galitš, Volõõnia-Vladimir, Polotsk, Suzdal, Rjazan. Linlased toetasid tugevat kohalikku vürstivõimu. See oli kohalike vürstide tugevnemise tähtsaks tingimuseks.

Kohaliku vürstivõimu peamiseks mureks oli feodaalse maaomanduse kindlustamine ning *külade ja linnade elanikkonna allutamine oma võimule.* Vürstid suurendasid oma družiinat, et oleks võimalik kohapeal smerdide ja linnakehvistu vastupanu maha suruda. Tõepoolest, Kiiev oli kaugel; algas kuskil Suzdalis või Rjazanis ülestõus, oleks ratsakäskjalg, kes Kiievisse abi järele kihutas, koos Kiievi vürsti väega alles mitme kuu pärast tagasi jõudnud. Kohalik vürst aga oli siinsamas lähedal. Ta tundis paremini oma vürstiriigi asju, võis õigel ajal korraldusi teha, mõistis kohut. Tema družiina võis kiiresti jõuda vürstiriigi mis tahes paika. Üksikute kohalike vürstide võim tugevnes üha enam ning samal ajal nõrgenes Kiievi suurvürsti võim.

Järelikult, *iseseisvate feodaalvürstiriikide kujunemise ning Vana-Veneriigi feodaalse killustatuse peamisteks põhjusteks olid:* majanduse naturaalne iseloom ja majanduslike sidemete nõrkus maa üksikute osade vahel; feodaalse suurmaavalduse edasiarenemine; klassivõitluse teravne-

mine ühelt poolt feodaalide ning teiselt poolt smerdide ja linnakehvistu vahel; sundimisaparaadi loomine igas suuremas feodaalvalduses; linnade kasvamine ja tugevnemine ning nende muutumine suurte feodaalvalduste majanduslikeks, poliitilisteks ja kultuurilisteks keskusteks.

See oli seaduspärane protsess.

2. Vürstide kodusõjad. Pärast oma maavalduse kindlustamist hakkasid feodaalid ahne pilguga vaatama naabri rikkusele. Naabri varanduse ja omandi riisumine oli üks rikastumise võimalus. Muidugi ei piisanud vürstile ainult maa riisumisest, sest mis on maa ilma talupoegadeta. Ta kogus sõjaväe, tungis teise Vene vürstiriiki ja vallutas võõraid maavaldusi koos talupoegadega. Üks vene vägi võitles teise vene väe vastu. Julmades heitlustes sai surma inimesi ning põletati maha külasid ja linnu. Vürstide riiud ning kodusõjad lõhestasid ja nõrgestasid Vene riiki.

Kuid ka sel raskel ajal püsis rahva hulgas mõte Venemaa ühtsusest. Tolle aja eesrindlikud inimesed kutsusid üles ühinemisele. Vana-vene kirjanduse suurteose «Lugu Igori sõjaretkest» autor mõistis vürste nende kodusõdade pärast hukka:

... sest vend ütles vennale:
«See on minu — ja seegi minu.»
Hakkasid vürstid väikestest asjadest rääkima:
«See on suur,»
ja ise endile sõdasid sepitsema.
Aga paganad hakkasid igalt poolt võidukalt
tungima venelaste maale...

Paljude iseseisvate riikide hulgas, milleks Venemaa oli killustunud, olid eriti suured ning tugevad Vladimiri vürstiriik, Novgorodimaa ja Galiitsia-Volõõnia vürstiriik.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast kujunesid Venemaal iseseisvad vürstiriigid?
2. Mis annab tunnistust ühiskonna progressiivsest edasiarenemisest feodaalse killustatuse ajal?
3. Milles avaldusid Venemaa feodaalse killustatuse negatiivsed tagajärjed?
4. Missugune VIII—IX sajandil Lääne-Euroopas eksisteerinud riik sarnanes Vana-Vene riigiga? Missugusteks feodaalseteks riikideks see lagunes? Millal?
5. Võrrelge feodaalse killustatuse põhjusi Lääne-Euroopas ja Vana-Vene riigis. Mida ühist oli nende vahel?

§ 13. VLADIMIRI SUURVÜRSTIRIIK.

1. Vladimiri vürstiriigi tekkimine. Sedamööda kuidas Kiievi võim nõrgenes, kasvas ja tugevnes Vladimiri ehk Vladimir-Suzdali vürstiriik. Ta asus Volga ja Kljazma vahel, põhja pool ümbritsesid tema alad Beloje järve. Seal oli palju tihedaid metsi, rikkalikke kalapüügi- ja meekorjamise paiku ning küllaldaselt viljakat põllumaad. Vürstiriigi vanimad linnad olid *Rostov* ja *Suzdal*.

Siin valitsev Vladimir Monomahhi poeg *Juri Dolgoruki* võitis vürstiriigile kätte iseseisvuse ja alustas võitlust teiste alade eest. Ta püüdis vallutada isegi Suzdalist nii kaugel

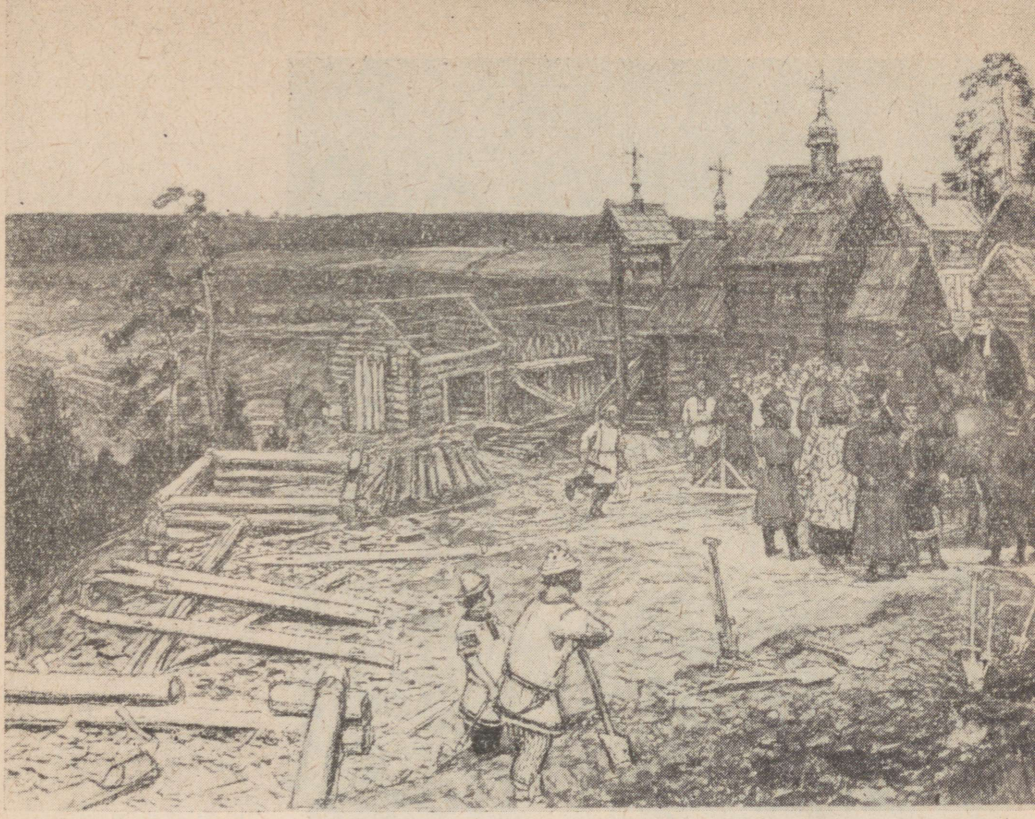

Moskva esimeste seinte ehitamine Juri Dolgoruki ajal. *(A. M. Vasnetsovi maali järgi.) Pildil on kujutatud kõrge, metsaga kaetud Borovitski (sõnast — «suur tihe. okaspuumets») küngas. Esiplaanil kaevatakse vallikraavi, ehitatakse puust seinu ja lasketorne. Keskel asub puukirik kahel sambal seisva kellatorniga, selle taga vürsti majapidamishooned. Vürst on tulnud koos bojaaridega ehitust vaatama.*

asuvaid linnu, nagu Kiiev ja Novgorod. Sellepärast teda hakatigi kutsuma Dolgorukiks.

2. Esimesed teated Moskva kohta. Vürstiriigi piirides kasvas *Moskva*. Esmakordselt mainitakse Moskvat kroonikas **1147. aastal.** Kroonikas on kirjutatud, et sel aastal kutsus vürst Juri Dolgoruki enda juurde Moskvasse külla oma liitlase Tšernigovi vürsti ja korraldas tema auks suure peo («kostitas teda tugeva lõunasöögiga»).

Tol ajal oli Moskva alles väike asula ja võttis enda alla osa praeguse Kremli maa-alast. Ta asus häs-

Kuldvärav Vladimiris.

ti kaitstud kohas Moskva jõe kõrgel kaldal ning koosnes väikesest kindlusest (linnusest) ja käsitööliste ning kaupmeestega asustatud eeslinnast. Siin oli muistsel ajal olnud slaavlaste asula. Sellest kõnelevad väljakaevamised: kõige vanematest kihtidest on leitud palju nooleotsi, nõelu ja kivist nuge.

3. Vladimiri vürstiriigi tugevnemine. Vladimiri vürstiriigi pealinnaks sai *Vladimiri* linn Kljazma ääres. Selle lähedale ehitas Juri Dolgoruki järglane vürst Andrei endale

Pokrovi kirik Nerli jõe ääres. (XII sajand.)

Bogoljúbovi lossi (siit pärineb ka vürst Andrei hüüdnimi Bogoljúbski). Vladimiri linn oli tähtis poliitiline keskus.

Andrei Bogoljubski võttis endale kogu Venemaa suurvürsti tiitli. 1169. aastal vallutas ta Kiievi, kuid ei jäänud sinna elama. Julma ja võimukat vürst Andreid, kes surus oma tahet noorematele vürstidele peale, peeti «isevalitsejaks». Kohalikud ülikud, kes ei olnud rahul vürst Andrei poliitikaga, organiseerisid vandenõu ja tapsid ta.

Varsti pärast Andrei Bogoljubski surma hakkas Vladimir-Suzdali vürstiriigis valitsema *Vsevolod Suurpesa* (niisuguse hüüdnime sai ta sellepärast, et tal oli suur perekond). Ka tema püüdis olla «isevalitseja» ja hoidis bojaare sõnakuulmises, jätkates Andrei Bogoljubski poliitikat. «Loos Igori sõjaretkest» öeldakse, et vürst Vsevolodi sõjavägi võib oma aerudega kogu Volga laiali loopida ja Doni oma kiivritega tühjaks tõsta — nii suur on tema sõjaline võimsus.

Vladimiri vürstiriigi seisund kindlustus, tema valdused laienesid. 1221. aastal ehitati Okaa jõe Volgasse suubumise kohale uus kindlus — *Nižni Novgorod* (praegune Gorki linn).

Suuri maavaldusi Vladimiri vürstiriigis haarasid kloostrid. Ühe Rostovi piiskopi kohta on kroonikas öeldud: «Palju said inimesed tema läbi kannatada ning jäid ilma oma küladest ja relvadest ja hobustest, teisi aga sundis töötama, pidas neid vangis ja riisus.» Rahvad, kes elasid Volga ja Okaa vahel (marid ja mordvalased), pöörati vägivaldselt ristiusku, selleks et neid orjastada.

Nii moodustus XII sajandi esimesel poolel Juri Dolgoruki valitsusajal Kirde-Venemaal Vladimir-Suzdali vürstiriik, mis eraldus Kiievimaast ja hakkas võitlema poliitilise ülevõimu eest Venemaal. Eriti tugevnes Vladimiri vürstiriik XII sajandi lõpul ja XIII sajandi alguses vürst Vsevolod Suurpesa ajal, kes võttis endale Vladimiri suurvürsti tiitli. Tema võimule oli sunnitud alistuma Kiiev. *Mongolite-tatarlaste vallutuste eel elas Vladimiri suurvürstiriik üle majanduse ja kultuuri tõusu.*

4. Kirde-Venemaa kultuur. Üksikute Vene vürstiriikide eraldatuse tingimustes kujunesid välja ka erinevused nende kultuuris. Ent seejuures säilis Vene vürstiriikide ja alade kultuuris palju ühist, kogu Venemaa kultuur tervikuna jäi ühtseks.

Silmapaistvalt kaunis oli Vladimiri linn Kljazma ääres. Imeilusad valgest kivist väravad avasid pääsu linna. Kõrge võlvi kohal asus lahinguplatvorm ja torn, mille keskel oli ühe kupliga kirik. Seestpoolt olid väravad kullatud ja said seepärast *Kuldvärava* nime.

Linnas asuvad väljakud olid kivisillutisega. Kesklinnas seisid vürsti majad ja kirikud, mis olid rikkalikult kaunistatud kullatud vase ja freskodega.

Vana-Vene kirikud ei olnud ainult usukommete täitmise kohad. Välisvaenlaste sissetungi rasketel päevadel muutusid nad kindlusteks. Seal olid hoiul vürsti kassa rikkused, vanaaegsed kroonikad ja tähtsad dokumendid. Kirikute imekaunid hooned kaunistasid linna. Elanikud olid nende üle uhked ja imetlesid neid.

Tänapäevani on Vladimiris säilinud tähelepandavad mälestusmärgid XII sajandist — *Uspenski* ja *Dmitrijevo* kirikud. Esimene neist on ehitatud kõrge künka veerule, mis laskub järsult jõe poole, ja nagu valitseb kogu ümbrust. Linnale lähenedes

◀Dmitrijevo kirik Vladimiris. (XII sajand.)

— kas mööda jõge või maanteed — olid juba eemalt näha kiriku viis kõrgele ulatuvat kullatud kuplit.

Erakordselt rikkalike kaunistuste poolest paistis silma Dmitrijevo kirik. See on nelja samba ja ühe kupliga kirik. *Saledad pilastrid* (nelinurkse ristlõikega sambad, mis ulatuvad seintest pisut välja) jaotavad iga tema seina kolmeks laiaks osaks, mis lõpevad üleval poolkaarega. Väljastpoolt on seinad peaaegu üleni kaetud kivinikerdustega. Ülaosas on kivist nikerdatud inimeste ja loomade figuurid. Väga huvitav on piki välisseina kulgev *kaarestik* ümber kogu kiriku. Niisugune kaarestik, samuti lumivalge kivi ja kullatise ühendamine on iseloomulikud Kirde-Venemaa arhitektuurimälestistele.

Seestpoolt oli Dmitrijevo kirik oskuslikult kaunistatud kivinikerdistega ja freskomaalingutega. Kõik see pidi inimest hämmastama, sisendama talle austust vürstivõimu vastu.

Ümberringi aga seisid väikesed näotud majakesed, kus elasid linna lihtrahvas ja käsitöölised — müürsepad, sepad ja puusepad, kes olid oma töö ning andekusega loonud imekaunid lossid ja kirikud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke kaardilt Vladimir-Suzdali vürstiriik. Kirjeldage tema looduslikke tingimusi. Leidke tähtsamad linnad.
2. Missuguseid tõendeid on selle kohta, et Moskva oli olemas kaua aega enne seda, kui teda esmakordselt kroonikas mainitakse?
3. Kirjeldage Kljazma ääres asuva Vladimiri arhitektuurimälestisi.

§ 14. SUUR-NOVGOROD.

1. Novgorodimaa. Suur-Novgorodi põhialad asusid Ilmeni järve ümbruses. Novgorodi valdused ulatusid kaugele põhja poole — Beloje ja Oneega järve taha, Põhja-Dvinaa äärde ja Põhja-Uraali.

Novgorodimaal tegeldi põlluharimisega, käsitööga, karusloomade jahiga, püüti kala ja toodeti soola.

Novgorodimaa pealinn, muistne vene linn *Suur-Novgorod* asus tähtsal kaubateel Venemaalt Baltimaadele ja Lääne-Euroopasse. Volhovi jõgi jaotas linna kahte ossa.

Jõe paremal kaldal asuvat osa nimetati Kaubapooleks, sest seal asusid poed ja turuväljak. Vasakul kaldal kõrgus suursugune Sofia kirik ja seal asusid rikaste Novgorodi bojaaride majad.

2. Elanikkonna klassikoosseis. Valitsev seisund Novgorodi ühiskonnas oli *bojaaridel* — suurmaaomanikel. Neile kuulusid suured mõisad üle kogu Novgorodimaa. Seal töötasid, nii nagu teisteski vürstiriikides, feodaalide-maaomanike alamad — smerdid-sõltlased.

Bojaaridega ühte kilda kuulusid rikkad Novgorodi *kaupmehed.* See bojaaridest ja kaupmeestest koosnev rikas ülemkiht nimetas ennast ise «paremateks» inimesteks. Nende käes oligi Novgorodimaa valitsemine. Neile allusid talupojad-smerdid, Novgorodi käsitöölised, laadijad, paadime-

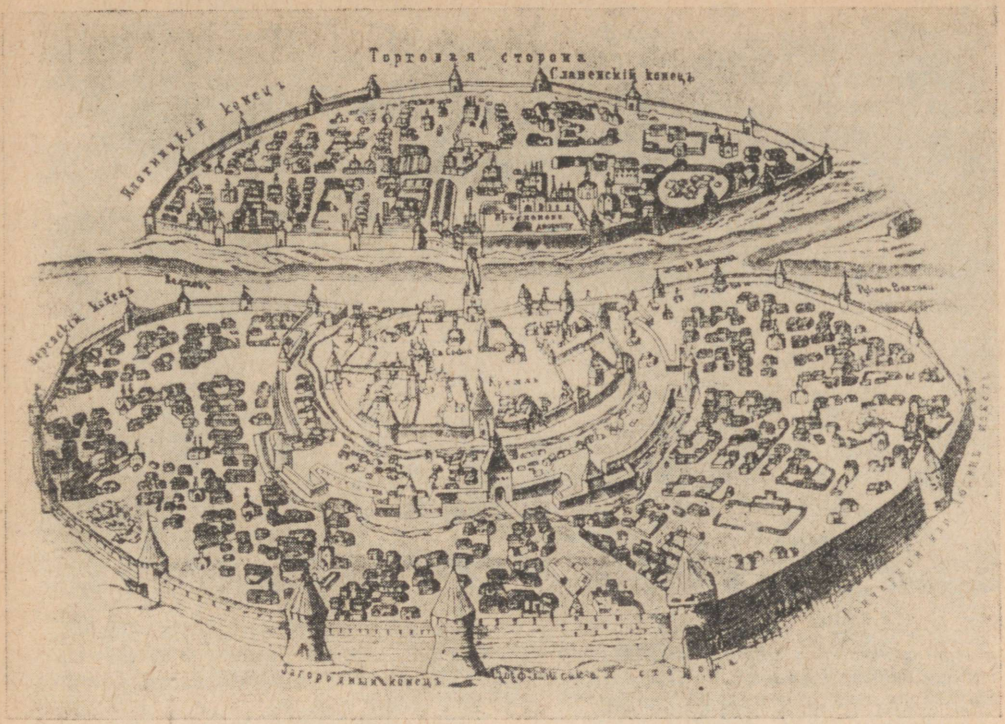

Novgorodi plaan. *(Vanaaegne joonistus.)*

hed, lootsid, kaubaladude lihttöölised — kogu suure ja võimsa elupulsiga linna töörahvas. Ehkki neid tööinimesi oli palju rohkem kui bojaare ja kaupmehi, kutsuti neid Novgorodis ometi *vähemateks* ehk *lihtinimesteks*.

3. Novgorodi kaubandus. Töörahva poolt toodetud saadusi müüdi kärarikkal Novgorodi turul. Siin müüdi palju soobli-, nugise-, orava- ja teisi karusnahku, kaubeldi hõbeda, vaha, vase, lina, kanepi, kala ning merihoburasvaga. Novgorodimaale ei jätkunud oma viljast ning seda veeti naaberaladelt sisse. Novgorodi rikkaliku turu pärast käis seal palju kaupmehi — «külalisi», nagu tol ajal öeldi. Nende hulgas oli ka palju välismaalasi. Meretagused «külalised» tõid turule kallist kalevit, veini, vaske, tina, kuivatatud puuvilja ja maiustusi. Saksa kaupmehed ehitasid Novgorodi isegi oma kaubahoovi, mis oli piiratud kõrge püsttaraga.

Novgorodi jõesadamas. *(K. V. Lebedevi maali järgi.) Kus on pildil Novgorodi «vähemad» ja kus «paremad» inimesed? Leidke pildil välismaa kaupmehed. Kust on teie arvates saabunud laadungiga laev? Millised kaubad võiksid olla kottides ja tünnides, mida laevalt kaldale tuuakse?*

Tara taga asusid elumajad, õllekoda, köök ning haigemaja.

Novgorodis käisid ka Idamaade — Pärsia, India ja Afganistani kaupmehed.

Kõige rikkamad Novgorodi kaupmehed olid ühinenud Opokil asuva Ivani kiriku juures olevasse kaupmeeste seltsi. Selles kirikus hoiti Novgorodi kaalusid, millel tuli lasta kõik kaubad tasu eest kaaluda. See andis Ivani seltsi kaupmeestele suurt tulu.

4. Novgorodi valitsemine. Suurt osa Novgorodi valitsemises etendas *veetše* — kõigi iseseisvate peremeeste-linnaelanike üldkoosolek. Täiskasvanud poegadel, kes elasid veel isa juures, ei olnud veetšel hääleõigust. Sinna ei lubatud ka naisi.

Veetše tuli harilikult kokku Kaubapoolel Novgorodi veetšekella kutsel. Veetšel arutati tähtsaid poliitilisi küsimusi, kuulutati sõda ja sõlmiti rahu. Hääli ei loetud, enamus tehti kindlaks karjumise tugevuse järgi.

Veetše valis Novgorodi kõige tähtsama valitseja — *possaadniku.* Possaadnik oli valitsuse ja kohtu eesotsas ning teda valiti ainult suurbo-

1. Dmitri Solunski. *Mosaiik. XI sajand.*

2. Andrei Rubljov, „Kolmainsus". *Ikoon.*

jaaride hulgast. Temale abiks valis veetše *tuhatniku* — tuhatkonna (erilise Novgorodi linlaste väe) ülema.

Tähtis koht valitsuses kuulus Novgorodi *peapiiskopile,* kes oli suurmaaomanik ja sai peale selle suuri tulusid ka kauplemisest. Peapiiskop valitses riigikassat ja korraldas Novgorodi vabariigi välissuhteid.

See ladvik moodustas *Isandate Nõukogu,* kes juhtis Novgorodi poliitikat, tihtipeale ainult maskeerides seda veetše otsustega.

Novgorodis oli ka *vürst.* Kuid ta ei saanud Novgorodi vürsti tiitlit oma pojale edasi pärandada, sest vürst valiti ja kutsuti Novgorodi. Ta oli väejuhiks ja kohtumõistjaks. Kohut pidi ta mõistma ainult Novgorodi tavade järgi. Vürsti õigused olid piiratud: novgorodlased ei lubanud tal endale maad osta ega end possaadniku asjadesse segada. Tal ei olnud isegi õigust elada Novgorodis, vaid selle lähedal Gorodištšes. Isegi ajad ja kohad jahipidamiseks metssigadele olid vürsti jaoks rangelt kindlaks määratud. Kui vürst Novgorodile ei meeldinud, siis ajas veetše ta Novgorodist minema.

Novgorodi veetše. *(K. V. Lebedevi maali järgi.) Vaadake, milline oli veetše koosseis. Leidke Novgorodi plaanil koht, kus toimusid maalil kujutatud sündmused.*

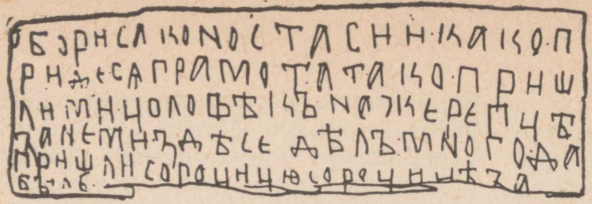

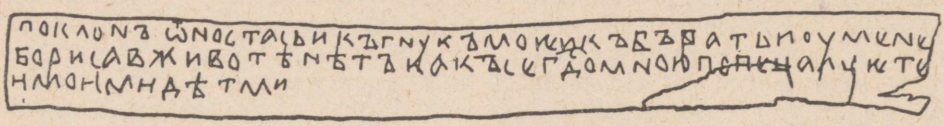

Kirjad kasetohul. *Ülal: mehe kiri naisele. Kirja tekst: «От Бориса ко Ностасии. Како приде ся грамота, тако пришли ми цоловек на жерепце, зане ми здесь дел много. Да пришли сороцицю, сороцице забыле.» (Novgorodi linna kodanik palub naist saata talle teenijaga ratsahobune ja koju unustatud särk. Alumine kiri teatab Borissi surmast. Seesama Nastasja kirjutab: «Поклон от Ностасьи к господину, к моей к братьи. У мене Бориса в живете (в живых) нет. Как се, господо, мною попецалуете и моими детьми» (т. е. попечальтесь вместе со мной и с моими детьми).*

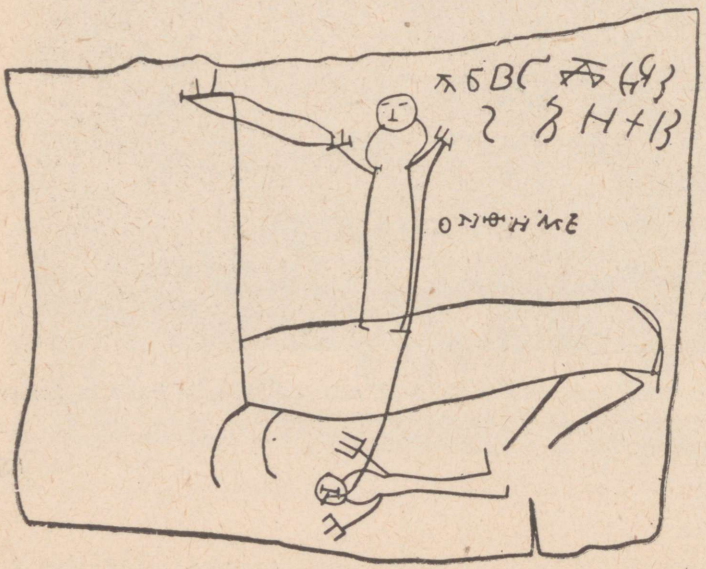

Leht Novgorodi koolipoisi Onfimi kasetohust «vihikust». Poiss harjutas tähtede kirjutamist ja joonistas veidraid inimkujusid. Uhel joonistusel kujutas poiss ennast ratsanikuna, kes surmab vaenlast. Joonistuse kõrvale kirjutas poiss oma nime «Onfime».

Sofia kirik Novgorodis. (XI sajand.)

5. «Vähemate» inimeste ülestõusud. Novgorodis toimusid sageli «vähemate» inimeste ülestõusud «paremate» inimeste vastu. Vahel tuli kokku kaks veetšet — üks Kaubapoolel, teine Sofia-poolel. Löödi kella kummaski linna ääres. Vaenulikud veetšed kohtusid üle Volhovi jõe viival sillal ja seal toimus äge kähmlus. Vastaseid loobiti üle silla käsipuude jõkke ja uputati, vahel püüti sild niimoodi puhtaks. «Vähemad» inimesed võtsid endale «paremate» inimeste vara ja jaotasid selle omavahel.

XIII ja XIV sajandil toimus Novgorodis ligi poolsada «vähemate» inimeste ülestõusu «paremate» vastu.

Võitluses bojaaride vastu võitsid Novgorodi käsitöölistest elanikud kätte mõningaid õigusi. Linnajaguде elanikud valisid omavalitsuse.

6. Novgorodi kultuur. Novgorodis oli olemas palju mitmesuguseid kä-

sitööalasid: sepatöö, puusepatöö, nahaparkali- ja kingsepatöö, kullassepatöö ja teisi. Terved linnaosad olid asustatud käsitöölistega.

Arheoloogilised väljakaevamised annavad tunnistust sellest, et hästi oli arenenud laevaehitus: ehitati mitte ainult paate, vaid ka suuri laevu, millega võis pikki merereise ette võtta.

Muistses Novgorodis oli laialdaselt levinud puu- ja luunikerduskunst. Kõrge meisterlikkuse saavutasid juveliirid emailimaalimise kärgsulatuse tehnikas. Kuld- või hõbeplaadile kanti joonistus peenikesest kuldtraadist, mis joodeti plaadi külge, ning niimoodi moodustunud süvendid täideti mitmevärvilise emailiga. Emaili värvide erksus on säilinud tänini.

X sajandist alates kaeti Novgorodi tänavaid puusillutisega (Pariisis näiteks ilmus puusillutis alles XII sajandil). Mõnedel Novgorodi tänavatel on arheoloogid avastanud kuni 25 üksteise peal asuvat sillutisekihti. Erilised maasse kaevatud puust kuivendustorud kuivendasid pinnast.

Uueks tõendiks kultuuri kõrgest arenemistasemest Novgorodis on kirjad kasetohul, mis arheoloogid on avastanud suhteliselt hiljuti väljakaevamiste ajal. Kirju kasetohul kirjutasid paljud inimesed. See näitab, et kirjaoskajad ei olnud mitte ainult ülikud, vaid ka lihtsad novgorodlased — mehed, naised ja lapsed. Vaadake õpiku illustratsiooni. Millest jutustavad kirjad kasetohul?

Laialt oli Novgorodis levinud suuline rahvalooming. Siin on sündinud imeilusad bõliinad uljast kaupmehest Sadkóst ja vahvast vägilasest Vassili Buslájevist.

Bõliinas Sadkóst jutustatakse Novgorodi rikkustest ning tema kaupmeestest, ägedatest vaidlustest veetšel ja Sadkó seiklustest veealuses riigis.

Üle kogu Venemaa levis kuulsus Novgorodi ehituste kordumatust ilust.

XI sajandi keskel ehitati siin *Sofia kirik.* Suurtel alustel — «trummidel» — seisab viis kullatud kuplit, mis meenutavad hiiglaslikke kiivreid. Seinad on lihtsad, ilma ülearuste kaunistusteta, neis on ainult aknaorvad.

Pisut hiljem ehitati ühe kupliga *Spass-Nereditsa kirik,* mis oli eriti kuulus oma freskode poolest. Need katsid üleni kiriku siseseinu. Suure Isamaasõja ajal hävitasid fašistid selle tähelepanuväärse kunstimälestise. Nüüd on kirikuhoone taastatud.

Novgorodi ehituskunsti iseloomulikeks joonteks on vormide range lihtsus ning väliste kaunistuste puudumine.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused faktid annavad tunnistust sellest, et käsitöö ja kaubandus olid Novgorodis kõrgesti arenenud?
2. Keda nimetati Novgorodis «paremateks» ja keda «vähemateks» inimesteks? Missugused suhted nende vahel kujunesid? Mispärast?
3. Kuidas oli korraldatud Novgorodi valitsemine? Koostage Novgorodi valitsemise skeem.

KUIDAS NOVGORODLASED VÜRST VSEVOLODI MINEMA AJASID.

Allpool on toodud katkend «Esimesest Novgorodi kroonikast». Sulgudes on antud seletavad sõnad.

1136. aastal kutsusid novgorodlased pihkvalased ja laadogalased (veetšele) ning otsustasid oma vürsti Vsevolodi minema ajada. Pandi siis vürst koos naise, laste ja ämmaga piiskopi õuele sel maikuu 28. päeval ning relvastatud vahid, 30 meest iga päev, valvasid teda seal ööl ja päeval. Istus vürst seal kaks kuud ja linnast lasti ta välja 15. juulikuu päeval ning võeti vastu tema poeg Vladimir. Süüdistati teda aga selles, et ta ei hoia smerde, tahtis minna Perejaslavli (vürstiks), lahinguväljalt aga põgenes kõige ees; aga sellepärast oli palju tapetuid, käskis meid (vürst) Vsevolodiga ühineda, aga siis jälle käsib taanduda.
Lahti ei lastud teda aga enne, kui tuli uus vürst.

Küsimusi.

1. Kas Novgorodis kuulus kõige kõrgem võim vürstile? Millega te võite oma vastust põhjendada?
2. Mispärast kutsusid novgorodlased veetšele pihkvalasi ja laadogalasi?
3. Mispärast valvas vangistatud vürsti ööl ja päeval nii palju inimesi?
4. Mispärast ei lastud vürsti ära enne, kui tuli uus vürst?

§ 15. GALIITSIA-VOLÕÕNIA VÜRSTIRIIK. VENEMAA FEODAALSE KILLUSTATUSE TAGAJÄRJED.

1. Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi tekkimine. Muistsetes põliinades jutustatakse Edela-Venemaa rikkustest.

Viljakad mustmullamaad andsid rikkalikke saake. Lopsaka rohuga aasadel sõid suured loomakarjad. Jõgedes oli palju kalu.

Kõrge arenemistaseme saavutasid siin ka mitmesugused käsitööharud. Kaugele üle Edela-Venemaa piiride ulatus eriti peenelt töödeldud kaunite hõbedast, kullast, merevaigust, luust, mere- ja jõekarpidest ning klaasist toodete kuulsus.

Edela-Venemaal oli ligi 80 linna. Neis elas palju kaupmehi, kes pidasid elavat kaubavahetust naabervürstiriikidega ja ülemeremaadega. See piirkond varustas kogu Lõuna-Venemaad soolaga. Kaubateed Kiievist Galitši kutsuti «soolateeks».

Edela-Venemaa eraldus Kiievist juba XII sajandi alguses. Siin tekkisid kaks vürstiriiki — *Galiitsia* vürstiriik (mille keskuseks oli Ga-

litš) ja *Volõõnia* vürstiriik (keskusega Vladimiris Volõni ääres).

XII sajandi lõpul vallutas Volõõnia vürst *Roman Mstislavitš* Galitši ja ühendas mõlemad vürstiriigid oma võimu alla. Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi piirid ulatusid mööda Musta mere rannikut kuni Doonauni, hõlmates tänapäeva Moldaavia ja Põhja-Bukoviina alad.

Edelas kulgesid tema piirid mööda Karpaate ja Taga-Karpaatiat (osa tänapäeva Taga-Karpaatia Ukrainast kuulus Galiitsia vürstiriigi koosseisu, osa aga oli XI sajandil vallutatud Ungari poolt).

2. Feodaalsed kodusõjad. Võitlus välisvaenlaste vastu. Vürst Roman Mstislavitš pidas otsustavat võitlust isemeelsete bojaaride vastu. Ühed neist ta hävitas, teised põgenesid vürstiriigist, kolmandad aga alistusid. «Mesilasi tapmata ei saa ka mett süüa,» rääkis üks vürsti lähikondlane.

Vürstiriigi välissidemed ulatusid kaugele piiri taha — Poolasse, Ungarisse, Bütsantsi ja Austriasse. Ühe sõjaretke ajal sai vürst Roman surma. Võim läks osastisvürstide ja bojaaride kätte. Uue jõuga puhkesid Edela-Venemaal feodaalsed kodusõjad. Võitluses võimu pärast toetusid bojaarid korduvalt võõramaiste vägede abile.

Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi rasket olukorda kasutasid kohe ära välisvaenlased. Tuginedes katoliku kiriku toetusele, tungisid Ungari ja Poola väed vürstiriigi piiridesse ning vallutasid laialdasi alasid ja linnu.

Peaaegu nelikümmend aastat kestsid Galiitsia-Volõõnia aladel feodaalsõjad, mida muutis veelgi rängemaks võõramaiste vägede vahelesegamine. Paljud külad ja linnad olid laastatud, tuhanded inimesed surma saanud.

Võitlusse võõraste vallutajate ja bojaaride kodusõdade vastu tõusid linnad ning nende rahvavägi; võitlusse astusid ka smerdid. Nende toetus aitas Romani pojal vürst *Daniil Romanovitšil* kindlustuda. Pärast pikaajalist ja visa võitlust jõudis Daniil oma väega Galitši juurde. Linnaelanikud avasid neile vastu bojaaride tahtmist linnaväravad.

Alalised feodaalsõjad ning ungari ja poola feodaalide sissetung oli nõrgestanud Galiitsia-Volõõnia vürstiriiki. Mongolite-tatarlaste sissetungi eel oli see eriti ohtlik.

3. Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi kultuur. Venemaa edelaaladel olid arenenud mitmesugused kunstiliigid: arhitektuur, maalikunst, kunstkäsitöö.

Dnepri kallastel on tänapäevalgi näha linnamüüride, tornide ja kirikute jäänuseid. Galitšis on arheoloogid avastanud peaaegu kolmekümne kiviehituse jäänused, mis pärinevad XII sajandi lõpust ja XIII sajandist. Krooniku tunnistuse järgi oli linnas olemas ilus vürstiloss, mis oli eriliste käikude abil ühenduses lossikirikuga.

Kõrge taseme saavutas Galiitsia-Volõõnia vürstiriigis käsitsi kirjutatud raamatute valmistamine. Siin tehti luksuslikke imeilusate *miniatuuridega* kaunistatud raamatuid, mille köide oli kaetud kulla ja kalliskividega.

Kroonikates ülistati vürste ja nende vägitegusid võitluses võõramaiste vallutajate ja bojaaride omavoli vastu.

4. Venemaa feodaalse killustatuse tagajärjed. Feodaalse killustatuse ajajärgul jätkus Venemaa edasiarenemine: täiustus põlluharimine, tekkis rohkem käsitööharusid, asustati uusi alasid, kasvasid linnad. Kultuuri arenemine jõudis kaugele edasi.

Mongolite-tatarlaste sissetungi eel elasid Vene feodaalsed vürstiriigid üle majanduse ja kultuuri tõusu.

XII—XIII sajandi vahetusel kirjutas üks Vladimiris elanud õpetatud kirjatark Venemaast niimoodi: «Oo sina valgusest valgem ja ilusatest ilusam Vene maa! Sinu uhkuseks on järvede, jõgede ja allikate rohkus, kõrged mäed ja tihedad tammesalud, viljarikkad põllud, mitmesugused metsloomad ja loendamatud linnud, suured linnad ja toredad külad...» Paistab, nagu oleks kõik kõige paremas korras, kuid tegelikult varitseb juba oht: naabrid ei karda enam Venemaa võimsust, sest Vene vürstide omavahelised tülid ja sõjad on teda nõrgestanud.

Feodaalne killustatus tõi endaga kaasa ka palju negatiivset. Ühtset riiki tol ajal ei olnud. Suurem osa vürstiriike olid väiksemad ja nõrgemad kui Vladimiri vürstiriik, Suur-Novgorodi ja Galiitsia-Volõõnia vürstiriik. *Feodaalse killustatuse suurenemisega vähenes nende sõjaline jõud, Venemaa nõrgenes.*

5. «Lugu Igori sõjaretkest». Vene rahva võitlus võõramaiste vallutajatega, arvukad feodaalsed kodusõjad ja rahva püüd Vene alade ühtsuse poole leidsid ilmeka peegelduse XII—XIII sajandi rahvaloomingus ja kirjanduses. Kuid meieni on jõudnud vaid üksikud mälestised neist aegadest. Suurem osa neist hävis mongolite-tatarlaste sissetungi ajal.

Vene ning maailma kultuuri suurepäraseks mälestiseks feodaalse killustatuse ajast on kuulus *«Lugu Igori sõjaretkest»,* mis on kirjutatud tundmatu autori poolt XII sajandi lõpul. Teoses kirjeldatakse Severski vürstide sõjaretke vürst Igor Svjatoslavitši juhtimisel polovetside vastu. «Loo» autor on joonistanud kujuka pildi polovetside rüüsteretkedest ja neist hädadest, mida need Venemaale tõid. Ta väidab, et nende retkede edu peamiseks põhjuseks on Vene vürstide kodusõjad: «Hakkasid vürstid... ise endile sõdasid sepitsema. Aga paganad hakkasid igalt poolt võidukalt tungima venelaste maale...» Vürst Igorit ennast on kujutatud Venemaa vapra kaitsjana, kes on kodumaa pärast valmis kangelasteoks ja isegi surema: «... täis tapluse vaimu viis oma vaprad väed polovetside maale, Vene maa kaitseks». «Oh vennad ja družiina!» hüüab ta. «On parem olla lahingus tapetud kui vangina tallatud... Tahan murda oma oda seal, kus algab polovetside väli. Tahan koos teiega, russid, kas kaotada pea või juua Doni vett oma kiivriga!»

Kogu teos kõlab piduliku, poeetilise hümnina venelaste võitlusele võõramaiste vallutajate vastu, patriootilise üleskutsena kogu Venemaa ühinemiseks välisvaenlaste vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke kaardilt Galiitsia ja Volõõnia vürstiriigi territoorium. Näidake ühendatud Galiitsia-Volõõnia vürstiriigi piire.

2. Iseloomustage majanduse ja kultuuri arenemist Galiitsia-Volõõnia vürstiriigis.

3. Võrrelge valitsemist Galiitsia-Volõõnia ja Vladimiri vürstiriigis ning Novgorodimaal. Missugused olid erinevused?

4. Milles te näete vastuolulisust Venemaa arenemises feodaalse killustatuse ajajärgul?

§ 16. FEODALISMI ARENEMINE TAGA-KAUKAASIAS.

1. Feodaalkorra kehtestumine. Juba III—IV sajandil m. a. j., varem kui paljudes teistes maades, hakkasid Taga-Kaukaasias arenema feodaalsuhted. Võtnud maa endile, sundisid feodaalid talupoegi enda heaks töötama.

Armeenias, Gruusias ja Põhja-Aserbaidžaanis kindlustus IV sajandil ristiusk. Alates VIII sajandist pääses Lõuna-Aserbaidžaanis võidule islam. Nii ristiusk kui ka islam aitasid feodaalidel kindlustuda.

Taga-Kaukaasia ajalugu tunneb arvukalt võõramaiste vaenlaste — roomlaste, bütsantslaste, araablaste ja iraanlaste sissetunge. Taga-Kaukaasia rahvad — armeenlased, grusiinlased ja aserbaidžaanlased — on õigusega uhked oma esivanemate kangelastegudele võitluses kodumaa sõltumatuse eest. Selles võitluses tegutsesid nad korduvalt üheskoos ning aitasid üksteisel võõramaisest ikkest vabaneda.

2. Talurahvasõda Babeki juhtimisel. VII sajandil langes Taga-Kaukaasia Araabia kalifaadi võimu alla. Araabia ülikud võtsid endale paremad maad ja koormasid elanikkonda raskete maksudega.

816. aastal puhkes Aserbaidžaanis talurahvasõda. Ülestõusnute eesotsas oli vapper juht Babék. Tema väesalgad lõid puruks kaliifi sõjaväe ja õiendasid arveid oma feodaalidega — võõraste orjastajate pooldajatega. Ülestõusuleek kandus edasi Armeenia ja Gruusia territooriumile. Araablased võtsid kinni Babeki poja ja sundisid teda paluma isalt võitluse lõpetamist. Kuid Babek vastas uhkelt: «Parem elada kas või üks päev vabana kui nelikümmend aastat viletsa orjana.» Talurahvasõda kestis üle kahekümne aasta. Suuri vaevu läks kaliifil korda ülestõus maha suruda. Reetur andis Babeki araablastele välja. Need hukkasid ta piinarikkalt neljaks raiumise teel. Kui timukas raius Babekil ära käe, määris ta oma näo verega ja hüüdis: «Kui inimene sureb, siis muutub ta kahvatuks. Ma ei taha, et minu vaenlased näeksid mind kahvatuna.» Kohutava hukkamise ajal ei kuulnud vaenlased kangelase suust ainsatki oiet.

Talurahvasõda Babeki juhtimisel aitas kaasa Araabia kalifaadi lagunemisele.

3. Feodaalne Gruusia XI—XIII sajandil. XI sajandil vallutasid suure osa Taga-Kaukaasiast *türklased-seldžukid*. Keskaja ajaloo kursuses

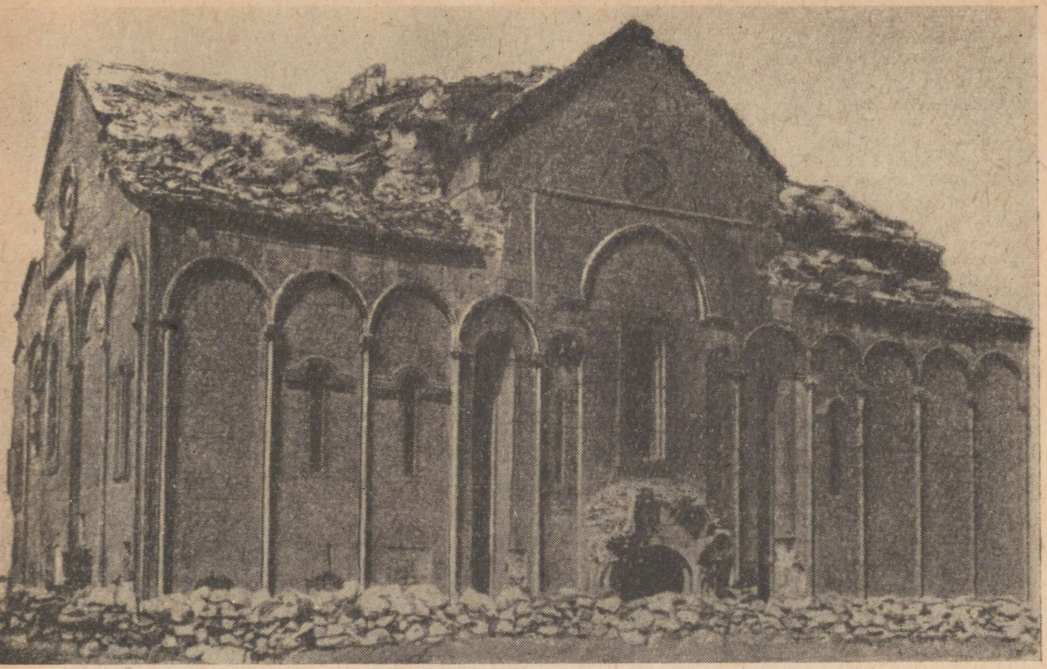

Kirik Anis. (Armeenia. 1000. a.)

kõneldi teile sellest, kuidas türklased-seldžukid vallutasid Bütsantsi ja araablaste valdused Aasias. Samal ajal tungisid nad ka Taga-Kaukaasiasse. Palju linnu ja asulaid hävitati ning põletati maha.

Üksikuteks feodaalvürstiriikideks killustunud Gruusia ei suutnud kaitsta oma sõltumatust. Seldžukid orjastasid Gruusia. Ainult ühinenult suutis maa nende võimu alt vabaneda.

Gruusia kuningas *David*, hüüdnimega *Ehitaja*, tuginedes väikefeodaalide ja linlaste toetusele, alustas võitlust maa ühendamise eest. Tal läks korda mässulisi feodaale maha suruda ja kuningavõimu kindlustada. XII sajandi alguses kihutasid Gruusia väed polovetside salkade abiga türklased-seldžukid minema ning vallutasid neilt Tbilisi linna. Selles võitluses toetasid gruusia rahvast armeenlased ja aserbaidžaanlased.

Sõltumatuse kättevõitmine avaldas soodsat mõju Gruusia arenemisele. Ehitati uusi teid ja niisutuska-

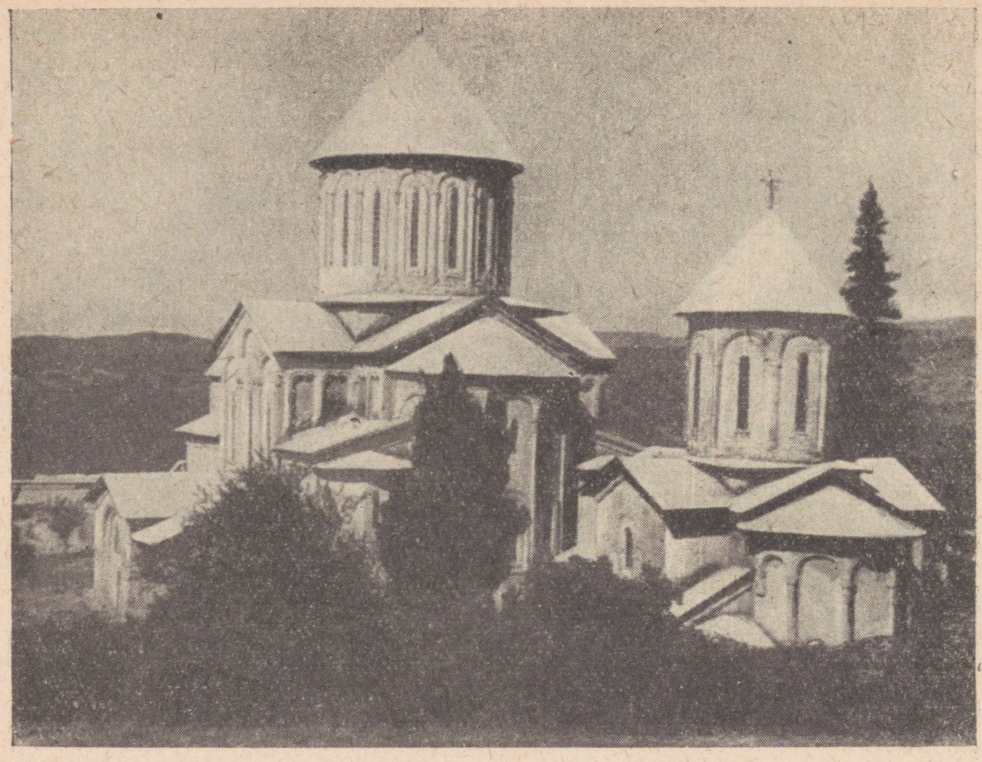

Kirik Gelati kloostris Kutaisi lähedal. (Gruusia. XII sajand.)

naleid, rajati ja kindlustati linnu. Edukalt arenes gruusia kultuur.

XII sajandi lõpul ja XIII sajandi alguses valitses Gruusias kuninganna Tamaara. Tema valitsemisajal laienesid Gruusia riigi valdused tunduvalt. Tamaara oli haritud feodaalvalitseja. Tema valitsemisajal tugevnesid Gruusia sidemed Venemaaga. Kuninganna Tamaara meheks sai Andrei Bogoljubski poeg Juri. Gruusia käsitööliste tooteid müüdi Vene linnade turgudel. Vene kaupmehed kauplesid Taga-Kaukaasia linnades.

Kuninganna Tamaara võitlus Gruusia ühendamise eest saavutas ainult ajutist edu. Feodaalsuhete edasiarenemine tugevdas kohalikke suurfeodaale ning tõi endaga paratamatult kaasa maa feodaalse killustatuse.

4. Šotha Rusthaveli. Nizami. XII sajandi lõpul ja XIII alguses elas Gruusias suur luuletaja Šothá Rusthavéli. Ta on kirjutanud kuulsa teose «Kangelane tiigrinahas». See on poeem ustavusest kodumaale, armastusest ja sõprusest, truudusest ja aust. Suurepärased read poeemis on pühendatud sõprusele ja truudusele:

Kes ei otsi sõprust taga,
enesega vaenu peab.
See, kes sõbra hätta jätab,
ise häda tunda saab.

Luuletaja ülistab heldust ja omakasupüüdmatust:

Kaotad kõik, mis ära peidad,
see, mis jagad, naaseb taas.

Šotha Rusthaveli ülistab kodumaa kaitsjate sangaritegusid ja õpetab olema julge. Kuulsaks saab see, kes vapralt võitleb oma isamaa vaenlaste vastu ja on valmis andma, kui tarvis, selles võitluses oma elu. Luuletaja kirjutas:

Auga hukkuda on parem,
kui et häbis vanaks saad.

Rusthaveli poeem koosneb 50 pikast laulust, kuid paljud grusiinlased teavad seda peast. Poeemi üksikud värsid on muutunud vanasõnadeks. Rusthaveli poeem on tõlgitud paljudesse maailma keeltesse.

XII sajandisse kuulub silmapaistva aserbaidžaani luuletaja Nizami looming. Nizami on kirjutanud viis poeemi. Ta kirjutas rahva laostumisest ja võõraste võimumeeste vägivallast.

Ühes oma poeemis ütleb luuletaja

Šotha Rusthaveli. *(G. M. Toidze skulptuuri järgi.)*

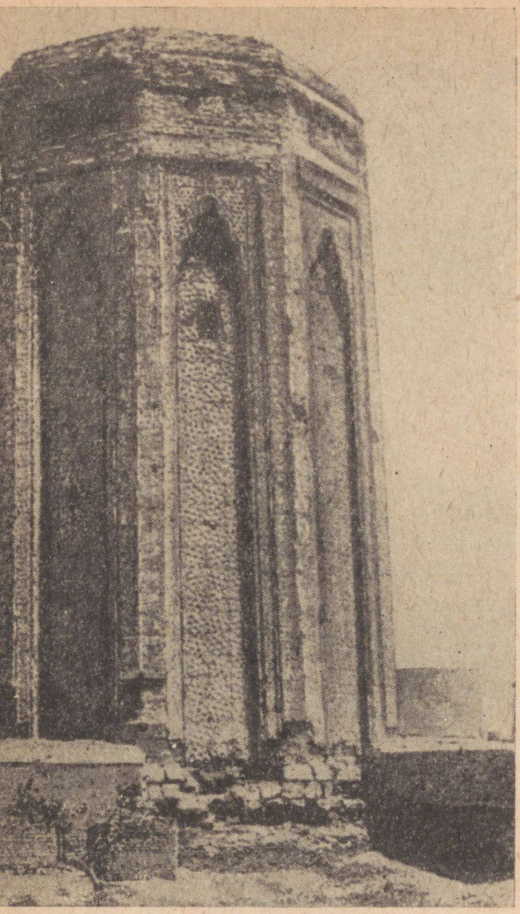

Atabeki mausoleum Nahhitševanis. (Aserbaidžaan. XII sajand.)

vihaselt, pöördudes seldžuki sultani poole:

...Röövlina rahvast nüüd rõhud sa,
viid häbitult leiva ka orbude suust.
Kas see, kes nii toimib, on õilsate soost?
...Ka tsaaride kuues vaid ori on see,
kes kõigile ükspäinis kurja teeb...

Nizami luuleloomingus peegelduvad Taga-Kaukaasia rahvaste ammused sidemed Venemaaga. Luuletaja jutustas oma värssides venelastest, ülistas kaunist venet neidu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugusesse aega kuulub feodaalsuhete kehtestumine Taga-Kaukaasias? Kus kehtestusid feodaalsuhted varem, kas Taga-Kaukaasias või Lääne-Euroopas?
2. Esitage fakte, mis näitavad majanduse ja kultuuri kõrget arenemistaset XI sajandist kuni XIII sajandi alguseni Taga-Kaukaasias.
3. Missugused põhiideed on omased õpikus esitatud katkenditele Šotha Rusthaveli ja Nizami teostest?
4. Leidke 16. paragrahvi tekstist fakte, mis näitavad Taga-Kaukaasia rahvaste sidemeid Venemaaga.

§ 17. FEODAALSUHETE ARENEMINE KESK-AASIAS. HOREZMI TÕUS.

1. Feodaalkord Kesk-Aasias. Araablaste vallutused. Feoodaalsuhted Kesk-Aasias arenesid tingimustes, kus põhja poolt lakkamatult tungisid põlluharimise piirkondadesse rändrahvad-karjakasvatajad. VI—VII sajandil olid feodaalsuhted Kesk-Aasias juba laialdaselt levinud. Feodaalide käes oli mitte üksnes maa, vaid ka veeallikad, millel oli siin eriti suur väärtus.

Kuiva kliima tõttu oli põlluharimi-

Samaniidide mausoleum Buhhaaras. (X sajand.)

ne Kesk-Aasias ilma kunstliku niisutuseta võimatu. Mitte juhuslikult ei tekkinud siin vanasõna: «Ilma veeta ei ole maad.» Omades maad ja vett, allutasid feodaalid endale talupoegi ning sundisid neid mitmesuguseid kohustusi täitma.

VII sajandi alguses vallutasid Kesk-Aasia *araablased.* Palju losse ja linnu hävitati, tuhandeid rahulikke inimesi tapeti või veeti sõjavangi. Muistse ajaloolase tunnistuse järgi vedas ainult üks araabia vallutaja Kesk-Aasiast välja kuni 100 000 sõjavangi, kes muudeti orjadeks.

Kohalikud feodaalid läksid üle vallutajate teenistusse.

Üle saja aasta kannatasid Kesk-Aasia rahvad kahekordse — kohalike feodaalide ja araabia vallutajate ikke all. Rahvahulkade rõhumise kohutavaks relvaks oli ka religioon — islam.

2. Islam. Islam (muhamedi usk) on samasugune rahva orjastamise tööriist nagu iga teinegi religioon.

Keskaja ajaloo kursusest te teate, et islam tekkis VII sajandil Araabias. Tema rajaja on *Muhamed* — Meka linna kaupmees. Islamiusulisi nimetatakse *muhameedlasteks.*

Araabia vallutajad kehtestasid VIII sajandil Kesk-Aasias ja Lõuna-Aserbaidžaanis islami relva jõul. Araablaste juurest tungis islam umbes X sajandil ka Volga äärde, bulgaarlaste ja kasaaride kuningriiki.

Idamaade feodaalid taotlesid rahva pimesi alistumist. Sel kombel oli rahvast kergem rõhuda. Islam oligi selleks kohandatud. Sõna «islam» ise tähendabki pühendumist Allahi tahtele, kuulekust. Islam väitis, et inimene ei ole midagi, et tema üle on vaid üksainus jumal, Allah, ning et tema prohvet on Muhamed. Allahi

Turg Buhhaaras. *(E. B. Bernsteini maali järgi.)*

asemikud maa peal on kohalikud võimud; neile tuleb pimesi, järele mõtlemata alistuda. Töörahvast kohustati maksma makse rikaste heaks, taluma maa peal kõiki puudusi ning lubati selle eest, et pärast surma pääsevad usklikud paradiisi. Muhameedlaste paradiisi kirjeldati niisugusena: see on koht, kus süüakse küllastumiseni, kus võib tahtmise järgi juua maa peal keelatud veini, kus on varjulised aiad ja purskkaevud. Nälgi elu ajal, selle eest saad pärast surma kõhu täis süüa! Niimoodi petsid töörahvast muhamedi vaimulikud — *mullad.*

Mullad nõudsid, et iga muhameedlane usuks Allahit ja Muhamedi, palvetaks viis korda päevas, maksaks maksu, 30 päeva järjest aastas ei sööks mitte midagi (paastuks) [1] ja võtaks ette rännaku Mekasse Muhamedi kirstu juurde.

Islam kutsus üles sõdima, nõudes, et iga muhameedlane sõdiks, relv

[1] Muidugi ei võinud inimene nälgida 30 päeva järjest. Seepärast söövad muhameedlased selle paastu ajal öösel, mitte päeval. (On ju koraanis öeldud 30 *päeva*, räägivad nad.)

käes, teist usku inimeste — «uskmatute» vastu ja tapaks neid. Selleks et sundida rahvast surma minema, rääkisid mullad: «Kes sõjas surma saab, pääseb otsekohe paradiisi.»

Islam hoidis orjuses ja ikkes meie kodumaa idapoolsete rahvaste töötavaid hulki. Eriti raske oli naistel. Islam kuulutas, et nad on mehe orjad. Naised pididki töötama nagu orjad. Islam toetas sugukondliku korra igandeid, näiteks naiste ostmist. Maksu ostetud naise eest nimetati kalõmiks. Naine ei julgenud võõra juuresolekul oma nägu näidata. See oli kaetud tiheda riidetükiga — tšadraaga või parandžaaga.

3. Horezmi tõus (XII sajand — XIII sajandi algus). Kesk-Aasias tugevnes järk-järgult Horezmi feodaalriik.

Tohutu niisutuskanalite ja tammide süsteem tagas põllukultuuride püsivad saagid. Aedades kasvasid õunad, pirnid, viigimarjad. Hariti ka viinamarjaistandusi.

Uuesti hakati tegelema käsitööga ning kasvasid linnad — Samarkand, Buhhaara, Merv jt., ehitati toredaid losse, mausoleume ja mošeesid. Riigi pealinn *Urgéntš* muutus Idamaade üheks kaunimaks ja rikkamaks linnaks.

Karavaniteed ühendasid Kesk-Aasiat paljude Ida ja Lääne maadega. Volgamaale ning Kiievi-Venemaale veeti kuivatatud puuvilja, riisi, vaipu, hõbedat, peenelt töödeldud nahktooteid, brokaat- ja sametkangaid; sealt tagasi aga karusnahku, juuri nahkade parkimiseks ning väledaid hobuseid. Ka vene kaupmehed käisid Kesk-Aasia linnades. Seati sisse kaubandussidemed Hiina ja Iraaniga.

Välismaa reisijad ja kaupmehed jutustasid vaimustusega Kesk-Aasia rikkustest ja Horezmi valitsejate — *horezm-šahhide* muinasjutuliselt luksuslikust elust.

Horezm-šahh *Muhammedi* valitsemisajal XIII sajandi alguses hõlmasid Horezmi valdused peaaegu kogu Kesk-Aasia territooriumi ning suure osa Iraanist ja Afganistanist. Ent see riik ei olnud püsiv. Suurfeodaalidel oli oma sõjavägi ja nad ei tahtnud alistuda horezm-šahhile.

4. Kesk-Aasia teadlased ja kirjanikud. Kesk-Aasias elasid ning lõid oma teoseid silmapaistvad teadlased ja luuletajad, kes omandasid hiljem ülemaailmse kuulsuse.

Keskaja ajaloo õpikust te juba lugesite, et XI sajandil elas Kesk-Aasias suur teadlane, arst ja luuletaja *Ibn Sina* (Avicenna). Ta kirjutas raamatu arstiteaduse alustest. Hiljem tõlgiti see raamat paljudesse maailma keeltesse ning seda kasutasid mitmete Aasia ja Euroopa maade arstid.

Kesk-Aasias elas ka teine ülemaailmselt tuntud teadlane, geograaf ja astronoom *Buruni*. On andmeid, et ainuüksi tema teaduslike tööde nimestik võttis enda alla 60 lehekülge. Ta võttis kahtluse alla tol ajal valitsenud teooria, mis väitis, et universumi keskpunktiks olevat liikumatu Maa. 500 aastat enne Kopernikut avaldas ta mõtet, et Maa tiirleb ümber Päikese.

Silmapaistev luuletaja *Rudaki* kirjutas ülikute valest ja silmakirjalikkusest:

Ma rohkelt küll näinud ülikuid;
pole märgand, et neist
ka üksainus headust teeskleks
või siis pattugi varjaks.

Luuletaja ülistas oma värssides suuri inimlikke tundeid, kutsus üles hindama teadmisi, tegema inimestele head:

...Lööb teadmistest südames loitma leek;
kui soomus ta kaitseb sind häda eest.
...Maailm on meri. Kui sõita seal tahad,
laev tee tublide tegude puust.

Muhamedi kirik ja harimatud valitsejad kiusasid teadlasi ja kirjanikke nende eesrindlike vaadete pärast taga. Ibn Sīna oli korduvalt sunnitud end varjama ja oma elukohta vahetama. Luuletaja Rudakil, kes astus välja feodaalide vägivalla ja ebaõigluse vastu, torgati silmad peast ning ta aeti kodumaalt välja. Viletsuses suri Kesk-Aasia suurim luuletaja *Firdusi,* kuulsa poeemi «Šahh-name» autor, kes ülistas kodumaa vabaduse ja sõltumatuse eest võitlejate sangarlikkust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake kindlaks feodaalsuhete arenemise ühised jooned Vana-Vene riigis, Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias.
2. Mida nõudis islam usklikelt? Milles seisneb tema kahjulikkus? Iseloomustage islami ja ristiusu ühiseid jooni.
3. Esitage fakte, mis näitavad majanduse ja kultuuri kõrget arenemistaset Kesk-Aasias XI sajandist kuni XIII sajandi alguseni.

§ 18. MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNGI ALGUS. KESK-AASIA JA TAGA-KAUKAASIA RAHVASTE VÕITLUS MONGOLI-TATARI VALLUTAJATE VASTU.

1. Mongolite-tatarlaste sissetungi algus. Feodaalse killustatuse perioodil juhtus kohutav õnnetus. Kesk-Aasiasse, Taga-Kaukaasiasse ning Venemaale tungisid mongoli-tatari vallutajad. Kes nad olid?

Mongolite kodumaa asus Sise-Aasias. Mongoli hõimud olid rändlejad ja tegelesid karjakasvatusega. Mongolid olid suurepärased ratsanikud. «Kui mongol lahutada hobusest, milleks ta siis veel kõlbab?» küsis mongoli kõnekäänd.

Kauges minevikus valitses mongolitel ürgkogukondlik kord. Kuid XII sajandil hakkas sugukondlik kord lagunema ja kerkisid esile mongoli hõimude juhid — *khaanid,* kes olid enda kätte haaranud rikkuse ja võimu. Khaanide ümber koondusid nende teenrid ülikute hulgast — *nojoonid.* Nemad ekspluateerisid mongoli töörahvast, kelle tööl põhineski khaanide ning nojoonide rikkus.

XIII sajandi alguses hakkas mongolitel kujunema *varafeodaalne riik.* Suurfeodaal *Tšinghis-khaan* ühendas kõik mongoli hõimud oma võimu alla ning seisis tohutu suure sõjaväe eesotsas. Iga täisealine mongol oli sõjamees, ratsanik, sest mongolid olid ju rändrahvas. Mongolitel oli arvukas, tolle aja kohta enneolematu ratsavägi.

Iga kümnest tuhandest mehest koosnevat väeosa nimetati *musttuhatkonnaks*, keda juhtis nojoon — *musttuhatnik*. «Musttuhatnikule» allusid *tuhatnikud* — tuhandemeheliste väeosade ülemad. Tuhatkonnad jagunesid sadakondadeks, keda juhatasid *sotnikud*.

Relvastatud vibude ja teravate kõvermõõkadega ning kandes paksust nahast kiivreid ja pantsereid, olid mongolid oma väledatel hobustel vaenlase noolterahe eest kindlalt kaitstud. Linnade piiramisel kasutasid nad taraane — müüripurustajaid. Eriliste viskeriistade abil sai heita linna raskeid kive ja põleva õliga täidetud nõusid.

Mongolite hästi relvastatud, kiirusti edasiliikuv ja ühtse juhtimise all olev sõjavägi kujutas endast tolle aja kohta ähvardavat jõudu.

Esmalt alistas Tšinghis-khaan endale Siberi rahvad. Tema võimu pidid tunnustama Baikali järve ääres elavad burjaadid, jakuudid ja Altai hõimud.

Täielikult hävitati Amuuri-äärsed ja Primorjes asuvad riigid, mis olid jõudnud selleks ajaks oma majanduse ja kultuuri poolest kõrgele järjele. Õitsvad linnad tehti maatasa, leekides hävisid paljud lossid ja templid. Vallutajad riisusid või purustasid kunstiteoseid ning tapsid või viisid orjusse suurema osa elanikkonnast. Kaunis ja rikas maa jäi pikaks ajaks inimtühjaks.

Seejärel viis Tšinghis-khaan oma väed kavalusega üle Suure Hiina müüri, purustas Hiina sõjaväe ja tungis Hiinasse.

Vallutanud Hiina alad, hakkasid mongoli feodaalid liikuma Kesk-Aasiasse ja Taga-Kaukaasiasse, et neid maid vallutada.

2. Kesk-Aasia rahvaste võitlus mongoli-tatari vallutajatega. Kesk-Aasias kohtasid Tšinghis-khaani väed muistse kultuuriga rikkaid linnu ja asulaid.

Ajal, mil mongoli-tatari vallutajad ähvardasid Kesk-Aasiat, elasid sealsed rahvad läbi feodaalse killustatuse perioodi.

Tšinghis-khaani väed tungisid Semiretšje kaudu Horezmi riiki, vallutades linnu ja asulaid, röövides rikkusi ja tappes või viies orjusse elanikkonda. Kesk-Aasia rahvad panid vapralt vastu. Igas linnas oli tugev garnison, Samarkandis oli isegi 20 sõjaelevanti. Kuid Samarkandi ja mitme teise linna väravad avasid Tšinghis-khaanile reeturid, kes olid temaga salaja kokku leppinud. Samarkandis vangistas Tšinghis-khaan ligi 30 000 käsitöölist ja andis nad mongoli ülikutele orjadeks. Niisamuti toimis ta ka mujal. Vallutati ja purustati rikas Merv ning teisi linnu.

Kangelaslikku vastupanu vallutajatele avaldasid talupojad ja linlased. Seitse kuud kaitsesid elanikud vapralt oma kodulinna, Horezmi pealinna Urgentši. Enne otsustavat tormijooksu heitsid mongolid linna nõusid põleva õliga. Algasid tulekahjud. Vaenlane tungis linna, kuid elanikud jätkasid võitlust iga tänava ja kvartali pärast. Seitse päeva kestsid lahingud linnas, kuni see muutus varemetehunnikuks.

Vaenlased kihutasid elanikud lagedale väljale, eraldasid osavad käsitöölised ja küüditasid need Mongooliasse. Sõjavangi viidi palju naisi ja lapsi. Ülejäänud jaotati sõjameeste vahel laiali, et need nad surmaksid.

Mongolite vallutusi soodustas Kesk-Aasia feodaalne killustatus. See nõrgendas rahvaste vastupanujõudu mongolite-tatarlaste vallutustele.

XIII sajandi alguses oli Kesk-Aasia mongolite-tatarlaste poolt vallutatud. Seejärel suundusid Tšinghiskhaani poolt saadetud väed Taga-Kaukaasiasse.

3. Mongolid Taga-Kaukaasias. Taga-Kaukaasia rahvaste võitlus sõltumatuse eest kestis aastaid. Paljudes linnades võtsid kaitse korraldamise enda kätte käsitöölised ja kehvistu. Nad jätkasid võitlust isegi siis, kui ülikud olid vaenlasega alistumise suhtes juba kokku leppinud. Korduvalt rüüstasid mongoli väed Taga-Kaukaasia linnu, kuid rahvas ei loobunud võitlusest.

Osa Gandža linna (Aserbaidžaanis) elanikke hakkas pärast linna kaitsjate vastupanu murdmist üksteist vastastikku tapma, et mitte langeda vaenlase kätte.

Pikaajalisele piiramisele pidasid vastu Šemahha linna elanikud. Vallutajad täitsid loomade ja inimeste laipadega vallikraave linna ümber ja püüdsid ronida linnamüüridele. Iga päev alustasid nad üha uuesti tormijooksu linnale. Kuid elanikud lõid vaenlase tagasi. «Mõõga eest ei pääse nagunii — parem siis juba vastu pidada, sureme vähemalt auga,» ütlesid nad uhkelt. Pikaajaline piiramine kurnas linna kaitsjad täielikult välja. Alles siis läks khaani vägedel korda linn vallutada.

Mongoli feodaalid alistasid endale Aserbaidžaani, Armeenia ja Gruusia rahvad. Nende maade kultuur oli kõrgem kui mongolite kultuur. Vallutajad viisid orjusse osavaid meistreid ja teadlasi. Mongoli feodaalide ike andis tugeva hoobi Taga-Kaukaasia rahvaste kultuurile. Hävitati palju linnu. Vallutajad sundisid grusiinlasi, armeenlasi ja aserbaidžaanlasi rasket andamit maksma. Vähe sellest, et nad kogusid igal pool kümnist (kümnendiku varandusest), peale selle võtsid nad veel igal aastal igalt majapidamiselt erilist lisaandamit: 100 liitrit[1] nisu, 50 liitrit veini, 2 liitrit riisi, kolm kotti, kaks nööri, ühe hõberaha ja ühe hobuseraua. Kes ei suutnud andamit tasuda, see viidi orjusse.

Olles oma võimu Taga-Kaukaasias kindlustanud, usaldasid mongoli khaanid andami kogumise kohalikele feodaalidele, kes pidid selle mongolitele edasi andma.

Mongoli khaanide võimutsemine Taga-Kaukaasias kestis ligi 200 aastat, kuni XIV sajandi lõpuni.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge majanduse ja kultuuri arenemist XIII sajandi alguses mongolitel ning Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvastel.

[1] Vanaaegne liiter oli mitte ainult vedelike, vaid ka puistainete mõõt.

Kelle arenemistase oli kõrgem? Kinnitage oma järeldust konkreetsete näidetega.

2. Mispärast oli mongolite-tatarlaste sõjavägi XIII sajandil vastastele nii ohtlik ja hirmuäratav?

3. Tooge näiteid Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvaste kangelaslikust võitlusest mongolitest vallutajate vastu.

4. Esitage tõendeid selle kohta, missuguseid raskeid tagajärgi tõid mongolite vallutused Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvastele.

§ 19. VENE RAHVA VÕITLUS MONGOLITE-TATARLASTE SISSETUNGI VASTU.

1. **Lahing Kalka jõel.** Pärast Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia vallutamist jõudsid mongolite väed Vene aladele juba päris lähedale. Mongolite väed ületasid Kaukasuse mäed ja tungisid Lõuna-Venemaa steppidesse. Siin kohtusid nad polovetsidega. Polovetsi khaanid pöördusid abi saamiseks Vene vürstide poole. «Kui te meid ei aita, siis tapetakse täna meid, aga homme teid,» ütlesid polovetside saadikud. Vürstid otsustasid Tšinghis-khaani vägedele ühiselt vastu astuda ja võidelda nendega polovetside maal. Nad läksid polovetsidele steppi appi. Kuid vürstide tegutsemine polnud kooskõlastatud: takistuseks olid feodaaltülid. Mõned vürstid ei astunud üldse võitlusse. Teistel aga, olgugi et võtsid sõjakäigust osa, ei olnud ühtset juhtimist. Selle tagajärjed olid äärmiselt rasked.

Lahing toimus **1223. aasta** maikuus *Kalka* jõe ääres. See on väike, Doni suudme lähedal Aasovi merre suubuv jõeke. Vene väed said raske kaotuse osaliseks. Tatari khaanid panid haavatute ning vangide peale lauad, millele nad istusid, ja pühitsesid pidusöömingu võitu.

See oli mongolite-tatarlaste esimene sissetung Venemaale (venelased kutsusid mongoleid tatarlasteks). Seekord ei suutnud nad veel oma võitu kindlustada. Mongolid pöördusid tagasi Aasiasse ja 12 aasta jooksul ei olnud neist midagi kuulda. Ent varsti algas vallutajate uus sõjaretk Venemaale.

2. **Batu-khaani sõjaretk Venemaale.** Kui Tšinghis-khaan suri, sai suurkhaaniks tema poeg. See saatis oma vennapoja *Batu-khaani* Euroopat vallutama. Kõiki Euroopa maid ähvardas lüüasaamine ja orjastamine.

1236. aastal tulid Batu väed läbi Kaspia-äärsete steppide, tungisid Volga-bulgaarlaste riiki ja vallutasid selle pealinna *Bulgari*. Siit liikusid nad edasi Venemaale.

Järgmise, 1237. aasta talvel ületas Batu tohutu suure sõjaväega Volga ja lähenes *Rjazani vürstiriigile*. Nüüd oleks Vladimiri suurvürsti Juri, Vsevolod Suurpesa poja abi Rjazanile väga ära kulunud! Kuid rjazanlasi ei abistanud keegi.

Batu väed piirasid Rjazani ümber. Vaenlased heitsid linnale kiviheitemasinate abil raskeid kive ja ronisid mööda redeleid hulgaliselt linnamüüridele. Rjazanlased võitlesid vapralt. Nad lasksid vaenlase pihta nooli, tabades täpselt, kallasid neile kaela tulist tõrva ning puistasid

Suzdalimaa pärast Batu sissetungi. *Minia tuur kroonikast.*

vaenlase sõjameestele silma tuhka ja liiva, loopisid neid kividega. Päeval ja öösel, üksteist välja vahetades, ründasid vaenlased lakkamatult linna. Kuid rjazanlastel polnud teist vahetust välja panna. Nende jõud hakkas raugema. Kuuendal päeval võttis Batu ette otsustava tormijooksu linnale, paisates lakkamatutest lahingutest nõrgestatud rjazanlaste vastu kõik oma jõud. Vaenlased tungisid linna. Nad süütasid põlevate tõrvikutega maju ja kihutasid valges vahus hobustel mööda tänavaid. Rjazanlased võitlesid oma kodude juures, surid vaenlase käe läbi, kuid ei alistunud. Vallutajad rüüstasid maju, tapsid naisi, lapsi ning rauku. Vaenlaste poolt süüdatud linn oli leekides, varisesid kokku majaseinad, mattes enda alla elanikke. Rjazanimaast jäi järele «ainult suits ja tuhk». Aga pärast seda jõudis kätte nende kord, kes tahtsid õnnetuse eest peitu pugeda. Vallutati Vladimir ja teised Suzdalimaa linnad.

Mongolid põletasid maha ka Moskva. Nüüd alustas vürst Juri

Vsevolodovitš küll kogu oma sõjaväe ning suure hulga töörahva abiga võitlust mongolite vastu *Siti* jõe äärsel väljal, kuid oli juba hilja. Venelased kaotasid lahingu. Vürst ise langes lahingus.

Mongolite-tatarlaste väed valgusid laiali üle kogu Venemaa. Nad tõid endaga kaasa hävingut ja surma. Nii jõudsid nad väikese *Kozelski* linna juurde. Seitse nädalat kestis linna piiramine. Mitmelt poolt tõi Batu kohale oma väesalku, üha suuremaks kasvas tema sõjavägi. Vaenlased sööstsid otsustavale tormijooksule linna vastu. Piiramismasinad rammisid linnamüüre, heitsid linna raskeid kivirahne, kõigutasid palke püsttaras. Linna kaitsjad astusid käsitsivõitlusse. Kõik viimseni said surma, sest nad ei alistunud vaenlasele. Olles rabatud linna kaitsjate mehisusest, hakkasid mongolid-tatarlased kutsuma teda «Tigedaks linnaks».

Järk-järgult vallutas Batu kõik Dnepri-äärsed alad. 1240. aastal jõudsid Batu määratu suured väed *Kiievi* juurde ja alustasid selle piiramist. Rataste krigina ning hobuste hirnumise tõttu polnud inimeste hääli kuulda. Kiiev seisis vallutajate ees kogu oma ilus. Kõrgusid kaunid hooned ja päikesekiirtes sätendasid kirikute kullatud kuplid. Batu tahtis selle kauni linna tervena kätte saada. Ta tegi kiievlastele ettepaneku alistuda võitluseta. Kuid kiievlased ei olnud sellega nõus ning otsustasid võidelda viimse meheni. Algas tormijooks Kiievile.

Purustanud taraanide abil linnamüürid, tungisid vaenlased Kiievisse. Kaua ning visalt võitlesid kiievlased linnatänavail ja oma kodude juures. (Vt. dokumenti.)

Veel tänapäeval on arheoloogid leidnud väljakaevamistel Kiievis suurel hulgal tol ajal surma saanud sõjamehi — nii venelasi kui ka mongoleid. Leiti relvi ja ehteid. Mõnedesse luudesse on tuginud rauast nooleotsad, pealuud on purustatud mõõga- või kirvehoobiga.

Kroonikakirjutaja jutustab, et viimased linna kaitsjad kindlustusid kivikirikus. Ka siin kasutasid vaenlased müüripurustajaid. Kiriku seinad varisesid kokku ja matsid enda alla palju kiievlasi.

Kozelski kaitsmine 1238. aastal. *Miniatuur kroonikast.*

Peaaegu kogu linn põletati maha ja rüüstati. Pärast Kiievi vallutamist tungisid mongolid-tatarlased *Galiitsia-Volõõnia vürstiriiki* ning seejärel kahe vooluni Poolasse, Tšehhimaale ja Ungarisse, hävitades kõik oma teel. Kuid nende jõud oli võitlusega Venemaa vastu välja kurnatud. Kohanud siin tõsist vastupanu, olid nad sunnitud tagasi pöörduma.

Laastatud ja tühjaks jäänud Vene vürstiriigid jätkasid peaaegu kahe aastakümne jooksul võitlust vallutajatega. Alles XIII sajandi 50-ndate aastate lõpuks kehtestasid mongoli-tatari khaanid oma võimu Kirde-Venemaa üle. Nende vallutustest jäid puutumata ainult Polotski-Minski ja Novgorodi-Pihkva alad.

3. Kuldhord. Mongoli-tatari khaanide ike. Batu-khaani poolt rajatud riiki nimetati *Kuldhordiks*. Batu asutas oma uue riigi pealinna Sarai Volga äärde (praeguse Astrahani lähedale). Hiljem viidi pealinn edasi mööda Volgat ülespoole (praeguse Volgogradi lähedale) ja nimetati Uus-Saraiks.

Kuldhordi võimu all oli osa Kesk-Aasiast, osa Kasahstani, Volgamaad, Krimm, Dnepri-äärsed alad ja kogu Kirde-Venemaa. Novgorodini vaenlased välja ei jõudnud, kuid ka temal tuli mongoli-tatari vallutajatele andamit maksta.

Venemaale olid kätte jõudnud rasked ajad. Maa oli laastatud. Rohkem kui kakssada aastat, XIII sajandi keskpaigast kuni XV sajandi lõpuni kestis mongoli-tatari khaanide ike.

Vene elanikkonda maksustasid vallutajad raske *andamiga*. Peale kümnise võtsid nad täiendavat andamit teravilja, loomade ja raha näol. Andameid ja makse kogusid *baskakid* (see tähendab «rõhujad»). Kes ei suutnud andamit tasuda, see muudeti orjaks.

> Neilt, kes rahata,
> võtab lapse ta,
> neilt, kes lapseta,
> võtab naise ta,
> need, kes naiseta,
> jätab endid peadeta.

Nii lauldi võõraste orjastajate kohta.

Vähimagi vastupanukatse eest rüüstasid ja röövisid tatari khaanid maad. Mongoli-tatari khaanide ike oli verine ja raske. Karl Marx kirjutas, et see ike «mitte ainult ei lämmatanud, vaid ka solvas ja kuivatas tema ohvriks langenud rahva hinge ennast». Tatari rahvas ei olnud selles süüdi. Temal endalgi ei olnud khaanide võimu all kerge elada.

Neil rasketel aastatel aitas kirik khaanidel Venemaad sõnakuulmises hoida. Vaimulikud õpetasid: «Kartke ristiusu jumalat ja austage khaani.» Khaan isegi vabastas vene vaimulikud igasugusest andamist.

Vene vürstid kaotasid oma iseseisvuse. Nad muutusid tatari khaani võimualusteks. Nad pidid käima Kuldhordis khaani kummardamas ja talle rikkalikke kingitusi viima. Khaan aga toimis, nagu talle meeldis: ta võis neile anda õiguse vürstiriigi valitsemiseks ja võis seda ka mitte anda. Ta andis valitsemiseks erilise dokumendi — *jarlõki*. Vürstiks peeti ainult seda, kellel oli niisugune jarlõkk. Varem iseseisvast Venemaast sai Kuldhordi võimualune.

Maksukogujad (baskakid). *(S. V. Ivanovi maali järgi.) Kuidas on maalil väljendatud mongoli-tatari khaanide iket?*

Kuid Venemaa võitlus Batu vägede vastu oli kurnanud mongolite jõu ja päästis Lääne-Euroopa mongoli-tatari khaanide ikkest. Nad võtsid küll veel ette mõne sõjaretke Lääne-Euroopa maadesse, püüdes neid alistada, kuid tõmbusid uuesti Venemaa piiridesse tagasi.

Tänu Venemaa vastupanule ei läinud mongoli-tatari vallutajatel korda alistada Lääne-Euroopa maid.

4. Ülestõusud mongoli-tatari khaanide ikke vastu. Venemaa tõusis mongoli-tatari khaanide ikke vastu korduvalt üles. 1257. aastal sõitsid tatari baskakid Novgorodi. Nad pidid Novgorodi elanikkonna andamiga maksustamiseks üles kirjutama. Novgorodi töörahvas alustas mongolite vastu ülestõusu. Ta ei tahtnud lasta ennast üles kirjutada ja otsustas Novgorodi eest pigem surra,

kuid mitte alistuda. Nii ei läinudki 1257. aastal korda novgorodlasi üles kirjutada. Baskakid ähvardasid arveteõiendamiseks Novgorodiga kohale tuua sõjaväe ja linna hävitada.

1259. aastal tõusid novgorodlased uuesti üles. Hirmunud bojaarid ja vürstid abistasid khaani baskakke. Novgorodlaste vastupanu murti. Novgorodi elanikkond kirjutati üles ja maksustati raske andamiga.

1262. aastal toimusid korraga mitmes linnas ülestõusud mongoli-tatari khaanide ikke vastu. Veetšekellad helisesid Vladimiris, Suzdalis, Rostovis, Perejaslavlis ja Jaroslavlis. Rahvas kogunes veetšele ja kihutas baskakid-piinajad linnast välja. Need, kes baskakke toetasid, tapeti. Kuid ka seekord suruti rahva ülestõusud kohalike vürstide ja bojaaride abiga maha.

Mitte bojaarid ja vürstid, vaid lihtsad vene inimesed — linna alamkiht, «vähemad» inimesed — pidasid tol ajal ennastsalgavat võitlust khaani baskakkide vastu. Nende väljaastumised suruti küll maha, kuid need ei olnud asjatud: mongoli-tatari khaanid ei söandanudki kehtestada oma valitsust Kirde-Venemaal, hiljem aga loobusid ka baskakkide saatmisest sinna; andami kogumine usaldati Vene vürstidele.

Aeg-ajalt võtsid Kuldhordi khaanid ette uusi rüüsteretki Vene aladele. Ainuüksi 20—25 aasta jooksul XIII sajandi teisel poolel oli niisuguseid rüüsteretki üle kümne.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jälgige kaardil mongoli-tatari vallutajate teed. Leidke tähtsamate lahingute paigad.
2. Valmistage ette jutustus vene rahva kangelaslikust võitlusest mongoli-tatari vallutajate vastu. Kasutage jutustuses dokumendi teksti.
3. Mis takistas vene rahvast edukalt võitlemast mongoli-tatari vallutajate vastu?
4. Missugused olid mongoli-tatari khaanide ikke tagajärjed Venemaa, Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvastele?
5. Milles seisneb Venemaa võitluse ajalooline tähtsus mongoli-tatari vallutajate vastu Lääne-Euroopa jaoks?

DOKUMENT.

KIIEVI VALLUTAMINE BATU-KHAANI POOLT.

Allpool on toodud kroonikast katkend, kus kirjeldatakse Kiievi vallutamist Batu-khaani vägede poolt 1240. a.

Selsamal aastal tuli tsaar Batu suure hulga sõjameestega Kiievi linna alla ja piiras selle ümber. Linna piiras suur tatarlaste vägi ja keegi ei pääsenud linnast välja ega linna sisse. Ja linnas ei kuuldud üksteise häält vankrite krigina, kaamelite kisa, pasunahelide, hobuste hirnumise ja tohutu suure hulga inimeste hüüete ja hädakisa pärast. Kogu maa aga oli tatarlasi täis... Palju müüripurustamismasinaid lõhkus öösel ja päeval (müüre), linnaelanikud aga võitlesid vapralt, ja palju oli surnuid ja veri voolas nagu vesi. Batu saatis Kiievisse linnaelanike juurde oma saadiku, kes andis edasi Batu sõnad: «Kui te annate alla, siis heidan teile armu, kui aga panete vastu, siis saate palju kannatada ja hukkute.» Linnaelanikud ei võtnud teda kuulda ja needsid ta ära. Batu sai nende peale väga vihaseks ja käskis alus-

tada uut ägedat pealetungi linnale. Suure hulga müüripurustamismasinate abil murtigi linnamüürist läbi ja tungiti linna, kus linnaelanikud neile sõjariistadega vastu astusid. Ja seal oli näha ja kuulda kilpide ja odade kohutavat tärinat; noolterahe varjas valguse, nii et taevast polnud näha, oli pime tatarlaste nooltest ja kõikjal lebasid surnud ja igal pool voolas veri nagu vesi. Vojevood Dmitri sai raskesti haavata ja palju vapraid langes. Linnaelanikud võideti ja tatarlased läksid linnamüüridele ja istusid sinna suurest väsimusest maha. Algas öö ja linnaelanikud ehitasid selle öö jooksul uue linna[1] püha Jumalaema kiriku juurde. Hommikul alustasid tatarlased uut pealetungi ja algas julm veresaun. Inimesed olid väsimusest kokku varisemas ja põgenesid oma kimpsude-kompsudega kirikuvõlvide alla ja nende raskuse all varisesid kirikuseinad kokku. Nii vallutasid tatarlased Kiievi linna detsembrikuu kuuendal päeval, püha imetegija Nikolai mälestuspäeval. Vojevood Dmitri aga viidi haavatud peast Batu juurde ja Batu ei käskinud teda tappa tema vapruse pärast...

Küsimus.

Milline oli Kiiev enne mongolite-tatarlaste vallutust? Missugune oli tema kultuur? Kirjeldage seda kahju, mida vallutajad Kiievile tekitasid.

§ 20. VENE RAHVA JA BALTIMAADE RAHVASTE VÕITLUS ROOTSI JA SAKSA FEODAALIDE VASTU.

1. Saksa rüütlite tung itta. Keskaja ajaloost te teate, et vanasti oli Balti mere lõunarannik Vislast kuni Laba (Elbe) suudmeni asustatud *läänеslaavlastega.* X sajandi keskel tungisid germaani feodaalid uute maade ja rikkaliku saagi otsinguil slaavlaste aladele. Slaavlased kaitsesid end vapralt, kuid elades eraldi, üksikute hõimudena, ei suutnud nad germaani feodaalide survele vastu panna. XII sajandil alustasid germaani feodaalid uut pealetungi läänеslaavlastele ja vallutasid Laba ja Odra (Oderi) jõe vahel asunud maad.

Siit liikusid germaani feodaalid edasi — Balti mere lõuna- ja idakaldale. Siin elasid *leedulaste* hõimud ning nende naabruses *liivlased, eestlased* ja teised hõimud, lätlaste ja eestlaste esivanemad. Baltimaade rahvastel toimus sel ajal sugukondliku korra lagunemine ja varafeodaalsete suhete kujunemine. Suurem osa elanikkonnast oli vaba. Baltimaade rahvaste usk oli paganausk.

Saksa feodaalide röövretkedega Baltimaadele käisid kaasas kohutavad metsikused ja ristiusu vägivaldne levitamine. Nad ehitasid Baltimaades linnkindlusi ja liikusid neile tuginedes üha sügavamale sisemaale. Rooma paavst kutsus Lääne-Euroopa feodaale üles «ristisõjale» Baltimaade rahvaste vastu. Liivimaal, Daugava jõe suudmes, ehitasid saksa feodaalid kindluse — *Riia* linna. Siin asutati rüütlite liit — *Mõõgavendade ordu.*

Teine feodaalrüütlite liit — *Teutooni ordu* — asutati Visla kallastel.

[1] See tähendab seda, et nad jõudsid öö jooksul ehitada linna sisse uue kindluse.

Baltimaad XII—XIII sajandil.

Ta ähvardas läänest leedu rahvast. Peagi ühinesid Teutooni ordu rüütlid mõõgavendadega. Ühinenud rüütliordut hakati nimetama *Liivi orduks.*

Ristirüütlid ujutasid Baltimaad üle verega ja katsid need tema elanike laipadega. Maa oli laastatud. Külade ja haritud põldude asemel kasvasid metsad ja laiusid rabad. Ellujäänud pidid kandma raskeid koormisi.

2. Baltimaade ja Venemaa rahvaste ühine võitlus saksa rüütlite vastu. Korduvalt astusid saksa vallutajate vastu üheskoos välja Baltimaade ja Venemaa rahvad. Vene väesalgad Polotskist, Pihkvast ja Novgorodist aitasid Eestimaa ja Lätimaa elanikel tagasi lüüa ristirüütlite pealetungi.

1224. aastal kaitsesid venelased koos eestlastega kangelaslikult Tartu linna vaenlase vastu. Rüütlid tõid linna alla kiviheitemasinaid, ehitasid liikuva puust piiramistorni ja seadsid selle vallikraavi juurde. Tunginud linna, õiendasid rüütlid julmalt arveid selle kaitsjatega. Veel kolm aastat jätkasid sangarlikku võitlust sõltumatuse eest Eesti saarte vabadustarmastavad elanikud. Kuid ka nende vastupanu murti. Eestlaste alad sattusid rüütliordu võimu alla. Saksa feodaalid ehitasid siia oma losse. Mitmeks sajandiks langesid eestlased saksa feodaalide raske rõhumise alla.

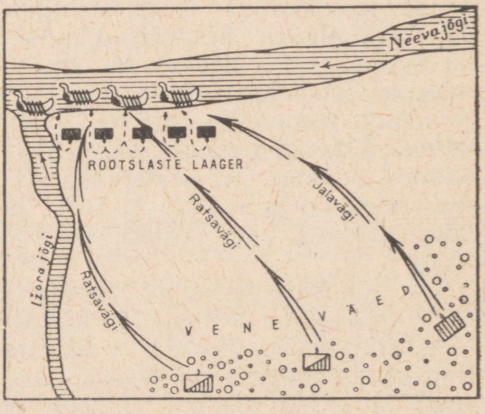

Neeva lahing.

Kuid kõigest sellest oli saksa vallutajatele veel vähe. Kogu oma jõuga ähvardasid nad naabruses asuvat Loode-Venemaad — Novgorodi ja Pihkvat.

3. Neeva lahing rootslaste vastu (1240. a.). Venemaale oli see eriti raske aeg: idast tungisid kallale mongoli-tatari khaanid ning loodest saksa rüütlid.

Seda olukorda nähes astusid välja ka teised vallutajad — rootsi feodaalid. Neid rõõmustas teade mongolite-tatarlaste kallaletungist Venemaale. Nad mõtlesid, et nüüd, kus idast ründavad venelasi tatarlased, on paras aeg tungida Vene aladele põhja poolt ja, kasutades ära Vene riigi nõrgenemist, haarata endale võimalikult suurem tükk.

1240. aastal maabus Neeva kaldal koos oma sõjaväega Rootsi valitseja *Birger*. Ta oli kindel oma võidus.

Vene vägi kogunes Novgorodis Sofia kiriku juures. Vürsti vägedega ühines hulgaliselt Novgorodi lihtrahvast, tööinimesi. Sellest hoolimata oli Vene vägi Rootsi omast arvuliselt väiksem. Neis tingimustes oli kallaletungi ootamatus erilise tähtsusega.

Suur-Novgorodi sõjavägi kahekümneaastase vürsti *Aleksander Jaroslavitši* juhtimisel läks kiiruga Birgeri vägedele vastu. Venelased ründasid rootslasi ootamatult, algas julm taplus.

Ratsadružiina andis löögi rootslaste lahingukorra keskele. Samal ajal liikusid jalaväelased hoogsalt edasi küljelt, et lõigata rootslased ära nende laevadest. Vürst Aleksander sattus võitluses silm silma vastu Birgeriga ja «vajutas ta näole pitseri oma terava odaga». Noor družinnik Savva tungis Birgeri kullatud katusega telgini ja raius telgi tugipuu läbi. Telk vajus kõigi nähes kokku. Venelased juubeldasid. Lahing

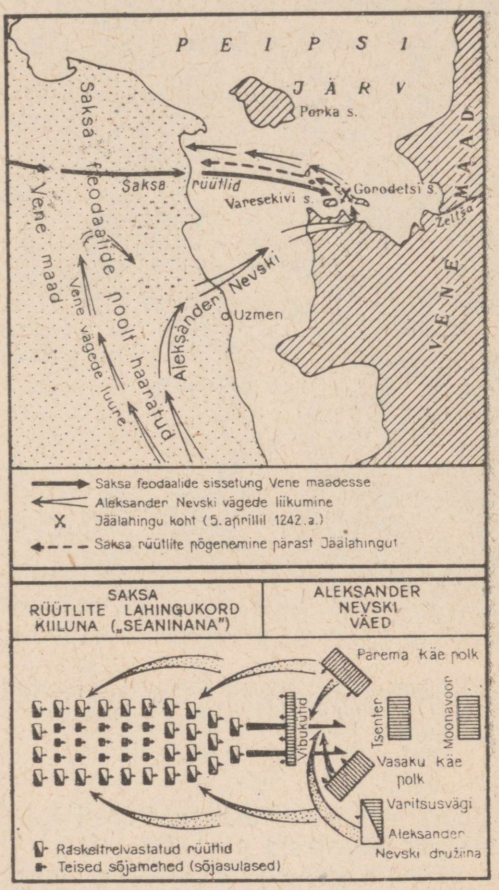

Jäälahing.

Jäälahing. *(XVI sajandi miniatuuri järgi.) Millist silmapilku lahingust on miniatuuril kujutatud?*

lõppes venelaste võiduga. Rootsi vallutajad põgenesid paanikas.

Võidu kindlustasid lihtsate vene sõjameeste sangarlikkus ja vürst Aleksandri kiire ning osav tegutsemine. Selles Neeva jõe ääres toimunud ägedas lahingus saavutatud võidu eest nimetas rahvas vürsti Aleksander *Nevskiks.*

4. Saksa rüütlite purustamine Peipsi järvel (1242. a.) Vahepeal liikusid tohutu suurte sõjajõududega Venemaa poole saksa rüütlid. 1242. aasta aprillis toimus Peipsi järve jääl kuulus lahing, mida tuntakse *Jäälahingu* nime all.

Sakslased rivistusid terava kiiluna ehk «seaninana». Oma teravikuga pidi kiil Vene väed kaheks lõhestama. Sakslaste väe eesotsas olid raskesti relvastatud ratsarüütlid. Nende järel tuli odade ja mõõkadega varustatud jalavägi, külgedel aga asus ratsavägi.

Aleksander Nevski taipas vaenlase taktikat. Seepärast ei paigutanud ta oma peajõudusid mitte keskele, mida ründas «seanina», vaid külgedele. Raskesti relvastatud jalaväelased ja voori paigutas ta Varesekivi juurde, kuna oma družiina jättis varitsuspaika. Vene vägede lahingukorda kaitsesid ammuküttide salgad.

5. aprillil 1242. a., niipea kui tõusis päike, alustasid saksa rüütlid pealetungi. Kohutava jõuga tungisid nad Vene polkude vahele. Vapralt võitlesid ammukütid, kuid vaenlase ülekaalukate jõudude survel olid sunnitud taanduma. Aleksander Nevski laskis vaenlasel meelega keskel kaugemale tungida, et meelitada teda varem valmisseatud lõksu.

Niipea kui Saksa väe kiil oli tunginud sügavalt venelaste lahingukorda, haarasid teda külgedelt venelaste peajõud: parema ja vasaku käe polk. Ootamatult andis vaenla-

sele selja tagant löögi varitsuspaigas asuv Aleksandri družiina. «Ja taplus oli siin hirmus ja äge,» jutustab kroonikakirjutaja, «oli kuulda murduvate odade raginat ja mõõgahoopide kõlinat, nii et isegi kinnikülmunud järv just nagu võpatas ega olnud nähagi jääd, sest see oli verega üle ujutatud.»

Venelaste võit oli täielik. Suur hulk rüütleid tapeti. Teised, kes piiramisrõngast välja murdsid, püüdsid päästa end põgenemisega, kuid venelased jälitasid neid seitse kilomeetrit mööda järve jääd. Kevadine jää murdus ja raskesti relvastatud rüütlid uppusid tekkinud lahvandustes. Küllalt palju rüütleid võeti vangi.

Venelaste võidud avaldasid suurt mõju Baltimaade rahvastele: mitmel pool toimusid ülestõusud saksa feodaalide vastu.

Need Aleksander Nevski juhtimisel saavutatud vene rahva võidud päästsid Loode-Venemaa raskel ajal orjastamisest saksa ja rootsi feodaalide poolt.

Sajanditeks on jäänud elama silmapaistva vene väejuhi Aleksander Nevski nimi. Suure Isamaasõja aastail asutas Nõukogude valitsus Aleksander Nevski ordeni. Paljud lahingutes silmapaistnud Nõukogude armee ohvitserid on selle ordeniga autasustatud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis eesmärgid olid rootsi ja saksa feodaalide sõjakäikudel itta? Mispärast alustasid nad oma sõjakäiku aastail 1240—1242?
2. Õpiku teksti ja skeemide järgi valmistuge jutustama lahingutest Neeva jõe ääres ja Peipsi järvel.
3. Milles avaldus Aleksander Nevski väejuhi-kunst?
4. Mis oli vene rahva võitude põhjuseks rootsi ja saksa feodaalide üle?

§ 21. UKRAINA, VALGEVENEMAA JA LEEDU RAHVAD VÕITLUSES SAKSA FEODAALIDE AGRESSIOONI VASTU.

1. Vana-Vene riigi läänealade haaramine leedu ja poola feodaalide poolt. Te juba teate, et leedu hõimud elasid ammust ajast Balti mere lõunakaldal, Neemeni ja Daugava jõe vahel. Ürgkogukondliku korra lagunemise tingimustes hakkasid neil, nii nagu slaavlastelgi, arenema feodaalsuhted, tekkis *Leedu riik*, mille eesotsas oli suurvürst (XIII sajandi alguses).

Keskaja ajaloo kursusest saite teada, et veelgi varem, X sajandil, ühinesid poola hõimud, ja Visla ning Oderi jõe basseinis tekkis *Poola riik*. Tema loodepiirid ulatusid Balti mere rannikuni.

Kasutades ära Venemaa nõrgenemist mongolite-tatarlaste kallaletungi ajal, haarasid poola ja leedu feodaalid Vana-Vene riigi läänealasid. Eriti suure territooriumi haaras endale Leedu: peaaegu kogu Dnepri äärse ala, Tšernigovi vürstiriigi, Minskimaa ja teisi alasid. Osa vene feodaale, selleks et pääseda mongo-

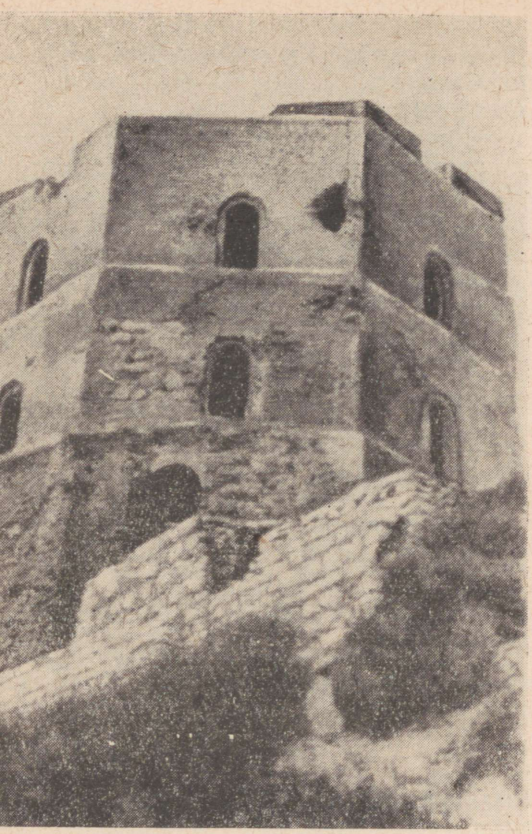

Gediminase torn Vilniuses. (XIV sajand.)

li-tatari khaanide ikkest, tunnustas vabatahtlikult Leedu võimu. Galiitsia langes Poola võimu alla.

2. Leedu suurvürstiriik. Poola ja Leedu unioon. Algul väike Leedu vürstiriik muutus **XIV sajandil** Leedu suurvürstiriigiks. Vürstiriigi valdused laiusid Balti merest kuni Musta mereni. Ent päris Leedu alad ei ületanud kümnendikku sellest tohutu suurest territooriumist. Kõik muud alad olid muistsed Vene alad.

Vana-vene keel sai Leedu suurvürstiriigi riigikeeleks: selles olid kirjutatud seadused ja loodi kirjandusteoseid.

Nii nagu teised tolleaegsed riigid, elas ka Leedu suurvürstiriik läbi *feodaalse killustatuse perioodi.*

Ent samal ajal tugevnes läänest Teutooni ordu rüütlite surve.

Võitlusse ähvardava ohu vastu tõusis kogu leedu rahvas ning vene, ukraina ja valgevene rahvad.

Poola ja leedu feodaalid otsustasid oma jõud ühendada ning 1385. aastal kirjutati alla leping *Poola ja Leedu uniooni* (ühenduse) kohta. Otsustati, et Leedu võtab vastu katoliku usu, mis oli tol ajal valitsevaks usuks Poolas. Ahned poola feodaalid tormasid läänepoolsete Vene alade kallale. Tugevnes talupoegade orjastamine. Vägivaldselt kehtestati katoliku usk.

Feodaaltülid ning vene, ukraina ja valgevene elanikkonna vabadusvõitlus nõrgendasid Leedut ja Poolat.

3. Grünwaldi lahing (1410. a.). Saksa rüütlite pealetung jätkus. Seda oli võimalik peatada ainult nende rahvaste ühendatud jõupingutustega, keda ta ähvardas.

Otsustav lahing toimus **1410. aastal** *Grünwaldi all* (praeguse Poola territooriumil).

Teutooni ordu poolel võitles hulganisti rüütleid mitmetest Euroopa maadest. Ordu vägede põhijõu moodustas raskerelvastusega rüütlite ratsavägi.

Ordu vastu astusid välja *poolakate, leedulaste, valgevenelaste, ukrainlaste ja venelaste* ühendatud jõud. Neile tuli appi väesalk Tšehhimaalt teile tuntud Jan Žižka juhtimisel, kellest hiljem sai tšehhi rahva rahvuskangelane. Liitlaste vägedes ei olnud ratsaväge üle veerandi. Kõik ülejäänud olid kerge relvastusega jalaväeosad.

Lahingut alustas Leedu ratsavägi, kes sööstis ordu vägede vasaku tiiva kallale. Rüütlid lõid rünnaku tagasi ja asusid ise pealetungile, ähvardades liitlaste tiiba ja tagalat. Üle tunni kestis äge taplus. Leedu sõjameeste vastupanu hakkas raugema. Rüütlid tungisid nende ridadesse. Peagi oli kogu liitlaste parem tiib ordu ratsaväe poolt segi löödud.

Olukorra päästsid kolm vene (Smolenski) polku. Asudes keskel, pidasid nad visalt vastu. Vene polgud ei löönud vastase surve all vankuma ega taganenud.

Vene polkude visa vastupanu andis poolakatele, kes asusid liitlaste vasakul tiival, võimaluse pealetungile asuda. Ka varem taganenud Leedu ratsavägi pöördus tagasi. Lahing muutus üha ägedamaks. Kaugele oli kuulda odalöökide ragin, raudrüüde kõlin ja mõõkade vihisemine.

Lahing kestis mitu tundi. Päeva lõpul hakkas orduväge pikkamisi tagasi tõmbuma. Peagi muutus saksa rüütlite taandumine paaniliseks põgenemiseks. Kuid raskesti relvastatud rüütlitel ei olnud kerge põge-

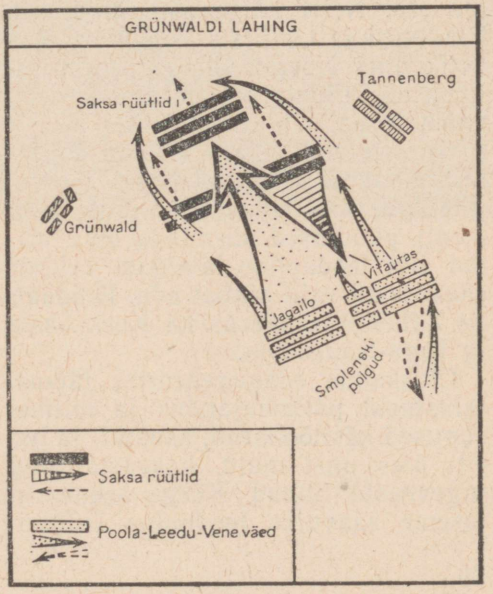

Leedu vürstiriik XIII—XV sajandil. Grünwaldi lahing.

neda. Paljud neist langesid põlvili ja palusid armu. Suur hulk rüütleid võeti vangi. Lahingus sai surma ka ordu pealik — ordumeister.

Grünwaldi lahingul on suur tähtsus. Slaavi rahvaste ja Leedu ühendatud jõududega löödi tagasi üks saksa feodaalide ohtlikumaid pealetunge Leedu ja slaavi aladele. Teutooni ordu võimsus sai tugeva hoobi ja peagi oli ta sunnitud tunnustama oma sõltuvust Poola kuningast.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjeldage õpikus asuva kaardi järgi Leedu suurvürstiriigi piire XIV sajandil. Määrake kindlaks, missugused Vana-Vene riigi alad sellesse kuulusid.
2. Mispärast Leedu ja Poola sõlmisid uniooni? Missugused tagajärjed olid sellel uniooni ukraina ja valgevene elanikkonna jaoks?
3. Valmistage ette jutustus Grünwaldi lahingust. Missugune oli selle lahingu ajalooline tähtsus?
4. Mis oli liitlaste võidu põhjuseks Teutooni ordu rüütlite üle?

III PEATÜKI KOKKUVÕTE.

XII—XIII sajandil elasid Ida-Euroopa, Taga-Kaukaasia ja Kesk-Aasia rahvad feodaalse killustatuse tingimustes.

Vana-Vene riik killustus üksikuteks iseseisvateks vürstiriikideks ja aladeks. Neist kõige suuremad olid Vladimiri ja Galiitsia-Volõõnia vürstiriik ning Novgorodimaa. Iga vürstiriik oli killustatud peaaegu iseseisvateks osastisvürstiriikideks.

Gruusia valitsejate (David Ehitaja, Tamaara) või Kesk-Aasia valitsejate (näiteks horezm-šahh Muhammedi) püüdlused ühendada oma võimu alla feodaalide laialdasi valdusi saavutasid vaid ajutist edu. Feodaalne killustatus haaras ka Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia.

Ühiskonna edasiarenemine jätkus: täiustusid põllumajandus ja mitmesugused käsitööharud, asustati ja hariti üles uusi maid, kasvasid ning tugevnesid linnad. Kõrge arenemistaseme saavutas feodaalne kultuur. Paljud Vene vürstiriigid ning Gruusia, Armeenia ja Horezm olid tol ajal kogu maailma tähtsamaid ning rikkamaid kultuurikeskusi.

Kuid feodaalne killustatus tõi endaga kaasa ka palju negatiivset: üksikute vürstiriikide eraldatus, alalised feodaaltülid, maa poliitiline ja sõjaline nõrgenemine.

Kohutava tragöödia elasid üle meie kodumaa rahvad XIII sajandil: mongolite-tatarlaste kallaletung purustas Kesk-Aasia, Taga-Kaukaasia ja Venemaa õitsvad linnad, muutis tuhaks tuhandeid külasid ning tõi surma paljudele tuhandetele inimestele.

Meie kodumaa rahvaste sangarlik võitlus mongolite-tatarlaste kallaletungi vastu nõrgendas mongolite-tatarlaste jõudu ja päästis seega Lääne-Euroopa maad nende laastavast sissetungist. Selles seisab vene ja teiste meie kodumaa rahvaste suur ajalooline teene.

3. Vassili Blažennõi kirik Moskvas. *XVI sajand.* (*Kaasaegne* foto.)

4. Loss Kolomenskoje külas Moskva lähedal. *XVIII sajandi gravüür.*

Mongoli-tatari khaanide ike, mis lasus üle kahesaja aasta Kirde-Venemaal, pidurdas kauaks ajaks põllumajanduse, käsitöö ja kultuuri arenemist.

Vana-Vene riigi läänepoolsed alad sattusid leedu ja poola feodaalide võimu alla.

Suure ajaloolise tähtsusega oli vene rahva ja Baltimaade rahvaste sangarlik võitlus saksa ning rootsi feodaalide agressiooni vastu. Kuulsates lahingutes Neeva jõel (1240. a.) ja Peipsi järvel (1242. a.) lõid Vene väed Aleksander Nevski juhtimisel agressorid puruks ning sundisid nad taganema.

Uue purustava löögi said saksa agressorid Grünwaldi lahingus (1410. a.) slaavi rahvaste ja leedulaste ühendatud jõududelt. Saksa rüütlite edasitung itta peatati.

Järk-järgult, feodaalse killustatuse tingimustes, arenesid iseärasused keeles, kommetes ja kultuuris Venemaa mitmesuguste osade elanikkonna juures ning kunagi ühtsest vanavene rahvast kujunes kolm vennasrahvast: venelased, ukrainlased ja valgevenelased. Oma ühtsuse tunnetamine ei kadunud neil rahvastel mongoli-tatari khaanide ikke raskeil aastail ega ka võõramaiste vaenlaste üle saavutatud võitude rõõmuküllastel päevadel. Kolme vennasrahva ajaloolises arenemises on alati palju ühist olnud.

Küsimusi ja ülesandeid III peatüki kordamiseks.

1. Mis põhjustas Vana-Vene riigi feodaalse killustumise?
2. Milles seisnes ühiskonna edasiarenemine Vana-Vene riigi feodaalse killustatuse perioodil? Missugused olid feodaalse killustatuse negatiivsed tagajärjed?
3. Leidke kaardilt tähtsamad Vene vürstiriigid XII—XIII sajandil. Leidke oma kodukoha territoorium.
4. Missuguste välisvaenlastega tuli võidelda meie kodumaa rahvastel XIII sajandil? Millised olid selle võitluse tulemused?
5. Võrrelge majanduse ja kultuuri arenemist Venemaal, Kesk-Aasias ja Taga-Kaukaasias enne ja pärast mongolite-tatarlaste kallaletungi. Tehke järeldusi mongolite-tatarlaste sissetungi tagajärgede kohta.
6. Kuidas kulges XIII—XIV sajandil teie kodupaiga majanduse ja kultuuri arenemine? Tehke kindlaks, kas teie kodupaiga territooriumil on säilinud ajaloolisi mälestusmärke tollest ajast. Tutvuge nendega.
7. Mida ühist oli Venemaa ja Lääne-Euroopa arenemises XII—XIII sajandil (kuni mongolite sissetungini)?

IV PEATÜKK.

TSENTRALISEERITUD VENE RIIGI TEKKIMINE JA ARENEMINE.

Kas te mäletate neid suuri muutusi, mis toimusid Lääne-Euroopa maades *keskaja teisel perioodil (XI—XV sajandil)*? Mispärast kujunesid Lääne-Euroopas tsentraliseeritud riigid?

Nagu te teate, tegi seal suuri edusamme põllumajandus, arenes edasi põllumajandusest lõplikult eraldunud käsitöö, tugevnesid vanad linnad ja tekkisid uued. Tekkisid tihedamad majanduslikud sidemed linna ja maa vahel ning üksikute piirkondade ja maade vahel. Feodaalse ekspluateerimise tugevnemine kutsus esile talupoegade otsustava vastupanu. Paljudes maades toimusid suured talurahva ülestõusud: žakerii Prantsusmaal (1358. a.), ülestõus Wat Tyleri juhtimisel Inglismaal (1381. a.).

XV sajandi lõpuks kujunesid välja tsentraliseeritud riigid: Inglismaa, Prantsusmaa, Hispaania. Neist said ühtsed riigid tugeva kuningavõimuga, mis laienes kogu maale. Kuningavõimu vastu võitlevate suurfeodaalide vastupanu põhiliselt murti.

Idamaad (India, Hiina) kannatasid tol ajal vallutajate alaliste sissetungide all. See tõi Idamaadele tohutu suurt kahju, mis pidurdas nende majanduse ja kultuuri edasiarenemist.

Nüüd aga vaadelgem, kuidas meie kodumaa sel ajal edasi arenes. Mida ühist oli tsentraliseeritud riikide tekkimise eeldustes Lääne-Euroopas ja Venemaal? Missugused olid erinevused?

Mongolite-tatarlaste rüüsteretked tekitasid majandusele tohutu suurt kahju. Paljud külad ja linnad olid tühjaks jäänud, maha põletatud või purustatud, tuhanded põlluharijad olid tapetud või vangi viidud. Loendamatu arv perekondi kogu Venemaal oli jäänud toitjata. Osavad käsitöölised olid viidud Kuldhordi, noori meistreid ei õpetanud enam keegi välja. Kogu maa jõud oli välja kurnatud.

Khaanile makstav andam lasus raske koormana elanikkonnal. Andami mittemaksjaid ähvardas orjus. Mongoli-tatari ike pidurdas tugevasti Venemaa majanduslikku arenemist. Kuid vene inimesed said oma visa töö ja võitlusega hirmsa laastamise tagajärgedest üle.

1. Põllumajanduse taastamine ja arendamine. Mongolite-tatarlaste rüüstamiste tagajärjel tühjaks jäänud ja metsastunud maid hakati uuesti puhastama ning põlluks kündma. Talupojad tulid tagasi endistesse elupaikadesse, kus olid elanud nende vanaisad ja vaarisad, ning harisid üles uusi maatükke.

Alepõllundus säilis ainult maa põhjaosas. Kesk- ja Lõuna-Venemaal hakkas uuesti valitsema künnipõllundus.

Põlluharimisel hakati jälle kasutama kolmeväljasüsteemi. Suurenesid saagid. Talupojad said umbes kolm korda rohkem saaki, kui olid külvanud. Selle kohta öeldi, et saadi «kolm seemet». Toibus ka karjakasvatus. Kariloomade arv suurenes. See võimaldas põldusid paremini väetada. Arenesid juur- ja puuviljakasvatus.

Talupojad tegelesid ka koduse käsitööndusega: kudusid kangaid ning meisterdasid lihtsamaid tööriistu.

2. Käsitöö taassünd ja arenemine. Käsitööndusliк tootmine arenes peamiselt linnas, mitte maal. Uuesti elustusid sepatöö, nahaparkimine ja pottsepatöö. Suurenes mitmesuguste käsitööliikide arv: XII sajandil oli neid umbes 60, XIII sajandil 90, aga XVI sajandil üle 200. Edukalt arenes ehitusasjandus ning XIV sajandi lõpust alates ka suurtükkide valamine. Seda nõudsid tungivalt riigi sõjalised vajadused.

Mõnedes töökodades hakati kasutama *veejõudu*. Meistrid tõkestasid jõe tammiga ja juhtisid vee mööda erilisi renne suure vesiratta labidatele. Vesi pani ratta pöörlema ja viimane omakorda pani liikuma võlli, mis läks läbi seina töökotta. Võll pani hammasrataste süsteemi abil liikuma lõõtsad, mis puhusid õhku sulatusahju või sepaääsi, pani pöörlema veskikivid, tõstis rasket sepavasarat või pumpas sügavatest kaevanduskäikudest vett välja.

Täiustati vanaaegset *sulatusahju*. Nüüd saadi suurte lõõtsade abil sulatusahjudes kõrgemat temperatuuri maagi sulatamiseks. Vene meistrid valasid suuri vasest kelli ja vasksuurtükke.

3. Linnade kasv ja kaubanduse edusammud. Mongolite-tatarlaste rüüstamise läbi said eriti kannatada linnad. Kuid pikkamööda hakati ka neid taastama ja nad elustusid.

Tekkis uus asulavorm — *slobodaad* (sõnast «свобода»). Vürst vabastas teatavaks ajaks maksudest ja

Meister Avraam. *(Autoportree XIV sajandist Sofia kiriku väraval Novgorodis.)*

tööst need talupojad, kes asusid elama ülesharimata kõnnumaale ja kutsusid sinna uusi sulaseid. Siin tekkisid uued linnad.

Linna või suurema asula ümber tekkisid *possaadid.* Possaadiinimeste (niimoodi kutsuti possaadi elanikke) — käsitööliste ja kaupmeeste arv suurenes üha.

Üha enam kasvas *linnade kui käsitöö- ja kaubanduskeskuste osa.* Linnas elavate käsitööliste tooteid turustati mitte ainult linnas, vaid ka ümberkaudsetes külades. Talupojad tõid linna vilja, liha, mett ja teisi oma majapidamise saadusi. Kaubandussuhetesse lülitusid nii ilmalikud kui ka vaimulikud feodaalid, eriti kloostrid, kellel olid suured majapidamised.

Paljudes kohtades tekkisid turud — *laadad.* Siia toodi ikka sagedamini kaupu mitte ainult lähedal asuvaist, vaid ka kaugeist linnadest. Suureks kaubanduskeskuseks kujunes Moskva. Temaga võistlesid Novgorod ja Tver.

Kaubandussidemed maa üksikute osade vahel tugevnesid järk-järgult.

Majanduse edasiarenemine ning majandussidemete järkjärguline tugevnemine üksikute vürstiriikide ja alade vahel valmistasid ette tingimusi maa ühendamiseks.

Linlased ja talupojad toetasid maa ühendamist: selles nägid nad pääsu laastavatest feodaaltülidest; maa ühendamine lõi soodsamad tingimused majanduse ja kaubanduse arenemiseks.

4. Feodaalse maaomanduse arenemine ja klassivõitluse teravnemine. Millisel alusel toimus maa majan-

duselu taastamine ja edasiarenemine? Endisel, feodaalsel alusel. *Feodalism käis tol ajal veel tõusuteed.*

Vürstid ja bojaarid olid endiselt maaomanikud, kuna talupoegade põhimass oli oma isandatest feodaalses sõltuvuses.

Talupojad maksid isandale *obrokit* osalt natuuras — leivavilja ja kaeraga, kariloomadega, kodulindudega —, osalt rahas ning tegid tema põldudel *tegu*. XIV—XV sajandil olid talupojad enamasti obrokil.

Talupojad, kes ei olnud veel sattunud sõltuvusse üksikutest feodaalidest, moodustasid «mustade» maade elanikkonna. Need maad kuulusid suurvürstile. Niisugustel maadel elavaid talupoegi nimetati «mustadeks» ehk *mustaadralisteks* talupoegadeks. Ent XIV—XV sajandil sattus üha suurem hulk «mustaadralisi» talupoegi sõltuvusse üksikutest feodaalidest.

Kõik talupojad, nii üksikutest feodaalidest sõltuvad kui ka «mustaadralised», kandsid mitmesuguseid *koormisi riigi heaks:* maksid makse vürsti kassasse, võtsid osa linnakindlustuste ehitamisest ja remontimisest, täitsid postikohustust (hoidsid korras teid ning aitasid pidada postisidet), andsid peavarju, küüti ja toitu vürsti teenritele — maksukogujatele, kirjutajatele ja teistele.

XIV—XVI sajandil kasvas *kloostrite* tähtsus. Väga jõukad feodaalsed maavaldajad olid Troitse-Sergi klooster (70 km Moskvast kirde poole), Solovetski klooster (saarel Valges meres). Mungad asusid talupoegadelt äravõetud maadele ning sundisid ümbruskonna talupoegi enda heaks töötama.

Kündmas. *(Miniatuur.)*

Arenes ka maavalduse uus vorm: vürst andis oma teenrile erilistel tingimustel *teenismõisa* ainult niikauaks, kuni ta vürsti teenistuses oli. Teenismõisate valdajad — *tee-*

nistusmõisnikud — pidid tulema vürsti sõjaväkke oma «hobuste, inimeste ja relvadega». Kui teenistus lõppes, võttis vürst mõisa tagasi ja andis selle teisele feodaalile.

XV sajandil arenes hoogsasti teenismõisate, nii väikeste kui ka keskmiste, andmine. Teenistusmõisnikul oli tunduvalt vähem talupoegi kui bojaaril, kuid ahnus ei olnud tal sugugi väiksem. Seepärast ta tugevdaski oma talupoegade rõhumist, et saada endale vajalikke saadusi ja raha. Mõisnikud võtsid endale talupoegade kogukonna maid ning suurendasid tegu ja obrokit.

Nördinud talupojad keeldusid suurendatud obrokit maksmast ja tegu tegemast ning nõudsid tagasipöördumist «vana korra juurde». Nad põletasid feodaalide ja kloostrite omandit, tapsid oma rõhujaid, põgenesid kas teise vürstiriiki või hoopis uutele maadele, kus ei olnud veel mõisnikke, kuhu ei olnud veel sirutanud oma ahneid haarmeid kloostrid.

Mõisnikud ei saanud talupoegade vastuhakkudest jagu. Sõjaväe pidamine oli jõukohane ainult suurfeodaalile, mitte aga teenistusaadlikule. Teenistusmõisnikele oli tarvis tugevat keskvõimu, kes oleks neid maaga varustanud ja talupoegi sõnakuulmises hoidnud. *Väike- ja keskmised feodaalid — teenistusmõisnikud — said peamiseks klassitoeks maa ühendamisel ja suurvürsti keskvõimu tugevdamisel.*

5. Vaja on kindlustada riigikaitset välisvaenlaste vastu. Maa ühendamist ja keskse riigivõimu tugevdamist nõudis ka vajadus vabaneda mongoli-tatari khaanide ikkest ning kindlustada riigi kaitsevõimet välisvaenlaste vastu.

Nagu te keskaja ajaloost mäletate, langes 1453. aastal pärast pikaajalist piiramist Konstantinoopol. Bütsants lakkas olemast. Türklased-osmanid võtsid tema laialdased ja rikkad alad oma valdusse. Istanbul (nii hakkasid türklased Konstantinoopolit nimetama) sai määratu suure ning võimsa Osmani impeeriumi pealinnaks. Türklased kehtestasid oma võimu Balkani poolsaarel. Türklased ähvardasid vallutada Euroopa maid, nende hulgas ka Venemaad.

6. Vene alade ühtsesse riiki ühinemise põhjused. Üldistame nüüd kõik selle, mis käesolevas paragrahvis jutustatud on, ja teeme kokkuvõtteid Vene alade ühtsesse riiki ühinemise põhjustest.

Neid põhjusi oli mitu.

Esiteks. Põllumajanduse, käsitöö taastamine ja edasiarendamine ning linnade kasvamine ja tugevnemine tõid endaga kaasa majandussidemete tugevnemise üksikute vürstiriikide ja alade vahel.

Kõige selle aluseks oli rahvahulkade töö. Rahvas ehitas uuesti üles mongolite-tatarlaste poolt laastatud Venemaa, taastas tuhastunud linnad ning külad, kündis uuesti üles söötijäänud ja uusi maid, hakkas jälle tegelema käsitööga. Rahva töö andis Venemaale uut jõudu. Rahva töö oli mongolitest orjastajatele avaldatava vastupanu ja ikke vastu peetud võitluse aluseks.

Elustades ja edasi arendades majanduselu, toetas rahvas eraldatud feodaalalade ühendamist.

Teiseks. Feodaalsuhete edasiarene-

mine tõi endaga XV sajandil kaasa väike- ja keskmiste teenistusaadlike maaomanduse kasvamise ning kloostrivalduste tunduva suurenemise. Mõisnikud ja kloostrid tugevdasid järsult talupoegade orjastamist. Klassivõitlus talupoegade ja feodaalide vahel teravnes. Tugevnesid klassivastuolud ka «paremate» ning «vähemate» inimeste vahel linnades.

Feodaalidele oli tarvis tugevat keskvõimu, kes oleks taganud nende õiguse maale ja talupoegadele, oleks hoidnud sõnakuulmises lihtrahvast.

Kolmandaks. Maa ühendamist ja keskse riigivõimu tugevdamist kiirendas vajadus vabastada maa mongoli-tatari khaanide ikkest ja kindlustada riigi kaitsevõimet teiste välisvaenlaste vastu. Ühinenult oli kergem võidelda ikke vastu, riigi iseseisvuse eest. Killustatuses oligi Venemaa nõrkus.

Kuid maa ühendamine ei toimunud ühekorraga. See oli *pikaajaline protsess,* mis kestis palju aastaid. XIV sajandil see protsess alles algas. Tema lõpp kuulub XV sajandi lõppu ja XVI sajandi algusse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida uut oli põllumajanduse, käsitöö ja kaubanduse arenemises Venemaal XIV—XV sajandil?
2. Missuguseid asulaid nimetati slobodaadeks ja possaadideks? Mis on laadad?
3. Mida uut oli XV sajandil feodaalse maavalduse arenemises? Missugust maavaldust nimetati pärusmõisaks ja missugust teenismõisaks?
4. Missuguseid talupoegi nimetati «mustadeks» ehk «mustaadralisteks»? Missuguseid koormisi nad kandsid? Missugused olid XIV—XV sajandil üksikutest feodaalidest sõltuvate talupoegade koormised?
5. Mispärast tõi feodaalsuhete edasiarenemine XII—XIII sajandil endaga kaasa Venemaa feodaalse killustumise, kuid XIV—XV sajandil Vene alade ühinemise ühtseks tsentraliseeritud riigiks?
6. Missugused olid tsentraliseeritud Vene riigi tekkimise peamised põhjused? Kinnitage iga põhjust konkreetsete näidetega.

DOKUMENT.

METROPOLIIT KIPRIANI SÄTTEKIRI TALUPOEGADE KOORMISTE KOHTA. (XIV SAJANDI LÕPUST.)

Ühe kloostri talupojad pöördusid «kogu Venemaa» metropoliidi poole kaebusega uue kloostriülema kohta, kes hakkas neilt nõudma rohkem koormisi, kui varemalt tavaks oli.

Metropoliit Kiprian käskis endisel kloostriülemal üles lugeda kõik koormised, mida talupojad kandsid.

...Kaebasid kloostritalupojad kloostriülema peale...: «Kamandab meid... ja ka töödel pole enam endist viisi..., võtab meil ära sellegi, mida teised kloostriülemad ei võtnud.»

Metropoliit saatis (endise) kloostriülema juurde ning käskis küsida, kuidas toimiti (kloostris) iidsest ajast saadik... ja kuidas kloostri inimesed peavad tööd tegema.

Kloostriülem... vastas niimoodi...: minu kloostriülemaks olemise ajal oli püha Konstantini (kloostris) niimoodi:

jõukamad talupojad kloostriküladest pidid ehitama kirikut; kloostri ja kloostriõue ümber tara tegema; elumaju ehitama; kogu kloostriülema põllumaad üheskoos kündma, külvama, saaki koristama ja sisse vedama; heina niitma ja kloostriõue vedama; kalatõket ehitama kevadise ja talvise (püügi) jaoks; aedasid korras pidama; tulema kalapüügile koos noodaga; tiikisid tammistama; sügisel koprajahil käima ja püüniseid üles seadma.

Lihavõtte ajal ja peetripäeval käiakse kloostriülema juures sellega, mis kellelgi käepärast on.

Talupojad, kellel pole hobust, pidid pühadeks rukist jahvatama ja leiba küpsetama, linnaseid jahvatama, õlut pruulima, rukkirehte peksma; kloostriülem annab neile linad külasse, nemad aga ketravad, valmistavad võrkusid ja nööri nooda jaoks.

Aga kõik inimesed küladest annavad pühadeks mullika. Kui kloostriülem tuleb pühadesöömaajaks mõnesse külasse, siis tuleb anda kloostriülema hobustele kaeru, igaühele...

...Ja Kiprian, kogu Venemaa metropoliit, ütles kloostriülemale ja kloostri talupoegadele niimoodi: toimige kõik minu kirja järgi: kloostriülem valitsegu talupoegade üle, talupojad aga kuulaku kloostriülemat, tehku kloostri heaks tööd...

Küsimusi.

1. Nimetage, missuguseid töid pidid tegema kloostritalupojad («jõukamad» ja need, «kellel pole hobust»).
2. Millest koosnes kloostritalupoegade obrok?
3. Kelle poolt astus välja «kogu Venemaa» metropoliit talupoegade tülis kloostriülemaga? Kinnitage oma järeldust dokumendi tekstiga.

§ 23. MOSKVA TÕUS XIV SAJANDIL.

1. Moskva tõusu põhjused. Pärast tulekahju ja tatarlaste tehtud purustusi hakati ka Moskvat pikkamööda uuesti üles ehitama. Seal kihas töökas elu.

Tugevnes Moskva vürstide võim. Ja peagi sai selgeks, et just Moskva muutub teiste vürstiriikide hulgas kõige tugevamaks ja võimsamaks, et just tema hakkab Vene maid ühendama. Millised on Moskva tõusu põhjused?

Moskva ümbruses kujunesid eriti soodsad tingimused majanduse taastamiseks ja arendamiseks. *Siin asus juba vanast ajast künnipõllunduse keskus.* Kohalikud elanikud olid kogenud põlluharijad, tegid juba ammust ajast sepatööd, valmistasid osavalt nahk- ja pottsepatooteid, olid omandanud kogemusi ehitustöös. Kuigi oli raske uuesti üles ehitada laastatud ja mahapõletatud linnu, oli see siin siiski kergem kui mujal.

Tol raskel ajal oli elamiseks kõige kindlam koht Moskva. Vaenlase ratsaväel oli raske jõuda linnani, mida ümbritsesid metsad. Ka naabervürstiriigid — Rjazan, Nižni Novgorod ja teised — kaitsesid Moskvat vaenlase

kallaletungide eest, võttes vastu esimese löögi. Seepärast tulid talupojad kõikjalt Moskva vürstiriiki ja asusid siia elama. Siia koondus rohkem töörahvast, oli võimalik tulemusrikkamalt töötada ning majandus muutus tugevamaks.

Moskva asus kaubateede ristumiskohas. (Vt. kaarti.) Ta ühendas läänepoolseid alasid kaubandusliku Volgamaaga. Mööda Moskva jõge sõitsid novgorodlased paatidega Okaa jõele ja sealt edasi Volgale ning kauplesid Kuldhordiga. Teine tee lõunasse läks mööda Doni jõge Aasovi merre ja sealt Mustale merele. Krimmis olid tol ajal rikka Itaalia kaubalinna Genova kaupmeeste asundused. Kaubalaevadelt võetavad tollimaksud läksid Moskva vürstidele. Moskva rikastus.

Moskva oli muistsete Vene alade keskus, siin kujunes vene rahvas.

Juri Dolgoruki ajal ei olnud Moskva ja tema maad veel iseseisev osastisvürstiriik, nagu siis öeldi. Ta kuulus Vladimiri vürstidele ja oli nende vürstiriigi koosseisus. Iseseisvaks osastisvürstiriigiks sai Moskva alles XIII sajandil.

Esimeseks Moskva osastisvürstiks oli Aleksander Nevski poeg vürst *Daniil Aleksandrovitš.* Ta laiendas vürstiriiki, vallutades Rjazani vürstidelt *Kolomna* linna ja liitis selle Moskva vürstiriigiga. Tema poeg vallutas Smolenski vürstidelt *Možaiski* linna. Kolomna asus Moskva jõe suubumiskohal Okaasse, Možaisk aga tema ülemjooksul. XIV sajandi alguseks said Moskva vürstid kogu Moskva jõe peremeesteks.

Moskva lähedale asus elama üha rohkem talupoegi ja käsitöölisi. Kasvas Moskva sõjaline jõud. *Aegamööda muutus Moskva vene rahva vabastusliikumise keskuseks mongoli-tatari khaanide vastu.*

2. Ivan Kalita (1325—1341). 1325. aastal sai Moskva vürstiks Ivan Kalita. Sõna «kalita» tähendab «rahakott». See vürst kogus suuri rikkusi. Ta ostis väikevürstidelt nende osastisvürstiriigid ja laiendas oma vürstiriiki.

Kaval Ivan Kalita oskas korralldada oma suhteid Kuldhordiga. Sageli käis ta seal ning viis khaanidele ja nende naistele kingitusi. Kuldhordis teadsid juba kõik khaanide naised, et kui tuleb Ivan Kalita, siis saavad nad hõbedat ja kulda. Ivan Kalita valitsemisajal tungisid tatari khaanid harva Vene maadele kallale. Inimesed külvasid rahulikult vilja, koristasid saaki ning tegelesid käsitööga.

Kogu Venemaa suurvürstiks nimetasid tatari khaanid sel ajal Tveri vürsti Aleksandri. *Tveri vürstiriik* oli tugev ja võistles Moskva vürstiriigiga. 1327. aastal tuli tatari saadik Tšolhan (Štšelkan, nagu Venemaal öeldi) Tveri andamit koguma. Tveris puhkes ülestõus ja Tšolhan tapeti. Kuldhordi khaan saatis 50 000-mehelise sõjaväe sõnakuulmatut Tveri karistama ning nõudis, et selle sõjaretke etteotsa asuks Ivan Kalita.

Ivan Kalita lõi Tveri puruks. Selle eest nimetas khaan ta *suurvürstiks* **(1328. a.).** Sellest ajast peale oli suurvürsti tiitel pidevalt Ivan Kalita ja tema järglaste käes. Uusi ülestõuse kartes ei saatnud khaan enam Venemaale maksukogujaid, vaid tegi an-

Moskva Kremli kivimüüride ehitamine 1367. a. Dimitri Donskoi valitsemisajal. *(Miniatuur kroonikast.)*

dami kogumise Ivan Kalitale ülesandeks.

Ivan Kalita valitsemisajal muutus Moskva ka Venemaa *kiriklikuks keskuseks.* Ka selles avaldus ettenägeliku vürsti kaval poliitika. Vene vaimulikkonna kõrgeimat ülemat nimetati *metropoliidiks.* Kogu Venemaa jaoks oli üksainus metropoliit, kes elas Kiievis. Kui mongolid 1240. aastal Kiievi purustasid, kolis metropoliit Vladimiri linna Kljazma ääres, kus elas Vene suurvürst. Ivan Kalita lõi sõbralikud suhted metropoliidiga, kes käis sageli tema juures Moskvas külas. Seal ta surigi. Uus metropoliit asus lõplikult Moskvasse elama ja aitas Ivan Kalital sõnakuulmatut Tveri rahustada. Kõik see suurendas Moskva tähtsust.

Nagu näeme, arenes elu vastuoluliselt. Oli raske aeg — Venemaad rõhus mongoli-tatari khaanide ike. Suurvürst oli feodaalmaavaldajate poolel ja rõhus koos nendega töörahvast. Kuid Moskva vürstiriigi tugevnemine oli kasulik ka töörahvale: suures ja tugevas vürstiriigis oli rahulikum töötada ja julgem elada.

3. Venemaa poliitiline kord. XIV sajandil oli Venemaal mitu *suurvürstiriiki:* Moskva, Tveri, Rjazani jt. Igaühes neist oli oma suurvürst. Iga vürstiriik oli tükeldatud *osastisvürstiriikideks.* Osastisvürstiriikides olid oma vürstid (neid nimetati *osastisvürstideks*), kes olid suurvürsti vasallideks ja pidid tema käsul ühes oma väesalgaga sõjaretkele minema.

Kirde-Venemaa peaks oli vürst, kes sai Kuldhordi khaanilt jarlõki *Vladimiri suurvürsti tiitlile.* Ainult suurvürstil oli õigus olla suhetes Kuldhordiga. Ainult tema saatis Hordi andamit, mida osastisvürstid oma valdustes kogusid.

Iga osastisvürst oli tegelikult täie-

lik peremees oma valdustes: temale kuulusid maa ja võim osastisvürstiriigis, tal olid oma bojaarid, oma teenistusmõisnikud ja oma kohus.

Vürstide vahel sõlmiti mitmesuguseid lepinguid: maavalduste kohta, maksude kogumise kohta oma valdustes, selle kohta, et ei tohi pidada võõras osastisvürstiriigis oma külasid ja sõltlasi jne. Ent neid lepinguid rikuti pidevalt. Venemaal jätkusid feodaaltülid.

Meie kodumaa loodeosas asusid *feodaalsed vabariigid* — Novgorod ja Pihkva. Nende poliitiline kord erines teiste Vene alade omast. Siin oli endiselt olemas veetše. Kuid kogu võim oli koondunud bojaaride ja rikaste kaupmeeste kätte. Novgorodi ja Pihkva alad ei olnud tükeldatud osastisvürstiriikideks.

Seega säilis XIV sajandil Venemaal feodaalne killustatus; tugevat keskvõimu, mis oleks laienenud kogu maale, ei olnud. Feodaalne killustatus hakkas juba pidurdama majandus- ja ühiskondliku elu arenemist. Oli küpsemas vajadus maa ühendamise järele. Algas Moskva vürstiriigi tugevnemine ja Vene alade ühendamine Moskva ümber.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milljsesse aega kuulub esmakordne Moskva mainimine kroonikas? Nimetage teile tuntud fakte Moskva ajaloost XII—XIV sajandil.
2. Koostage plaan teema kohta: «Moskva tõusu põhjused XIV sajandil».
3. Jälgige kaardil kaubateid, mis sidusid Moskvat lääne-, lõuna- ja idapoolsete maadega.
4. Missuguste vahendite abil kindlustas Ivan Kalita Moskva seisundit?
5. Milline oli Venemaa poliitiline kord XIV sajandil? Mille poolest see erines Vana-Vene riigi poliitilisest korrast IX sajandist kuni XII sajandi alguseni?

§ 24. KULIKOVO LAHING.

1. Khaan Mamai sõjaretk Venemaale. XIV sajandil Moskva võimsus üha kasvas, aga Kuldhord hakkas nõrgenema. XIV sajandi teisel poolel vahetus kõigest 22 aasta jooksul Kuldhordis 25 khaani ja paljud neist ei surnud loomulikku surma: nad tapeti oma võistlejate poolt.

XIV sajandi teisel poolel ühendas mõneks ajaks kogu Hordi tatari väepealik *Mamai*. Selleks ajaks oli Moskva loobunud kuulekalt alistumast khaani korraldustele ja Mamai otsustas temaga selle eest arveid õiendada, Venemaa veel kord puruks lüüa ja lasta verest tühjaks joosta. Ta kogus määratu suure sõjaväe ja sõlmis sõjalise liidu Leeduga, et üheskoos Moskva peale tungida.

Mamai arvestas ka Rjazani vürsti toetust, kes püüdis sobingu abil khaaniga päästa Rjazanimaad uuest laastamisest ning polnud pealegi rahul oma võistleja Moskva vürsti tugevnemisega.

1380. aasta augustis hakkas Mamai Moskva peale liikuma.

2. Lahing Kulikovo väljal (1380. a.). Ivan Kalita pojapoeg, Moskva vürst *Dimitri Ivanovitš* hakkas väge-

Hommik Kulikovo väljal. *(A. P. Bubnovi maali järgi.)*

sid koguma. Ähvardava ohu ees unustasid paljud osastisvürstid ajutiseks oma tülid. Tulid kokku Suzdali, Rostovi, Jaroslavli ja Beloozero vürstide väed. Kõige tähtsam oli see, et Venemaa kaitseks tatari khaanide vastu tõusis töörahvas. Kõikjalt tulid kokku talupojad ja käsitöölised, relvastatud jahiodade, malakate ja kirvestega. Üldse kogunes venelastel 150 000-meheline vägi. Dimitri Ivanovitši kiire ja osav tegutsemine lõi segi vaenlaste plaanid: neil ei läinud korda oma vägesid ühendada.

Vene väed jõudsid Doni äärde, ületasid selle ja asusid lahingukorda Kulikovo väljal Doni harujõe, väikese *Neprjadva* jõe suudmes. Tatarlaste ja venelaste väed võtsid enda alla tohutu suure, 10 km² suuruse välja.

Vaadelge lahingu skeemi. Vene polgud olid asetatud nii, et nende tiibu katsid looduslikud kaitsejooned: Smolka jõgi, jäärakud ja metsad. Osa oma vägesid peitis vürst Dimitri varitsuspaika ja andis neile käsu tormata otsustaval hetkel (kui vaenlase peajõud hakkavad nõrgenema) ootamatult tatarlaste kallale.

Kui hajus hommikune udu, ilmusid nähtavale Mamai väesalgad. Näis, nagu polekski neil lõppu.

Dimitri Ivanovitš viis vaenlase vastu oma «eesliini polgu». Pealetungile asusid ka tatarlased. Tormi-

hoona sööstsid nad venelaste «eesliini polgu» kallale. Kuid vaenlase ülekaalukatel jõududel ei olnud ruumi lahingukorda hargneda. Mamai vägi ründas tohutu suure tiheda massina.

Puhkes äge käsitsivõitlus. «Odad murdusid nagu õlekõrred, nooli sadas vihmana, tolm varjas päikesekiired, mõõgad sähvisid nagu välgud, inimesi aga langes nagu heina vikati all. Veri voolas ojadena.» Niimoodi kirjeldas seda lahingut kroonik. «Eesliini polk» hukkus peaaegu tervenisti.

Vaenlased püüdsid rünnata venelaste peajõude. Tatarlaste ratsavägi ületas Smolka jõe ja ründas maruliselt venelaste vasakut tiiba. Lahingu ägedus kasvas iga tunniga. Venelased võitlesid elu ja surma peale. Kuid vaenlased hakkasid ülekaalu saavutama. Tohutuid kaotusi kandes taandus «vasaku käe polk» pikkamööda Neprjadva äärde. Tatarlased hakkasid ümber haarama «suure polgu» vasakut tiiba.

Vahepeal aga astus lahingusse «varitsuspolgu» vägi. Vojevood Bobrok hoidis neid küll tagasi: «Pole veel paras aeg.»

Vaenlased tungisid sügavale Vene väe lahingukorda ja hakkasid «suurt polku» ümber piirama. Mamaile näis, et võit on peaaegu käes.

Aga ei olnud veel. Lahingu otsustaval hetkel asus vasakul pealetungile «varitsuspolk». Jahikullidena lendasid metsast välja vene sõjamehed, andes kaugele ette jõudnud tatarlastele purustava löögi selja tagant. Vaenlased sattusid paanikasse.

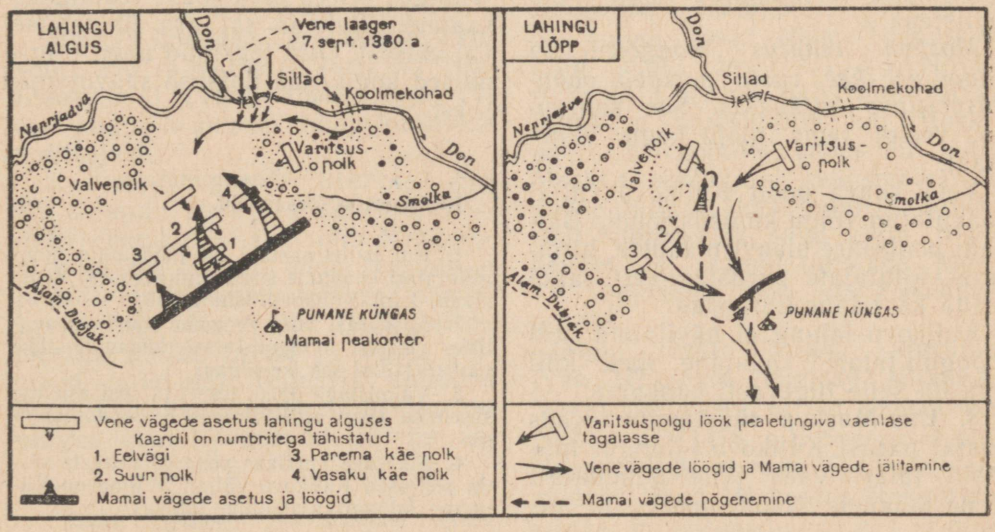

Kulikovo lahing.

«Häda meile!» karjusid nad. «Venelased olid kavalamad kui meie! Siiamaale võitlesid meie vastu nõrgemad, aga paremad ja vapramad on kõik veel elus ning terved.»

«Varitsuspolgu» rünnak otsustas lahingu tulemuse. Pealetungile asusid «parema käe polk» ja «suure polgu» jäänused. Tatarlased taganesid kabuhirmus.

Khaan Mamai põgenes oma väe riismetega lahinguväljalt. Kaugele jälitasid teda venelased.

Selle lahingu eest anti vürst Dimitrile lisanimi *Donskoi.*

Kulikovo lahingus saavutas Venemaa esimese suure võidu võitluses tatari khaanide vastu. See võit näitas, et ühinemises on jõud. Ühinenuid ei suudeta purustada, kuid eraldunuid võidetakse kergesti. Varem kohutavateks ja võitmatuteks peetud tatari khaanid ei tundunud nüüd enam sellistena.

Moskva muutus mongoli-tatari khaanide ikke vastu peetava vabadusvõitluse keskuseks. See suurendas veelgi tema mõju kogu Venemaal.

Vene rahva poolt Kulikovo väljal saavutatud võidu kuulsus jõudis Balkani poolsaare slaavi maadele, hirmsate vallutajate purustamisest saadi teada ka Lääne-Euroopas.

Kulikovo lahing ei hävitanud veel mongoli-tatari khaanide iket, küll aga lõi selle tugevasti vankuma.

3. Uus Moskva rüüstamine. Kaks aastat pärast Kulikovo lahingut tungisid tatari väed jälle ootamatult Vene maadele. Nende juhiks oli uus khaan *Tohtamõš.* Teda abistasid Moskva vürsti ühendamispoliitika vastased. Nižni Novgorodi vürstid liitusid Tohtamõši väega, Rjazani vürst aga näitas talle kätte koolmekohad Okaa jõel. Ennastsalgavalt kaitses Moskvat lihtrahvas. Moskva kohal kõmasid lasud Kremli müüridele paigutatud suurtükkidest. See oli tulirelvade esmakordne kasutamine Venemaal. Kuid Moskva kaitsjad ei suutnud vaenlasest jagu saada. Tatari väed tungisid linna sisse ning rüüstasid ja purustasid seda kohutavalt. Kokkuröövitud varaga linnast lahkudes süütas Tohtamõš Kremli põlema. Peaaegu kogu linn põles maha.

Ent hoolimata tatari khaani uuest edust oli olukord muutunud. Midagi oli liikuma hakanud. Venemaa ei olnud enam endine. Pärast Kulikovo lahingut oli tä oma jõust teadlikuks saanud. Rahvas sai aru ühinemise vajadusest. Olid tekkinud uued tingimused kogu maa ühtsuse saavutamiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kui palju aastaid oli möödunud mongoli-tatari khaanide sissetungi algusest Venemaale kuni Kulikovo lahinguni?
2. Mispärast võis Venemaa alustada avalikku võitlust mongoli-tatari khaanide ikke vastu? Millal see ike algas?
3. Valmistage õpiku teksti ja seal asuvate skeemide järgi ette jutustus Kulikovo lahingust.
4. Määrake kindlaks vene sõjameeste võidu põhjused Kulikovo väljal. Milline on Kulikovo lahingu ajalooline tähtsus?

§ 25. VENE ALADE ÜHENDAMINE ÜHTSEKS RIIGIKS. MONGOLI-TATARI KHAANIDE IKKE KUKUTAMINE.

1. Moskva vürstiriigi tugevnemine XV sajandil. Järk-järgult suurenesid Moskva vürstiriigi valdused. Moskva liitis endaga rikka *Nižni Novgorodi vürstiriigi* maad. Nižni Novgorod oli tekkinud Volga kaldale, sinna, kus Okaa suubub Volgasse. See oli suur kaubanduskeskus, kus käis palju Idamaade kaupmehi.

Ka lääne pool ähvardas Moskva vürstiriik muistse Novgorodi sõltumatust. Moskva vürst vallutas mitmeid Novgorodi valdusi, nende hulgas ka *Vologda*. Moskva vürstiriigiga liideti ka *komi* rahva alad Võtšegda jõe ääres. Üha sagedamini hakkas Moskva Novgorodi iseseisvusele hoope andma, korraldades sõjaretki Novgorodi ja tema valduste vastu.

Moskva ühendas Vene alasid. Eriti suurt edu saavutas ta *Ivan III*[1] valitsemisajal **(1462—1505)**. Ivan III sai kogu Venemaa täievõimuliseks valitsejaks.

2. Suur-Novgorodi liitmine. Ent XV sajandil ähvardas Venemaa riiklikku ühendamist suur oht. Novgorodi bojaarid tahtsid anda Novgorodi ja kõik tema rikkad valdused Poola-Leedu riigi võimu alla. (Kas teil on meeles, millal Leedu ja Poola sõlmisid uniooni?) Bojaarid sõlmisid Poola-Leedu kuningaga liidu ning kuningas lubas Novgorodile sõjalist abi anda võitluses Moskva vastu. Novgorodis pidi hakkama valitsema kuninga asehaldur.

Seda plaani toetas Novgorodi bojaaride tugev rühmitus, kelle eesotsas seisis Novgorodi possaadniku lesk *Marfa Boretskaja*. Teda hüüti Marfa Possaadnitsaks. Ta oli võimuhimuline ja julm bojaarinna. Talle kuulusid tohutu suured mõisad Novgorodimaal. Oma mõisates käsutas ta piiramatu valitsejana. Tema kaks poega sõitsid põhja pool asuvatesse mõisatesse ja hukkusid seal lumetormis. Marfa Possaadnitsa süüdistas nende surmas oma alamaid ja käskis kahtlusalustel pea maha raiuda.

Niipea kui Ivan III sai kuulda Novgorodi reetmisest, alustas ta Novgorodi vastu sõda. Toimus lahing *Šeloni* jõel (1471. a.). Novgorodlaste vägi oli halvemini relvastatud ja korraldatud kui Moskva oma. Novgorodis endas oli palju Moskva pooldajaid «vähemate» inimeste hulgas, kes toppisid Novgorodi suurtükkide suud kinni, nii et nendega ei saanud tulistada. Moskva sõjavägi lõi novgorodlased puruks.

Mõni aasta hiljem korraldas Ivan III oma viimase sõjakäigu Novgorodi vastu ja sai temast kergesti jagu **(1478. a.)**. See aasta ongi Novgorodi Moskvaga lõpliku liitmise aastaks. Ivan III kaotas Novgorodis veetše ja possaadniku. «Et ei oleks veetšet, et ei oleks possaadnikut, aga kogu riigivalitsemine kuulugu meile,»

[1] Ivane loetakse Ivan Kalitast alates: teda peetakse Ivan I-ks, tema poega Ivan Krasnõid (sõna *красный* tähendas vanasti «ilus») Ivan II-ks.

otsustas ta. Veetšekell veeti Moskvasse. Novgorodi bojaaridelt võeti mõisad ära ja bojaarid ise asustati ümber Moskva vürstiriigi mitmetesse paikadesse. Nende asemele aga toodi Moskva teenistuslasi. Nende vahel jaotatigi endised bojaaride mõisad. Ka paljudele Novgorodi kaupmeestele anti käsk asuda elama Moskvasse. Saksa kaubahoov suleti. Välismaa kaupmehed pidid nüüd kauplema mitte enam Novgorodi, vaid Moskvaga. Pärast Novgorodi liitmist hakkasid kuuluma Vene riigi koosseisu ka Novgorodi valdused — karjalaste, komide ning teiste Põhja rahvaste alad.

3. Vene alade ühendamine. Näeme, et järk-järgult ühendati Vene alasid. Eriti kiiresti toimus Vene alade ühendamine Ivan III ajal. Kord jõuga, kord lepinguga liitis ta Moskva vürstiriigiga palju osastisvürstiriike. Osastisvürstid nägid Ivan III jõudu. Paljud eelistasid ise tema teenistusse astuda. «Parem minna ise, kui lasta end vallutada,» mõtlesid nad. Moskva teenistusse astusid näiteks Jaroslavli vürstid ja andsid oma osastisvürstiriigid Moskvale. Kui Ivan III väed tungisid Tveri, hakkasid väikesed Tveri osastisvürstid üksteise järel Ivan III poolele üle minema ja paluma, et neid võetaks Moskva vürsti teenistusse. Tugeva *Tveri vürstiriigi* liitmine Moskvaga oli väga tähtis, sest varem võistles Tver Moskvaga.

Venemaa kasvavat jõudu nägid ka Leedu feodaalid. Mõned neist astusid samuti Ivan III teenistusse. Aga koos nendega läksid Vene riigile nende laialdased valdused: endised Kiievi-Vene alad. Ivan III ajal tuli Leeduga sõdida, kuid Venemaa säilitas oma alad.

Venemaa võimsus kasvas. Killustatud feodaalsest Venemaast oli saanud tugev Vene riik. Niisugune riik ei võinud enam sallida mongoli-tatari iket.

Paljud vene inimesed, eriti moskvalased, nõudsid juba ammu, et Ivan III alustaks otsustavat võitlust Kuldhordiga.

4. Mongoli-tatari khaanide ikke lõpp (1480. a.). XV sajandil nõrgenes Kuldhord veelgi enam ja lagunes üksikuteks osadeks. Temast lõid lahku ja muutusid iseseisvateks khaaniriikideks Kaasani, Astrahani, Krimmi ja Siberi khaaniriik. Ivan III ajal ei maksnud Venemaa enam khaanidele andamit ega osutanud neile mingisugust austust.

Tatari khaan *Ahmed* tegi katset Venemaad uuesti sõnakuulmisele sundida. Ahmedit ässitasid Venemaa kallale ka poola-leedu feodaalid, kes ei olnud rahul sellega, et neil ei läinud korda Novgorodi vallutada.

Suure sõjaväe eesotsas jõudis khaan Ahmed **1480. aastal** Okaa ja tema lisajõe *Ugra* äärde. Kuid jõe teisele kaldale tal jõuda ei õnnestunud, sest pärast neli päeva kestnud lahingut lõid Vene väed ta sealt tagasi.

Tatari väed seisid kaua kaldal, julgemata Moskva vägede vastu pealetungi alustada. Vastaskaldal seisid ähvardavalt Ivan III väed. Kumbki pool ei alustanud võitlust.

Novembris taandusid khaan Ahmedi väed ilma lahinguta ja läksid

Ivan III tallab khaani basma jalgade alla. *(A. D. Kivšenko maali järgi.) Missugused asjaolud võimaldasid Ivan III-l khaani basmaga niimoodi talitada?*

tagasi Kuldhordi. Khaan sai aru, et nüüd ei suuda ta enam Venemaad alistada. See oli tatari khaanide viimne sõjaretk Venemaale andami nõudmiseks. Mongoli-tatari ikkele Venemaal oli tehtud lõpp.

Venemaa sai lõplikult iseseisvaks 1480. aastal. See sai toimuda ainult sellepärast, et Venemaa oli ühinenud, tugevnenud, rahva tööga võimsamaks muutunud.

Mongoli-tatari khaanide ikke kukutamisel oli tohutu suur ajalooline tähtsus. Vene riik võitis kätte sõltumatuse. Maa majandus ja kultuur hakkasid tunduvalt kiiremini arenema.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on Vene alade ühtsesse riiki ühendamise põhjused?
2. Jälgige õpikus leiduva kaardi järgi, kuidas toimus Vene alade ühendamine Moskva ümber.
3. Millised jõud Novgorodis toetasid ühinemist Moskva vürstiriigiga? Mispärast? Kes olid selle vastu? Mida püüdsid saavutada Moskva vastased?
4. Mispärast läks Vene riigil korda vabaneda mongoli-tatari khaanide ikkest? Millal see ike kehtestati? Kui palju aastaid see kestis?

§ 26. TSENTRALISEERITUD VENE RIIK XV SAJANDI LÕPUL JA XVI SAJANDI ALGUSES.

1. Valitsemine tsentraliseeritud Vene riigis. XV sajandi lõpul ja XVI sajandi alguses jõudis lõpule Vene alade ühendamine ühtsesse riiki. Keskne riigivõim kindlustus tugevasti — *Venemaal kujunes välja tsentraliseeritud riik.*

Moskva suurvürsti võim laienes kõigile Vene vürstiriikidele ja aladele. Suurvürst hakkas end nimetama *kogu Venemaa valitsejaks.* Teiste vürstiriikide endised suurvürstid ja kõik osastisvürstid muutusid Moskva suurvürsti bojaarideks ja allusid ainult temale. Ainult Moskva suurvürstil, kogu Venemaa valitsejal oli õigus pidada läbirääkimisi teiste riikidega, välja anda seadusi, kokku kutsuda sõjaväge, kuulutada sõda, sõlmida rahu ja müntida raha.

Suurvürst pidas nõu *Bojaaride Duumaga,* kuhu kuulusid kõige nimekamad feodaalid — suurvürsti sugulased, osa endisi suur- ja osastisvürste, iidsete Moskva bojaaride järeltulijad. Bojaaride Duuma muutus alaliseks kõrgemaks nõukoguks suurvürsti juures. Kõige tähtsamaid seadusi anti välja suurvürsti ja Bojaaride Duuma nimel. «Suurvürst käskis ja bojaarid otsustasid...» kirjutati tol ajal seadustes.

Hakkasid tekkima valitsuse keskasutused — *prikaasid,* kellest igaüks tegeles teatavate asjadega: saadikute prikaas korraldas suhteid välisriikidega, suurtükiprikaas tegeles suurtükiväega, kaelakohtuprikaas feodaalomandi kaitsmisega, jaamade prikaas postiside ja postijaamadega. Prikaaside arv kasvas pidevalt.

Iga prikaasi eesotsas oli nimekas bojaar. Temale allusid *djakid* ja *alamdjakid*[1].

Mitmesugustesse linnadesse ja aladele saatsid suurvürstid ning Bojaaride Duuma valitsejaid — *asehaldureid.* Nad kogusid elanikkonnalt maksusid, jälgisid suurvürsti poolt antud seaduste täitmise järele, mõistsid kohut ja viisid kohtuotsuseid täide. Palka nad ei saanud, vaid pidid elama kohalikult elanikkonnalt võetavate maksude arvel. Niisugust korda nimetati *toitmiseks.*

Ahnete asehaldurite kuritarvituste tõttu sai kohalik elanikkond väga palju kannatada.

Kõigile ametikohtadele riigis määrati bojaare nende päritolu suursugususe ja esivanemate — isade, vanaisade ning vanavanaisade teenistuse järgi. Kelle sugu oli vanem, see oli ka nimekam. Kelle vanaisal või isal oli olnud kõrge ametikoht, see pidi ka ise samasuguse koha saama. Ka Bojaaride Duumas istub niisugune bojaar suurvürstile lähemal ja temale kuulub pidusöömingul auväärsem koht. Niisugust korda nimetati *kohajärguseks.* See tekitas palju kahju. Bojaarid jälgisid teraselt sellest korrast kinnipidamist, tülitsesid omavahel ja pahatihti tõukasid jõuga aukohalt selle, kes oli sinna julgenud istuda mittevastavalt oma päritolule.

[1] *Djakk* — prikaasi või teiste riigiasutuste kantselei ülem; *alamdjakk* — djaki abiline, kirjutaja.

Prikaasihoone. *(S. V. Ivanovi maali järgi.) Maali keskel — alamdjakid töö juures; vasakul — jutulesoovijad «annetustega» djakkidele.*

See andis tunnistust sellest, et endise, osastissüsteemi jäänused ei olnud veel kadunud.

2. Pärisorjuse kehtestamine. Jüripäev. Ühtse riigi loomisega hakati kehtestama ka ühtseid seadusi kogu riigi jaoks.

Me teame, et juba Kiievi-Venemaal tekkis IX—XII sajandil *talupoegade feodaalne sõltuvus maavaldajast.* Järk-järgult see sõltuvus üha tugevnes: kasvasid talupoegade koormised, ikka raskem oli neil oma isanda juurest ära minna ja uude kohta elama asuda.

Ivan III valitsemisajal, **1497. aastal** koostati seadustekogu *«Sudebnik»*, mille järgi talupoegade lahkumine feodaali juurest oli kogu riigis piiratud ainult ühe tähtajaga aastas — *jüripäevaga* (26. novembril).

Talupojad võisid oma valdaja juurest lahkuda nädala jooksul enne ja nädala jooksul pärast seda päeva.

See aeg langes hilissügisele, saak oli ammu koristatud ja talupoja lahkumine tekitas mõisnikule vähem kahju.

Kuid talupoeg võis jüripäeval ära minna ainult siis, kui ta oli maksnud mõisnikule erilist maksu — *elatisraha.* See oli üks rubla, mõnikord pool rubla. Kuid poole rubla eest võis tol ajal osta 100 puuda rukist või 7 puuda mett. Peale selle maksu oli veel teisigi.

Tihtipeale oli talupoeg mõisnikule võlgu. Mõisnik oli talle andnud laenuks seemnevilja, hobuse või lehma. Neid võlgu polnud kerge tasuda. Aga kellel on võlg tasumata, see ei saa ka ära minna.

1497. aasta «Sudebnik» pani aluse pärisorjuse kehtestamisele kogu Vene riigi territooriumil.

Tsentraliseeritud riigi loomist kasutasid mõisnikud selleks, et kindlustada oma võimu talupoegade üle. Talupojad muutusid järk-järgult *pärisorjuslikeks, s. t. olid juriidiliselt (seadusega) kinnistatud mõisniku maa külge.* Täielikult kehtestus pärisorjus Vene riigis XVI—XVII sajandi kestel.

Talupoegade võitlus nende maa haaramise vastu kloostri poolt. *(Miniatuur kroonikast.)*

3. Kirik — suurim feodaal. Suurimateks feodaalideks Vene riigis, nagu te teate, olid kloostrid. Nad kujutasid endast arenenud majandusega feodaalvaldusi, mis olid rajatud kloostritest sõltuvate talupoegade tööle. XIV—XVI sajandil tekkis Venemaal ligi 150 niisugust kloostrit. Nad omastasid talupoegade maid ja muutsid ümberkaudsed elanikud oma pärisorjadeks. Kloostrite maad kasvasid ka feodaalide annetuste arvel. Nii kuulus Beloozero kloostrile XV sajandi lõpul umbes 140 küla, XVI sajandi keskpaigas üle 220 ja XVII sajandi alguses üle 620 küla. Kloostrid said talupoegade tööjõu ekspluateerimisest määratu suurt sissetulekut.

Kloostritele kuulus suurvürsti mõjuv toetus ning nemad omakorda olid selle võimu toeks. Nad aitasid kaasa sellele, et kindlustada Moskvale kaugeid ääremaid, toetades seal elanikkonna vägivaldset ristiusku pööramist ja orjastamist. Risti ja palve-

Uspenski kirik Moskva Kremlis. *(XV sajand.) Võrrelge Uspenski kirikut Vladimiri vürstiriigi arhitektuurimälestistega. Näidake ära ühised jooned.*

tega, jutluste ja relvade jõuga kaitses kirik feodaalide õigusi maale ja talupoegadele.

Paljude põlvkondade vältel võitlesid talupojad kloostrite vastu, avaldasid vastupanu pärisorjastamisele, püüdsid säilitada oma maid, vahel isegi põletasid kloostrite hooneid, ajasid munki minema ja koguni tapsid neid.

Kloostritel oli tarvis tugevat keskvõimu, kes oleks neid kaitsnud talupoegade väljaastumiste eest. Seepärast toetasid kloostrid Vene alade ühendamist Moskva ümber ja tugeva tsentraliseeritud Vene riigi kindlustamist.

4. Vene riigi pealinn. Moskva suurvürstiriigi pealinnast muutus Moskva tsentraliseeritud Vene riigi pealinnaks. Moskva kasvas ning muutus üha suursugusemaks — ta väljendas ühtse riigi jõudu ja väärikust.

Granovitaja Palata Moskva Kremlis. *Sisevaade.* Seinad ja kaared on kaetud mitmevärviliste freskodega.

Kreml ümbritseti tugevate kivist müüride ja võimsate tornidega. Ta muutus väga tugevaks kindluseks. Kremlisse ehitati uus kivist loss.

Ivan III kutsus Itaaliast kuulsa arhitekti *Aristoteles Fioravanti.* Tema juhatusel ehitasid vene meistrid Kremli viie kupliga kivist *Uspenski kiriku.* Fioravanti õpilased ehitasid Kremli kuulsa *Granovitaja Palata* välismaa saadikute pidulikuks vastuvõtmiseks (selle seinad on kaetud lihvitud kiviplaatidega, millest ka nimetus «Granovitaja»[1]). Sel ajal töötas Moskvas ka palju teisi andekaid vene meistreid, kes olid pärit mitmetest Vene linnadest.

Rooma keiser lisas oma nimele tavaliselt «tseesari» tiitli. Ka Ivan III tahtis kanda seda tiitlit. Sõnast «tseesar» ongi tulnud vene sõna *tsaar.* Ivan III võttis tarvitusele ka Bütsantsi vapi — kahepäise kotka.

[1] Venekeelne sõna *«грановитый»* tähendab «lihvitud».

Sellega tahtis ta näidata, et peab ennast kunagiste võimsate Bütsantsi keisrite järglaseks. See vapp sai isevalitsusliku Vene riigi vapiks.

5. Vene alade ühendamise lõpuleviimine. Vene vürstiriikide ja maade lõplik ühendamine Moskva ümber jõudis lõpule Ivan III poja *Vassili III* ajal **(1505—1533).** Liideti *Pihkvamaa* ja *Rjazani vürstiriik.* Samal ajal, Leedu vastu peetud sõja tulemusena, ühendati ka iidne Vene linn *Smolensk,* mille leedu feodaalid olid varem vallutanud.

Ivan III ja Vassili III õukonna juurde sõitis palju välismaa valitsejate saadikuid. Saatkonnad saabusid Saksa keisri ja Ungari kuninga poolt, tulid saadikud Taanist, Veneetsiast ja Türgi sultani juurest. Neid võeti pidulikult vastu. Vastuvõtu juures püüti rõhutada erilist väärikust. Bojaarid sõitsid välismaa saadikuile vastu, kuid ei tulnud hobuste seljast maha — tehku välismaa saadikud seda esimestena! Moskvalased panid selga piduriided ja kogunesid hulganisti tänavaile — saadikud nägid otsekohe, et Moskva on rikas linn. Tsaar võttis saadikuid vastu lossis troonil istudes.

6. Ühtse Vene riigi tekkimise ajalooline tähtsus. Kõik Venemaa alad ja vürstiriigid olid ühendatud ühtsesse riiki. Lakkasid laastavad feodaalsõjad.

Peale venelaste kuulus Vene riigi koosseisu ka teisi meie kodumaa rahvaid: udmurdid, mordvalased, karjalased, komid ja teised. Elanikkonna koostiselt oli tsentraliseeritud Vene riik *paljurahvuseline.*

Vene riik vabanes lõplikult mongoli-tatari khaanide ikkest. Tunduvalt kiiremini hakkasid arenema maa majandus ja kultuur. Kasvas Vene riigi rahvusvaheline tähtsus. Tugevnes tema kaitsevõime. Vene riiki hakati nimetama *Venemaaks.*

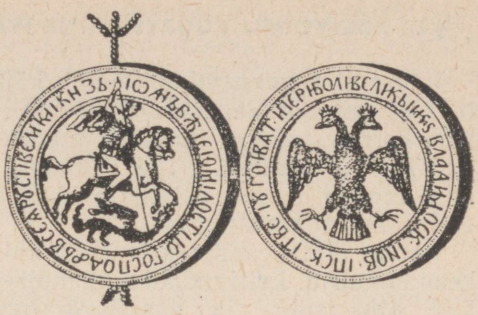

Riigipitsat Ivan III valitsemisajast.

Tsentraliseeritud Vene riik oli feodaalriik. Seepärast oli tema tekkimine ja tugevnemine tihedalt seotud rahvahulkade feodaalse rõhumise suurenemisega. Klassivõitlus muutus üha teravamaks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kasutades kaarti, kirjeldage tsentraliseeritud Vene riigi piire 1533. aastaks.
2. Võrrelge valitsemise korraldust Venemaal feodaalse killustatuse perioodil ja tsentraliseeritud Vene riigis. Iseloomustage põhilisi muudatusi.
3. Milles avaldusid endise feodaalse killustatuse jäänused Vene riigis XV—XVI sajandil?
4. Mispärast oli seadus jüripäeva kohta pärisorjuse kehtestamise alguseks? Milline on selle seaduse olemus?
5. Missugune on tsentraliseeritud Vene riigi tekkimise ajalooline tähtsus? Mispärast nimetatakse seda riiki paljurahvuseliseks?

1. Aadli tugevnemine. Jõudis kätte XVI sajand. Venemaa ühiskondlikus korras toimus tähtsaid muutusi. Ta jäi endiselt feodaalmaaks, kuid feodaalide-maavaldajate klassis endas muutus paljugi.

Varem olid peamisteks maaomanikeks bojaarid. Eriti rikkad ning mõjukad olid suur- ja osastisvürstide järglased, kellele kuulus lõviosa maast. Neid kutsuti *bojaaridekssvürstipoegadeks.*

Kui tekkis ühtne riik, hakkas bojaaride-vürstipoegade olukord halvenema, kuna mõisnike-aadlike olukord muutus paremaks. Bojaaride ülemkiht võistles tsaariga ja tsaar püüdis nende jõudu kärpida. Aadlikud aga said tsaarilt teenistuse eest üha rohkem mõisaid.

Ka aadlikud olid maavaldajad, kuid nende maavaldus erines bojaaride omast. Viimastel olid tohutu suured pärusmõisad, mis läksid isalt pojale. Aadlike mõisad olid esiteks tunduvalt väiksemad, teiseks ei saanud nad neid päranduseна vanemailt, vaid Moskva tsaari käest tingimusel, et teenivad sõjaväes. Niisugust mõisat nimetati *teenismõisaks,* nagu te teate. Kui aadlik loobus teenistusest sõjaväes, siis võeti mõis tema käest ära.

Järelikult sõltusid aadlikud Moskva tsaarist. Ja nad olid niisuguse olukorraga väga rahul. Varemalt, feodaalse killustatuse perioodil, oli aadlike elu osastisvürstide juures palju halvem. Kes nad olid? Nad olid vürstide või nende teenrite teenrid. Neile anti osastisvürstiriigis väikesed mõisad vürsti või osastisvürsti bojaari teenimise eest. Vürsti valitseja (vene keeles *«дворецкий»* ehk *«дворский»*) valvas nende teenistuse järele. Aadlikke nimetatigi «teenriteks valitseja all». Sõnadest *«двор»* ja *«дворский»* ongi tulnud aadliku venekeelne nimetus *дворянин.* Aga kui paljudel oli võimalik hästi elada kuskil osastisvürstiriigi kolkas, mis oli muust maailmast nagu müüriga eraldatud?

Üksikud vürstiriigid lakkasid olemast, kujunes üks tugev Vene riik ja aadlike olukord muutus. Moskva tsaarid hakkasid aadlikke enda juur-

Vene aadliratsavägi XVI sajandist. *(XVI sajandi gravüüri järgi.)*

de teenistusse võtma ja neile mõisaid andma. Aadlikel algas hoopis teine elu. Oli ju palju kasulikum teenida rikast ning tugevat Moskva tsaari! Ta andis rohkem mõisaid, rohkem talupoegi ja ka edu oli teenistuses kergem saavutada — avaramad võimalused, suurem kasu ja rohkem au, võrreldes endise teenistusega mõne osastisvürsti juures!

Neile teenistusaadlikele hakkaski toetuma tsaar *Ivan IV Groznõi* **(1533—1584).** 1547. aastal laskis ta end esimesena erilise kombetalituse järgi Uspenski kirikus pidulikult tsaariks kroonida ja kuulutas end avalikult kogu Venemaa tsaariks.

2. Klassivõitluse teravnemine. XVI sajandi keskpaigaks muutus ka talupoegade olukord. XVI sajandil suurenes ilmalike ja vaimulike feodaalide osavõtt kaubandusest. Seepärast tahtsid nad oma pärus- ja teenismõisatest rohkem saadusi müügiks saada. Nad suurendasid tegu ja obrokit natuuras ning nõudsid talupoegadelt üha sagedamini obrokit rahas. Talupoegadel lasuvad koormised suurenesid.

Talupojad panid sellele vastu, nagu suutsid: pagesid lõunapoolsetesse steppidesse või Uraali, kus tol ajal ei olnud veel mõisnikke, kündsid omavoliliselt üles feodaalide maad, tungisid kallale nende majadele, võtsid ära ja hävitasid dokumente, kus olid kirja pandud mõisnike õigused maale ja talupoegadele. Juhtus sedagi, et vihale aetud talupojad tapsid vihatud mõisnikke.

1547. aastal puhkes possaadiinimeste ülestõus *Moskvas*. Nad ei suutnud enam taluda feodaalide omavoli, kes kasutasid ära Ivan IV alaealisust ja alustasid jälle võitlust võimu pärast. Mõõtmatult kasvasid feodaalide poolt linnaelanikelt võetavad maksud.

Ülestõusu ajendiks oli suur tulekahju, mis hävitas possaadiinimeste majad ja vara. Levis kuuldus, et linna süütasid põlema noore tsaari sugulased. Vihane rahvahulk liikus Kremli ja nõudis eriti vihatud bojaaride väljaandmist, purustas nende maju. Ülestõusu ulatusest ehmunud tsaar Ivan lahkus linnast ja varjas end ühes Moskva-lähedases külas.

Ivan IV oli sunnitud järeleandmisi tegema: valitsusest kõrvaldati rahva poolt kõige rohkem vihatud bojaarid; järk-järgult tuli likvideerida «toitmise» süsteem.

Klassivõitluse teravnemine tõukas feodaale teostama rea *reforme* (ümberkorraldusi), mille abil nad püüdsid oma olukorda kindlustada ning riigi võimu tugevdada.

3. 50-ndate aastate reformid. Missugune siis oli nende reformide põhisisu? Tugevdati keskseid valitsemisorganeid — *prikaase*. Tsaar hakkas aeg-ajalt bojaare, kõrgemaid vaimulikke, aadli ja rikaste kaupmeeste esindajaid kokku kutsuma erilistele koosolekutele, mida hakati nimetama *Maakogudeks*. Siin arutati kõige tähtsamaid küsimusi — maksude kogumist elanikkonnalt, sõja ja rahu küsimusi. **1550. aasta** Maakogu võttis vastu uue *«Sudebniku»*, mis kinnitas talupoegade piiratud õigust lahkuda mõisniku juurest ainult jüripäeval ja suurendas «elatisraha».

Vaade Kremlile Ivan Groznõi ajal. *(A. M. Vasnetsovi maali järgi.)*

Seati sisse erilised kohalikud ametikohad — *gubaavanemad* (sõnast *губа* — maakond), kes tegelesid kohtuasjadega ning kelle peamiseks mureks oli feodaalide vara ja elu kaitsmine. Gubaavanemaid valiti aadlike hulgast, kes said nüüd suure võimu kohalike elanike üle. *Likvideeriti «toitmise» süsteem.*

Loodi *uus sõjaväg*i, kes oli relvastatud käsitulirelvadega — arkebuusidega. Seda sõjaväge hakati nimetama *streletside väeks.* Eriline 3000-meheline väesalk moodustas tsaari isikliku ihukaitse.

Reformid andsid hoobi feodaalse killustatuse igandeile ja kindlustasid tsentraliseeritud riiki.

4. Opritšnina. Nagu nägime, oli laialdane Vene riik juba ühendanud varem iseseisvad Vene vürstiriigid. Kuid paljud neist elasid ikka veel eraldatud siseelu vana korra järgi. Endiste osastisvürstide järglased ei

olnud veel kaotanud oma kohalikku võimu. Bojaaride-vürstipoegade pärusmõisad asusid pesadena endistes osastisvürstiriikides. Šuja linna lähedal elasid oma tohutu suurtes mõisates vürstid Šuiskid, Odojevi linna ümbruses elasid vürstid Odojevskid. Vürstipoegadel oli endistes osastisvürstiriikides ikka veel oma sõjavägi ja nad läksid sõtta oma väe eesotsas. Nagu varemaltki, jaotasid vürstipojad oma endistes osastisvürstiriikides oma vasallidele maid ja isegi annetasid neile *armukirju* — dokumente, mis kinnitasid feodaalide õigust maale ja talupoegadele. Neis dokumentides nimetasid vürstipojad end «valitsejateks». Nagu varemaltki, olid nad oma endistes osastisvürstiriikides kohtunikeks. Rahvas aga pidas vana kombe kohaselt oma kõige ülemaks käskijaks ikka kohalikku bojaari, mitte Moskva tsaari. Kõik see oli vastuolus tsentraliseeritud riigikorraga.

Isegi Moskvas segasid bojaaridvürstipojad riigivalitsemist. «Meie oleme nimekuse poolest tsaariga võrdsed. Meie peame riiki valitsema võrdselt tsaariga, mitte aga temale alluma,» rääkisid nad.

Ivan IV Groznõi ei tunnustanud bojaaride-vürstipoegade nõudmisi. Oma võitluses nende vastu toetus ta aadlikele. Ivan Groznõi pidas võitlust bojaaride-vürstipoegade vastu oma valitsemisaja algusest peale.

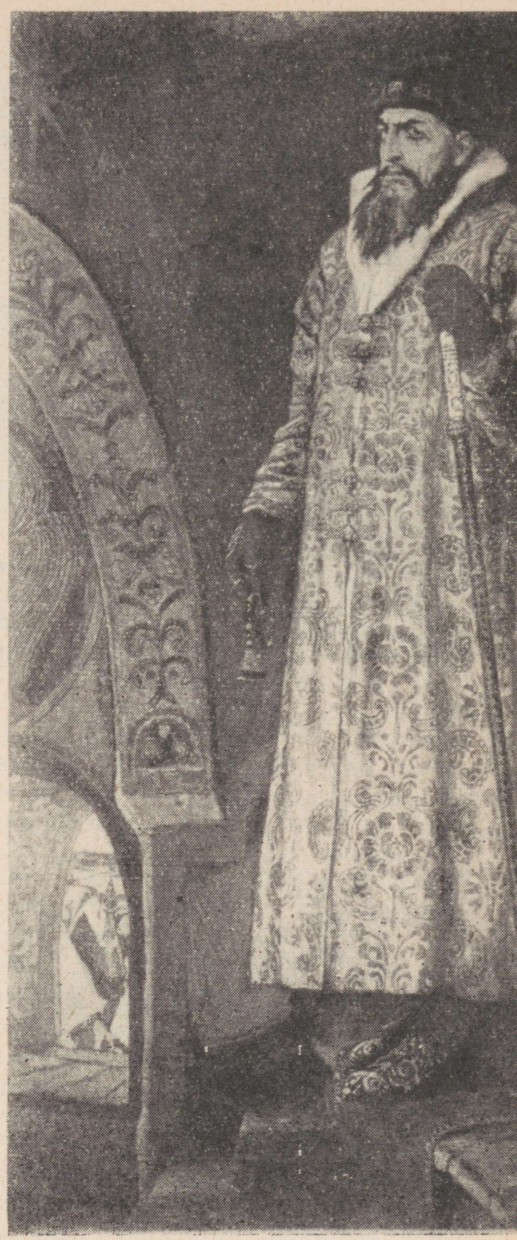

Ivan Groznõi. *(V. M. Vasnetsovi maali järgi.) Illustratsiooni ja õpiku teksti järgi koostage Ivan Groznõi iseloomustus.*

Kuid eriti teravaks muutus see võitlus Liivi sõja ajal, sõjalise ebaõnne ja bojaaride reetmise aastail. **1565. aastal** seadis tsaar sisse *opritšnina.* See oli *isevalitsuse kindlustamiseks ja talupoegade edasiseks pärisorjastamiseks rakendatud abinõude süsteem.*

Opritšnina tekkis järgmiselt. 1564. aasta lõpul sõitis Ivan Groznõi ootamatult Moskvast Aleksandrovskaja slobodaasse (praegune Aleksandrovi linn 110 km kaugusel Moskvast) ja teatas bojaaridele, et ta ei taha enam olla nende tsaar. Ta nõudis, et talle eraldataks teatav osa riigimaadest — «opritšnina» (sõnast *«опричь»* — peale, välja arvatud), kus ta korraldaks kõik omamoodi. Kõigepealt valib ta seal endale uued inimesed ja jätab ainult need, kes talle sobivad. Tsaarile eraldatigi *opritšnina.* Ta võttis selle alla parema osa riigist kõige rikkamate linnade ja kaubateedega.

Opritšnina maadelt ajas tsaar minema bojaarid-vürstipojad, võttes neilt ära pärusmõisad. Paljud neist laskis ta hukata. Ellu jäetud bojaarid asustati riigi teise ossa — *zemštšinasse*, kus säilitati veel vana valitsemiskord. Ivan Groznõi pani seal mõneks ajaks silmakirjaks troonile isegi uue «tsaari» — tatarlase Simeon Bekbulatovitši, kes värises tema ees ja täitis kuulekalt tema käske. Tsaar kirjutas talle meelega palvekirju, millele kirjutas alandlikult alla «Ivanets Vassiljev». Kuid tegelikult juhtis kõiki asju Ivan IV.

Bojaaride pärusmõisad jaotas tsaar aadlikele, tsaari *opritšnikutele.* Ratsa kihutasid opritšnikud mööda teid. Sadula külge oli neil seotud koerapea ja luud. See tähendas, et nad on koertena valmis purema valitseja vaenlasi ja luuaga riigist välja pühkima reetmise.

Opritšnikute määratsemisel ei olnud piire. Nad röövisid ahnelt bojaaride varandust, võtsid endale talupoegade hobuseid, lehmi ja vilja, viisid endaga kaasa talupoegi. Kui talupojad vastupanu avaldasid, tapeti nad. Üks opritšnik kiitles: «Läksin välja ühe hobusega, kuid tulin tagasi neljakümne üheksa hobusega. Kakskümmend kaks neist olid rakendatud regede ette, mis olid täis igasugust vara.»

Opritšnikud rikastusid, said palju uusi mõisaid koos talupoegadega, kes pidid nende heaks töötama.

Oma ümberkorraldusi teostas Ivan Groznõi kohutava julmusega. Opritšnikute väega tormas ta Novgorodi kallale, keda ta pidas oma võimu vastaseks. Mitu tuhat mitte milleski süüdi olevat novgorodlast langes tsaari viha ohvrina: viie nädala kestel uputati Volhovis iga päev sadu inimesi. Opritšnikud röövisid ümberkaudseid külasid. Novgorodimaa oli kauaks ajaks laastatud. Pärast Moskvasse tagasipöördumist jätkas Ivan IV hulgalisi hukkamisi.

Opritšnina aastad olid julma terrori ja tsaari opritšnikute vägivalla aastad. Mitte asjata ei kasutatud hiljem sõnu «opritšnina» ja «opritšnik» ülekantud tähenduses isevalitsuse truude teenrite toore omavoli kohta.

Opritšnina hävitas bojaaride-vürstipoegade võimu endistes osastisvürstiriikides ja asendas selle tsaari ühtse võimuga. Ta tugevdas teenistus-

Tühjaks jäänud küla. *(K. V. Lebedevi maali järgi.)* Niisugused olid Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul paljud külad. Millest oli nende *laostumine tingitud?*

aadlikke-mõisnikke — isevalitsusliku tsaari tuge.

5. Pärisorjuse tugevnemine. Ühes aadli tugevnemisega halvenes talupoegade olukord. Suurenesid nende koormised, kasvas mõisnike võim talupoegade üle ja nende õigus talupoegi tööle sundida. Varemalt oli talupoegadel õigus omanikku vahetada ja teatavatel tähtaegadel aasta vältel teise kohta elama asuda. Juba enne opritšninat määrati kindlaks ainult üks äramineku tähtpäev — sügisene jüripäev.

Ent ikkagi oli talupoegade lahkumine jüripäeval mõisnikule kahjulik. Ta takistas seda igati, mässides talupoegi võlgadesse ja hoides neid jõuga kinni.

Kuid seesama mõisnik meelitas jüripäeval talupoegi võõrastest mõisatest enda juurde, lubades neile uues kohas soodustusi. Mõnikord ta isegi maksis nende eest ära «elatisraha» ja kõik muud maksud teisele mõisnikule. Aga teinekord ta lihtsalt tungis võõrasse mõisa oma teenritega ja võttis jõuga kaasa võõraid talu-

poegi. Niisugustest röövrünnakutest said kõige rohkem kannatada vaesemad mõisnikud. Suurmõisnikel oli kergem talupoegi võõrast mõisast enda juurde tuua: neil oli rohkem teenreid, relvi, neil oli kergem relvastatud kallaletungi korraldada. Talupojad avaldasid mõisnike survele vastupanu, paljud neist pagesid. Mõnikord jäid mõisad pagemiste tõttu päris tühjaks.

Opritšnina ajal hakkasid väikeaadlikest mõisnikud oma võimu tunnetama. Aadlikel oli tarvis talupoegi lõplikult maa külge kinnistada, keelata igasugune lahkumine. Järkjärgult mõisnikud selle saavutasidki.

Tsaarivõim hakkas ikka tugevamini piirama talupoegade lahkumise õigust. **1581. aastal** keelas tsaar talupoegadel jüripäeval lahkumise. Seda keeldu pikendati ka järgnevaile aastaile. Neid aastaid hakati nimetama *«keeluaastateks»*. Jüripäevast jäi ainult mälestus. Jõudis kätte jüripäev, kuid seaduse järgi ei tohtinud enam isanda juurest ära minna. Aegamööda kuulutasid tsaari seadused talupojad «maa külge kinnistatuiks». Sel ajal kujuneski kibe vanasõna: «Vaat sulle, eideke, jüripäev.»

Vene riigis kehtestus pärisorjuslik kord.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast tugevnes klassivõitlus Venemaal XVI sajandi keskel? Milles see avaldus?
2. Seletage, mispärast tuleb XVI sajandi 50-ndate aastate reforme pidada klassivõitluse teravnemise tulemuseks. Missugune oli nende reformide sisu ja tähtsus?
3. Mille poolest erineb pärusmõis teenismõisast?
4. Missugused sisemised muutused olid toimunud feodaalide klassis XVI sajandi keskpaigas?
5. Mis on opritšnina? Missugused olid tema tagajärjed bojaaride-vürstipoegade, aadlike ja talupoegade jaoks?

§28. VOLGAMAA JA LÄÄNE-SIBERI ÜHENDAMINE VENE RIIGIGA.

1. Volgamaa ühendamine. Iván Groznõi valitsemisajal ühendati Vene riigiga Volgamaa ja Lääne-Siber.

Mitte kaugel Vene riigi idapiiridest kulges soodne tee Idamaadesse. Selleks teeks oli Volga. Mööda Volgat oli kerge sõita Kaspia merele ning sealt Iraani ja Türgisse. Ja sealt oli võimalik veelgi kaugemale Idamaadesse pääseda. Kuid Volga ei kuulunud veel tervenisti Vene riigile. Pärast Kuldhordi lagunemist tugevnesid tema kallastel kaks tatari khaaniriiki — Kaasani ja Astrahani khaaniriik. Siit sooritasid tatari khaanid röövretki Vene aladele. Siin vaevles vangipõlves tuhandeid vene inimesi, keda oli tatari khaanide rüüsteretkede ajal vangi võetud. Kohalik elanikkond — tšuvašid, marid, mordvalased, udmurdid, tatarlased ja baškiirid kannatasid khaanide julma rõhumise all ning tõusid korduvalt nende vastu üles.

Mõisnikud-aadlikud unistasid uute mõisate saamisest Kaasani khaaniriigis. Seal oli palju viljakaid maid, mis olid asustatud mitmesuguste

rahvastega: tatarlaste, maride, tšuvaššide ja mordvalastega. Aadlikud tegid plaane «paradiislike maade» (nagu nad Kaasani khaaniriigi alasid nimetasid) vallutamiseks.

1552. aastal saatis Ivan Groznõi *Kaasani* vastu suure sõjaväe — 150 000 meest. Suurtükivägi koosnes 150 suurtükist. Vene väed piirasid Kaasani ümber.

Venelaste sõjatehnika oli tatarlaste omast parem. Vene väed kasutasid uut võtet sõjakunstis: nad kaevasid Kaasani müüride alla kaevikuid, panid sinna tünnid püssirohuga ja laskssid müürid õhku. Üle lõhutud müüride tungisid väed linna. Kaasani khaaniriik hävitati. Kesk-Volgamaa rahvad hakkasid kuuluma Vene riigi koosseisu.

Nelja aasta pärast — **1556. aastal** — vallutasid Ivan Groznõi väed ka *Astrahani khaaniriigi.*

Niimoodi läks kogu Volgamaa Vene riigi koosseisu. Kaubatee mööda Volgat oli Vene riigi käes. Kaubavahetuse tingimused Idamaadega muutusid paremaks. *Mongoli-tatari khaanide võim likvideeriti ka Volgamaa territooriumil.* Kindlustus Venemaa idapiiride kaitse vaenlaste vastu.

Ees-Kaukaasias ulatusid Venemaa piirid kuni Tereki alamjooksuni. *Kabardiinid* andsid end vabatahtlikult Moskva kaitse alla. XVI sajandi keskel ühines *Baškiiria* vabatahtlikult Venemaaga.

2. Jermaki sõjaretk Lääne-Siberisse. Ivan Groznõi valitsemisaja lõpul ühendati Venemaaga ka Lääne-Siber.

Pärast Kaasani vallutamist hakka-

Jermak. *(M. Antokolski skulptuuri järgi.)*

sid Volga taha ümber asuma vene mõisnikud ning kaupmehed.

Eriti suured ja rikkad olid *Stroganovide* mõisad. XVI sajandil said nad tohutu suuri valdusi Kaama jõe kallastel ja Uraalis — mitu miljonit hektarit. Selleks et saada rohkem töökäsi, võtsid Stroganovid inimesi enda juurde igalt poolt. Nad asustasid oma maadele vabu inimesi ja andsid neile mitmesuguseid soodustusi. Nad ostsid tatari khaanide käest välja sõjavange, võtsid enda juurde jooksikuid ja isegi vanglast põgenenud kurjategijaid. «Stroganovide juurest jooksikut üles leida on niisama hea kui heinakuhjast nõela üles otsida,» öeldi tol ajal.

Vabatahtlikud ning sunnissulased kündsid Stroganovide suurtes mõisates üles uudismaid, külvasid vilja, niitsid heinamaadel heina. Mägedes kaevandati rauda, vaske ja hõbedat. Soola toodeti niimoodi: soolaallikatest ja -järvedest võeti vett ning seda aurutati suurtel pannidel. Päeval ja öösel põletati metsalagendikel sütt, mida oli tarvis metallisulatamisel.

Uraali mäeaheliku taga asus *Siberi khaaniriik.* See võttis enda alla osa Lääne-Siberist Toboli ja Irtõši jõe kallastel, XVI sajandil valitses siin tatari khaan Kutšum. Ta rõhus kohalikke elanikke ja võttis neilt andamit karusnahkades.

Stroganovid aitasid Vene riigil Siberi khaaniriiki vallutada. Nad palkasid suure kasakate salga. Need olid vabad inimesed, kes olid bojaaride rõhumise eest ära jooksnud. Salga juhiks oli *Jermák Timoféjevitš.* Stroganovid andsid Jermaki käsutusse mitu oma väesalka, varustasid teda püssirohu, seatina, suurtükkide ja toiduainetega. Üldse oli Jermaki väesalgas umbes 800 meest.

Tsaar Ivan Groznõi andis Stroganovidele lubakirja Uraalist ida pool asuvate maade vallutamiseks. Jermaki salgad laskusid mööda Uraali idanõlvu alla ja tungisid Siberi khaaniriigile kallale **(1581. a.).** Kutšum kogus suure sõjaväe tema võimu all oleva elanikkonna hulgast ja rajas kindlustatud tõkke Toboli suubumiskohas Irtõšši. Siin kohtas Jermak otsustavat vastupanu. Kuid Jermaki väesalga tulirelvadele ei suutnud Kutšumi sõjamehed vastu panna, sest neil olid ainult vibud ja nooled. Jermak saavutas võidu.

Sõjategevus jätkus. Jermaki salkadel oli suuri raskusi: ei jätkunud toiduaineid, algas kurnav haigus — skorbuut, tõsiseid kaotusi tekitasid venelastele Kutšumi ootamatud kallaletungid. Ühte Kutšumi poolt ülesseatud varitsuspaika sattus ka Jermak. Püüdes põgeneda, tahtis ta jõuda ujudes paadini, kuid raske rõngassärk kiskus tema põhja ja ta uppus. Jermaki salga riismed lahkusid Siberist.

Peagi saabusid Siberisse uued vene teenistuslaste salgad, kes hakkasid kindlustatud tugipunkte ehitama. 1598. aastal sai Kutšum otsustava kaotuse osaliseks. Lääne-Siber läks Venemaa koosseisu.

Osa Siberi elanikkonnast alistus Venemaale vabatahtlikult. XVI sajandi lõpul hakkasid Siberis tekkima vene külad. Hiljem, XVII sajandil, vallutati ka Ida-Siber.

3. Volgamaa ja Lääne-Siberi Venemaaga ühendamise tähtsus. Vaa-

dake kaardile. XVI sajandi lõpul võttis Vene riik enda alla kogu Ida-Euroopa ja oli nihutanud oma piiri kaugele Uraali taha. Tema koosseisu kuulus palju rahvaid: tatarlased, marid, udmurdid, tšuvašid, mordvalased, baškiirid, neenetsid, handid ja mansid.

Äsja ühendatud aladele ilmusid tsaari vojevoodid, vene mõisnikud, kaupmehed ja vaimulikud. Nad rõhusid ja röövisid kohalikke elanikke ning koormasid neid raskete maksudega. Suurem osa kohalikke feodaale läks üle Vene tsaari teenistusse. Volgamaa, Uraali ja Siberi elanikkond oli nüüd vene feodaalide ja kohalike ülikute rõhumise all.

Ent Venemaa koosseisu minekul olid Volgamaa, Uraali ja Siberi rahvaste jaoks positiivsed tagajärjed. Nad pääsesid tatari khaanide lakkamatutest omavahelistest sõdadest. Vene riik oli kõrgemal arenemisastmel kui Kaasani, Astrahani ja Siberi khaaniriik. Volgamaal hakati ehitama uusi linnu, arenesid käsitöö ja kaubandus. Põllumajanduses hakati laialdasemalt rakendama kolmeväljasüsteemi. Siberisse, kus mõnedel rahvastel oli veel säilinud sugukondlik kord, hakkasid ümber asuma vene talupojad ja käsitöölised. Nad harisid üles põllumaid ning võtsid kasutusele selle maa loodusrikkusi: metsa, rauamaaki, soolaallikaid. Sinna, kus alles hiljuti ei tuntud rauda ja tarvitati kivist tööriistu, ilmus raudotsaga ader ja raudhõlmaga sahk, sirp ning vikat. Põllumajandusega hakkas tegelema ka Siberi kohalik elanikkond. Veerikaste Siberi jõgede äärde kerkisid kindlustatud linnad — Tjumen, Tobolsk, Tomsk jt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli Ivan IV vägede sõjakäikude põhjuseks Kaasani ja Astrahani vastu? Missugused olid nende sõjakäikude tulemused?
2. Võrrelge Jermaki salga ja Siberi khaani Kutšumi vägede relvastust. Kelle poolel olid eelised?
3. Näidake kaardil, missugused alad ja rahvad ühendati Venemaaga XVI sajandil.
4. Missugune tähtsus oli Volgamaa ja Siberi ühendamisel Vene riigi jaoks ja nende alade rahvaste jaoks?
5. Koostage kronoloogiline tabel «Venemaa võitlus mongoli-tatari feodaalidega XIII—XVI sajandil».

§ 29. VENEMAA VÕITLUS VÄLJAPÄÄSU EEST BALTI MERELE.

1. Liivi sõja põhjused. 1558. aastal algas pikaajaline sõda Vene riigi väljapääsu eest Balti merele, sõda Baltimaade pärast, mis kuulusid tol ajal Liivi ordule. Seda sõda nimetatakse *Liivi sõjaks.*

Siin asusid alad, mis olid juba iidsel ajal kuulunud Novgorodi-Venemaale. Neeva jõe ja Soome lahe kallas kuulusid varemalt Suur-Novgorodi alade hulka. Juba kolmsada aastat enne Ivan IV-t ootasid Novgorodi lootsid Kotlini saare juures (praegu asub siin Kroonlinna kindlus) Saksa kaubalaevu. Siit juhtisid nad laevad mööda Neeva jõge ja

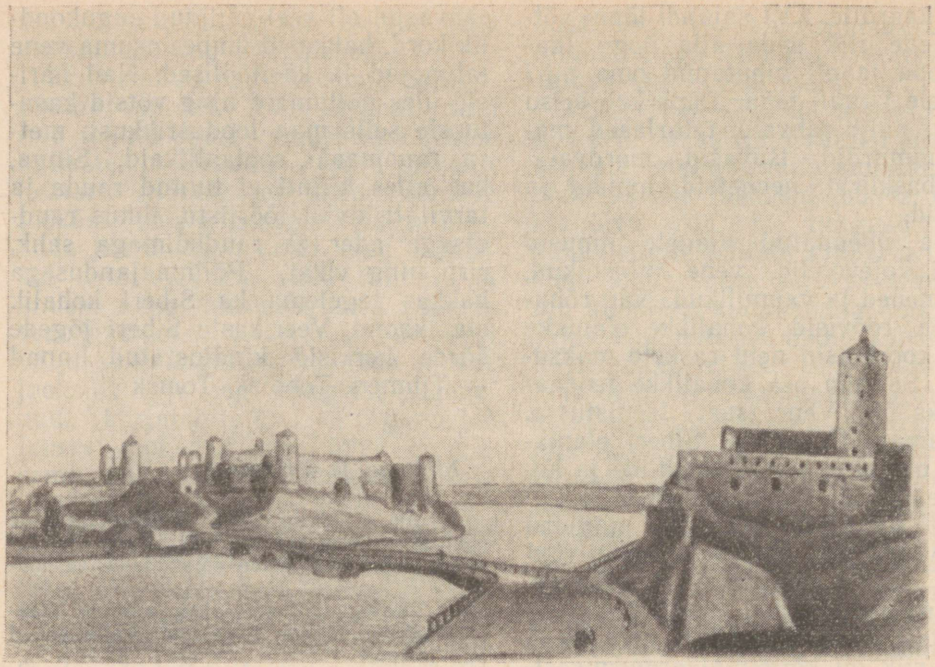

Ivangorod ja Narva. *Millised sündmused Liivi sõja ajal siin toimusid?*

Laadoga järve Volhovile. XIII sajandil kaitses vürst Aleksander Nevski Novgorodi-Vene alasid veristes lahingutes Neeva jõe ääres ning Peipsi järvel rootsi ja saksa feodaalide vastu.

Kuid hiljem kindlustusid Baltimaades saksa feodaalid. Liivi ordu vallutas lätlaste ja eestlaste alad ning ähvardas siit pidevalt Venemaad. Liivimaa, Rootsi ja Poola valitsejad takistasid Vene riigil sidemeid pidada Lääne-Euroopa maadega: nad pidurdasid kaubandust, ei lubanud Venemaale meistreid, keda Vene valitsus oli Läänest palganud, ning panid toime sõjalisi kallaletunge piiriäärsetele Vene aladele.

Oli tarvis likvideerida takistused kaubandus- ja kultuurisidemetele Lääne-Euroopa maadega, saavutada vaba väljapääs Balti merele.

Vene aadlikud tahtsid siin saada uusi maid. Väljapääsu saamisest Balti merele oli huvitatud ka kaubanduse ja käsitööga tegelev Vene linnade elanikkond.

2. Vene vägede esimesed edusammud. 1558. aasta külmal talvel ületasid Vene väed Liivimaa piiri. Saksa

feodaale tabas see ootamatult. Vene väed vallutasid ühe linna teise järel.

Kevadel puhkes lahing *Narva* linna pärast. Leidke see kaardilt. Näete, et ainult jõgi eraldab teda Vene linnast Ivangorodist, mis ehitati Ivan III ajal. Siit hakkaski Saksa kindlust tulistama võimas Vene suurtükivägi. Narvas puhkes suur tulekahju. Vene sõjamehed püüdsid üle jõe Narva poolele jõuda. Ei jätkunud paate. Jõe ületamiseks kasutati laudu ja hingedelt võetud uksi. Purustanud linnavärava, tungisid venelased linna.

Narva järel langesid ka teised Liivimaa kindlused. Peagi vallutati *Tartu* linn. Vene väed jõudsid *Tallinna (Reveli)* ja *Riia* alla.

Vene vägede edule aitas suuresti kaasa kohaliku elanikkonna, eestlaste ja lätlaste toetus. Nad vihkasid oma rõhujaid — saksa feodaale — ning otsisid vene rahvas endale liitlast. Tundes hästi ümbrust, näitasid lätlastest ja eestlastest teejuhid venelastele teed. Mitmetes kohtades purustasid ja põletasid talupojad saksa mõisnike mõisaid ning tapsid rüütleid. Põhja-Eestis tõusis üles 4 000 talupoega.

Vene vägede hoopide all Liivi ordu lagunes ja lakkas olemast. Sadu aastaid oli ta olnud saksa feodaalide itta suunatud agressiooni kantsiks. Nüüd oli Liivi ordu likvideeritud.

3. Sõja raskused. Kuid Baltimaades kindlustuda Venemaa ei suutnud. Naaberriigid ei tahtnud Venemaad mere äärde lubada. Nad hakkasid osade kaupa enda kätte haara-

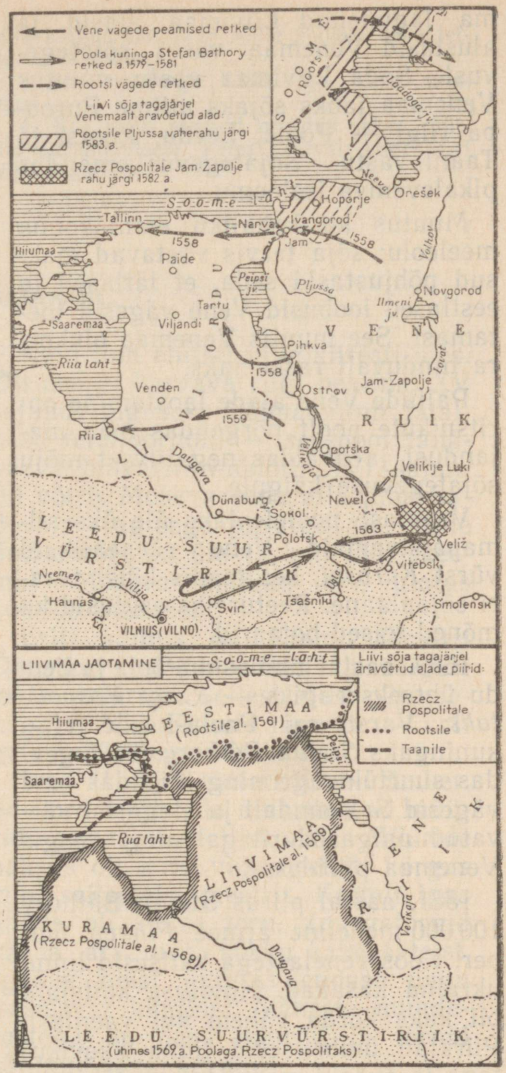

Liivi sõda.

ma lagunenud Liivimaa alasid ja alustasid Venemaa vastu sõjategevust. Sõda Liivimaa vastu muutus Venemaa jaoks sõjaks mitme Euroopa riigi — Poola, Leedu, Rootsi ja Taani vastu. Sõjategevus omandas pikaleveniva iseloomu.

Muutus ka kohaliku elanikkonna meeleolu: sõja tarvis võetavad maksud põhjustasid seda, et lätlased ja eestlased loobusid Vene vägesid toetamast. See muutis Venemaa olukorra tunduvalt raskemaks.

Paljude Vene alade laostamine oprit̆šnikute poolt nõrgendas maa majandust ja avaldas negatiivset mõju sõjategevuse käigule.

Vaenlase poolele läks üle üks silmapaistvamaid Vene väepealikuid vürst *Kurbski*, kes teadis kõiki tsaari sõjaplaane. Reetureiks osutusid ka mõned teised bojaarid.

1569. aastal ühinesid Poola ja Leedu ühtseks riigiks — *Rzecz Pospolitaks*. Varsti sai Poola-Leedu riigi kuningaks *Stefan Báthory*. Ta tugevdas suurtükiväge ning täiendas oma vägesid Saksamaalt ja Ungarist värvatud palgasõduritega ning tungis Venemaa piiridesse.

1581. aastal piiras Stefan Báthory 100 000-meheline armee *Pihkva* ümber. Koos venelastega kaitsesid linna ukraina kasakad. Kindluse kaitsjaid oli kaks korda vähem kui vaenlasi. Piirajad ümbritsesid linna kaevikutega ja avasid marulise suurtükitule. Mõnes kohas purunesid kindlusemüürid. Vaenlased tungisid neist kohtadest sisse ja vallutasid ka kaks torni. Pihkva kaitsjad panid ühe torni alla püssirohtu ja lasksid torni õhku. Stefan Báthory sõdurid hakkasid kiiresti taganema.

Katse vallutada linn tormijooksuga ei õnnestunud. Algas pikaajaline piiramine, mis kestis üle viie kuu. Selle aja jooksul lõid venelased tagasi kümneid vaenlase rünnakuid ja korraldasid ise üle neljakümne väljatungi.

Pihkva kangelaslik kaitsmine ajas nurja Stefan Báthory edasitungi Venemaale. Varsti kirjutati alla vaherahu Poolaga ja seejärel ka Rootsiga. Venemaal tuli loobuda vallutatud aladest ja linnadest.

4. Liivi sõja tulemused. Liivi sõda kestis kakskümmend viis aastat **(1558—1583).** Ta laostas Venemaa piiriäärsed alad ja kurnas välja tema jõu. Sõda nõudis tohutu suuri kulutusi, mida kaeti elanikkonnalt võetavate uute maksudega. Vaenlase kallaletungidest ja tsaari maksukogumisest laostatud talupojad jätsid oma kodud maha. Paljud neist said surma. «Sakslased tapsid ta koos lastega, naine aga suri nälga,» võib lugeda tolleaegsetest dokumentidest. «Fedka jäi vaeslapseks ja põgenes tsaari maksude eest.»

Sõja peamist ülesannet — saavutada väljapääs Balti merele — Ivan IV ei lahendanud. Eesti ja läti rahvas langesid pärast sõda poola, rootsi ning taani feodaalide ikke alla. Saksa mõisnikud säilitasid Baltimaades oma valdused.

Sellest hoolimata oli Liivi sõjal suur tähtsus: Vene väed lõid puruks ja likvideerisid lõplikult Liivi ordu — vene, valgevene, läti, eesti ja leedu rahva ammuse õela vaenlase.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake kindlaks Vene riigi välispoliitika peamised suunad XVI sajandil.
2. Missugust kahte perioodi võib Liivi sõja käigus eristada? Mille poolest need teineteisest erinevad?
3. Iseloomustage Liivi sõja üldisi tulemusi.
4. Kui palju aastaid möödus saksa rüütlite purustamisest Peipsi järvel kuni Liivi sõja alguseni?

§ 30. KULTUURI ARENEMINE XIV—XVI SAJANDIL.

1. Moskva — vene kultuuri keskus. XIV—XVI sajandil sai vene kultuuri keskuseks Moskva.

Juba XIV sajandi lõpul oli Moskvas tuhandeid maju. Nende hulgas paistsid eriti silma suurvürsti, bojaaride, aadlike ja kõrgemate vaimulike elamud. Osalt asusid nad Kremlis, osalt selle ümber ning ka kaugemal, Moskva-lähedastes külades. Vürstide ja bojaaride majade vahel olid karjamaad, põllud ja heinamaad. Siinseal oli veel säilinud jäänuseid kunagisest tihedast Moskva metsast.

Possaadiinimeste majad asusid väga tihedalt Kremli ümber. Veel tänapäevalgi meenutavad Moskva tänavate nimed seal kunagi elanud käsitöölisi: Bronnaja, Kuznetskaja, Kotelnitšeskaja, Hlebnõi, Skatertnõi. Need viitavad muistsetele relvameistritele (soomusrüüde valmistajatele), seppadele, katelseppadele, leivaküpsetajatele ja teistele käsitöölistele.

Tänavad olid kitsad. Majad olid ehitatud palkidest. Kui kuskil puhkes tulekahju, siis ei pääsenud sellest ka naabermajad. Tuli kandus ühelt majalt teisele ja pool Moskvat oligi maha põlenud. Sageli jäi tuhandeid inimesi peavarjuta.

Kuid linn ehitati jälle kiiresti üles. Oli see ju kasvava riigi pealinn. XV sajandi alguseks hõlmas linn laialdase territooriumi — seespool tänapäeva bulvarite-vööndit. XVI sajandil võttis Moskva enda alla juba Sadovaja ringteega piiratud ala, mille ümbermõõt on üle 15 km. (Vt. skeemi.) Moskva elanike arv ulatus 100 000 inimeseni.

Eriti kaunis oli Kreml. Dimitri Donskoi ajal ümbritseti ta valgest kivist müüriga. Sellest ajast pärinebki sajandeid püsinud nimetus — valgete müüridega Moskva.

Ivan III ajal ehitati Kreml ümber. Seekord tehti teda ümbritsevad müürid punasest telliskivist. Müüride paksus oli kuni viis meetrit, kõrgus kuni seitseteist meetrit. Kremli igas küljes oli seitse torni (nurgatornid kaasa arvatud), kokku kaheksateist. Igaüks neist kujutas endast nagu iseseisvat kindlust. Väheste muudatustega on need müürid ja tornid säilinud tänapäevani.

Seespool Kremlit kerkisid kaunid kirikud ja lossid. Kreml polnud mitte üksnes omaaegseid tugevamaid kindlusi, vaid ta kehastas ka Vene riigi ühtsust ning jõudu.

Moskvas elasid suurepärased rahva

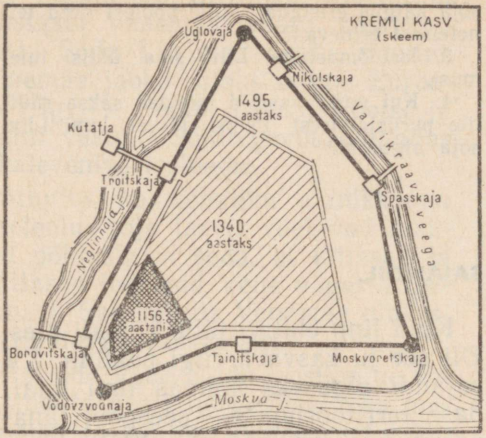

Moskva Kremli kasv.

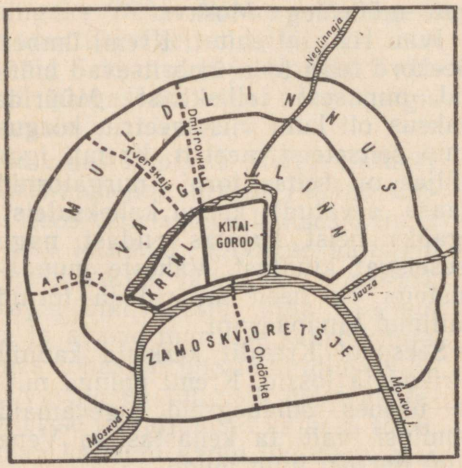

Moskva territooriumi kasv XVI sajandil.

hulgast võrsunud meistrid, maalikunstnikud ja ehitusmeistrid. Nende looming hämmastab meid veel praegugi oma iluga.

2. Andrei Rubljov. Suurim vene kunstnik XIV sajandi lõpul ja XV sajandi alguses oli Andrei Rubljov. Koos teiste maalikunstnikega kaunistas ta seina- ning laemaalingutega vana Blagoveštšenski kiriku Moskva Kremlis ja Uspenski kiriku Vladimiris.

Eriti kuulus on Rubljovi loodud ikoonimaaling *«Kolmainsus»*. (Vt. värviline illustratsioon 2.) Selle originaali säilitatakse Tretjakovi galeriis Moskvas.

Maali sisu on religioosne, kuid siin ei näe me mitte keskaegsete inglite kehatuid, väljavenitatud figuure, vaid elavaid inimesi. Meie ees on kolm kaunist noormeest. Nad vestlevad omavahel: üks kõneleb midagi rõõmsalt, kuna teised kuulavad ja on nõusoleku märgiks langetanud pea. Laual seisab peeker joogiga.

Ka värvid on Rubljovil uudsed — eredad, rõõmsad, mahlakad: sinine, punane, kirsipunane.

Kõiges on tunda armastust inimeste vastu, taotlust tõepäraselt edasi anda tema tõelisi tundeid. Selle poolest on Rubljov lähedane renessansiajastu suurtele kunstnikele Lääne-Euroopas.

3. Vene ehitusmeistrid. Kuulsad on paljud arhitektuurimälestised, mis on loodud XV—XVI sajandi vene meistrite poolt. Te juba tunnete Ivan III ajal Moskva Kremlis ehitatud Uspenski kirikut ja Granovitaja Palatat.

XVI sajandil ehitasid vene meist-

rid Ivan IV käsul suurepärase *Vassili Blažennõi kiriku*, mis ehib praegugi Moskva Punast väljakut. (Vt. värviline illustratsioon 3.)

Kirik ehitati Kaasani vallutamise auks.

Vassili Blažennõi kirik kujutab endast üheksa tornikujulise kiriku ühendust. Iga torni kroonib kuppel. Kõik nad on omavahel ühendatud võlvitud vahekäikude abil ja neid ümbritseb ringgalerii. Ühegi kupli kujundus ei korda teist, kõik nad on erinevad, keerakad, mustrilised ning sulavad üheks kordumatuks, rõõmsailmeliseks ja maaliliselt kauniks tervikuks.

Kuulus vene ehitusmeister oli *Fjodor Kon*, kindlustusehituste eriteadlane. Ta ehitas Moskva *«Valge linna»* müürid ja kivitornid. Ümbritsedes Moskva keskosa, muutsid need müürid selle kindluseks. Fjodor Kon juhatas ka võimsate müüride ja tornide ehitamist Smolenski linnas. Selle kuulsa ehituse juures töötas kuus tuhat ehitustöölist.

XVI sajandi viimastel aastatel ehitati 82 meetri kõrguseks *Ivan Suure kellatorn* Moskva Kremlis. Rangena, suurejoonelisena ja näiliselt üllatavalt kergena äratab ta veel tänapäevalgi imetlust oma iluga. Ta oli nii kella- kui ka vahitorn, kus vahimehed jälgisid valvsalt, et Moskvale ei läheneks vaenlased.

XVI sajandi arhitektuuris levis laialdaselt *telkkuplite stiil,* mis kujunes esialgselt välja juba XIV—XV sajandil Põhja-Venemaa puuehituskunstis.

Selle stiili mälestusmärgiks on

Ivan Suure kellatorn Moskva Kremlis.

Taevaminemise kirik Kolomenskoje külas Moskva lähedal. Kirik seisab Moskva jõe järsul kaldal ning on rajatud kõrgele alusmüürile, mida kaunistavad maalilised trepid ja galeriid. Kirikut kroonib taeva poole pürgiv telkkuppel. Telkkupliks nimetatakse arhitektuuris tornide ja kirikute katet, mis meenutab nelja- või kaheksatahulist püramiidi.

4. Suurtükimeister Andrei Tšohhov. Edasi arenes ka vene valumeistrite kunst. Kuulus on XVI sajandi

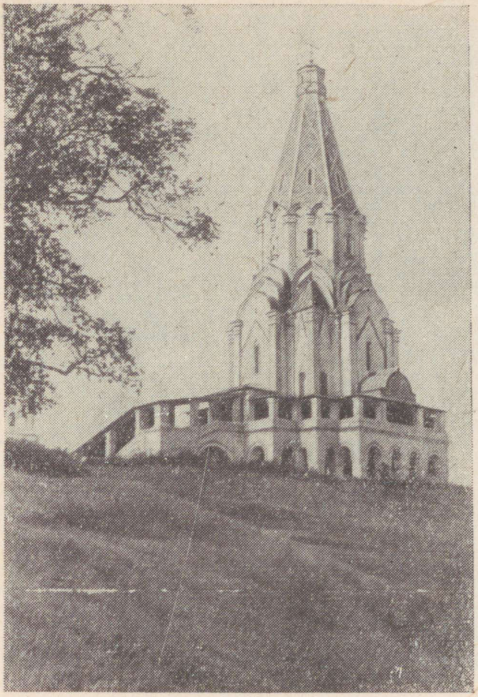

Taevaminemise kirik Kolomenskoje külas Moskva lähedal.

valumeister Andrei Tšohhov, kes töötas Moskva Suurtükikojas. Tema suurtükid valati igaüks eri vormi järgi, mis oli tehtud vahamudeli eeskujul, ja nad paistsid silma kõrgete lahinguomaduste poolest.

Ta valas Vene sõjaväe jaoks palju suurtükke. Igale suurtükile anti oma nimi: «Karu», «Hunt», «Rebane», «Ahhilleus». Eriti kuulus on tema *«Tsaarsuurtükk»,* mis seisab tänini Moskva Kremlis. Ta kaalub 40 tonni. Suurtükk on kaetud tähendusliku ornamendiga. Kaunistuste keskel on kujutatud Vene tsaari hobuse seljas (sellest ka suurtüki nimi).

5. Raamatutrükkimise algus. Vene kultuuri suureks saavutuseks oli raamatutrükkimise algus.

Me teame juba, et varemalt kirjutati raamatuid käsitsi. Raamatute ümberkirjutamine võttis palju aega. Raamatud olid kallid ja neid oli vähe.

XVI sajandi alguses trükkis valgevene teadlane *Georgi Skorina* Prahas mõned raamatud valgevene keeles.

Moskvas rajati esimene trükikoda Ivan Groznõi valitsemisajal.

Esimeseks trükkaliks Venemaal oli *Ivan Fjodorov.* Esimene raamat Moskvas ilmus 1564. aastal; see oli kirikuraamat «Pühade apostlite teod». See oli trükitud väga hästi, ilusa slaavi kirjaga — poolustaaviga. Algustähed iga lõigu ees olid kaunistatud erisuguste ilusate joonistega. Raamatus polnud ühtki trükiviga.

Trükikoda äratas viha kõrgemas vaimulikkonnas, kes suhtus uuendustesse vaenulikult. Ivan Fjodorov oli sunnitud Moskvast lahkuma.

Mõne aja pärast ehitas Ivan Groznõi Aleksandrovskaja slobodaasse uue trükikoja.

Esimesele trükkalile Ivan Fjodorovile on püstitatud mälestussammas Moskvas Kremli lähedal, kohal, kus asus kunagi tema trükikoda.

6. Rahvalooming. Oma loomingus — muinasjuttudes, bõliinades, laulu-

des ja vanasõnades — kajastas rahvas suuri ajaloolisi sündmusi ning avaldas protesti feodaalse rõhumise vastu. Rahvaloomingus peegeldus ka võitlus mongoli-tatari khaanide ikke vastu, Jermak Timofejevitši retk Siberisse, Pihkva kangelaslik kaitsmine, opritšnina.

XIV sajandist pärinev värssmuistend *«Doni-tagune maa»* ülistas rahva kangelastegu Kulikovo lahingus. «Ratsud hirnuvad Moskvas, trummid põrisevad Kolomnas, pasunad hüüavad Serpuhhovis, heliseb kuulsus üle kogu Vene maa.» Kotkastena lendasid sõjamehed kogu maalt kokku Dimitri Ivanovitši kutsel suureks lahinguks kodumaa eest. «Mingem,» ütlesid nad, «üle kiirevoolulise Doni jõe, tehkem sealsetel maadel imet, nii et oleks vanadel, millest jutustada, noortel aga, mida mäletada.» Muistend ülistas sõjamehi, kes ohverdasid oma pea kodumaa eest.

Üks XVI sajandil rahva hulgas hästi tuntud laul jutustas Kaasani vallutamisest. Siin ülistati lihtsaid vene inimesi, suurtükiväelasi, kes suutsid õhku lasta Kaasani tugevad müürid.

Lauludes Ivan Groznõist kiideti teda võitluse eest võõramaiste vaenlaste ja reeturite-bojaaride vastu, kuid mõisteti hukka julmuse, suurte hukkamiste ja tapmiste pärast. Lauludes kõneldi sellest, kuidas sai otsa kõik elav Ivan Groznõi opritšnikute teel. «Neil tänavail, mida mööda sa, isake, sõitsid, ei joonud enam kanagi; ja mida mööda sõitis Maljuta Skurlatovitš, ka seal ei joonud enam kanagi,» jutustati Ivan Groznõi ja tema opritšnikute vägivallategudest Novgorodis.

Kibedusega kõneldi vanasõnades neist hädadest, mida rahvas tsaari teenrite läbi tunda sai: «Halastab tsaar, kuid ei halasta koerapoiss», «Annad voli tsaarile, anna ka ta koerapoisile».

Tänapäevani on säilinud erakordselt kauneid ja imepeeni vene meistrite valmistatud juveeltooteid, naismeistrite kunstkäsitööesemeid ja

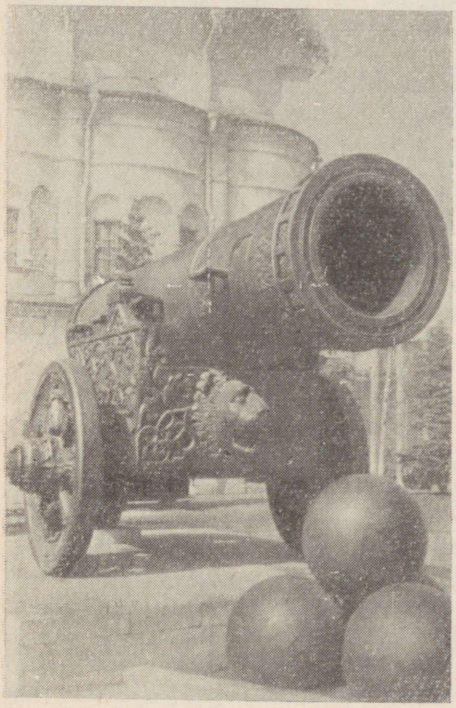

Tsaar-suurtükk Moskva Kremlis.

tundmatute kunstnike värvilisi raamatuminiatuure.

Rahvalooming avaldas suurt mõju maalikunstile, arhitektuurile ja kirjandusele.

7. Töörahva ja valitseva klassi eluolu. Rahvahulgad, kes lõid Vene riigi rikkalikku kultuuri, said ise vähe selle hüvedest osa.

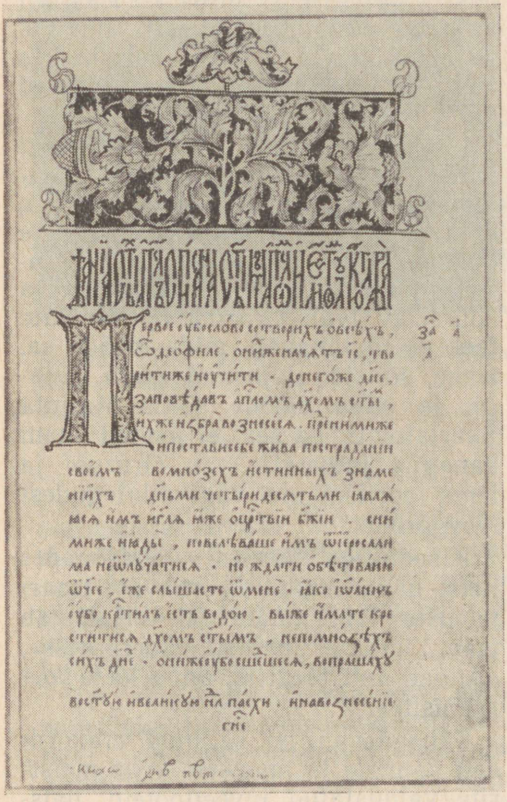

«Apostoli» esimene lehekülg.

Talupojad elasid suitsutaredes. Selle ainsas ruumis asusid lihtsad lauad ja seinte külge kinnitatud pingid. Valgust sai tare läbi väikeste aknaaukude, mille ette oli tõmmatud kalapõis või õlis immutatud lõuenditükk. Õhtul põletati valgustamiseks pirde.

Talvel magas kogu pere tavaliselt ahju peal. Siinsamas tares peeti külmal ajal põrsaid, vasikaid, hanesid ja kanu.

Rõivaid valmistasid talupojad ise: suveks kodukootud lõuendist, talveks lambanahast või värvimata vanutatud villasest riidest. Jalas kanti niinest punutud viiskusid ja talvel lambavillast vildikuid.

Toidunõud olid enamasti puust või savist.

Paremini ei elanud ka *possaadiinimesed*. Vaid vähestel oli «puhas tare», s. t. niisugune, kus oli korstnaga ahi. Ja ainult mõnedel olid aknad vilgukivist või isegi klaasist.

Missuguse sügava mulje pidi igale lihtsale inimesele, kes elas nii vaestes oludes, jätma vürstilosside ja kirikute suurejoonelisus. Need hämmastasid oma iluga ja tolle aja kohta hiiglasliku suurusega.

Bojaarid ja *aadlikud* ehitasid endale mitme eluruumi ja paljude kõrvalruumidega maju; kes aga jõukam oli, ehitas endale kivist elamu. Ka rõivastus oli neil hoopis teistsugune, sageli välismaalt toodud kalevist, sametist ja siidist. Toidunõude hulgas leidus kullast ja hõbedast kulpe, peekreid ja vaagnaid.

Täielikuks valitsejaks majas oli perekonnapea — isa või mees. Temale pidid vastuvaidlematult alistuma naine ja lapsed. Rikaste perekon-

Puulinna seinte ääres. *(A. M. Vasnetsovi maali järgi.) Kirjeldage Moskva äärelinna elanike elutingimusi XVI sajandil.*

dade naised elasid täiesti suletud elu — algul vanemate, hiljem mehe võimu all. Lapsi kasvatati väga karmilt. *«Domostroi»* — XVI sajandi kõlblus- ja käitumisreeglite kogumik linnaelanike jõukama kihi jaoks — ütles: «Kui sõnad ja manitsemine pojale või tütrele ei mõju, siis tuleb süü suuruse järgi peksu tarvitada — kas mõistlikult, valusalt, tublisti või mehemoodi.» Nii säilitati hirmu ja karmide karistuste abil perekonnapea kõigutamatut võimu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused ajaloolised tingimused valmistasid ette vene kultuuri saavutusi XIV—XVI sajandil?
2. Iseloomustage peamisi saavutusi vene kultuuri arenemises XIV—XVI sajandil.
3. Kuidas kajastusid XIV—XVI sajandi

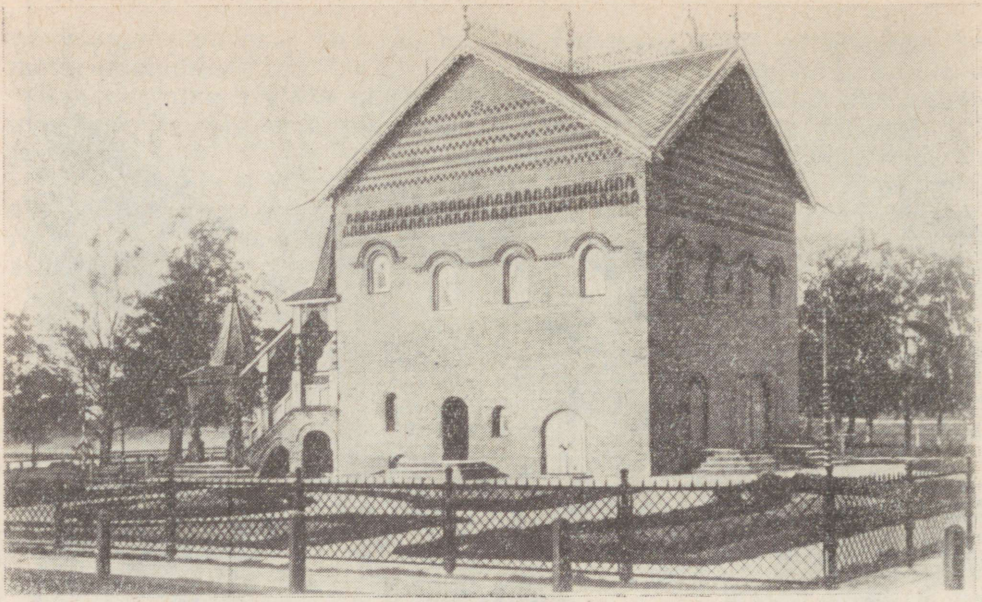

Vürsti loss Uglitšis. (XV sajand.)

rahvaloomingus nende aastate tähtsamad ajaloosündmused ja protest feodaalse rõhumise vastu?

4. Valmistage õpiku illustratsioonide ja teksti põhjal ette suuline jutustus feodaalide ja talupoegade tegevuse ja elutingimuste kohta.

5. Tehke kindlaks, kas teie kodupaiga territooriumil on XIV—XVI sajandist pärinevaid ehitusmälestisi.

IV PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Mongoli-tatari ike, mis kehtestus Venemaal Batu-khaani laastava sissetungi tagajärjel, oli väga suureks piduriks meie maa arenemisele.

Kuid elu Venemaal ei jäänud seisma. Vähehaaval taastati ja arendati edasi põllumajandust, käsitööd, ehitati uuesti üles linnad. Väga aeglaselt, kuid ikkagi tugevnesid majandussidemed maa üksikute osade vahel.

Jätkus ka feodaalsuhete arenemine. XV—XVI sajandil kasvas peamiselt

mitte suur- (pärusmõisad), vaid väike- ja keskmine (teenismõisad) maaomandus. Mõisnikud-aadlikud tugevdasid talupoegade rõhumist: võtsid neilt ära nende maad ning suurendasid tegu ja obrokit. Talupojad avaldasid sellele vastupanu, keeldusid täitmast suurendatud koormisi, pagesid uutesse paikadesse. Klassivõitlus talupoegade ja feodaalide vahel ägenes.

Mõisnikele-aadlikele, pärusmõisnikele-bojaaridele ja kloostritele oli tarvis tugevat riigivõimu, mis oleks neid varustanud maaga ning hoidnud sõnakuulmises talupoegi ja käsitöölisi.

Maa ühendamist ja keskvõimu tugevdamist nõudis ka vajadus likvideerida mongoli-tatari khaanide ike ning tugevdada Venemaa kaitset teiste välisvaenlaste vastu.

Niisugused olid peamised eeltingimused Vene alade ühendamiseks Moskva ümber ja tsentraliseeritud Vene riigi tekkimiseks. See protsess algas XIV sajandil. XV sajandi teisel poolel, Ivan III valitsemisajal (1462—1505) tekkiski esialgsel kujul ühtne tsentraliseeritud Vene riik.

Moskva vürstiriigi pealinnast muutus Moskva suure ja tugeva Vene riigi pealinnaks.

1480. a. kukutati lõplikult mongoli-tatari khaanide vihatud ike.

Ühtse tsentraliseeritud Vene riigi tekkimine ja tugevnemine ning vabanemine mongoli-tatari khaanide ikkest avaldas soodsat mõju Venemaa majanduse ja kultuuri arenemisele ning kindlustas tema rahvusvahelist seisundit. Mitmete maade valitsused püüdsid luua sidemeid tugevnenud Venemaaga. Moskvasse saabus Saksa keisri esindaja. Vene saadikud käisid Moldaavias ja Ungaris. Tveri kaupmees Afanassi Nikitin sooritas pika teekonna «kolme mere taha» — Indiasse.

XVI sajandil tugevnes tsentraliseeritud Vene riik veelgi: kehtestati tsaari isevalitsuslik võim, kujunes välja keskne riigiaparaat, laienesid paljurahvuselise riigi piirid — selle koosseisu hakkasid kuuluma Kesk- ja Alam-Volgamaa, Uraali ja Lääne-Siberi rahvad.

Tsentraliseeritud Vene riigi tekkimine ja tugevnemine tõi endaga kaasa talupoegade feodaalse rõhumise tugevnemise: kasvasid nende koormised, kehtestati lõplikult pärisorjus.

Raskeid purustusi ja kaotusi tõi Venemaale Ivan IV ajal (1533—1584) kehtestatud opritšnina ja pikaajaline Liivi sõda (1558—1583). XVI sajandi lõpuks olid Venemaa majanduslikud jõud õõnestatud.

Küsimusi ja ülesandeid IV peatüki kordamiseks.

1. Missugused olid tsentraliseeritud Vene riigi tekkimise eeldused (põhjused)? Millisesse aega kuulub selle protsessi algus? Selle lõpulejõudmine?

2. Millistes Lääne-Euroopa maades asendus feodaalne killustatus tsentraliseeritud riigiga? Kas selles suhtes on sarnasust Venemaa ja Lääne-Euroopa maade vahel? Kas on erinevusi?

3. Jälgige kaardi järgi Vene alade ühendamist Moskva ümber XIV—XV sajandil.

Missugused alad ja rahvad ühendati Vene riigiga XVI sajandil? Missugune tähtsus sellel oli?

4. Võrrelge valitsemist Venemaal feodaalse killustatuse perioodil XII—XIV sajandil ning tsentraliseeritud Vene riigis XV sajandi lõpul ja XVI sajandi alguses. Missugused muudatused selles tehti? Mis põhjustas neid muudatusi?

5. Kuidas muutus XV—XVI sajandil rahvahulkade (talupoegade ja käsitööliste) elu? Missugused muutused toimusid bojaaride-vürstipoegade ja mõisnike-aadlike olukorras?

6. Kuidas toimus kultuuri arenemine Vene riigis XIV—XVI sajandil? Millised tollest ajast pärinevad kultuurimälestised on tänapäevani säilinud?

7. Mispärast oli ühtse tsentraliseeritud Vene riigi loomine suureks sammuks edasi meie kodumaa arenemises?

8. Mida te teate oma kodupaiga ajaloost XIV—XVI sajandil?

V PEATÜKK.

TALURAHVASÕDA XVII SAJANDI ALGUSES. VÕITLUS POOLA JA ROOTSI FEODAALIDE INTERVENTSIOONI VASTU.

§ 31. VENE RIIK XVI SAJANDI LÕPUL JA XVII SAJANDI ALGUSES.

1. Venemaa talupojad XVII sajandi alguses. Nagu te mäletate, tekkis talupoegade feodaalne sõltuvus maaomanikest väga ammu, juba Kiievi-Venemaal IX—XII sajandil. Möödusid sajandid. Mida kaugemale arenesid Venemaal feodaalsuhted, seda tugevamaks muutus talupoegade sõltuvus feodaalidest. XVI—XVII sajandil võttis see talupoegade jaoks eriti raske kuju — tekkis pärisorjuslik sõltuvus. Kogume nüüd kõik oma teadmised ühtekokku ja kordame seda küsimust veel kord. See on tähtis küsimus ning väärib erilist tähelepanu. Tol ajal moodustasid valdava osa töörahvast just talupojad, kes toitsid ja katsid kõiki. Kõigile on tuttav väljend *pärisorjuslikud talupojad.*

Mida need sõnad siis tähendavad? *Pärisorjuslik talupoeg kuulus mõisnikule ja tal ei olnud õigust lahkuda mõisast omal soovil.* Ta oli «päriselt» mõisnikuga seotud, tema maa külge kinnistatud, millest tuleneb ka sõna «pärisori». Teda sunniti tasuta töötama mõisniku heaks. Seda tasuta tööd isanda heaks, nagu te juba teate, nimetati *teoks.* Talupoeg oli kohustatud andma isandale oma töö saadusi või raha — maksma *obrokit.* Kui palju päevi pidi talupoeg mõisniku heaks töötama ja kui palju saadusi või raha talle andma, selle määras oma tahtmise järgi kindlaks mõisnik ise.

Mõisnik korraldas oma majapidamise nii, et tal polnud tarvis oma pärisorja toita, see muretses ise oma toidu eest. Mõisnik jaotas kogu põllumaa kaheks osaks: *mõisamaaks* ja *talumaaks.* Talumaa lõikas ta väikes-

Relvastatud vene talupojad. *(Vanaaegse gravüüri järgi.) Kirjeldage talupoegade riietust ja relvastust. Võrrelge seda aadlike riietuse ja relvastusega.*

teks ribadeks, *hingemaaks,* iga talupere jaoks. Pärisori haris seda hingemaad ja toitis end oma tööga. See oli isandale kasulik, sest muidu oleks tal tulnud oma tasuta sulasele toiduaineid anda. Pärisorjal oli oma hobusekronu, oma ader ja äke. Ka seda oli isandale vaja, sest selle hobuse ja selle adraga haris pärisorjuslik talupoeg nii oma maad kui ka mõisamaad. Muidu oleks pidanud isand talle andma nii hobuse, adra kui ka äkke.

Mõisnik võis talupoegi ekspluateerida seetõttu, et tema käes oli maa, tolle aja peamine tootmisvahend [1]*. Mõisnik oli maavaldaja.*

Pärisori ei teinud muidugi tegu ega maksnud obrokit oma vabal tah-

[1] *Tootmisvahendid* — tööriistad, ehitused, maa jne.

tel: mõisnikul oli õigus teda selleks jõuga sundida. Pärisori töötas *sunniviisiliselt.* Mõisnik karistas teda vitste ja keppidega, õiendas temaga arveid, kuidas tahtis. Järk-järgult omandas mõisnik pärisorja üle täieliku võimu: keelas isegi abielluda ilma tema loata või sundis abielluma oma valiku järgi.

See ongi pärisorjus, pärisorjuslik kord.

Tohutu suure hulga talupoegade pärisorjuslik sõltuvus kujunes lõplikult välja ja omandas raske kuju XVI—XVII sajandil.

2. Boriss Godunovi pärisorjuslik poliitika. Pärast Ivan IV surma sai tsaariks tema poeg Fjodor. Tahtejõuetu tsaar ei olnud võimeline riigiasjadega tegelema. Tegelikult koondus võim bojaar *Boriss Godunovi kätte.* Peagi hukkus Uglitšis seletamata asjaoludel Fjodori alaealine vend, Ivan IV noorem poeg tsareevitš Dimitri. Liikusid kuuldused, et ta tapeti Boriss Godunovi käsilaste poolt. Rohkem otseseid järeltulijaid Ivan IV ei olnud. Nii kuulutatigi pärast Fjodori surma Boriss Godunov tsaariks. Ta jätkas Ivan IV poliitikat.

Boriss Godunovi valitsemisajal (1598—1605) tugevnes pärisorjuslik rõhumine veelgi, aadlike eesõigused aga suurenesid.

1597. a. said mõisnikud õiguse viie aasta kestel taga otsida nende juurest pagenud talupoegi ja neid jõuga tagasi tuua. Talupoegade tagaotsimise tähtaega nimetati *«sätteaastateks».*

XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi alguses halvenes järsult ka linnakehvistu olukord. Ikka veel andsid tunda opritšnina ja pikaajalise Liivi sõja rasked tagajärjed, suurenes possaadiinimeste varanduslik ebavõrdsus, suurenesid kõikvõimalikud feodaalkoormised.

Boriss Godunovi valitsemisajal puhkes Vene riigis kohutav nälg, mis kestis tervelt kolm aastat. Inimesed sõid puukoort, kasse ja koeri. Rahva hädade arvel rikastusid viljakaupmehed.

Kogu riigis tugevnes rahva meelepaha. Pärisorjusliku rõhumise tugevdamisele vastasid talupojad ja linnakehvistu tõelise sõjaga mõisnike vastu. See sõda puhkes XVII sajandi alguses.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostage kronoloogiline tabel «Talupoegade feodaalse sõltuvuse tugevnemine Vene riigis (IX sajandist kuni XVI sajandi lõpuni)».
2. Milliseid talupoegi nimetati pärisorjadeks?
3. Mispärast mõisnik jaotas oma põllumaa kaheks osaks — mõisamaaks ja talupoegade hingemaaks?
4. Mispärast võis mõisnik sundida pärisorjuslikke talupoegi tegu tegema ja obrokit maksma? Milliste vahenditega see saavutati?

§ 32. ESIMENE TALURAHVASÕDA VENEMAAL.

1. Talurahvasõja algus. XVII sajandi alguses oli palju rahvarahutusi. Need rahutused haarasid tohutu suure territooriumi ja muutusid *talurahvasõjaks, talupoegade ja linnakehvistu võimsaks stiihiliseks relvastatud ülestõusuks feodaalse rõhumise vastu.*

XVII sajandi alguse talurahvasõja kõige keskse maks sündmuseks oli ülestõus *Ivan Issajevitš Bolotnikovi* juhtimisel.

Bolotnikovi elukäik oli ebatavaline. Ta oli vürsti holopp, põgenes nooruses oma isanda juurest, kuid sattus tatarlaste kätte vangi ja müüdi türklastele orjaks. Türklaste juures oli Bolotnikov galeeriori. Bolotnikov oli ise tunda saanud, mida tähendab olla ori. Türgist põgenes ta Itaaliasse, Veneetsiasse. Veneetsias sai Bolotnikov kuulda, et Vene riigis on toimumas suured sündmused.

Mis toimus siis sel ajal Venemaal? Just nendel aastatel puhkesid tugevad talurahvarahutused. Pagenud talupoegadest moodustusid terved väesalgad, kes tungisid aadlikele ja kaupmeestele kallale. Kerkisid esile isehakanud tsaarid. Poola panide ja rooma-katoliku kiriku (nagu hiljem räägiti) käsilane, jooksik munk Grigori Otrepjev nimetas enda tsaar Ivan Groznõi pojaks tsareevitš Dimitriks. Poola feodaalid aitasid tal sõjaväge koguda. Läbi talurahvarahutustest haaratud Ukrainamaa liikus *Vale-Dimitri* Moskva poole. Ootamatult suri Boriss Godunov. Vale-Dimitri jõudis Moskvasse ja kuulutati Venemaa tsaariks. Kuid Poola feodaalide käsilane ei jäänud kauaks troonile: puhkes ülestõus ja Vale-Dimitri tapeti. Keerukat olukorda ära kasutades kuulutasid bojaarid tsaariks oma käsilase vürst *Vassili Šuiski.*

Kogu riigis aga tugevnesid rahvarahutused.

Bolotnikov vihkas orjust ja seisis lihtrahva poolel. Ta oli tark, mehine, energiline ja suurte elukogemustega inimene, kes tundis hästi sõjaasjandust. Läbi Saksamaa jõudis ta Poolasse, sealt edasi Venemaale. 1606. aastal asus ta Putivlis ülestõusnud talupoegade ja holoppide etteotsa.

2. Ülestõus Ivan Bolotnikovi juhtimisel (1606—1607). Bolotnikov saatis kõikjale kirju, kutsudes talupoegi võitlusele mõisnike vastu. «Minge ära bojaaride ja mõisnike juurest,» rääkis ta, «laastage nende maju, võtke kaasa nende vara. Õiendage arveid tsaari teenrite, vojevoodidega, pange nad türmi.»

Bolotnikovi väega ühines ka *Ileika Muromets*, ülestõusnud kasakakehvistu juht. Ta nimetas ennast tsareevitš Peeter Fjodorovitšiks, Ivan Groznõi pojapojaks (niisugust tsareevitšit pole aga kunagi olemas olnud).

Samal ajal alustasid ülestõusu teised rõhutud rahvad: Volgamaal mordvalased, Uraalimaal baškiirid, Astrahani lähedal kalmõkid.

Pärisorjuslikud talupojad olid Bolotnikovi ülestõusu peamiseks liikumapanevaks jõuks. Nad tõusid üles pärisorjastamise vastu.

Mida siis ülestõusnud tahtsid?

Ivan Bolotnikovi sõjavägi Moskva all. *(E. E. Lissneri maali järgi.) Maalil on kujutatud talurahvaväe lahingu algust tsaarivägedega Moskva all. Bolotnikov tervitab ülestõusnuid.*

Nad tahtsid hävitada pärisorjust, feodaalset rõhumist.

Bolotnikov kutsus talupoegi üles oma bojaare tapma, võtma endale nende vara ja maa ning seda omavahel jaotama. Ta kuulutas, et talupojad on pärisorjusest vabad. See oli ülestõusu peamine mõte.

Talupoegade ülestõusu otsustasid ära kasutada aadlikud, kes ei olnud rahul bojaaride tsaari Vassili Šuiskiga. Tuula ja Rjazani aadlike väesalgad ühinesid Bolotnikoviga ja liikusid koos temaga *Moskva* suunas.

Bolotnikovi väed lõid Kolomna lähedal tsaari vojevoode, liikusid siis Moskva alla ja asusid seal laagrisse. Moskvas endas oli rahutu linnakehvistu, kes tundis Bolotnikovile kaasa.

Vassili Šuiski valitsus oli hirmul. Ta oli valmis igasuguseid vahendeid kasutama, selleks et ainult kustutada talurahvasõja leeki. Kiriku abiga püüdis Šuiski ülestõusust eemale tõmmata kõhklevaid talupoegi. Vaimulikud needsid ära ülestõusust osavõtjaid ning ähvardasid kõiki Bolotnikovi poolehoidjaid hirmsate karistustega.

Rahvaliikumise ulatusest hirmunud aadlikud reetsid Bolotnikovi ja läksid üle tsaari poolele. Bolotnikovil tuli Moskva alt taganeda ja kindlustuda *Kaluugas*, seejärel aga *Tuulas*. Tsaar Vassili Šuiski asus 1607. aasta juunis Tuulat piirama. Möödus juuli, august, september; ümberpiiratud Tuulas algas juba nälg, kuid ta ei andnud alla.

Tsaarile anti nõu tõkestada läbi linna voolav Upá jõgi tammiga ja linn üle ujutada. Nii tehtigi. Jõgi ujutas linna üle. Ümberpiiratud aga jätkasid vastupanu. Nende mehisust ja kindlust ei suutnud murda ei nälg ega algav üleujutus. Siis võttis Vassili Šuiski appi uue kavaluse. Ta lubas Tuula kapituleerumise korral jätta ülestõusust osavõtnutele ja nende juhtidele elu ja vabaduse.

Ülestõusnud uskusid tsaari lubadusi ja avasid 1607. aasta oktoobris linna väravad. Kohe ilmneski Šuiski sõnamurdlikkus.

Tsaar Vassili õiendas ülestõusnutega julmalt arveid. Ei jätkunud enam timukaid. Vanglates polnud enam ühtki vaba kohta. Inimesi hukati sadade kaupa. Ülestõusust osavõtnuid pandi ritta seisma külmunud jõe äärde, löödi nuiaga uimaseks ja tõugati jääauku. Bolotnikov ja Ileika Muromets pandi ahelatesse ning viidi tsaari juurde. Ileika poodi üles, Bolotnikovil torgati silmad peast välja ning pärast seda ta uputati. Kuid talurahvasõda jätkus ka pärast arveteõiendamist Bolotnikovi ülestõusuga. Talurahvasõda suruti lõplikult maha alles aastail 1614—1615.

3. Talurahvasõja ajalooline tähtsus. XVII sajandi alguse talurahvasõda haaras tohutu suure maa-ala ja maa töötava elanikkonna väga laialdased hulgad. Ülestõusnud nõudsid feodaalikke kaotamist, moodustasid salku ning arendasid sõjategevust tsaarivägede vastu.

Massilisest stiihilisest liikumisest võtsid osa paljude Venemaa rahvaste pärisorjuslikud talupojad, holopid ja linnakehvistu. Ühises võitluses ühiste klassirõhujate vastu kujunes nende sõpruse alus.

Rahvusliikumise ulatus hirmutas feodaale ja takistas peaaegu pooleks sajandiks talupoegade lõplikku pärisorjastamist.

Ivan Bolotnikovi nimi seisab teiste silmapaistvate talurahvaliikumise juhtide nimede kõrval.

Esimene talurahvasõda Venemaal muutus keerukaks võõramaiste interventide — poola ja rootsi feodaalide vahelesegamise tõttu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised olid esimese talurahvasõja põhjused Venemaal?
2. Milline oli Ivan Bolotnikovi vägede koosseis? Missugused olid ülestõusnute eesmärgid?
3. Jälgige kaardil Ivan Bolotnikovi vägede retke.
4. Tuletage meelde, millised talurahvaülestõusud feodaalikke vastu toimusid Lääne- ja Kesk-Euroopas. Mida ühist oli neil ülestõusudel ja Ivan Bolotnikovi juhtimisel toimunud talurahvasõjal?

§ 33. VENE RAHVA VÕITLUS POOLA JA ROOTSI VALLUTAJATE VASTU XVII SAJANDI ALGUSES.

1. Poola ja rootsi feodaalide sissetung Venemaale. Panide Poola (Rzecz Pospolita) tahtis Vene riigi rasket olukorda ära kasutada sissetungiks ning Vene maade ja rikkuste haaramiseks. Esialgu tegutsesid poola panid oma käsilaste-isehakanute kaudu, kes püüdsid Vene trooni haarata näilike seaduslike pärijatena. Seejärel algas avaliku sissetungi ettevalmistamine. Siis otsustas tsaar Vassili Šuiski pöörduda abipalvega Rootsi kuninga poole.

1609. aasta kevadel saabusid Novgorodi raudriietesse rüütatud võõramaised väed. Need olid Rootsi kuninga palgasõdurid: rootslased, sakslased, prantslased, inglased, šotlased — kokku 15 000 meest. Kuid abi andmise asemel haarasid rootslased Novgorodi maid. Algas Rootsi interventsioon.

Samal aastal (1609) algas ka avalik Poola interventsioon Vene riiki. Poola feodaalid tahtsid saada oma osa saagist. Nende väed piirasid Smolenski ümber. Teine Poola väekoondis hakkas Vene riigi sisealadele tungima. Klušino küla juures (Smolenski ja Moskva vahel) purustasid Poola väed täielikult Šuiski sõjaväe.

1610. aasta juulis kukutasid aadlikud tsaar Vassili Šuiski troonilt ja pühitsesid ta vägivaldselt mungaks.

Moskva bojaarid hakkasid otsima kandidaati tsaaritroonile. Võitluses võimu pärast läksid nad omavahel tülli ja otsustasid valida tsaariks võõramaalase — viieteistkümneaastase Vladislavi, Poola kuninga Sigismundi poja.

Vahepeal olid Poola väed juba Moskva alla jõudnud. Valitsusvõim oli ajutiselt seitsme bojaari käes («Seitsme bojaari valitsus»). See oli haletsusväärne valitsus. Ta andis kuningapoeg Vladislavile Uspenski kirikus truudusvande. Ta avas poola panide ees Moskva väravad. 1610. aasta sügisel hõivasid Poola väed Moskva. Seitsme bojaari valitsuse asemele tuli poola sõjaväevõim.

Saabus raske ja sünge aeg. Riigi pealinn Moskva oli võõramaiste vallutajate käes. Poola panid kindlustusid Kremlis, seadsid igale poole oma valveposte ning võtsid linnaväravate võtmed enda kätte. Linna ei lastud Moskva ümbruse talupoegi, keelati öösel linnas liikuda. Poola väesalgad luusisid mööda maad ringi, võtsid toiduaineid ja kariloomi, õiendasid arveid talupoegadega.

Poola panid röövisid Moskva tsaaride varakambrist palju aardeid ja hakkasid enda kätte haarama mõisaid Vene riigis, jagama Moskva maid oma pooldajatele. Poola kuningas Sigismund võttis ära Smolenski ja teisi linnu läänepiiril. Rootsi võttis endale Novgorodi. Riigi lääneosa oli vaenlaste käes.

Intervendid lõhkusid tükkhaaval Vene riiki. Oli tarvis päästa maa, sest ta oli hukkumise äärel.

2. Rahva maakaitsevägi Minini ja Požarski juhtimisel. Ainult rahvas võis päästa riigi. Ja ta päästiski. Rahvaliikumine algas põhjapoolsetes

Vene linnades. Selle keskuseks sai varsti Volga jõe ääres asuv suur linn *Nižni Novgorod.* Seal oli ligikaudu 2000 käsitööliste ja kaupmeeste majapidamist.

Rahvaliikumise organiseerijaks oli Nižni Novgorodi maavanem — lihakaupmees *Kuzma Minin* (maavanemad valitsesid linnaelanikke, olid nende valitavateks ülemateks). Poola vallutajate vastu oli vaja koguda suur sõjavägi, sõjaväe ülalpidamiseks aga oli vaja palju raha.

«Ärgu olgu meil millestki kahju,» ütles Minin, «müüme maha oma majad, paneme oma naised ja lapsed panti ning kogume kokku kassa, millest maksame sõjameestele palka.» Kõikjalt hakati Mininile raha, väärteesemeid ja toiduaineid tooma. Inimesed andsid ära viimase.

Nižni Novgorodi üleskutse peale tulid paljudest linnadest relvastatud väesalgad. Tuli kokku suur sõjavägi — rahva maakaitsevägi. Selle organiseerijad olid peaasjalikult possaadiinimesed.

Maakaitseväe sõjapealikuks valiti kogenud vojevood vürst *Dmitri Mihhailovitš Požarski*, kes oli juba varem võitluses poola interventide vastu kuulsaks saanud. Maakaitseväe kõiki majandusasju juhtis ja kassat valitses Minin.

1612. a. hakkas maakaitsevägi liikuma algul *Jaroslavli* suunas. Temaga ühinesid paljud uued salgad teistest linnadest ja küladest. Maakaitseväega ühinesid ka tatarlaste ja teiste Volgamaa rahvaste salgad.

Peagi said Minin ja Požarski äreva teate: Moskvasse liiguvad poola panidele appi suured väesalgad hetman[1] Chodkiewiczi juhtimisel; neil on kaasas palju sõjamoona ja toiduaineid. See sundis maakaitseväge kiiresti *Moskva* poole liikuma.

Minini ja Požarski mälestussammas Moskvas Punasel väljakul. *(I. P. Martos, XIX sajandi algus.)*
Mälestussambal on kiri: «Kodanik Mininile ja vürst Požarskile tänulikult Venemaalt».

[1] *Hetman* — nii kutsuti sel ajal Poolas ja Ukrainas relvastatud jõudude ülemjuhatajat.

Poola interventide väljakihutamine Moskvast 1612. aastal. *(E. E. Lissneri maali järgi.) Koostage selle pildi ja õpiku teksti järgi jutustus Moskva vabastamisest.*

Minini ja Požarski maakaitseväelased jõudsid Moskva juurde üks päev varem kui Chodkiewicz. Kui nad oleksid kas või ühe päeva hiljemaks jäänud, siis oleks Chodkiewiczi väesalk jõudnud ühineda Kremlis asuvate Poola vägedega. Siis oleks neist palju raskem olnud jagu saada.

Moskva ümbruses oli sel ajal palju ülestõusnud talupoegade ja kasakate salku: riigis käis veel ikka talurahvasõda. Algul olid maakaitseväelased ja talupoegade salgad üksteise vastu vaenulikud. Osa ülestõusnuid läks Moskva alt minema.

22. augusti varahommikul alustas Chodkiewiczi vägi pealetungi maakaitseväele, püüdes läbi murda Kremlisse. Kremli poolt tungis välja vaenlase garnison. Maakaitsevägi oli kahepoolse löögi all. Puhkes äge käsitsivõitlus. Kasutades oma arvu-

list ülekaalu ja paremaid positsioone, hakkas vaenlane venelasi ahistama. Sel hetkel tulid maakaitseväelastele appi kasakad ja talupojad, kes seisid Moskva jõe teisel kaldal, Zamoskvoretšjes. See otsustas lahingu lõpptulemuse. Chodkiewiczi väed löödi tagasi.

24. augustil tegi Chodkiewicz teise katse Kremlisse läbi murda. Sel korral alustas ta pealetungi Zamoskvoretšje poolt. Kuid ka siin tõkestasid maakaitseväelased tal tee. Võitlus kestis palju tunde. Ka sel korral õnnestus Chodkiewiczil algul venelasi ahistada. Üks tema väesalkadest murdis läbi Kremlisse. Olukord omandas ähvardava iseloomu. Kuid vene võitlejad ei kaotanud mehisust. Nad asusid kiiresti kõrge umbrohu tihnikutesse, lohkudesse, põlenud majade varemetesse ja jätkasid vaenlase hävitamist. Kuzma Minin läks vaenlasele ootamatult mõnesajamehelise väesalgaga üle jõe ja andis tiivalt hävitava löögi Poola tagavaraväele.

Samal ajal alustasid maakaitseväelaste peajõud Požarski juhtimisel tormijooksu Chodkiewiczi laagrile. Uuesti tulid neile appi kasakad ja talupojad. Paljasjalgsed ja poolnäljased, ujusid nad üle jõe ning tormasid kartmatult vaenlase kallale.

Võitlus lõppes Chodkiewiczi vägede täielikku purustamisega. Vaenlased kaotasid oma suurtükiväe ja voori. Kremlis asuv Poola garnison jäi abist ilma.

Minini ja Požarski väed piirasid Kremli ja Kitaigorodi ümber. 1612. aasta oktoobris vallutasid nad tormijooksuga Kitaigorodi (Moskva osa Kremli läheduses). Vaenlane jäi Kremli paigale, kuid novembri lõpus andis alla.

Väga suur teene maa vabastamisel võõramaistest vallutajatest oli lihtrahval. Eriti kuulsaks sai Kostroma talupoeg *Ivan Sussanin.* Poola šlahtitšid sundisid teda teejuhiks hakkama. Ta viiski nad läbipääsmatusse metsa. Vaenlased tapsid Sussanini, kuid hukkusid ka ise. Palju aastaid hiljem kirjeldas luuletaja-revolutsionäär K. Rõlejev oma värssides Sussanini palavat armastust ja ustavust kodumaa vastu:

Te näete, et reeturit minust ei saanud:
ei ole, ei sünni neid Venemaal!
Siin isamaa-armastus hällist on kaasas
ning mürgine äraand hinge ei saasta...

3. Mihhail Romanovi valimine tsaariks. Pärast poola vallutajate üle saavutatud võitu sõitsid 1613. aastal Moskvasse kokku bojaaride, vaimulikkonna, mõisnike ja kaupmeeste esindajad kõigist linnadest, et valida uus tsaar. Niisugust kogu nimetati *Maakoguks.* See oli *seisuslik esinduskogu* (sinna kuulusid mitmesuguste seisuste — bojaaride, teenistusaadli, vaimulikkonna, kaupmeeste ja teiste esindajad).

Maakogu valis **1613. a.** tsaariks *Mihhail Romanovi.* Bojaarid surusid läbi oma käsilase. Teda toetasid ka aadlikud, possaadiinimesed ja kasakad.

Tsaar oli pärit jõukast Romanovite bojaariperekonnast. Ta oli alles 16-aastane ja rumalavõitu. «Valime Miša Romanovi, ta on noor ja ei hiilga oma mõistusega,» ütlesid bojaarid. Nad lootsid kindlustada oma

seisundit noore, kogemusteta ja juhmi tsaari juures.

Riigis puhkesid veel siin-seal talupoegade ülestõusud. Tsaarivõimud õiendasid talurahvasõja järelkajadest osavõtjatega julmalt arveid.

4. Interventidevastase võitluse lõpuleviimine. Me teame, et Rootsi haaras endale Novgorodi maad. Poola aga Smolenski ja Vene riigi läänepoolse osa.

1617. aasta rahulepingu järgi anti Novgorod Vene riigile tagasi, kuid Soome lahe rannik jäi Rootsile. Rootsi hoidis enda käes Vene linnu Jami, Koporjet, Ivangorodi ja Orešekki.

Poola vallutajad aeti riigi keskpiirkonnast välja. Kuid Smolensk ja Venemaa teised läänepoolsed maad jäid veel poolakate võimu alla. Olles ära lõigatud juurdepääsust Balti merele ja ilma jäänud oma lääne- ja loodepoolsetest maadest, jäi Venemaa paljudeks aastateks raskesse olukorda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke õpiku kaardil territoorium, mille poola ja rootsi feodaalid haarasid XVII sajandi alguses.
2. Näidake kaardil rahva maakaitseväe retke.
3. Millisest Venemaad ähvardavast ohust päästis Minini ja Požarski juhtimisel tegutsenud rahva maakaitsevägi?
4. Kuidas väljendus valdava osa bojaaride ja aadlike reeturlikkus?
5. Mis on Maakogu? Milleks kutsuti 1613. aastal Maakogu kokku? Millised olid tema poolt vastuvõetud otsused?

V PEATÜKI KOKKUVÕTE.

XVI sajandi lõpp ja XVII sajandi algus oli üks raskemaid perioode Venemaa ajaloos. Riik ei olnud veel jõudnud terveks ravida opritšnina ja Liivi sõja poolt löödud haavu, kui talle varisesid kaela uued hädad: nälg, epideemiad, võõramaalaste sissetung.

Vastuseks pärisorjusliku rõhumise tugevnemisele puhkesid riigi paljudes osades talupoegade, holoppide ja linnakehvistu stiihilised rahutused. Esmakordselt ühinesid üksikud talurahva ülestõusud Venemaal üldiseks *talurahvasõjaks*, mis haaras ulatusliku territooriumi ja suuri töörahvahulki. Talupojad nõudsid feodaalse rõhumise kaotamist, moodustasid arvukaid ülestõusnute salku ja pidasid võitlust tsaarivägede vastu.

Suurima ulatuse saavutas talurahvasõda Ivan Bolotnikovi juhtimisel toimunud ülestõusu perioodil (tuletage meelde, millal see oli), kuid talurahvasõda jätkus ka pärast oma väljapaistvamate juhtide hukkumist.

Kasutades raskusi, mida Venemaa tol ajal üle elas, tungisid poola ja rootsi feodaalid meie maale. Poola ja rootsi feodaalide *interventsioon* [1]

[1] *Interventsioon* — sekkumine riigi siseasjadesse; võõramaine sissetung, mille eesmärgiks on oma ülevõimu kehtestamine.

laastas maad. Paljud alad jäid inimtühjaks, elanikud kas hukkusid või põgenesid riigi ääremaadele. Bojaarid ja aadlikud reetsid sageli kodumaa huve ning läksid üle vaenlase poolele.

Rahvahulgad astusid välja kodumaa tõeliste kaitsjatena. Nad pidasid lakkamatut partisanisõda vallutajate vastu, moodustasid rahva maakaitseväe ning vabastasid K. Minini ja D. Požarski juhtimisel Moskva, ajasid intervendid maalt välja ning kaitsesid kodumaa sõltumatust.

Kuid väljapääs Balti merele jäi pikaks ajaks rootslaste kätte, Vene ja Ukraina läänealad (Smolenski-, Tšernigovi-, Novgorod-Severskimaa) aga poola feodaalide kätte. Riik kandis raskeid territoriaalseid ja inimkaotusi. Venemaa elanikkonna moodustas sel ajal kõigest 12,5 miljonit inimest.

Maa taastamine pärast poola-rootsi interventide väljakihutamist toimus endistel alustel ning tähistas vana, feodaal-pärisorjusliku korra taastamist ja kindlustamist.

Küsimusi ja ülesandeid V peatüki kordamiseks.

1. Mis on pärisorjus? Millisesse aega kuulub pärisorjuse kujunemine Venemaal?
2. Milliseid rahva ülestõuse nimetatakse talurahvasõdadeks? Mispärast algas Venemaal XVII sajandi alguses talurahvasõda? Milline oli ülestõusnute koosseis ja eesmärgid?
3. Mispärast organiseerisid poola ja rootsi feodaalid XVII sajandi alguses sissetungi Venemaa territooriumile?
4. Mispärast nimetatakse poola ja rootsi feodaalide sissetungi interventsiooniks?
5. Millised on vene rahva võidu põhjused poola ja rootsi feodaalide üle?
6. Iseloomustage Vene riigi olukorda pärast Moskva vabastamist ja interventide väljakihutamist.
7. Tooge näiteid talurahvasõdade ja rahvaste vabadusliikumiste kohta välisriikides (keskajal). Mille poolest erinevad talurahvasõjad rahvaste vabadusliikumistest?

VI PEATÜKK.

RIIGI MAJANDUSLIK JA POLIITILINE ARENEMINE XVII SAJANDIL.

Te teate, et keskaeg kestis ligikaudu XVII sajandi keskpaigani. Keskaja *kolmas, viimane periood,* mis algas juba XV sajandi lõpul, tõi kaasa palju uut.

Lääne-Euroopa maades algas feodaalkorra langus. *Tärkasid* uued, sel ajal eesrindlikud *kapitalistlikud suhted.* Tekkis manufaktuurtootmine ja suurenes järsult mitmesuguste kaupade tootmine. Kujunesid uued ühiskonnaklassid: *kodanlus* ja *palgatöölised.* Algas kolooniate haaramine eurooplastest vallutajate poolt ning kodanluse rikastumine asumaade rahvaste röövimise ja hävitamise arvel. Kaubanduslikud sidemed ühendasid eri maid ja mandreid. Suurt edu saavutati teaduse ning kultuuri arendamises.

XVI sajandil ja XVII sajandi esimesel poolel toimusid Lääne-Euroopa maades suured rahvaliikumised feodaalkorra ja katoliku kiriku vastu. Madalmaades pääses võidule kodanlik revolutsioon (XVI sajandi teisel poolel), mille tulemusena maa põhjaosas moodustati kodanlik vabariik — Holland. Üsna pea muutus Holland Lääne-Euroopa kõige arenenumaks ja rikkamaks maaks.

Teistes maades (Prantsusmaal, Inglismaal, Hispaanias) kehtestus piiramatu (absoluutne) monarhia, mis kindlustas feodaalide ülevõimu.

Alates XVII sajandi keskpaigast algab inimkonna ajaloos *uusaja ajalugu, kapitalismi võidu ja kindlustumise ajalugu.*

Kuidas toimus meie maa arenemine XVII sajandil?

§ 34. VENEMAA MAJANDUSLIK ARENEMINE XVII SAJANDIL.

1. Teoorjusliku majanduse põhijooned. Venemaa oli feodaalriik. Endiselt valitses riigis teoorjuslik majandus. Tuletame veel kord meelde, millised on tema põhijooned.

Esiteks, jätkus naturaalmajanduse

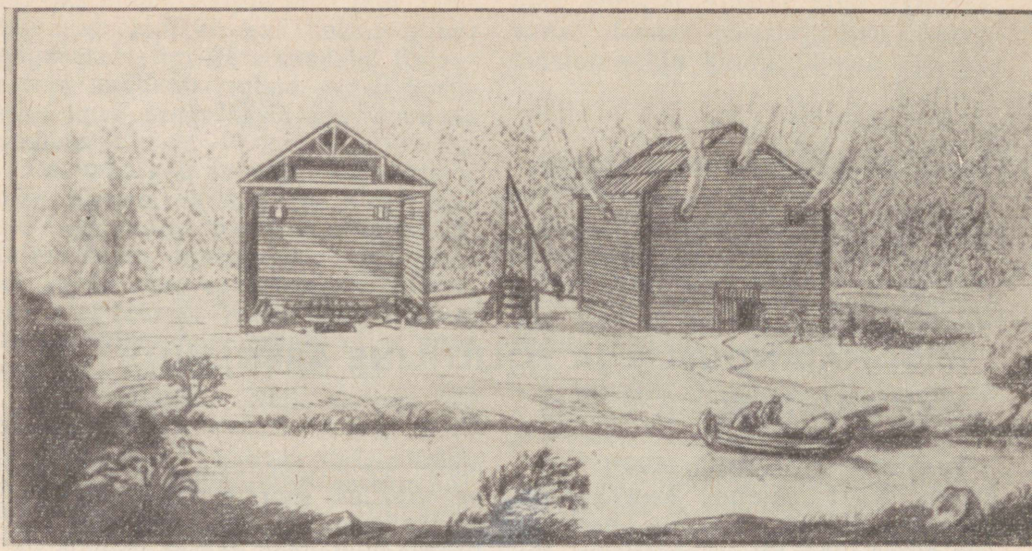

Soolakeedukojad. *(XVII sajandi joonistuse järgi.) Pumba abil pumbati sügavast puuraugust välja soolalahust, mida siis keedukodades aurutati ja saadi soola.*

valitsemine. Iga pärisorjuslik mõis kujutas endast suletud majapidamist ning oli teiste mõisate ja turuga majanduslikult nõrgalt seotud.

Teiseks, iga feodaalvaldus jagunes mõisamaaks ja talumaaks; talupoeg oli varustatud maaga. Ta töötas oma hobuse ja oma tööriistadega nii oma hingemaal kui ka isanda põllul.

Kolmandaks, talupojad olid kinnistatud mõisniku maa külge, olid isiklikult pärisorjuslikus sõltuvuses feodaalist ja neil ei olnud õigust feodaali juurest lahkuda.

Neljandaks, maaharimise tehnika jäi endiselt primitiivseks, tööriistad täienesid väga aeglaselt.

2. Majanduselu uued jooned. XVII sajandil arenes maa majandus edasi. Talupojad harisid üles uusi maid. Järk-järgult asustati lõunapoolne stepiala Doni ääres. Vene talupojad liikusid viljakatesse Baškiiria steppidesse. Põhjapoolsed vene maaharijad läksid Uraali taha ja hakkasid üles harima Siberi maid. *Mida raskemaks muutus pärisorjuslik rõhumine maa keskosas, seda kiirem oli ääremaade asustamine.*

Kasvasid linnad. Põhja pool laienes soola tootmine, sel alal töötas sageli tuhandeid vabapalgalisi töölisi. Suurenes käsitööliste arv ja arenes käsitöö.

Venemaa majanduses ilmnesid

uued jooned. Käsitöölised hakkasid nüüd töötama mitte eelkõige tellimise peale, vaid turu jaoks. *Arenes väikekaubatootmine,* s. t. käsitöötoodete tootmine müügiks turul.

Eriti tähtsaks jooneks majanduse arenemises oli suurte tööstusettevõtete — *manufaktuuride* tekkimine. Manufaktuuris töötas käsipinkide juures palju töölisi ja oli arenenud tööjaotus. Kõige vanem Vene manufaktuur oli XV sajandi lõpul rajatud *Suurtükikoda* Moskvas. XVII sajandi keskpaigas töötas seal üle 100 töölise. Nende hulgas oli mitmesuguste erialade töölisi: rauasulatajaid, suurtükivalajaid, kellavalajaid, tinutajaid, seppi, puuseppi, kes valmistasid suurtükkide puuosi jne. Tööjaotus suurendas töötootlikkust. Ja ikkagi kestis suure kahuri valamine aasta või poolteist. Siinne töö nõudis erilist meisterlikkust.

XVII sajandil tekkisid Venemaal malmisulatamis-, rauatöötlemis- ja vasesulatamistehased. Esimesed rauatöötlemistehased ehitati Tuula ja Kaluuga lähedale. Rajati eriline manufaktuur kergerelvade (nii tulikui ka külmrelvade) tootmiseks — Moskva Relvakoda, mis koosnes mitmest töökojast.

XVII sajandil oli Venemaal vähe manufaktuure (umbes 30) ning seal töötasid needsamad pärisorjad ja holopid. *Vabapalgalisi töölisi oli väga vähe.* Ent manufaktuuride tekkimine oli tähtsaks uueks jooneks majanduselus.

Põllumajanduse ja käsitöö arenemine ning manufaktuurtootmise tekkimine suurendasid toiduainete ja mitmesuguste toodete hulka riigis.

3. **Kaubandus.** Majandus oli endiselt põhiliselt naturaalmajandus: kõik peamine eluks vajalik toodeti mõisas, mitte ei ostetud. Kuid ilmnes ka uus nähtus: *arenes kaubalis-rahaline majandus, s. o. põllumajandussaaduste ja tööstustoodete tootmine turu jaoks, raha eest müügiks.* Venemaal tekkis üha rohkem ostjaid ja müüjaid.

Talupojad müüsid oma töösaadusi, selleks et saada raha mõisnikule raharendi maksmiseks. Käsitöölised, keda samuti tekkis aina rohkem, tulid turule oma tooteid müüma ja toiduaineid ostma. Ka vabapalgalised tööinimesed käisid turul teenitud raha eest toiduaineid, rõivaid ja jalanõusid ostmas.

Kaubandus arenes XVII sajandil edukalt. Kauplemine muutus järjest tulutoovamaks. Mõisnikud müüsid obroki ülejäägid turul. Niipea kui tuli saanitee, hakkasid mõisast liikuma teravilja-, lina-, peki- ja nahakoormad linna turule. Kaubandus oli koondunud linnadesse. Kõige suuremad kaubalinnad olid Moskva, Arhangelsk, Nižni Novgorod ja Vologda.

Järk-järgult arenes *üksikute piirkondade ja alade spetsialiseerumine* teatavate kaupade tootmisele. (Vt. kaarti.) Astrahanist veeti teistesse linnadesse ja välismaale kalamarja, soola ja soolakala; Novgorodist, Jaroslavlist ja Kostromast veeti välja lõuendit ja lina; Kaasanist nahka ja pekki; Vologdast puunõusid ja soola ning Siberist karusnahku. Mööda Volgat sõitsid suured pargased teravilja-, kalamarja-, soolakala- ja soolalaadungitega. Ühel niisugusel par-

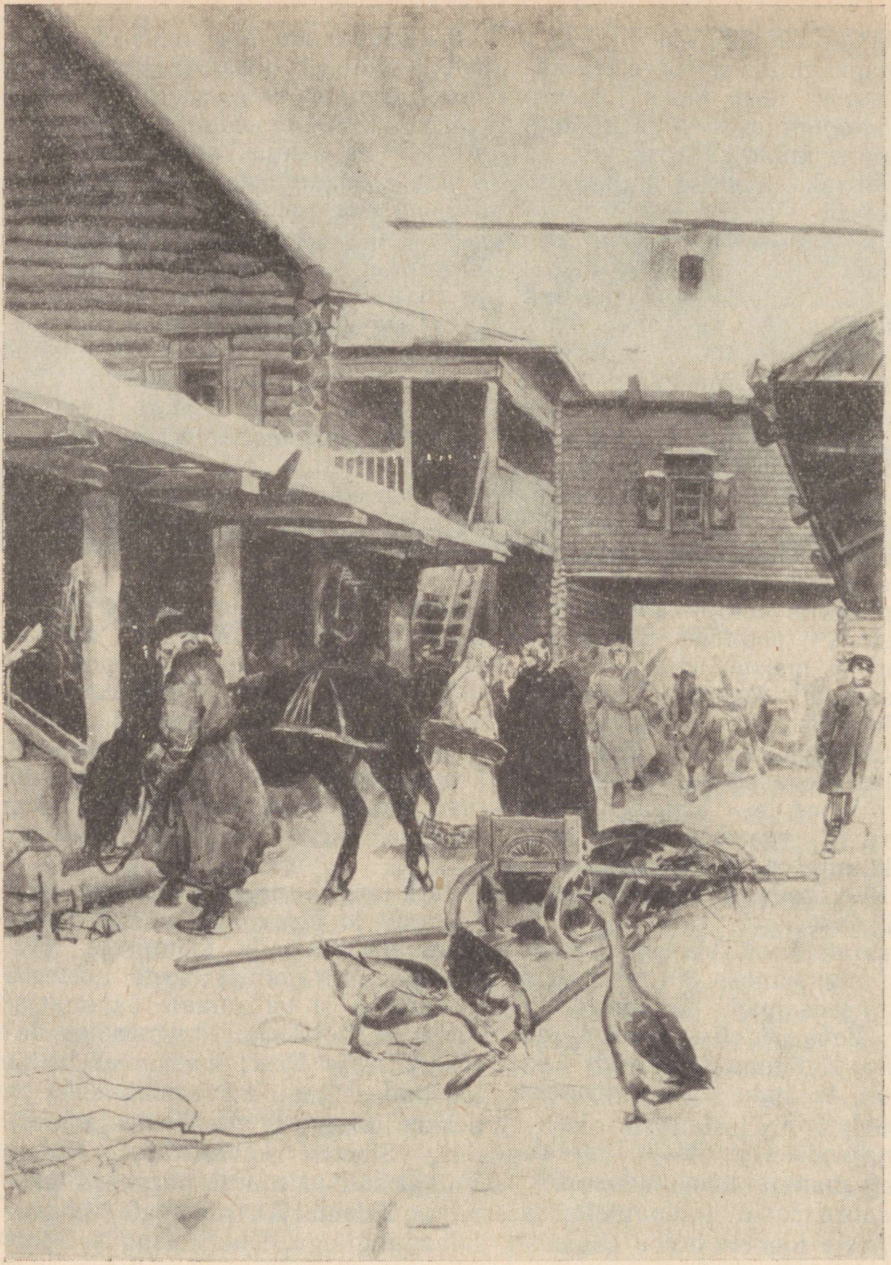

gasel töötas mitukümmend laevameest. Nižni Novgorodis müüdi suurtel laadapäevadel mõnikord 1000 koormat teravilja päevas.

Kaubalis-rahalised suhted ühendasid kogu maa üheks majanduslikuks tervikuks, feodaalvalduste endine majanduslik suletus hakkas kaduma, hakkas kujunema *ülevenemaaline turg — ühised majandussidemed ja kaubavahetus Venemaa eri osade vahel.*

Arenes ka kaubavahetus välismaaga. Inglismaa, Rootsi ja Hollandi jaoks oli Venemaa üheks vahelüliks teekonnal Idamaadesse, nimelt Pärsiasse (Iraani) ja rikkasse Indiasse. Tähtsaim väljaveosadam oli Arhangelsk. Astrahanist mööda Volgat üles, siis maismaa kaudu Vologdasse, sealt mööda Suhhona jõge Põhja-Dvinaale — niisugune oli tee, mis ühendas Idamaid Euroopa maadega.

Idamaadest veeti siidi, kalleid idamaiseid kangaid, vürtse, värvaineid, kallihinnalisi nõusid, ehteid ja vaipu. Läänest toodi Vene riiki müügile kangaid, relvi, suurtükke, püstoleid, veini ja suhkrut. Vene kaupmehed müüsid välismaale palju kaupu, Vene riigist veeti välja karusnahku, nahka, vaha, mett, potast ja tõrva.

4. Pärisorjusliku rõhumise tugevnemine. Suurem osa kaupadest, mida müüdi Venemaa paljudel turgudel, oli toodetud mõisates.

Nende toodete saamiseks tugevdasid mõisnikud pärisorjuslikku rõhumist. Mõisavalitsejad nõudsid talupoegadelt rangelt sisse kõik maksuvõlad ja valvasid nende töö järele. Sõnakuulmatuid peksti keppide ning nuutidega, paigutati mõisa türmi ja karistati seal näljaga. Kui talupoeg jäi obroki maksmisel võlgu kopika, kana või kümme muna, siis viidi talupoeg iga päev mõisavalitseja majja «aru andma», s. t. teda peksti keppidega vastu jalgu. Kuid sageli ei aidanud ka see, sest talupojal polnud millegagi obrokit maksta. Siis kirjutas vägisi kohale toodud kirjatundja (maal oli kirjaoskus peaaegu tundmata, sageli oli isegi mõisavalitseja kirjaoskamatu) peeruvalgel valitseja majas isandale: «Käskisid sina, isand, Mikulino talupoegadelt obrokit koguda. Tõingi mina nad kaks nädalat aru andma. Talupojad ütlevad, et nad elavad näljas ja viletsuses ega ole neil vaesekestel kuskilt obrokit võtta. Tea, isand, et paljudel ei ole midagi juua ega süüa ja tahavad minna laia ilma süüa otsima.»

Nii raske oli talupoegade rõhumine mõisnike poolt XVII sajandil.

Uus tsaari seadus — *tsaar Aleksei Mihhailovitši «Maakogu Seadustik»,* mis võeti vastu **1649. aastal,** — *muutis talupojad lõplikult sunnismaisteks:* talupojad koos oma naise ja lastega, kes elasid feodaali maal, olid «igaveseks kinnistatud» oma valdaja juurde; mõisnikud said õiguse pagenud talupoegi üles otsida ja vägivaldselt tagasi tuua sõltumatult pagemise ajast, s. t. hoolimata «sätteaastatest».

◀ Sissesõiduhoov. *(A. P. Rjabuškini maali järgi.)*

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis on teoorjuslik majandussüsteem? Nimetage selle põhijooned.
2. Mida uut oli Venemaa majanduslikus arenemises XVII sajandil?
3. Mis on ülevenemaaline turg? Miks see hakkas kujunema XVII sajandil?
4. Jutustage kaardi järgi Venemaa üksikute alade majanduse arenemisest ja nende spetsialiseerumisest teatavate kaupade tootmisele. Mida te võite kaardi põhjal öelda kaubanduse arenemise kohta?
5. Millest oli tingitud talupoegade pärisorjusliku rõhumise tugevnemine XVII sajandil?

§ 35. VENEMAA POLIITILINE ARENEMINE XVII SAJANDIL.

Majanduslike sidemete tugevnemine riigis viis *poliitiliste* sidemete tugevnemisele riigi üksikute osade vahel, tõi kaasa kõigi vürstiriikide ja maade tegeliku ühinemise ühtsesse Vene riiki.

Mida oli siis uut Venemaa poliitilises arenemises XVII sajandil?

1. Tsaari isevalitsusliku võimu tugevnemine. Eelkõige tugevnes Venemaal tsaari võim, kes hakkas valitsema *isevalitsuslikult*, s. t. *ainuisikuliselt*. Venemaal hakkas kujunema *absoluutne (piiramata) monarhia*. Tsaar *Aleksei Mihhailovitš* **(1645—1676)** pidas Bojaaride Duumaga üha harvemini nõu. Peaaegu üldse ei kutsutud enam kokku Maakogusid.

Tsaar Aleksei Mihhailovitš pidurüüs.

Tsaari korraldus, tema tahe olid seaduseks kogu riigile. Teenistuslased ja isegi kõige nimekamad bojaarid kutsusid end ise tsaari holoppideks (orjadeks). Talupojad ning posaadiinimesed pidid end alandlikult nimetama «orbudeks» ja «orvukesteks».

Tsaariga kohtumisel võttis igaüks mütsi maha ja tegi talle maani kummarduse, nimetades end vähendusnimega: Ivaška, Petruška; seejuures löödi laubaga vastu maad.

1649. aasta «Maakogu Seadustikus» oli kästud igaühte, kes plaanitseb «kahjulikku tegu valitseja tervise vastu, karistada surmanuhtlusega». Ja kui astutakse «suure hulgaga ja vandenõuga» tsaari või vojevoodide ja prikaasiametnike vastu välja (s. t. ülestõusu korral), siis tuleb kõiki «karistada surmanuhtlusega».

Tsaari istung bojaaridega valitseja toas. *(A. P. Rjabuškini maali järgi.)*

Tsaari ilmumist avalikkuse ette korraldati suure pidulikkusega. Tema sametist ja brokaadist rüü oli kaunistatud kulla, pärlite ja kalliskividega. Pidulikele vastuvõttudele ilmus ta alati ümbritsetuna bojaaridest ning duumadjakkidest, kandes erilisi tsaarivõimu sümboleid: õlgadel kallihinnaline sametmantel pühakute kujutustega, peas Monomahhi müts ja käes skepter (valitsuskepp). *Tsaar kaitses feodaalide huvisid ja oli ise kõige suurem feodaal.* Tema isiklikes valdustes elas üle 80 000 talupojapere.

Palju kahju tekitanud *kohajärgus kaotati* **1682. aastal**: «kästud on sõjaväes, prikaasides ja saatkondades olla segamini ilma sünniuhkuseta». Nüüd määrati kõrgematesse riigiameteisse feodaale mitte päritolu järgi, vaid tsaari otsusega. See avas aadlikele tee kõrgematesse riigiameteisse. *Aadli seisund kindlustus veelgi.* Nüüd omandasid nad suure mõju nii sõjaväes, Bojaaride Duumas, prikaasides kui ka kreisides.

2. Prikaasid. Üksikute valitsemisharude ja äsja liidetud maa-alade

Kohus Moskva riigis. *(S. V. Ivanovi maali järgi.) Kohtunik-vojevood istub koos oma abilisega laua taga. Paremal seisab kirjutaja, paber käes. Sisse on toodud süüdistatav talupoeg. Timukas, kellel on käes pikk nuut, on juba valmis teda piinama. Kui süüdistatav ei tunnistanud oma süüd ka pärast nuudiga peksmist, siis jätkas timukas piinamist, lüües talle küünte alla naelu. Laest ripub silmus. Piinamise ajal tõmmati inimene kinniseotud käsi pidi rippuma.*

juhtimine oli, nagu XVI sajandilgi, koondatud prikaasidesse. Nende arv kasvas ligi 80-ni.

Sõjaasjandust juhtis mitu prikaasi: streletside prikaas streletse, välismaalaste prikaas Venemaa teenistuses olevaid välismaa sõjaväelasi, reitarite prikaas reitari- (ratsa-) polkusid, suurtükiprikaas suurtükiväge. Razrjadi prikaas oli midagi peastaabi taolist.

Mõned prikaasid valitsesid määratu suuri territooriume — Siberi prikaas, Kaasani lossiprikaas jt.

Kindlat korda asjaajamise jaotuses prikaaside vahel ei olnud. Paljud neist tegelesid mitte ainult teatavate asjade juhtimisega, vaid ka maksu-

de kogumisega neile alluvates linnades, mõistsid kohut ja määrasid karistusi. Lihtrahvas nägi prikaasides palju ebaõiglust ja pahesid. Asjaajamisega venitati. Keegi ei tulnud prikaasi, ilma et oleks kaasa võtnud altkäemaksu djakkidele.

XVII sajandil tekkis salaasjade prikaas, mis pidi kontrollima teiste prikaaside tegevust, selleks et «tsaari mõtet ja tema käske viidaks täide tema (tsaari) tahtmise järgi». Salaasjade prikaasi juhtis mitte mõni bojaar, vaid tsaar ise.

3. Kohalik valitsemine. Vene riigi territoorium oli jaotatud *kreisideks.* XVII sajandi lõpul ulatus nende arv 250-ni. Iga kreisi valitses Moskvast saadetav *vojevood.*

Vojevood juhtis kõiki asju temale alluvas kreisis: juhatas sõjaväge, mõistis kohut ja määras karistusi, valvas maksude kogumise järele jne. Vojevoodid kuritarvitasid oma võimu, röövisid hoolimatult kohalikku elanikkonda ning rikastusid rahva hädade arvel. Neid vahetati sageli: möödus paar aastat, jälle määrati uus vojevood. Seepärast kiirustaski igaüks neist, et selle aja jooksul võimalikult palju kokku ahnitseda, tulgu pärast või veeuputus, temasse see enam ei puutunud.

4. Relvastatud jõud. Endine, teenistuslastest koosnev mõisnikeväge kaotas vähehaaval oma tähtsuse. Selleks et maha suruda järjest uusi rahvaülestõuse ja edukalt lahendada keerukaid välispoliitilisi ülesandeid, oli tsaarivalitsusele vaja *alalisi* relvastatud jõude.

Tähtsat osa etendasid *streletsipolgud* — alaline sõjavägi, keda värvati peamiselt possaadiinimeste hulgast. Streletsid olid relvastatud tulirelvadega — arkebuusidega. Nad said

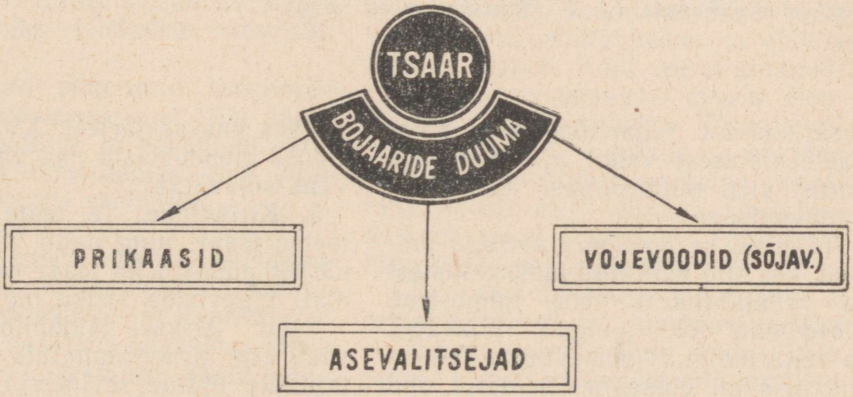

Valitsemine Vene riigis XVI—XVII sajandil. *Kuidas oli muutunud riigivalitsemine võrreldes feodaalse killustatuse perioodiga? Seletage, kuidas on skeemil näidatud tsaari isevalitsuslikku võimu.*

Streletside slobodaas. *(A. P. Rjabuškini maali järgi.)*

tsaarikassast rahapalka ning sõjaväeteenistusest vabal ajal tegelesid endist viisi mitmesuguse käsitöö ja kauplemisega.

Tekkisid ka *välismaa korraga polgud*, kes olid värvatud maksualustest ja vabatahtlikest vene inimestest. Need olid soldatipolgud (jalavägi) ja reitaripolgud (ratsavägi). Teenistus neis oli eluaegne. Soldatid olid relvastatud muskettidega, reitarid mõõkade, püstolite ja karabiinidega. Nende «uut tüüpi» polkude tähtsus kasvas järjest. XVII sajandi lõpuks moodustasid nad valdava osa Vene sõjaväest.

5. Kirikulõhe. Te teate, et kirik toetas tsaari ning aadli võimu. Seepärast püüdsid ka tsaar ja aadlikud alati tugevdada kiriku mõju.

Tsaar Aleksei Mihhailovitši ajal võeti ette kirikuraamatute ja kombetalituste üldine revideerimine.

Paljude aastate jooksul oli käsikirjalistesse ja hiljem ka trükitud kirikuraamatutesse tekkinud küllalt

palju vigu ning kohti, millest võis mitut moodi aru saada. Ristiusu vastuvõtmisest peale olid muutunud ka kiriklikud kombetalitused. Venemaa kirikupea patriarh *Nikon* andis käsu viia kõik kirikuraamatud ja kiriklikud kombetalitused vastavusse kreeka ristiusu kirikuga, kelle käest Venemaa oli X sajandil vastu võtnud ristiusu. Ühesuguste kirikuraamatute ja kombetalituste sisseseadmine aitas kaasa kiriku võimu tugevdamisele ja selle tsentraliseerimisele.

Kõiki, kes astusid selle vastu välja ning pidasid kinni «vanast usust», nimetati *vanausulisteks* (raskolnikuteks) ning neid kiusati julmalt taga.

Niimoodi algas kirikulõhe: Vene kirik jagunes *valitsevaks* ja *vanausuliseks*, s. t. Nikoni kirikureformi hülgavaks kirikuks.

Raskolnikute hulgas oli palju talupoegi ja possaadiinimesi, kes Nikoni reformides nägid õigesti feodaalkorra kindlustamise uut vahendit. Rahvahulkadele muutus kirikulõhe üheks protestivormiks feodaalse rõhumise vastu.

Raskolnikud põgenesid tsaarivõimude tagakiusamise eest riigi ääremaile, metsadesse ning rajasid siin oma asulad, mis olid muust maailmast eraldatud.

Pikkamööda levisid raskolnikute hulgas üha enam sügavalt ekslikud ja kahjulikud väljamõeldised «maailma peatsest lõpust» ja «antikristuse (saatana saadiku) tulekust». Oma vanausuliste jutlustajate poolt petetud harimata inimesed hakkasid endid põletama, et pääseda «antikristuse» võimust.

Nii valitsev õigeusu kirik kui ka vanausuline kirik õhutasid lihtrahva hulgas religioosset fanatismi[1], *kasutades seda oma mõju tugevdamiseks.*

6. Linnade ülestõusud. Pärisorjusliku rõhumise tugevnemine ja riigi kasuks võetavate maksude suurendamine kutsusid esile uusi rahutusi rahva hulgas. Tõusid üles mitte ainult pärisorjuslikud talupojad, vaid ka linnakehvistu — possaadiinimesed ja streletsid.

1648. aasta suvel algas ülestõus *Moskvas*. Kord ristikäigu ajal ümbritsesid possaadiinimesed tsaar Aleksei Mihhailovitši ja tahtsid talle üle anda palvekirja kaebusega bojaaride ja prikaasiametnike vägivalla üle. Tsaar ei võtnud neid kuulda ja tema ihukaitse hakkas rahvast nuutidega laiali ajama. Vihale aetud possaadiinimesed hakkasid tsaari ihukaitset kivide ja kaigastega loopima.

Järgmisel päeval rahutused jätkusid. Ülestõusnud tungisid Kremli ja nõudsid kõige vihatumate bojaaride väljaandmist. Tsaar ise käis mitu korda ülestõusnute juures ja püüdis neid rahustada. Kuid see ei aidanud: rahvas tahtis otsekohe arveid õiendada bojaar *Morozoviga*. Viimane oli tsaari lähedane sugulane, ta etendas tähtsat osa riigivalitsemises ja oli rahva poolt eriti vihatud. Ülestõusnud hakkasid rüüstama Morozovi ning teiste bojaaride maju.

Üks selle ülestõusu pealtnägijaid jutustas hiljem, et Morozovi majas «ei jäänud paigale ühtki naela», kõik peksti puruks. Ülestõusnud murdsid

---

[1] *Fanatism* — kirglik andumine oma uskumustele koos äärmise sallimatusega teiste veendumuste vastu.

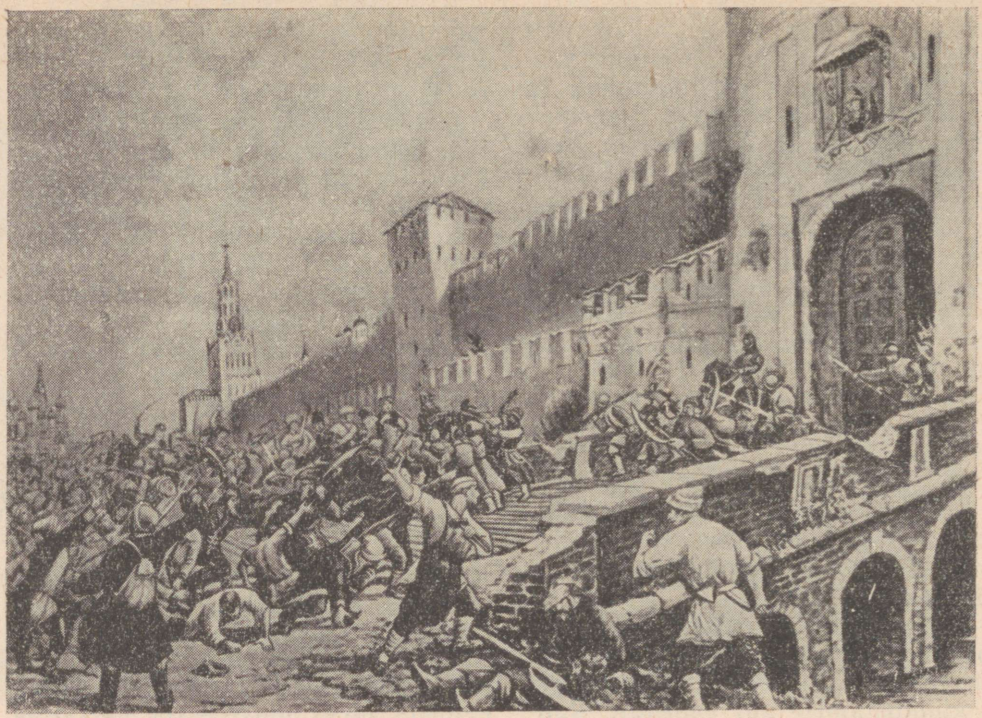

Ülestõus Moskvas 1648. aastal. *(E. E. Lissneri maali järgi.) Koostage pildi ja õpiku teksti järgi jutustus ülestõusust.*

lahti kirstud ja rebisid räbalaiks kallihinnalised bojaarirõivad, loopisid tänavale majapidamistarbeid. Hirmunud tsaar oli sunnitud rahvale arveteõiendamiseks välja andma mõned võimukandjad. Need kisti siinsamas tükkideks. Morozov põgenes salaja Moskvast. Linn oli mitu päeva ülestõusnute võimuses.

Ülestõuse toimus ka teistes linnades: Veliki Ustjugis, Kurskis, Novgorodis, Pihkvas.

1662. aastal puhkes *Moskvas* jälle ülestõus. Valitsus hakkas suurel hulgal välja laskma vaskraha. Vask oli hõbedast paarkümmend korda odavam, kuid valitsus võrdsustas vaskraha hõberahaga. Selle pealt ta teenis tublisti. Talupojad keeldusid vaskraha eest vilja müümast.

«Vaskraha eest ei müüda, kuid hõberaha pole kuskilt võtta,» kõneldi rahva seas nördinult.

Possaadiinimeste uus ülestõus, mida kutsutakse *«vasemässuks»*, suruti julmalt maha. Üle seitsme tuhande inimese tapeti, sai haavata või heideti vanglasse.

Võitluses rahva ülestõusude vastu tugevdasid tsaarivalitsus ja aadel riigiaparaati, sõjaväge ning kohut. «Oma ülevõimu alalhoidmiseks, oma võimu säilitamiseks pidi mõisnikul olema aparaat, mis ühendaks tema alluvuses määratu suure hulga inimesi, allutaks nad teatud seadustele, reeglitele, — ja kõik need seadused seisid põhiliselt ühes — hoida alal mõisniku võim feodaaltalupoja üle.»[1] Niimoodi iseloomustas pärisorjusliku riigi klassiolemust V. I. Lenin.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas oli korraldatud valitsemine Vene riigis XVII sajandil? Missugused muudatused olid toimunud riigivalitsemises XVI sajandiga võrreldes?
2. Milles väljendus XVII sajandil aadli seisundi kindlustumine?
3. Mis on kirikulõhe? Näidake, et kirikulõhe oli rahvahulkadele protestivormiks feodaalse rõhumise vastu.

Millised feodaalikke vastu suunatud rahvaliikumised Kesk- ja Lääne-Euroopas võtsid usulise vormi?

4. Mispärast oli XVII sajandi Venemaal palju linnade ülestõuse? Leidke kaardilt linnade kõige suuremate ülestõusude kohad.
5. Kas valitsuse poolt vaskraha väljalaskmine oli teie arvates 1662. aastal Moskvas toimunud ülestõusu põhjuseks või ajendiks? Tõestage oma järeldusi.

§ 36. UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA RÕHUMINE POOLA FEODAALIDE POOLT. ZAPOROŽJE SETŠ.

1. Ukraina ja Valgevenemaa poola panide ikke all. Me teame, et IX—XII sajandil kuulusid Ukraina ja Valgevene alad Vana-Vene riigi koosseisu. Kiievi linn (praegune Ukraina pealinn) on Vana-Vene riigi vanemaid linnu.

XIII sajandil vallutasid suurema osa Ukrainast mongolid-tatarlased. Rahval lasus tatari khaanide raske ike. Teise osa Ukrainast ja kogu Valgevenemaa haarasid leedu feodaalid. 1569. aastal sõlmis Leedu Poolaga uniooni, tekkis Poola-Leedu riik. Ukraina ja Valgevenemaa olid tema ikke all. Poola ja leedu panid rõhusid julmalt ka oma, poola ja leedu talupoegi.

Ukrainas ja Valgevenemaal olid tol ajal olemas ka oma, ukraina ja valgevene suurmõisnikud. Poola panid leidsid nendega kiiresti ühise keele.

Poola panid peremehetsesid võõral maal nagu oma kodus.

Meie ees laiub rohelusse uppuv Poltaava. Tema ümber asuvad kümnete kilomeetrite ulatuses ukraina külad. Paplite rohelusest paistavad valged majad, õitsvad kirsiaiad, veskid ja haljendavad põllud. Kelle maa see on? Kogu see maa on panide Wisniowieckite oma. Külad, põllud, veskid, tiigid ja jõed — kogu Poltaavamaa kuulub neile. Seda ala kutsutaksegi «Wisniowieczinaks». Ainüüksi veskeid on panidel Wisniowieckitel 423. Neile kuuluvad peaaegu

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 445.

kogu Poltaavamaa ukraina talupojad. Aga kelle oma on Poltaava linn? Ka Poltaava linn kuulub panidele Wisniowieckitele, samuti Lubnõ, Romnõ ja Zolotonoša — kokku 53 linna ja küla. Siin kauplevad nende käsilased-kaupmehed, siin võetakse ukraina käsitöölistelt ja linlastelt makse panide Wisniowieckite heaks. Nende käes on õigus ja kohtumõistmine ning kaevata pole kellelegi.

Igas külas seisab turuväljakul võllas. Seal puuakse pan Wisniowiecki käsul sõnakuulmatuid talupoegi. Teistes Ukraina paikades aga kuulub maa panidele Potockitele, Konecpolskitele. Panid kutsuvad ukraina talupoegi orjadeks ja tööloomadeks.

Ukraina külades võis näha ilma ninata ja kõrvadeta talupoegi. Mõnele talupojale oli tulise rauaga laubale põletatud võlla kujutis. Kõik see oli tehtud pani käsul: Poola seadused andsid talle õiguse karistuseks talupoegadel ära lõigata nina ja kõrvad ning häbimärgistada nägu. Isegi surmanuhtlusega oli lubatud talupoegi karistada.

Panide-Poola ikke all olid ka linnad. Poola ametnikud rõhusid käsitöölisi-kehvikuid, võtsid neilt raskeid makse ning karistasid ja mõnitasid neid. Poola kaupmees tõrjus kaubandusest välja ukrainlasest *linnakodaniku.*

Raske oli ka poola panide *rahvuslik surve.* Nad mõnitasid ukraina ja valgevene elanikkonna keelt ja kombeid.

Mõju avaldas ka see, et ukraina ja valgevene talupojad ja linlased olid õigusklikud, poola panid aga katoliiklased. Erinev usk tekitas *religioosse* rõhumise: vägivaldset katoliikluse levitamist, õigeusu pooldajate tagakiusamist jne.

Ukraina ja valgevene talupojad ei tahtnud leppida oma raske olukorraga. Talupojad ja linnaelanikud alustasid ülestõusu. Nii XVI sajandil kui ka XVII sajandi esimesel poolel puhkes Ukrainas ja Valgevenemaal ülestõuse poola mõisnike ning ametnike vastu.

Suureks jõuks, kes võitles panide-Poola vastu Ukrainas, olid Dnepri *kasakad.* Neil oli Dnepri kärestike taga oma organisatsioon — Zaporožje Setš.

2. Ukraina kasakad ja Zaporožje Setš. Pärisorjuslikud talupojad põgenesid sageli mõisnike rõhumise alt ääremaadele ja hakkasid vabadeks inimesteks — kasakateks. Nad asusid elama Ukraina lõunapoolsetele aladele, kus tol ajal ei olnud veel mõisnikke. Kuid peagi hakkasid poola ja leedu feodaalid ka seal endale maid haarama ning muutsid kasakad oma pärisorjadeks.

Jõukamaid kasakaid kandis Poola valitsus erilistesse nimekirjadesse — *registritesse* — ja püüdis neid kasutada piiriäärsete Poola alade kaitseks ning sõjapidamiseks teiste riikide vastu. *Registrikasakad* said kuningalt palka ja elasid sageli linnades. Kõige jõukamad neist muutusid ise mõisnikeks.

Ent suurem osa kasakaid olid kehvikud, või nagu neid tihtipeale kutsuti — *golõtba.*

Hoolimata registrikasakate ja golõtba huvide erinevusest, ühendas neid püüdlus sõltumatuks ja vabaks

saada. Võitluses poola feodaalide rõhumise vastu astusid nad sageli koos välja.

Pärisorjastamise eest põgenesid kasakad kaugemale lõuna poole. Seal, Dnepri alamjooksu saartel tekkis *Zaporožje Setš*. See asus Dnepri kärestike taga [1], seepärast kutsutigi teda Zaporožje Setšiks. Kaitseks vaenlaste kallaletungide vastu ümbritsesid kasakad oma laagri raidtõketega — sellest nimetus Setš [2].

Siin varjasidki end põgenikud pärisorjusliku korra omavoli, mõisnike ja panide rõhumise ning tsaari ja kuninga ametnike surve eest. Zaporožje Setši põgenesid panide mõisatest ukraina ja valgevene talupojad. Hulganisti tuli siia ka vene talupoegi, kes otsisid pääsu bojaaride ja aadlike ning tsaari vojevoodide ikke alt. Kõiki neid võttis Zaporožje Setš kasakateks vastu.

Zaporožje kasakad tegelesid jahipidamise ja kalapüügiga. Põldu nad ei harinud, vaid ostsid teravilja naabritelt. Retki sõjasaagi saamiseks sooritasid kasakad kõige sagedamini Türgi valdustesse: kogu Dnepri alamjooks, Krimm ja Musta mere äärsed stepid olid tol ajal vallutatud Türgi poolt. Kasakad sõitsid siia suurtel paatidel sõjasaaki koguma. Kasakad kaitsesid maa lõunapiire Krimmi tatarlaste ja türklaste rüüsteretkede eest ning tõkestasid vaenlasel tee Ukraina ja Vene aladele. Kasakate kartmatusest ning uljusest lahingus on rahvas palju jutte ja laule loonud.

Kasakad kujutasid endast poola panide suhtes vaenulikku jõudu. Korduvalt tõusid nad poola feodaalide võimu vastu üles.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millal tekkis Vana-Vene riik keskusega Kiievis?
Missugune on tema tähtsus meie maa ajaloos?
2. Millal ja mispärast sattusid Ukraina ja Valgevene alad poola ning leedu feodaalide võimu alla?
3. Võrrelge ukraina ja valgevene talupoegade olukorda XVI—XVII sajandil talupoegade olukorraga Vene riigis, Inglismaal ja Prantsusmaal.
Milles avaldus ukraina ja valgevene talupoegade raskem olukord?
4. Missuguse rõhumise all kannatasid ukraina ja valgevene rahvas? Milles see rõhumine seisis?
5. Mis on Zaporožje Setš? Mispärast teda niimoodi kutsuma hakati?

§ 37. UKRAINA JA VALGEVENE RAHVA VABADUSSÕDA POOLA FEODAALIDE VASTU. UKRAINA TAASÜHINEMINE VENEMAAGA.

1. Sõda panide-Poola vastu (1648—1654). XVII sajandi keskel puhkes Ukrainas ja Valgevenemaal suur rahvasõjaleek panide-Poola vastu. Selle sõja peamiseks jõuks olid ukraina ja valgevene talupojad, kellega ühinesid Dnepri kasakad ning Ukraina ja Valgevene linnade elanikud.

Ukraina rahva vabadusvõitlust juhtis *Bogdan Hmelnitski*. Ta põlvnes jõukast kasakaperekonnast. Tal oli oma majapidamine suure aia,

[1] Vene keeles *«за порогами»* — kärestike taga.
[2] *Сечь* — raiuma.

Bogdan Hmelnitski. *(XVII sajandi gravüüri järgi.)*

veskite, mesipuude ja kalapüügikohtadega. Hmelnitski teenis Tšigirini linnas välja kasakasotniku auastme. Ka tema langes poolakate omavoli ohvriks. Poola mõisnik võttis talt ära majapidamise ja peksis tema kümneaastase poja surnuks.

Hmelnitski põgenes Zaporožje Setši. Setš oli juba ammu valmis ülestõusuks poola panide vastu. Piisas vaid sädemest, et puhkeks rahva vihaleek. Selleks sädemeks oli Bogdan Hmelnitski üleskutse üldiseks ülestõusuks poola panide rõhumise vastu. Hmelnitski hakkas seda ülestõusu juhtima. Kasakad valisid ta oma hetmaniks.

Sõda algas 1648. aasta kevadel. 1648. aasta mais kohtusid ülestõusnud suure Poola sõjaväega *Korsuni* (praegu Korsun-Ševtšenkovski) all. Äge lahing kestis kaks päeva. Poola vägi löödi puruks ja tema juhid võeti vangi. Kogu Poola suurtükivägi langes ülestõusnute kätte.

Teade sellest võidust oli signaaliks, et ülestõus leviks laialdaselt üle kogu Ukraina ja Valgevenemaa.

Talupojad hakkasid õiendama arveid poola panidega ning ka kohalike ukraina mõisnikega. Kõikjalt tulid kokku talupoegade salgad oma juhtidega. Ukrainas kerkisid esile talurahvajuhid *Maksim Krivonoss, Stepan Podbailo* ja palju teisi.

1648. aasta septembris toimus suur lahing *Piljavtsõ* küla juures. Poola sõjavägi püüdis vallutada kindlustust, mis sulges ülekäigu jõest. Kaks tormijooksu löödi tagasi. Pärast kolmandat tormijooksu vallutasid Poola väed kindlustuse. Nende ratsavägi läks jõe teisele kaldale, kuid kasakad võtsid tammi kiiresti enda kätte. Vaenlase ratsavägi oli peajõududest isoleeritud. Kasakad hävitasid selle peaaegu täielikult. Vaenlase jalavägi põgenes.

Ukraina vägede edukas tegevus Hmelnitski juhtimisel jätkus. Mõne kuu jooksul oli Ukraina poola mõisnikest puhastatud.

1648. aasta talvel marssis Bogdan Hmelnitski pidulikult *Kiievisse* sisse. Elanikud tervitasid rõõmuga oma vabastajaid. Ukraina rahvas oli vabanenud Poola vangipõlvest. Panide mõisad põletati maha, panid poodi üles, kihutati minema või nad põgenesid ise.

1649. aasta suvel toimus Ukrainas *Zborovi* all uus lahing. Poola väed said suurte kaotuste osaliseks. Vähe puudus, et nad oleksid täielikult purustatud. Neid päästis Krimmi khaani reetlikkus, kes tol ajal oli kasakate liitlane. Khaan sai Poola kuningalt suure andami ning nõudis, et Hmelnitski katkestaks lahingu. Neis keerulistes tingimustes pidi Hmelnitski Poola kuningaga lepingu sõlmima.

Zborovi leping nõrgendas Poola võimu Ukrainas. Kuid talupoegade enamikule ei andnud see leping midagi. Ukrainas jäi endiselt kehtima pärisorjuslik kord, mille vastu ukraina talupojad olid just üles tõusnud. Suur hulk talupoegi tuli Hmelnitski käest aru pärima, miks ta ilma nendega nõu pidamata oli kuningaga kokku leppinud. Hmelnitskit taheti koguni tappa.

Aastail 1648—1649 levisid talurahvarahutused peaaegu kogu *Valgevenemaal*. Ülestõusnud valgevenelastele tulid appi ukraina kasakate väesalgad *Anton Nebaba, Ilja Golota* ja teiste juhtimisel. Kuid ülestõusude vahel puudus side. See andis Poola vägedele võimaluse ülestõusnute peale söösta. Bresti linnas ei jäänud järele «ühtki tervet majapidamist». Vapralt võitlesid vastase ülekaalukate jõududega Pinski elanikud: kaasaegse sõnade järgi isegi naised ja lapsed «võitlesid, kuidas said; kes relvaga, kes vikatiga, kes malakaga; teised viskasid kivide ja puuhalgudega . . .». Peaaegu kõik linna elanikud langesid, kuid ei andnud alla.

Sõda poola panide vastu Ukrainas jätkus 1650. aastal. Sõja käik oli ülestõusnutele ebasoodus. Talupojad ei uskunud enam Hmelnitskit. 1651. aasta suvel toimus suur lahing Poola vägedega Berestetško juures. Kui lahing oli täies hoos, reetis Krimmi khaan jälle kasakad. Ta lahkus lahinguväljalt ja viis Hmelnitski endaga vägisi kaasa. Kasakad tõrjuti sohu. Ainult kasakate ja neid juhtiva Ivan Boguni erakordne vaprus päästis ukrainlaste väe täielikust purustamisest. Soost väljapääsemiseks ehitasid kasakad üle laugaste sildu ning meisterdasid voorivankritest ja telkidest parvi. Väe peajõud päästeti. Kuid mitu tuhat ukraina talupoega hukkus.

1651. aastal oli Hmelnitski sunnitud sõlmima Poola kuningaga *Belaja Tserkovis* uue lepingu. Selle lepingu tingimused olid veel karmimad kui Zborovi lepingu omad. Poola šlahtale anti tagasi tema mõisad Ukrainas.

Võitlus jätkus. Ukraina rahvas ilmutas erakordset kangelaslikkust. Kuid ta ei olnud suuteline ise vabanema panide-Poola ikkest. Oli tarvis tugevat liitlast. Niisuguseks liitlaseks oli Venemaa.

Vene rahvas tundis kaasa ukrainlaste ja valgevenelaste võitlusele panide-Poola vastu. Sellest võitlusest võtsid osa Doni kasakate ning

vene talupoegade ja linlaste väesalgad. Vene valitsus abistas ülestõusnud Ukrainat toiduainete ja relvadega.

2. Ukraina taasühinemine Venemaaga (1654. a.). Hmelnitski pöördus Vene tsaari Aleksei Mihhailovitši poole palvega võtta Ukraina Vene riigi koosseisu. Seda küsimust arutati Moskvas väga kaua. Venelased mõistsid, et siis tuleb Venemaal võidelda Ukrainas Poola vastu. Poolaga aga oli alles hiljaaegu peetud verist sõda.

Kuid Ukraina Venemaaga taasühinemise tähtsus otsustas küsimuse. Moskvas tuli kokku Maakogu, kes võttis Hmelnitski ettepaneku vastu. Ukrainasse saadeti tsaari saadikuna bojaar Buturlin. Selle tähtsa küsimuse otsustamiseks kutsuti **1654. aasta** jaanuaris *Perejaslavi* linna kokku *raada* (nõukogu).

Raadale tuli kokku palju osavõtjaid. Siin oli lihtkasakaid, kasakavanemaid ning paljude Ukraina linnade ja külade esindajaid. Koosolek toimus pidulikus ja erutatud õhkkonnas. Algul pidas Bogdan Hmelnitski sütitava kõne. Ta tuletas kõigile meelde ukraina rahva kannatusi ning tema rasket ja ohvriterohket võitlust; ta rõhutas, et Ukraina ei või nüüd üksi jääda. Hmelnitski tegi ettepaneku ühineda Venemaaga. Kokkutulnud vastasid sellele üksmeelse heakskiiduga. Siis käis Perejaslavi polkovnik veel kord rahva hulgas ringi ja küsis: «Kas see on teie kõikide soov?» Ja kõik vastasid: «Soovime seda kõik ühel meelel.» Nii on kirjutatud ajaloolises ürikus.

Perejaslavi raada võttis vastu otsuse Ukraina Venemaaga taasühinemise kohta, «et nad peavad igavesti ühte jääma».

Nii tuli Ukraina Vene riigi koosseisu.

3. Ukraina Venemaaga taasühinemise ajalooline tähtsus. Vene ja ukraina rahva ühtsesse Vene riiki taasühinemise tähtsus oli väga suur.

Ukraina rahvas vabanes rahvuslikust ja religioossest rõhumisest panide-Poola poolt. Kaotasid kehtivuse poola panide seadused, mis andsid mõisnikele õiguse rakendada talupoegade suhtes surmanuhtlust. Hoolimata kogu oma karmusest ei andnud Vene pärisorjuslikud seadused siiski mõisnikele õigust talupoegi surma mõista. Rahvusliku vabadussõja ja poola mõisnike väljakihutamise tulemusena nõrgenes Ukrainas tunduvalt pärisorjuslik rõhumine.

Taasühinemine Venemaaga lõi Ukrainas soodsamad tingimused majanduse arenemiseks, aitas kaasa ukraina ja vene rahva majanduslike, poliitiliste ning kultuuriliste sidemete tugevnemisele. Ühtses riigis oli kergem vastupanu osutada tugevatele välisvaenlastele.

Nüüd võisid ukraina ja vene rahvas ühiselt võidelda oma klassirõhujate vastu.

Väga suur teene ukraina rahva sajandeid kestnud püüdluse — olla tihedas liidus vene rahvaga — elluviimisel kuulus Bogdan Hmelnitskile. Ta oli silmapaistev riigitegelane ja väejuht. Ta mõistis hästi, et kui ukraina rahvas ei ühine vene rahvaga, siis ei suuda ta ka vabaneda panide-Poola ikkest. Bogdan Hmel-

nitski kogu tegevus oli suunatud sellele, et kodumaa vabaneks võõramaisest ikkest, et ukraina ja vene rahvas sammuksid koos.

Suure Isamaasõja aastail asutati Bogdan Hmelnitski orden.

4. Sõda Poolaga. Poola püüdis muidugi Ukrainat tagasi vallutada, kuid need katsed lõppesid ebaõnnestumisega. Otsekohe pärast Ukraina taasühinemist Venemaaga algas Venemaa ja Poola vahel sõda. Algul oli sõja käik Vene riigile edukas. Selsamal, 1654. aastal vallutasid Vene väed viimaks *Smolenski*. Hiljem vallutati Leedu pealinn *Vilnius* ja teisi linnu. Samal ajal vallutas Hmelnitski Lublini.

Sõda kestis vahelduva eduga 13 aastat. Lõppeks, **1667. aastal** sõlmiti *Andrussovo* külas (Smolenski lähedal) vaherahu. Andrussovo lepingu järgi sai Vene riik tagasi XVII sajandi alguses Poola poolt vallutatud põlised Vene alad: Smolenski ja selle juurde kuuluvad laialdased maaalad Venemaa edelaosas. Peale selle sai Vene riik Vasakkalda Ukraina (Ukraina idaosa) ja Kiievi Dnepri paremal kaldal. Paremkalda Ukraina (Ukraina lääneosa) jäi veel Poolale.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast tõusid ukraina ja valgevene rahvas üles poola panide võimu vastu?
2. Leidke kaardilt tähtsamate lahingute paigad, millest õpikus jutustatakse.
3. Kuidas suhtus ukraina rahvas ettepanekusse Venemaaga ühineda?
4. Milles seisab Ukraina Venemaaga taasühinemise progressiivne tähtsus?
5. Leidke kaardilt alad, mis Venemaa sai tagasi Andrussovo lepingu järgi 1667. aastal. Missugused Ukraina ja Valgevene alad jäid veel Rzecz Pospolita võimu alla?

§ 38. TALURAHVASÕDA STEPAN RAZINI JUHTIMISEL.

1. Talurahvasõja eeldused. Aleksei Mihhailovitši valitsemisajal puhkes mõisnike ja tsaari vojevoodide vastu Doni ja Volga ääres suur ülestõus. Ülestõusu asus juhtima Doni kasakas *Stepan Timofejevitš Razin*.

Püüdke ise kindlaks teha, miks algas Venemaal XVII sajandi 60-ndate aastate lõpus teine talurahvasõda.

Selleks on tarvis meelde tuletada, kuidas arenes tol ajal Venemaa majandus, missugused uued nähtused tekkisid tema majanduslikus arenemises ja kuidas need mõjusid elanikkonna põhimassi — talurahva olukorrale.

Tuletage meelde talupoegade pärisorjusliku sõltuvuse tugevnemist XVII sajandi keskpaigas ja linnaelanikkonna alamkihi olukorra halvenemist.

Nüüd te oskate juba seletada, miks teravnes klassivõitlus ja miks alustasid talupojad uuesti avalikku sõda pärisorjusliku rõhumise vastu.

2. Ülestõusu algus. Ülestõus algas *Doni* ääres. Sinna oli juba ammu kogunenud palju pärisorjusliku korra omavoli eest põgenenud talupoegi. Doni ääres elas ka jõukaid, «majandavaid» kasakaid. Kuid eriti palju oli siiski kehvikkasakaid. Stepan Razinist saigi nende juht.

Razin oli kogenud ja paljunäinud

Stepan Razin. *(V. I. Surikovi maali järgi.) Tehke kindlaks, missugust ülestõusu momenti on maalil kujutatud.*

kasakas. Ta oli kogu Venemaa äärest ääreni jalgsi läbi rännanud. Ta tundis hästi pärisorjusliku talurahva olukorda, nägi tema kannatusi ning kuulis tema ägamist ja needmisi mõisnike ja tsaari vojevoodide aadressil.

Razin tundis kehvikkasakaile kogu hingest kaasa. **1667. aastal** juhtis Razin kehvikkasakate retke mööda Volgat. Kehvikkasakad ise nimetasid seda retke *«vammuste järel käimiseks»* (retk saagi hankimiseks).

Kasakad läksid Razini juhtimisel Donilt Volgale. Mööda Volgat ujus allavoolu pikk voor kaubalaevu teraviljaga. Nende hulgas oli ka tsaar Aleksei Mihhailovitšile endale kuuluvaid laevu. Viimasel laeval ei olnud laadungit, vaid sellel veeti Astrahani tsaarivõimude poolt asumisele mõistetuid.

Razinlased tungisid laevadele kallale, võtsid ära kauba ja vabastasid asumisele saadetavad. Tsaariametnikud kas uputati või poodi mastide külge.

Teisiti toimiti tööinimestega. Laevadel oli palju laevamehi ja lihtstreletse laevu saatvast sõjaväeosast. Kõigile neile ütles Razin: «Kes tahab, tulgu minuga! Teist saavad vabad kasakad. Ma tapan ainult bojaare ja suuri isandaid, aga vaese inimesega olen ma valmis nagu vennaga kõike jagama.»

Suurem osa tööinimesi läkski Razini poolele üle. Marjaks kulusid ära püssirohi ja relvad, mida laevadelt saadi.

Razinlased talvitasid Uraali jõe

ääres, mida tol ajal nimetati Jaiki jõeks. Kevadise suurvee ajal läksid nad Kaspia merele. Siin vallutasid nad rikkaid pärsia laevade karavane, ründasid rannaäärseid linnu ja said rikkalikku saaki. Iraani šahh saatis Razini vastu oma laevastiku, kuid see löödi kasakate poolt puruks. Olles saanud suurel hulgal siidi, väärisesemeid ja muid idamaa kaupu, läksid razinlased tagasi Volgale, Astrahani.

Kuuldused Razini Pärsia-retkest levisid talupoegade hulgas laialdaselt. Paljud mõtlesid: «Küll oleks hea Razini juurde minna ja vaba inimese elu elada! Oleks tore, kui Razin siia tuleks!»

Üks välismaalane nägi sel ajal Razinit ja kirjeldas teda niimoodi: «Tema välimus on suursugune, hoiak üllas ja näoilme uhke. Ise on ta pikka kasvu ja rõugearmilise näoga. Tal on võime sisendada teistesse hirmu ja armastust. Kõik tema käsud täideti vastu vaidlemata.»

1669. aastal tulid razinlased Donile tagasi ja hakkasid valmistuma uueks retkeks.

3. Ülestõus Volga ääres (1670—1671). Ühele Kagalniki lähedal asuvale Doni jõe saarele ehitasid razinlased endale muldlinnakese. Sellest sai ülestõusu ettevalmistamise keskus.

Kõigepealt haarasid razinlased enda kätte Moskvasse viiva stepitee ja pidasid seal «valvet». Teedele panid nad tugevad tõkked ja püüdsid kinni tsaari spioone. Kõikjal algasid talupoegade ülestõusud. Talupojad koondusid oma kohalike juhtide ümber ja läksid siis Razini juurde. Razini jõud kasvasid.

Tambovist tuli Razini juurde koos oma salgaga ataman, keda hüüti Mikiška-kuradikeseks. Koos sadade ülestõusnud talupoegadega tuli ataman *Vassili Us*. Tema salkadel olid juba olemas kogemused võitluseks mõisnike vastu: nad olid külades varemgi ülestõusudest osa võtnud.

1670. aasta maikuus tekkis võimas ülestõusu laine. Razinlased ei läinud nüüd enam «vammuste järele». Ülestõus muutus tõsisemaks ja ähvardavamaks. Talupojad astusid välja mõisnike ja tsaari vojevoodide vastu. Venemaal puhkes *teine talurahvasõda*.

Razinlaste salgad läksid uuesti Donilt Volgale. Nende esimeseks sammuks oli *Tsaritsõni* (praegune Volgograd) vallutamine. Tsaritsõn oli tugevasti kindlustatud linn. Tema tugeva kindlustustevööndi taga olid lahinguvalmis hästi relvastatud tsaariväed. Razinil oli aga linnas liitlane — linnakehvistu. Kehvikud purustasid öösel linnaväravate lukud ja lasksid Razini salgad linna sisse.

Tagala kindlustamiseks läks Razin *Astrahani* vallutama. Linn oli ümbritsetud kolme kindlusemüüriga ja teda peeti ligipääsmatuks. Razin alustas tormijooksu öösel. Vojevood saatis razinlaste vastu oma peajõud. Kuid ülestõusnud alustasid sel ajal pealetungi vastasküljest. Streletsid läksid Razini poolele üle.

Kõigis vallutatud linnades Razin kas tappis tsaariametnikud-vojevoodid või kihutas nad minema. Ta põletas tsaari arhiivid, kus säilitati do-

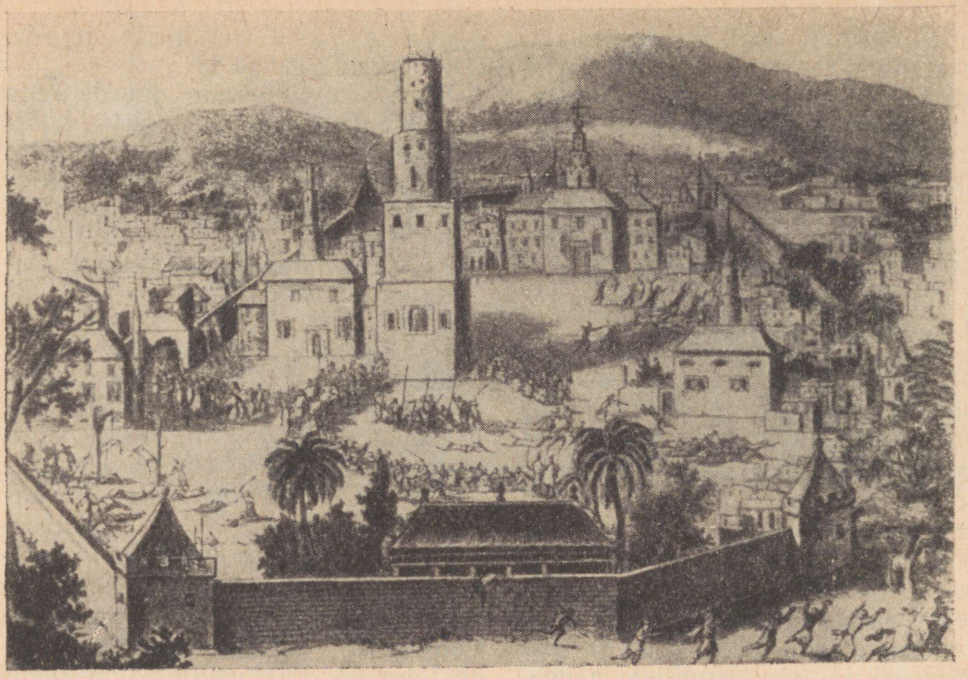

Stepan Razini väed vallutavad Astrahani. *(XVII sajandi gravüüri järgi.)*

kumente mõisnike võimu kohta talupoegade üle.

Ülestõusnud talupojad rüüstasid bojaaride ja aadlike mõisaid, võtsid isandaid kinni ja tapsid neid. Igale poole saatsid razinlased oma üleskutseid, mida tol ajal nimetati *«meelitavateks kirjadeks»*. (Vt. dokumenti.)

Astrahanist liikusid Razini salgad mööda Volgat ülespoole ja vallutasid *Saraatovi* ja *Samaara* (praegune Kuibõšev). Kõigist ümberkaudsetest küladest tuli Razini juurde isandate vastu ülestõusnud talupoegi, kes palusid end tema väkke võtta. Ülestõusust võtsid osa ka tsaar Aleksei pärusmõisate talupojad ja kloostrite pärisorjad. Kaasaegse sõnade järgi kiitsid mõned isegi Moskvas avalikult Razinit kui «inimest, kes tunneb muret üleüldise heaolu pärast... ja rahva vabaduse pärast».

Ülestõusuga liitusid Volgamaade rahvad — mordvalased, tšuvašid, marid ja tatarlased, keda tsaarivõimud eriti tugevasti rõhusid.

Ülestõusu leek haaras peagi kogu Nižni Novgorodi ümbruse ja kandus edasi Pensasse ja Tambovi. Tõusis

üles Slobodaa-Ukraina. Kerkisid esile liikumise uued juhid — ataman Netšai ja talupoeg Tširok. Nende hulgas oli ka talunaine Aljona. Tema juhtimise all võitles 7000 inimest. Aljona ei tundnud lahingus hirmu. Tsaari vojevoodid kartsid teda ja pidasid nõiaks.

Stepan Razin lähenes *Simbirskile*. Üle kuu aja piirasid ülestõusnud linna, püüdsid Simbirski kindlust mitu korda tormijooksuga vallutada ja teda põlema süüdata, kuid ikka edutult. Vahepeal jõudsid ümberpiiratud garnisonile appi tsaariväed koos suurtükiväega. Algas äge lahing. «Inimesed segunesid omavahel ja püssidest ja suurtükkidest tulistati otse nende hulka,» kirjutas hiljem selle lahingu kohta üks tsaari vojevood. Razin ise võitles esimeses reas, sai haavata ja oleks peaaegu vaenlaste kätte sattunud.

Kasakate ja talupoegade salkade tegevus ei olnud kooskõlastatud. Ülestõusnud said lüüa ja olid sunnitud Simbirski alt taganema. Kuid ülestõus kestis edasi. Ta isegi laienes, levides Volga-tagustele aladele.

Ülestõusnud talupojad mõtlesid, et nende peaeesmärk on oma kohaliku mõisniku hävitamine. Kui nad olid rüüstanud tema maja, näis neile, et nad on igaveseks hävitanud pärisorjuse. Tegelikult aga polnud see sugugi nii.

Talupoegade peavaenlaseks oli *kogu pärisorjuslik kord tervikuna* ja see oligi tarvis hävitada.

Talupojad ei mõistnud, et nende kõige kurjem vaenlane on isevalitsus. Nad arvasid, et neile vaenuliku mõisnike tsaari saab asendada mõne teise, talupoegadele «hea» tsaariga. Tegelikult niisugust tsaari ei saanudki olla, sest tsaar oli alati mõisnike kaitsja.

Talurahva ülestõusu leek, mis ühes kohas eredalt süttis, kustus sealsamas. Talupoegadel ei olnud tõelist võitlusplaani. Ülestõus ei olnud küllalt hästi organiseeritud. Talupojad ei olnud korralikult relvastatud. Neil olid vikatid, malakad ja kirved, kuid tsaarivägede suurtükkide vastu oli sellest vähe.

Talupojad mõistsid, et mõisnik on nende vaenlane. Aga kuidas korraldada elu uut moodi, ilma mõisnikuta — seda nad ei teadnud. Nad võtsid mõisniku varanduse ja jaotasid selle omavahel. Aga mis edasi teha, kuidas elada? Kuidas korraldada elu nii, et ei oleks mõisnikke? Selle kohta ei osanud talupojad midagi öelda, sest nad ei teadnud, kuidas seda teha.

4. Ülestõusu mahasurumine. Tsaarivalitsus saatis Razini vastu suuri väeüksusi ja kõige kogenumaid vojevoode.

Ülestõusnute vastu astus välja ka kirik. Kirikutes needsid vaimulikud Razinit, kutsusid üles karmilt arveid õiendama kõikide «mässajate» ja «röövlitega» (niimoodi nimetasid nad ülestõusnuid) ning nõudsid talupoegadelt kuulekust ja alistumist.

Ülestõusnud panid sangarlikult vastu. Siiski surusid tsaariväed ülestõusu maha.

Algas kohutav arveteõiendamine. Suurim arveteõiendamine toimus Arzamassi linnas. Kaasaegse sõnade järgi «läksid vangivõetud surmale vastu uskumatu kindlusega, olles

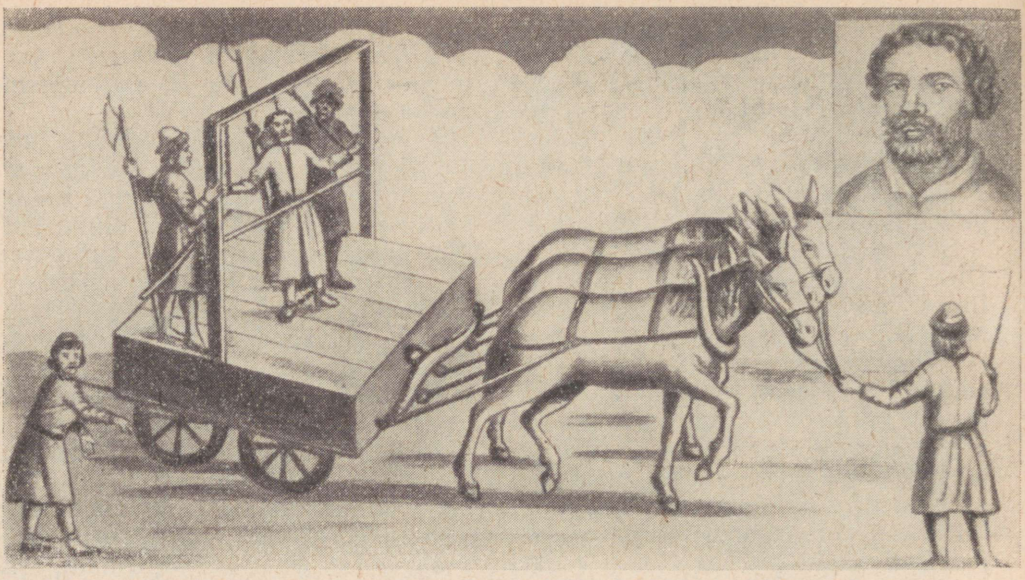

Stepan Razinit ja tema venda Froli viiakse hukkamisele. *(XVII sajandi gravüüri järgi.)*

veendunud, et nad surevad õiglase ürituse eest... Kõikjal seisid võllad ja igaühes rippus neli- kuni viiskümmend laipa.» Kolme kuu jooksul hukati Arzamassis 11 000 inimest.

Hirmus surm ootas ka ülestõusu juhti Stepan Razinit. Ta varjas end Donil, kuid jõukad kasakad andsid ta tsaarivalitsusele välja. Razin viidi Moskvasse hukkamisele. Ta pandi võllapuuga vankrisse. Kaelapidi aheldati ta võllapuu ning käsist ja jalust vankri külge.

Tema vend Frol Razin aheldati samuti vankri külge ja ta pidi nagu koer vankri järel jooksma. Nii mõnitasid tsaaritimukad mõlemat Razinit.

Moskvas piinati Razinit kohutavalt. Razin talus seda vapralt: tema piinajad ei kuulnud isegi tema oigeid. 1671. aasta juunis hukati ta Punasel väljakul. Algul raiuti tal ära parem käsi, siis jalg ja alles pärast seda pea.

Ülestõus oli jäänud juhita. Kuid ka pärast Razini hukkamist jätkusid talurahvarahutused veel pikka aega.

Rahva mälestuses elas Stepan Razin edasi; tema kohta on loodud palju laule.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast algas Venemaal XVII sajandi 60-ndate aastate lõpus teine talurahvasõda?
2. Kui palju aastaid pärast Ivan Bolotni-

kovi juhtimisel toimunud ülestõusu algas Stepan Razini ülestõus?

3. Mida ühist oli esimesel ja teisel talurahvasõjal? Millistes küsimustes võib neid omavahel võrrelda?

4. Jälgige kaardil Stepan Razini teekonda aastail 1667—1669 ja 1670—1671. Mille poolest need retked teineteisest erinevad?

5. Mispärast sai Stepan Razini juhtimisel toimunud talurahvasõda lüüa?

DOKUMENT.

STEPAN RAZINI «MEELITAV KIRI».

Allpool on toodud Stepan Razini «meelitava kirja» (rahvast ülestõusnute poolele kutsuva kirja) tekst.

Stepan Timofejevitš Razini kiri.

Teile, kogu lihtrahvale, kirjutab Stepan Timofejevitš. Kes tahab jumalat ja valitsejat ja suurt sõjaväge ja Stepan Timofejevitši teenida, et koos minu ja kasakatega reetureid ja ilmalikke vereimejaid välja ajada. Ja minu kasakad hakkaksid ka teie eest hoolt kandma... ja orjad ja põlualused tuleksid polku minu kasakate juurde.

Küsimusi.

1. Keda mõtleb Stepan Razin reeturite ja ilmalike vereimejate all?
2. Keda ta mõtleb orjade ja põlualuste all?
3. Milles väljendub Razini naiivne usk tsaarisse, tema ekslik arvamine, et tsaar seisab rahva eest?

RAZINI KAVATSUSEST KÕIK TSAARI TOIMIKUD «LÕHKI KÄRISTADA».

Allpool on toodud katkend vangistatud razinlase, Astrahanist pärit oleva Larioni tunnistusest.

Astrahanlane Larion... rääkis: ütles temale, Larionile, Astrahani strelets Frisko Andrejev: nende isake — Stenka Razin — ei käskinud mitte ainult Astrahani Prikaasikojas kõik toimikud «lõhki käristada», vaid teeb seda ka kõige kõrgemal pool, valitseja enda juures.

Küsimus.

Razin tahtis «lõhki käristada» (puruks rebida) kõik tsaarikantseleide toimikud, et hävitada talupoegade pärisorjusliku seisundi ja mõisnike õiguste kohta käivad dokumendid. Võrrelge seda tunnistust Razini suhtumisega tsaarisse «meelitavas kirjas». Kas ei avaldu Razini suhtumises tsaarisse mitte vasturääkivus?

1. Siberi elanikkond. Tohutud on Siberi avarused, suured tema rikkused. Veerikastes jõgedes leidub palju kalu ja ääretutes metsades karusloomi. Maapõu aga varjas tol ajal veel teadmata kullasooni, kivisõelademeid ja vääriskive.

Kuid Siberi elanikkond oli väiksearvuline — kõigest 200 000—240 000 inimest. Siberis võis palju päevi kihutada väledatel põtradel, sõita mööda jõge truusidel (suurtel paatidel), ilma et oleks kohatud ühtki asulat.

Siberis elasid tol ajal mitmesugused hõimud ja rahvad. (Vt. kaarti.)

Avaras Siberi tundras rändlesid põhjapõdrakasvatajate hõimud — tänapäeva neenetsite ja teiste Kaug-Põhja rahvaste esivanemad. Vene asukad kutsusid neid *samojeedideks*. Peale põdrakasvatuse tegelesid nad veel jahipidamisega. XVII sajandil oli samojeedidel sugukondlik kord lagunemas: sugukondlikes kogukondades tekkis varanduslik ebavõrdsus. Ühtedele kuulusid suured põdrakarjad, teised aga olid «kehvad», s. t. vaesed.

Jenisseist ida pool kuni Vaikse ookeanini elasid *evenkide* (tunguusside) hõimud. Nad elasid suurte sugukondlike kogukondadena. Talvel käisid evengid sügaval taigas, pidades jahti Siberi metsloomadele. Suvel püüdsid nad jõgedel kalu. Elamuteks olid neil kantavad telgid, mis suvel olid kaetud kasetohuga, talvel loomanahkadega. Amuuri alamjooksul ja Sahhalinil elasid *nihvid* ning Kuriili saartel *ainud*, kes tegelesid peamiselt kalapüügi ja jahipidamisega.

Leena ja tema harujõgede ääres elasid *jakuudid*. Ka nemad pidasid jahti metsloomadele, püüdsid kalu, kuid nende peamiseks tegevusalaks sai karjakasvatus. Talvel elasid nad

Põdrakasvataja. *(XVII sajandi gravüüri järgi.)*

Põdrakasvatajate jurtad. *(XVII sajandi gravüüri järgi.)*

köetavates puujurtades, suvel aga läksid koos põdrakarjadega karjamaadele. Jakuutidel olid lagunemas sugukondlikud suhted. Kerkisid esile rikastunud vanemad — suurte põdrakarjade omanikud. Sugukonna vaesunud liikmed sattusid vähehaaval nende orjusse.

Baikali järve ümbruses asusid *burjaadi* ja *mongoli* hõimud. Ühed neist tegelesid karjakasvatusega ja olid rändlejad, kuna teised olid üle minemas algelisele põlluharimisele. Ürgkogukondlik kord oli burjaatidel ja mongolitel lagunemas ning toimus feodaalsuhete kujunemine.

Kaug-Idas — Tšuktši poolsaarel, Beringi mere rannikul ja Kamtšatkal — elasid *tšuktšid*, *korjakid* ja *itelmeenid*. Siin oli sugukondlik kord veel täiesti valitsev; elanikkond ei tundnud isegi rauast tööriistu.

Siberit asustavate mitmesuguste hõimude vahel puhkesid korduvalt sõjalised kokkupõrked, valati verd, sai surma inimesi. Lõuna poolt panid rüüsteretki toime mandžu ja mongoli feodaalid.

2. Venelaste edasiliikumine itta. Te mäletate, et juba XVI sajandil purustasid venelaste sõjasalgad Siberi khaani Kutšumi. Lääne-Siber läks Vene riigi koosseisu. Varsti tekkisid Obi ja tema harujõgede äärde kindluslinnakesed, mis muutusid tugipunktideks Vene väesalkade edasisel liikumisel itta.

Vene teenistuslased, kes elasid Lääne-Siberi kindluslinnakestes, ja ettevõtlikud kaupmehed tungisid omal algatusel uutele aladele, pidades jahti karusloomadele. Nende järel tulid sageli sõjameeste salgad. Jõgede kallastele tekkisid uued väi-

kesed kindlustused — ostroogid, millest hiljem kasvasid välja Ida-Siberi linnad Jenisseisk, Krasnojarsk, Irkutsk, Jakutsk, Nertšinsk jt.

Teenistuslased ja kaupmehed-ettevõtjad kogusid siin Vene tsaari heaks andamit (jassakki), said endale rikkalikku saaki, võtsid kohalikke vanemaid ja vürstikesi pantvangideks ning liitsid Vene riigiga uusi alasid.

XVII sajandi lõpuks oli Venemaaga ühendatud kogu Ida-Siber — Jenissei ja Amuuri jõest kuni Ohhoota mereni ja Kamtšatkani.

Mõned Siberi, Amuurimaa ja Primorje hõimud ning rahvad tunnustasid vabatahtlikult Vene riigivõimu.

XVII sajandi keskpaigas tuli Hiinas võimule mandžude dünastia. Mandžude väed hakkasid süstemaatiliselt tungima Amuurimaale. Nad hävitasid venelaste rajatud kindlusi, hävitasid kohalikku rahvastikku, võtsid neid kinni ja viisid vangi. Sageli asusid kohalikud rahvad — burjaadid ja tunguusid — koos venelastega oma maad ja elu kaitsma.

3. Vene maadeavastajate ja meresõitjate retked. 1648. aastal purjetas Kolõma jõe suudmest merele kasakatest ja meresõitjatest koosnev salk *Semjon Ivanovitš Dežnjovi* juhtimisel kuuel laeval. Nad tahtsid uurida tol ajal eurooplastele tundmata Põhja-Jäämere rannikut ja leida kohti, kus elavad merihobud (merihobu kihvasid peeti väga hinnalisteks). Neid meelitas selle kauge maa karm ilu ja soov avastada uusi rikkaid alasid.

Hoolimatult kokkuklopsitud laevad ei pidanud raskele meresõidule vastu. Tugev torm pillutas Dežnjovi laevad laiali. Ühed neist hukkusid, teised paiskasid võimsad lained kaldale. Kuid laev, millel asus Dežnjov ise, ei hukkunud. See jätkas oma teed, sõites läbi tol ajal tundmata väina (hiljem anti sellele nimeks Beringi väin) ümber Aasia kõige kirdepoolsema tipu ja jõudis Beringi merre.

Tol ajal ei teadnud Euroopas veel keegi, et Aasia ja Ameerika vahel on väin. Selle avastas Dežnjov esimese eurooplasena. Aasia kirdepoolseimale neemele anti tema nimi.

Vene maadeavastajate salk *Vassili Danilovitš Pojarkovi* juhtimisel liikus Jakutskist Leenä jõge ja tema harusid mööda lõuna poole. Ületades paljusid kärestikke ja tungides läbi taiga, jõudis salk välja Zeja jõeni (Amuuri harujõgi). Siin nad talvitasid. Teele kaasavõetud toiduained said otsa. Algas nälg. Tuli süüa puukoort ja taimejuuri ning kui sulas lumi, siis rohtu. Nõrgaks jäänud mehed suutsid siiski ehitada laevu ja laskuda nendega mööda Amuuri allapoole kuni Ohhoota mereni. Kolm aastat pärast retke algust jõudsid Pojarkovi salga jäänused Jakutskisse tagasi.

Mõne aasta pärast tuli uuesti Amuurile salk vabatahtlikke *Jerofei Pavlovitš Habarovi* juhtimisel ning rajas siia mitu ostroogi. Palju aastaid hiljem anti ühele Kaug-Ida linnale Habarovi nimi. Pojarkovi ja Habarovi retkedega algas Amuurimaa ühendamine Venemaaga.

Kartmatud vene meresõitjad ning maadeavastajad uurisid ja kirjelda-

sid esimestena Aasia idarannikut, väina Aasia ja Ameerika vahel, paljude Siberi jõgede vesikondi, ääretut Siberi taigat. Sellega andsid nad suure panuse suurtesse geograafilistesse avastustesse Idas.

Suured on vene maadeavastajate teened Siberi ja Kaug-Ida asustamisel. Nad panid aluse vene asukate liikumisele uutele, väheasustatud maadele ning õpetasid kohalikele elanikele põlluharimist ja kiirendasid selle suure ala kultuurilist arenemist.

4. Siberi asustamine venelaste poolt. Siberi ja Kaug-Ida asustamine kestis palju aastaid. Tsaarivalitsus jaotas selle määratu suure ala 20 kreisiks. Iga kreisi etteotsa seati Moskvast saadetud vojevood. Ta tundis end oma kreisi täieliku valitsejana. Kuritarvitustel polnud piiri.

Tsaari vojevoodide ja teenistuslaste alatised maksukogumised ning petmine ja väljameelitamine rikaste kaupmeeste poolt lasusid raske koormana kohalikul elanikkonnal.

Aegamööda kasvas Siberi ja Kaug-Ida elanikkond. Siia asus vene teenistuslasi, kaupmehi, kes korraldasid jahti sooblinahkade saamiseks ja ostsid võileiva hinnaga kohalikelt elanikelt kokku kalleid karusnahku.

Siia tuli ka vabatahtlikult lihtrahvast. Linnade ümber tekkisid possaadid, kuhu asusid elama vene käsitöölised. Paljudesse kohtadesse jäid paikselt elama talupojad, kes ehitasid endale tare ja hakkasid uudismaad üles harima — tekkisid väikesed külad, mis sageli koosnesid vaid kahest-kolmest talust. Talupojad tõid kaasa oma harilikud tööriistad — adra, sirbi — ning hakkasid külvama rukist, kaera, otra, nisu ja tatart ning rajasid juurviljaaedu.

XVII sajandi lõpuks oli Siberis vene asukaid arvuliselt tunduvalt rohkem kui põliselanikke. Koos venelastega liikusid Siberisse tatarlased, baškiirid ja tšuvašid.

Ka Siberi vene elanikkonnal lasusid feodaalkoormised riigi heaks: obrok, töö «valitseja põllul», osavõtt linnade ehitamisest, postikohustus jne.

Kohaliku ja Siberisse tulnud vene elanikkonna olukorras oli palju ühist.

5. Siberi Venemaaga ühendamise progressiivne tähtsus. Siberi rahvaste lülitamine Venemaa koosseisu oli nende jaoks väga suure tähtsusega.

Pikkamööda lakkasid hõimude kokkupõrked ja sõjad. Elanikkond oli kaitstud mandžu feodaalide laastavate sissetungide eest lõunast.

Vene asukad tõid Siberisse rukki, nisu, juurvilja ja tehniliste kultuuride kasvatamise ning põlluharimise kolmeväljasüsteemi. Tunduvalt kiiremini hakkasid arenema käsitöö ja kaubandus. Algas Siberi loodusrikkuste — rauamaagi, soolaallikate ja kulla leiukohtade kasutuselevõtmine.

Kauge Kirde-Siberi hõimud, kes ei tundnud varemalt rauda, hakkasid kasutama rauast tööriistu.

Jakuutidel, burjaatidel ja mitmel teisel hõimul lagunesid sugukondlikud suhted ning tekkisid feodaalsuhted.

Järk-järgult tugevnesid kohaliku

elanikkonna ja vene asukate sidemed. Venelased võtsid kohalikelt elanikelt üle jahipidamise, karusnahkade töötlemise kogemused ning samuti võtsid nad Siberi karmide tingimustega paremini kohandatud eluolu mõned küljed omaks. Kohalikud elanikud võtsid venelastelt üle täiuslikumaid tööriistu ning oskusi põlluharimises ja käsitöös.

Nii ühed kui ka teised kannatasid Vene vojevoodide, teenistuslaste ja kaupmeeste-ettevõtjate rõhumise all. Nii ühed kui ka teised tõusid võitlusele selle rõhumise vastu ja sageli sulasid nende väljaastumised ühte. XVII sajandi lõpul puhkes ülestõus Irkutskis, kus üheskoos astusid välja venelased, burjaadid ja evengid. Jakuutias tõusid koos venelastega üles jakuudid.

Ühises töös ja võitluses ühiste rõhujate vastu tekkisid ja tugevnesid vene rahva sõbralikud sidemed Siberi rahvastega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused rahvad elasid Siberis XVII sajandi alguses? Leidke kaardil nende elamispiirkond. Missugused olid nende tegevusalad, elutingimused ja ühiskondlik kord?
2. Jälgige kaardil Dežnjovi, Pojarkovi ja Habarovi teekondi. Missugune on vene meresõitjate ja maadeavastajate retkede ajalooline tähtsus?
3. Võrrelge Siberi põliselanikkonna olukorda enne ja pärast Venemaaga ühendamist. Tehke järeldusi Siberi Vene riigi koosseisu lülitamise tagajärgede kohta.

§ 40. KULTUURI ARENEMINE VENEMAAL XVII SAJANDIL.

Ajaloo õppimisel oleme palju tähelepanu pühendanud kultuuri tundmaõppimisele tema tekkimisest peale ürgkogukondliku korra ajal. Mida nimetatakse kultuuriks?

Kultuuriks nimetatakse inimeste saavutusi nende materiaalses ja vaimses elus. Seepärast eristatakse materiaalset ja vaimset kultuuri.

Materiaalne kultuur hõlmab tööriistu, inimeste töökogemusi, samuti elamut, riietust jne.[1] *Vaimne kultuur* hõlmab haridust, teadust, kunsti, inimeste vaateid loodusele ja ühiskondlikule elule.

Mis määrab kultuuri arengu? Kultuur ei arene mitte iseenesest, vaid seoses kogu ühiskonna eluga. Tema arenemise aluseks on rahvahulkade töö, loodusjõudude alistamine nende poolt, nende võitlus klassirõhumise vastu ja kodumaa sõltumatuse eest. Parimat, mis inimesed on kultuuri alal loonud ja talletanud, säilitatakse ja arendatakse edasi järgnevate põlvkondade poolt.

Missugused olid kultuuri arenemise ajaloolised tingimused XVII sajandil?

1. Kultuuri arenemise ajaloolised tingimused. Tihedamate majandussidemete tekkimine riigi eri osade vahel kutsus esile ka kultuurisidemete tugevnemise ning aitas kaasa üldise vene kultuuri edasiarenemisele.

Ukraina taasühinemine Venemaaga, laialdaste Siberi alade liitmine

[1] Käesolevas õpikus kõneldakse materiaalsest kultuurist enamasti majanduse arenemisele pühendatud paragrahvides.

Moskva XVII sajandil. *(A. M. Vasnetsovi maali järgi.) Võrrelge Moskvaga XVI sajandil. Mis on muutunud?*

Venemaaga tõid endaga kaasa kultuurisidemete tugevnemise meie kodumaa mitmesuguste rahvaste vahel.

XVII sajandi talurahvasõjad, ülestõusud linnades ning ukraina ja valgevene rahva vabadussõda kajastusid ilmekalt suulises rahvaloomingus, kutsusid tema arenemises esile uue tõusu.

Vene riigi tugevnemine XVII sajandi teisel poolel lõi soodsamad tingimused linnaehituseks ja arhitektuuri arenemiseks.

Arenesid kultuurisidemed ka Lääne-Euroopaga. Venemaale tuli välismaalt, tol ajal enam arenenud riikidest arste, meistreid tehnika alal ja sõjakunsti tundjaid. Moskvas tekkis välismaalaste slobodaa. Mõned Lääne-Euroopa ülemkihi elulaadi jooned hakkasid tungima ka üksikute vene bojaaride ja rikaste kaupmeeste kodudesse. Nad hakkasid muretsema endale maale, peegleid, muusikariistu.

2. Vene linn XVII sajandil. XVII sajandi alguses purustati palju Vene linnu poola ja rootsi interventide poolt. Hiljem hakati neid uuesti üles ehitama, laienes nende pindala ja kasvas hoonete arv.

Possaadiinimeste ja isegi ülemkihi majad ehitati enamasti puust. Hakati püstitama kahekorruselisi ja vahel isegi kolmekorruselisi maju.

Suhteliselt väheseid kivihooneid ümbritsesid arvukad puumajad.

Iga linna kaunimates kohtades seisid ilusad kirikud. Tolleaegsete madalate ehituste hulgast paistsid kirikute kõrged kellatornid ning kuplid kaugele ja nad kaunistasid linna. Tihti

Vahitorn. (XVII sajand.)

sätendasid kuplid kallihinnalisest kullatisest.

Eriti kaunis oli Moskva. XVII sajandil kaotas suure linna südames asuv Kreml oma tähtsuse kaitseehitusena. Muutus ka tema välisilme. Tornidele ehitati peale kõrged telkkatused.

Spasskaja torni ehitasid osavad vene meistrid suure kellakoos kellamänguga, mis helises iga tunni järel. Kellamängu oli kuulda mitte ainult kogu Moskvas, vaid ka ümberkaudu kümnekonna kilomeetri kaugusele.

Üks Kremli torne kohandati veevarustuse jaoks. Torni seati üles suur paak, kuhu pumbaga vett pumbati. Paagist voolas vesi mööda tinatorusid lossihoonetesse.

Moskva laialdase possaadi ümber rajati hiiglaslik muldvall. See kulges praeguse Sadovaja ringtee joonel ja pidi kaitsma linna vaenlase võimalike kallaletungide eest.

Seda muldvalli meenutavad veel tänini paljude Moskva tänavate nimed — Zemljanoi Val, Krõmski Val, Korovi Val.

Üle Moskva jõe ehitati suur Kamennõi sild. Tema pikkus oli 140 meetrit ja laius 22 meetrit. Silla ühte otsa ehitati Kamennaja torn, millel oli kuus läbipääsu. Sillal asusid poed — nii lai oli sild. Kaasaegsed nimetasid seda silda üheks «maailmaimeks». Tänapäeval on samale kohale rajatud raudbetoonsild, kuid nimi Kamennõi sild on säilinud.

XVII sajandil kasvasid tunduvalt ka teised Vene linnad: Arhangelsk, Jaroslavl, Nižni Novgorod, Kaasan, Astrahan. Suurenes nende elanike arv, ehitati uusi maju, poode ja käsitööliste töökodasid.

3. Puu- ja kiviehituskunst. Kõrge arenemistaseme saavutas XVII sajandil puuehituskunst. Puust ehitasid oma majad talupojad ja linnakäsitöölised, puust rajati kaitseehitusi,

püstitati vürstide ning bojaaride losse ning kirikuid.

Kolomenskoje külasse (Moskva lähedal) ehitasid vene meistrid kauni *puulossi tsaar Aleksei Mihhailovitši jaoks.* (Vt. värviline illustratsioon 4.) See oli nagu terve muinasjutulinn

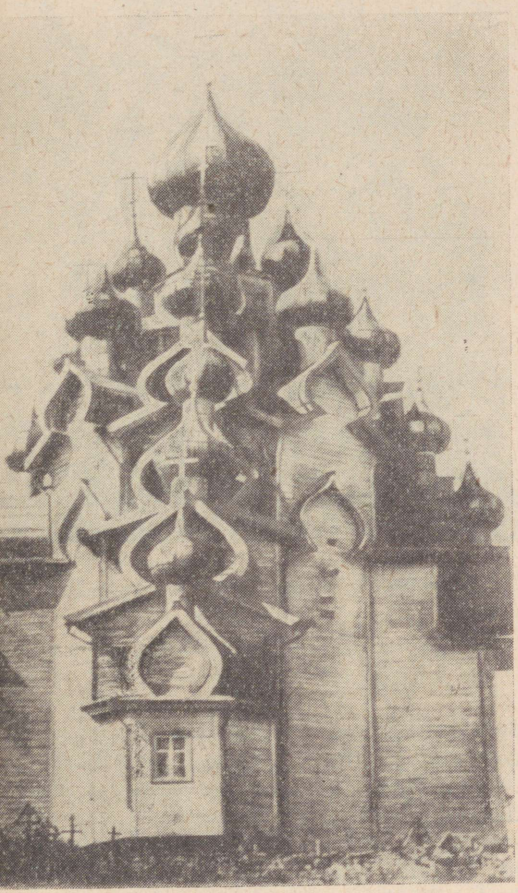

Preobraženskaja kirik Kižis. (Karjala. XVIII sajandi algus.)

keerukalt kaunistatud hoonetest ja soomuseliste telkkatustega tornikestest, mis olid omavahel puust galeriidega ühendatud. Lossis oli 270 ruumi. Ligi kolmest tuhandest erineva kujuga aknast pääses siseruumidesse õhku ja päikesevalgust. Lossi muinasjutulist fantaasiaküllust rõhutas veel see, et välisseinad olid värvitud eredates värvitoonides ja kaunistatud ülipeente kullatud nikerdustega.

XVIII sajandi alguses ehitasid vene meistrid kahekümne kahe kupliga *Preobraženskaja kiriku* Kiži külas (Karjalas). Kiriku peakorpus on kaheksanurkne, nagu puukirikute juures tavaline. Sellel on neli juurdeehitust ja peal veel üks. Kõiki neid osi kroonivad mitmekorruseliselt asuvad kuplid, mis tõusevad püramiidina keskmise, kõige suurema kupli suunas.

Rahvaliku puuehituskunsti mõju ilmnes kujukalt ka kiviehituste juures, mis paistavad silma väliskaunistuste keerukuse ja dekoratiivsuse poolest. Selle näiteks on *Ristija Johannese kirik Jaroslavlis.* Punasest tellisest seinad olid hästi kooskõlas sinakates toonides kahhelkivist kaunistustega.

Kirikul oli viisteist rikkalikult kaunistatud kuplit. Rahvaliku puuehituskunsti mõju avaldus siin nii aknakarniiside kujus, seinakaunistuste pitsilisuses kui ka kuplite sibulataolises kujus.

Eriti laialdaselt levivad XVII sajandil viie kupliga kivikirikud.

4. Suuline rahvalooming. XVII sajandi suulises rahvaloomingus väljendusid ilmekalt selle ajastu täht-

samad poliitilised sündmused: võitlus rootsi ja poola interventide vastu XVII sajandi alguses ning talurahva ülestõusud Ivan Bolotnikovi ja Stepan Razini juhtimisel. Neist sündmustest lauldi laule, loodi bõliinasid. Ühes neist XVII sajandil loodud lauludest kõlas Kuzma Minini kuulus üleskutse:

...Jätke maha oma tared,
oma naised, lapsed hüljake.
Müüge maha kogu kuld ja kõik te hõbe,
ostke enestele piigid teravad,
piigid teravad, noad damaskuse...
Tulge, läheme, lähme võitlema
su eest kodumaa, toitja-emake,
su eest kodumaa, kuulsa linna eest,
meie Moskva eest.

Ühes teises laulus protesteeris rahvas laimu vastu, mida bojaarid levitasid ülestõusnute kohta, ja ülistas Stepan Razinit ning tema vapraid mehi:

...Tõuse, tõuse sa, päike punane,
tõuse kõrgete mägede harjale,
tõuse tammiku ladvule haljaile...
Sooja las saame sult meiegi, vaesed,
tublid poisid, kuid kõigi eest paeme:
pole me vargad, ei ole ka röövlid me,
oleme Razini Stepani töömehed...

Ristija Johannese kirik Jaroslavlis.

Paljud rahvalikud kõnekäänud ja vanasõnad piitsutasid pärisorjuslikku tegelikkust ning paljastasid bojaare, prikaaside ametnikke ja kirikutegelasi: «Bojaari õue sisse minnes on väravad laiad, välja tulles aga kitsad», «Seadus on nagu vehmer — kuhu poole pöörad, sinna läheb», «Kellele vastukarva, aga papile kukrusse».

5. XVII sajandi satiirilised jutustused. XVII sajandil levisid laialdaselt satiirilised jutustused. *«Jutustus Semjaki kohtust»* naeris välja altkäemaksuvõtmist ja feodaalkohtu müüdavust. *«Aabitsas puupaljast ja puruvaesest inimesest»* kirjeldati kehviku kibedat saatust. Selles kõlas protest rikaste possaadiinimeste vastu. «Näen, inimesed elavad jõukalt, aga meile, puupaljastele, ei anna midagi,

pagan neid teab, milleks nad küll raha hoiavad,» kirjutas selle teose autor meelekibedusega.

Jutustuses *«Muinasjutt kukest ja rebasest»* piitsutati vaimulike silmakirjalikkust ja ahnust. Rebasel tuli tahtmine kukke kinni püüda. Nii ta hakkaski pühakirja sõnadega tema «patte» paljastama. Kui aga kukk oli kinni püütud, heideti vagaduse mask eest. Nautides juba ette maitsvat söömaaega, limpsas rebane keelt ja lausus: «Aga nüüd olen ma ise näljane, tahan sind ära süüa, et mul sinust ka midagi kasu oleks.»

Satiirilistes jutustustes peegeldusid teravad klassivastuolud, linnakehvistu ja pärisorjusliku talurahva igapäevane võitlus mõisnike, rikaste kaupmeeste ja vaimulike vastu.

6. Kool ja haridus. XVII sajandil suurenes tunduvalt kirjaoskajate arv aadlike ja possaadielanikkonna hulgas. Rohkem hakati välja andma õpikuid. Ainuüksi sajandi teise poole jooksul valmistas Moskva trükikoda üle 300 000 aabitsa ja ligi 150 000 usulise sisuga raamatut, mida kasutati õppetöös.

Tolleaegne kool oli tuupimiskool. Õpilane pidi poollauldes järele kordama, mida õpetaja rääkis. Aabits õpiti pähe — nii eest tahapoole kui ka vastupidi.

Igal tähel oli oma nimi: *«аз»* (a), *«буки»* (b), *«веди»* (v), *«глаголь»* (g), *«добро»* (d), *«есть»* (e) jne. Kui need nimed olid pähe õpitud, siis oli väga raske õppida neist silpe ja sõnu kokku lugema: *буки-аз* — see tähendab *ба, буки-аз* — jälle *ба*, kokku lugedes — *баба*. Rahva hulgas tekkis kõnekäänd: «Aabitsat õpetatakse — kogu tare on kisa täis.»

Saanud jagu aabitsast, asusid õpilased lugema usulise sisuga õpetlikke raamatuid — palve- ja lauluraamatut. Lapsed pidid pähe õppima pikki katkendeid, kuigi nende sisu oli neile pahatihti mõistetamatu.

Vähimagi sõnakuulmatuse eest sunniti õpilasi tundide kaupa seisma põlvili ja karistati neid peksuga. Vitsa kujutis oli isegi õpiku algusse paigutatud. Moskvas väljaantud aabitsas oli vitsa kohta öeldud: «Vits teritab mõistust, ergutab meelespidamist ja pöörab paha tahte paremuse poole.»

XVII sajandi lõpul avati Moskvas esimene vene kõrgem õppeasutus — *Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia*. Siin ei õpitud mitte ainult usulise sisuga raamatuid, vaid ka ladina ja kreeka keelt, ajalugu ja filosoofiat. Akadeemias said oma hariduse paljud hilisemad vene teaduse ja hariduselu tegelased.

Pärisorjuslikele talupoegadele ja linnakehvistule oli mitte ainult kõrgem, vaid ka tavaline kooliharidus kättesaamatu.

7. Teaduslike teadmiste levimine. Elu nõudis üha enam kirjaoskajate inimeste arvu suurendamist ja teaduslike teadmiste laiendamist. Eriti hakati pöörama suuremat tähelepanu teaduslike teadmiste praktilisele rakendamisele: pindala mõõtmine, ruut- ja kuupjuurte võtmine, mitme tundmatuga võrrandite lahendamine, mitmesugused andmed füüsikast ja keemiast.

Rakendati ka meditsiinilisi teadmisi, mis olid küll tol ajal veel väga

Lehekülg XVII sajandi aabitsast. *Missuguseid tähti on sellel leheküljel kujutatud?*

napid. Taudide ajal eraldati haigeid tervetest, põletati nakkushaigete riideid jne. See muide oli ühenduses kõige metsikuma ebausuga, usuga «nõidadesse», kes toovat inimestele haigusi.

Vene keelde hakati tõlkima raamatuid mitmesugustelt teadusaladelt: matemaatikast, astronoomiast, geograafiast ja meditsiinist. Vene lugejad tutvusid esmakordselt Kopernniku vaadetega.

Venemaal koostati kaarte, sealhulgas ka kogu Vene riigi kaart.

8. Kiriku võitlus ilmalike teadmiste levimise ja rahvakunsti vastu. Looduse ja inimese kohta käivate teadmiste levimises nägi kirik ohtu oma võimule inimeste vaimu üle. Kirik püüdis igati sisendada, et ilmalikud teadmised ja tõeotsingud on tühised.

«Inimene, ära otsi tarkust, otsi alandlikkust,» sisendati lastele palades, mille järgi nad koolis lugemist õppisid. «Tark pole mitte see, kes palju kirja tunneb, vaid tark on see, kes teeb palju head.»

Oma jutlustes väitsid vaimulikud, et ilmalikud teadmised on patused, et nad pole jumalale meelepärased, et ainult palvete ning paastumise abil võib inimene välja jõuda tõelise tarkuseni maa peal ja paradiisliku õndsuseni «teises ilmas».

Kirik kiusas taga rahvalaulikuid ja -näitlejaid — komejante, keelates neil avalikult esineda.

Ent kirikutegelaste kõigi reaktsiooniliste sepitsuste kiuste murdsid endale teed vene inimeste püüd tõeliste teadmiste poole ning ilmalikud (mitteusulised) teemad kirjanduses ja kunstis.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustage kultuuri arenemise ajaloolisi tingimusi XVII sajandil.
2. Kirjeldage õpiku illustratsioonidel kujutatud arhitektuurimälestisi XVII sajandist. Milles väljendusid XVII sajandi vene ehituskunsti tüüpilised jooned?
3. Mis on peamisteks teemadeks XVII sajandi suulises rahvaloomingus ja satiirilistes jutustustes?
4. Mispärast tugevnes XVII sajandil Venemaal tung kooliharidusse ja teaduslike teadmiste poole?
5. Näidake, et kirik oli ilmalike teadmiste levitamise ja rahvaloomingu äge vaenlane.
6. Valmistage õpiku illustratsioonide põhjal ette jutustus töörahva ja valitsevate klasside eluolust (elutingimustest, elamutest, riietusest jms.) XVII sajandil.
7. Mis õpiku tekstis ja illustratsioonides kirjeldab ainelist kultuuri? Kuidas neis peegeldub vaimne kultuur? (Vt. § 40.)
8. Kas teie kodupaiga territooriumil on säilinud ehitusmälestisi XVII sajandist? Tehke see kindlaks ja kirjeldage neid.

VI PEATÜKI KOKKUVÕTE.

XVII sajandil olid Venemaal endiselt valitsevad feodaalsuhted, feodaalne rõhumine tugevnes, pärisorjus kujunes lõplikult välja. Tekkis isevalitsuslik riigiaparaat, kes laiendas oma võimu kogu riigile.

Koos sellega ilmnesid Venemaa arenemises üha tugevamini uued jooned: arenesid kaubalis-rahalised suhted, kasvas väikekaubatootmine, tekkis mitukümmend manufaktuuri, tugevnes riigi piirkondade ja linnade spetsialiseerumine mitmesuguste kaupade tootmiseks, hakkas kujune-

ma ülevenemaaline turg (üldised majandussidemed ja kaubavahetus sisemaal). Venemaal hakkasid tekkima kapitalistlikud suhted. Toimus kõigi vürstiriikide ja maade tegelik ühinemine ühtsesse Vene riiki. Lõplikult likvideeriti endise feodaalse killustatuse jäänused. Kõik see andis tunnistust sellest, et Venemaa ajaloos algas uus ajastu, nagu ütles V. I. Lenin.

Järk-järgult hakkasid suurenema vastuolud talupoegade, possaadiinimeste areneva majapidamise ja selle arenemist takistavate feodaalsuhete vahel. Talupojad ja possaadiinimesed tahtsid juhtida oma majapidamist iseseisvalt, ilma isandateta, kuid mõisnikud ja tsaarivõimud tugevdasid veelgi rahvahulkade feodaalset ekspluateerimist.

Feodalism kaotas aegamööda oma progressiivse iseloomu. Feodaalsuhted hakkasid pidurdama majanduse edasiarenemist. Klassivõitlus muutus riigis järjest teravamaks.

Võitluses rahva ülestõusude vastu liitusid omavahel feodaalid — nii bojaarid kui ka aadlikud. Mõlemad püüdsid tugevdada oma ülevõimu kõige tähtsamaid poliitilisi tingimusi: tsaari isevalitsuslikku võimu, riigivalitsemist nii keskuses (prikaasid) kui ka kohtadel (vojevoodid), relvastatud jõudusid ja kirikut. Aadlike olukord muutus tunduvalt kindlamaks.

XVII sajandil lahendati väga tähtis ajalooline ülesanne — toimus Ukraina taasühinemine Venemaaga (1654. a.). Vene riigi koosseisu lülitati hiiglasuur Ida-Siberi territoorium.

Teatavat edu saavutati ka kultuuri arendamisel — puu- ja kiviehituskunstis, teaduslike teadmiste levimise ja hariduse alal. Kunstis hakkas üha tugevamini läbi murdma ilmalik (mitteusuline) temaatika. Suulises rahvaloomingus ja satiirilistes jutustustes kõlas selgesti protest feodaalikke ning kirikutegelaste valelikkuse ning silmakirjalikkuse vastu.

Kuid uued jooned Venemaa majanduslikus ja kultuurilises arenemises alles hakkasid avalduma, nad olid veel väga nõrgad.

Küsimusi ja ülesandeid VI peatüki kordamiseks.

1. Mida uut oli Venemaa majanduslikus arenemises XVII sajandil? Kuidas see kajastus poliitilises korras?
2. Milles väljendus kapitalistlike suhete tekkimine Venemaal? Võrrelge seda kapitalistlike suhete arenemisega Inglismaal ja Prantsusmaal. Tehke järeldusi ühiste ja erinevate joonte kohta.
3. Mispärast teravnes Venemaal XVII sajandil klassivõitlus? Iseloomustage klassivõitluse peamisi vorme XVII sajandil.
4. Milles avaldus isevalitsusliku riigiaparaadi tugevnemine XVII sajandil? Missugused olid kesksed ja kohalikud valitsemisorganid? Tõestage, et mõlemad teenisid feodaalide huve.
5. Millised rahvuslikud vabadusliikumised toimusid Venemaal XVII sajandil? Milles seisneb nende ajalooline tähtsus?
6. Võrrelge Siberi rahvaste olukorda enne ja pärast Siberi ühendamist Venemaaga. Miks, hoolimata tsarismi koloniseerimispoliitikast, oli ühendamine Venemaaga Siberi rahvastele progressiivse tähtsusega?
7. Jälgige kaardil Vene riigi territooriumi kasvu XIV—XVII sajandil.
8. Mida uut oli teaduslike teadmiste, kirjanduse ja kunsti arenemises XVII sajandil?
9. Tooge esile rahvahulkade osa Venemaa ajaloos XVII sajandil: majanduse arenemises, võitluses kodumaa sõltumatuse eest, kultuuri edusammudes.

5. V. I. Surikov. Suvorovi üleminek Alpidest. *Maal.*

6. D. G. Levitski. N. I. Novikovi portree. *XVIII sajand.*

VII PEATÜKK.

FEODAALSE VENEMAA EDASINE ARENEMINE. VENE IMPEERIUMI TEKKIMINE.

§ 41. VENEMAA XVII JA XVIII SAJANDI VAHETUSEL.

1. Kapitalismi arenemine Lääne-Euroopas. XVII sajandil ja XVIII sajandi esimesel poolel toimusid Lääne-Euroopas suure tähtsusega sündmused. Feodalism oli oma aja ära elanud ja vanaks jäänud. Teda hakkas välja vahetama uus, tolle aja kohta progressiivne ühiskondlik kord — kapitalism. Kinnitas kanda uus, kapitalistlik omandusvorm.

Keskaja ajaloo kursusest on teada, et kapitalistlikud suhted tekkisid reas Lääne-Euroopa riikides juba XVI sajandil. Meenutasime juba *Madalmaade revolutsiooni* XVI sajandil, kõige varasemat kodanlikku revolutsiooni, mis tõi kaasa Hollandi kodanliku vabariigi tekkimise.

Tuletame nüüd meelde, et XVI sajandil arenesid kapitalistlikud suhted ka Inglismaal, kus üha teravamaks muutusid vastuolud valitseva feodaal-absolutistliku korra ning kapitalistlike suhete vahel, mis arenesid tööstuses, põllumajanduses ja kaubanduses.

Pärast pikka ning visa heitlust tuli XVII sajandil Inglismaal võidule revolutsioon, mis likvideeris feodaalkorra ja kehtestas maal kapitalistliku korra. *Inglise kodanlik revolutsioon* XVII sajandil (revolutsiooni käiku hakkate õppima VIII klassis) avas uue perioodi maailma ajaloos — kapitalismi võidulepääsu ja kindlustumise perioodi. Seda ajajärku inimkonna ajaloos nimetatakse *uusajaks*.

Kapitalismi tingimustes ei ole talupoeg feodaalses sõltuvuses mõisnikust. Teotöö ja obroki asemele tuleb palgatöö, s. t. töö, mille eest makstakse palka.

Feodaalühiskonna klassid olid

talupojad ja mõisnikud. Kapitalistliku ühiskonna põhiklassideks said proletaarlased ehk palgatöölised ning kodanlus.

Feodaalse ühiskonnakorra asendamisel kapitalistliku rõhumisega muidugi ei kao inimese ekspluateerimine inimese poolt, vahetub ainult ekspluateerimise vorm. Ent inimkond astub seejuures veel ühe ühiskondliku arenemise astme võrra kõrgemale, areneb edasi.

Pärast kodanliku revolutsiooni võitu hakkas Inglismaa hulga kiiremini arenema. Ta võitis Hollandi, oma peamise kaubandusliku võistleja, sai võidu Hispaania üle. Kodanlik Inglismaa muutus tähtsaks mereriigiks, tema kaubandus astus õitsengu ajajärku. Tunduvalt kiirenes tööstuse arenemine.

2. Feodaal-pärisorjusliku Venemaa mahajäämus Euroopa eesrindlikest riikidest. Paljud Euroopa riigid olid maha jäänud Inglismaast, kus XVII sajandil oli toimunud kodanlik revolutsioon. Inglismaast jäi maha ka Prantsusmaa, kus kehtis veel feodaalkord ning võimul oli piiramatu võimuga kuningas. Inglismaast jäi maha ka feodaalne Saksamaa, kes oli killustatud paljudeks vürstiriikideks, samuti Itaalia, kes kannatas võõramaiste vallutajate ikke all.

XVII sajandi Venemaa oli Inglismaaga võrreldes mahajäänud riik. Omal ajal oli Venemaa päästnud Lääne-Euroopa mongoli-tatari orjusest ja seejärel kandnud rohkem kui kahesaja aasta jooksul mongoli-tatari khaanide iket. Pärast seda tuli rahval uuesti rajada oma linnad, uuesti luua käsitööndus, taastada mahapõletatud külad.

Nagu teistel riikidel, nii tuli ka Venemaal hakata likvideerima feodaalset killustatust. Prantsusmaa ja Inglismaa olid Venemaast mitu korda väiksemad ning neil oli palju kergem feodaalsest killustatusest jagu saada. Venemaal aga tuli luua tsentraliseeritud riiklik kord määratu suurel territooriumil, mis oli niisama suur kui paljude Euroopa riikide pindala kokku.

Venemaal ei olnud häid meresadamaid ega arenenud tööstust. Tal ei olnud sel ajal hästi relvastatud sõjaväge ega laevastikku. XVII sajandi alguses röövisid ja tükeldasid Venemaad võõramaised intervendid. Paljude aastate vältel tuli pidada visa võitlust ja teha tööd, et taastada kõike seda, mis oli kaotatud, ajada välja võõramaiseid anastajaid.

Laiaulatuslik Vene riik arenes aeglasemalt, ja nagu näeme, palju raskemates tingimustes.

Eriti tähtis Venemaa jaoks oli edasi liikuda just sel ajal, kui Lääne-Euroopa riigid tugevasti kindlustusid ning asusid koloniaalvallutuste teele. Vastasel juhul oleksid võimsamad riigid võinud Venemaa orjastada ja hakata tema kasvu pidurdama.

Venemaa jäi sel ajal veel feodaal-pärisorjuslikuks riigiks, kus kapitalistlikud suhted maa majanduses olid alles tärkamas. Kuid Venemaa leidis endas jõudu, et alustada võitlust mahajäämuse vastu, teostada suuri ümberkorraldusi ja lahendada tähtsaid ülesandeid.

Oli vaja kiiremini arendada oma

tööstust ning tasa teha, mis oli kultuuri alal tegemata jäänud. Venemaale oli vaja väljapääsu merele, saada soodsamaid võimalusi kaubavahetuseks ja kultuurisuhete arendamiseks Lääne-Euroopaga. Venemaal oli vaja kaitsta ennast arenenumate Lääne-Euroopa riikide kasvava sõjalise jõu vastu, luua regulaarne sõjavägi ja laevastik. Aadli-Venemaal oli vaja ümber korraldada oma riigiaparaat, mis oli tublisti vananenud ega vastanud enam uutele vajadustele.

Võitlus nende küpseks saanud ajalooliste ülesannete lahendamise eest toimus Aleksei Mihhailovitši poja *Peeter I* **(1682—1725)** valitsemisajal. Oma tegevuses tugines Peeter aadlile ja kaupmeeskonnale.

3. Ümberkorralduste algus. Peeter I reis välismaale. Venemaal Peeter I ajal läbiviidud ümberkorraldused olid ette valmistatud Venemaa eelneva arenemise käiguga XVII sajandil. Ent need ümberkorraldused ei olnud mitte ainult XVII sajandil alanud arenemise jätkamiseks ja tugevdamiseks, palju tehti täiesti uut moodi.

Venemaal oli juba ammu vaja merepiiri. Kõigi Lääne-Euroopa suurte riikide valduses olid ammust ajast soodsad sadamad, nad vedasid välja ning tõid sisse kaupu, neil oli oma aja kohta tugev merelaevastik. Venemaale kuulus ainult Valge mere rannik. See meri külmus pikaks ajaks kinni ning oli 6—7 kuu jooksul aastas laevadele ligipääsmatu. Pealegi oli Valge meri peamistest mereteedest väga kaugel. Vene riigil oli vaja välja jõuda Balti mere ja Musta mere rannikule.

Balti mere rannik oli sel ajal Rootsi ning Musta mere rannik Türgi valduses.

XVII sajandi lõpul hakati Venemaal ehitama suurt laevastikku, mida oli vaja sõjaks Türgi vastu. Voroneži jõel ehitati 23 galeeri ja üks suur 36 suurtükiga laev «Apostel Peetrus» ja palju paate. Uue laevastiku abil vallutati Türgi kindlus Azov.

Ent Venemaale ei olnud jõukohane üksi jätkata Türgi vastu sõda väljapääsu eest Mustale merele. 1697. aastal sõitiski Moskvast välismaale suur saatkond, kes pidi Euroopas liitlasi leidma ühiseks sõjaks Türgi vastu.

Koos saatkonnaga sõitis välismaale ka Peeter I Preobraženski polgu urjadniku Peeter Mihhailovi nime all. Võõrast nime kasutades oli tal hõlpsam tutvuda Euroopa riikide eluga, õppida laevaehituskunsti ning suurtükiasjandust.

Hollandis asus Peeter laevatehasesse tööle puusepana. Seejärel õppis ta Inglismaal laevandust ja sai insenerikutse.

Samal ajal peeti ka tähtsaid diplomaatilisi läbirääkimisi. Euroopas kujunes sel ajal olukord, mis oli ebasoodus suure sõja pidamiseks Türgiga. Ent selgus, et Venemaa võitlust Rootsi vastu väljapääsu eest Balti merele toetavad Taani, Poola ja Saksimaa. Põhja-Euroopa riikide liidu loomise läbirääkimisi ei suutnud Peeter lõpule viia — talle teatati, et Venemaal puhkes streletside ülestõus. Streletsid ei olnud rahul

sellega, et neid välismaale teenima saadeti.

Ülestõus õnnestus maha suruda enne Peetri tagasijõudmist. Kuid Peeter võttis ette uue juurdluse ning õiendas eriti julmalt arveid ülestõusust osavõtjatega. Hukati rohkem kui 1000 streletsi.

Kohe alustati ka esimeste ümberkorraldustega — hakati ehitama uusi manufaktuure ja tugevdama sõjaväge. Toimus kiire ettevalmistustöö sõjaks väljapääsu eest Balti merele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millistes Lääne-Euroopa riikides võitis XVI—XVII sajandil kodanlik revolutsioon? Milline tähtsus sellel oli nende maade edasise arenemise seisukohalt?
2. Millised Euroopa riigid (peale Venemaa) jäid oma arenemises XVII sajandil maha Inglismaast? Mispärast?
3. Mispärast Venemaa jäi maha Lääne-Euroopa arenenumatest riikidest (Hollandist, Inglismaast)?
4. Mispärast olid ümberkorraldused Venemaal hädavajalikud? Millised reformid olid eriti vajalikud?

§ 42. PÕHJASÕJA ALGUS.

1. Võitlus mere pärast. Peeter I alustas pingelist ja visa võitlust juurdepääsu eest Balti merele. Osaliselt olid need alad vanasti kuulunud Novgorodi-Venele. Soome lahe rannikualad olid kunagi kuulunud Suur-Novgorodi riigi koosseisu. Hiljem vallutas Liivi ordu need piirkonnad. Tsaar Ivan IV ajal, nagu mäletate, peeti 25 aastat sõda juurdepääsu eest Balti merele. Kuid siis ei läinud korda seda ülesannet lahendada. Rootsi feodaalid, kasutades Vene riigi rasket olukorda, kinnitasid siin oma võimu. Aga sellestki oli neile vähe: nad organiseerisid uue sõja Venemaa vastu, haudusid Novgorodi, Pihkva ja Arhangelski vallutamise plaane, tahtsid Venemaad isoleerida kõigist mereteedest.

Venemaa ei saanud jätta Rootsi feodaalide kätte Soome lahe rannikut. Juurdepääs Balti merele oli täiesti hädavajalik riigile, mille suured piirkonnad olid Balti merele nii lähedal.

2. Sõja algus. Peeter sõlmis Rootsi-vastase liidu Poola ja Taaniga. **1700. a.** sügisel algas sõda Rootsiga ja kestis 21 aastat (kuni **1721. a.**). See sõda kannab *Põhjasõja* nimetust.

Esialgu osutusid sõjaks paremini ettevalmistatud rootslased tugevamaks. Vene väed kohtusid rootslastega *Narva* kindluse lähedal. See oli hilissügisel, novembris 1700. Vene väed olid halvasti relvastatud, välja õpetamata, näljas ja halvasti riides.

Hästi väljaõpetatud ja paremini ettevalmistatud rootslased saavutasid võidu. Rootsi väe eesotsas oli noor kuningas, võimekas väejuht *Karl XII*.

Välismaalased, kes teenisid komandöridena Vene sõjaväes, läksid üle vaenlase poolele. Rootslased said

Peterburi ehitamine. *(G. A. Pesise maali järgi.) Jutustage pildi ja õpiku teksti järgi, kuidas Peterburi ehitati.*

saagiks kogu Vene suurtükiväe. Peeter tunnistas, et tema väed taganesid «konfusioonis» [1].

Lüüasaamine Narva all andis Vene vägedele ja Peeter I-le suure õppetunni. Peeter ise nimetas hiljem rootslasi oma õpetajateks.

Karl XII arvas, et Vene sõjaväge ei ole enam olemas ja siirdus Poolasse, et arveid õiendada Venemaa liitlastega. Venelased aga ei kaotanud asjatult aega.

Kõige raskemates tingimustes algas visa töö. Kiires korras tehti ümberkorraldused sõjaväes. Värvati ja õpetati välja uusi vägesid. Ehitati uusi tööstusettevõtteid ning laevatehaseid. Ei jätkunud metalli kahurite jaoks ja Peeter andis käsu kirikukelli suurtükkideks valada. Valati 300 uut suurtükki.

Läbiviidud üritused andsid kiiresti häid tulemusi. 1702. aasta sügisel vallutasid Vene väed Neeva jõe lähtel Laadoga järve ääres asuva rootslaste tugeva kindluse. Varem asus siin vana Novgorodimaa linn Orešek (Pähklilinn). «See pähkel oli väga

[1] *Konfusioon* — häbi, segadus.

kõva, kuid siiski, jumalale tänu, on ta õnnelikult katki hammustatud,» kirjutas Peeter rahulolevalt. Selle kindluse, mis avas Neeva kaudu juurdepääsutee merele, nimetas Peeter Schlüsselburgiks, s. t. «Võtmelinnaks» (saksa keeles).

Sõjategevuses Baltimaadel abistasid Vene vägesid siinsed rahvad: karjalased, lätlased, eestlased ja leedulased. Nad tugevdasid oma võitlust Rootsi võimude vastu, ajasid võõramaiseid mõisnikke mõisatest välja, ei andnud Rootsi vägedele toidumoona.

3. Uus pealinn Peterburis. Sõjaline võit tõi Venemaale tagasi Soome lahe rannikualad. Neeva jõe parema kalda lähedal asuvale Zajatši saarele rajati Peeter I kavandi järgi Petropavlovskaja kindlus. Selle kindluse ümber asuvatele Neeva soistele kallastele otsustas Peeter rajada riigi uue pealinna.

A. S. Puškin kirjutas oma poeemis «Vaskratsanik» Peterburi asutamisest:

Pilk tühjal lainetaval veel,
täis võimsaid kavatsusi meel,
ta seisis kaldal. Voolus vabas
jõe lagendikul oli teel
vaid vilets lootsik. Vaade tabas
tal kaugust — siin ja sääl kui mutt
mustmullalt madal suitsuhütt
soos tõusis, kus sai ulualust
kehv soome kalamees ja kütt.
Ning kandes rasket udu salust
tuul mühises.
Ta mõtles: «Nõrk
ning jäetud minu meelevalda
nüüd oled, Rootsi, naaber kõrk,
sest muudan linnaks selle kalda.
Siit, padrik elutu ja kurt —
Euroopasse saab aken murt,
ning kõigist riigest lipurida
pea piki uudseid mereteid
siin ilmub tervitama meid
ja pühitsema uljast pidu.»

(Tõlkinud B. Alver.)

Uus linn rajati **1703. aastal** ja nimetati Peetri linnaks — Pieterburgiks. Hiljem hakati teda nimetama Sankt-Peterburgiks [1] ehk lihtsalt Peterburiks.

Pealinn ehitati pärisorjusliku Venemaa tuhandete talupoegade — venelaste, ukrainlaste, valgevenelaste käte abil. Külmas ja poris, põlvini vees võitlesid tööinimesed vajuva soise pinnasega ning ehitasid riigi uut pealinna. Peterburi hoonete vundamentide alt on korduvalt leitud seal haiguste, nälja ning külma läbi hukkunud tööinimeste skelette. Peterburi kasvas linnaks talupoegade ja teiste tööinimeste suure ning visa töö viljana.

Peterburi rajamisel oli määratu suur tähtsus: Venemaa sai mere-pealinna ja soodsa kaubasadama. «Aken Euroopasse» oli raiutud.

Põhjasõda aga jätkus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis olid Põhjasõja tekkimise põhjused?
2. Leidke kaardil õpikus nimetatud esimesed lahingupaigad. Mispärast Vene väed said Narva all lüüa?
3. Millised olid Peeter I poolt läbiviidud esimesed ümberkorraldused sõjaväes? Kuidas need mõjusid sõja käigule?
4. Milline tähtsus oli Peterburi rajamisel? Tõestage, et Peterburi loodi Venemaa talupoegade ja teiste tööinimeste visa töö viljana.

---

[1] *Sankt* tähendab «püha». *Sankt-Peterburg* tähendab täpses tõlkes «Püha Peetri linn».

§ 43. POLTAAVA LAHING. VENE LAEVASTIKU VÕIDUD.

1. Sõja jätkumine. Rootsi kuningas Karl XII lõi puruks Venemaa liitlase Poola kuninga väed ja sundis Poolat rahu sõlmima. See muutis Venemaa olukorra raskemaks. 1708. aastal kandus sõda Valgevenemaale ning sealt Ukrainasse.

Karl XII väed liikusid Mogiljovi alla. Ent siin kohtasid nad Vene vägede ja valgevene rahva vastupanu. Valgevene talupojad peitsid ära toiduaineid, läksid metsadesse, tungisid kallale vaenlase väeüksustele, toetasid igati Vene vägesid.

Samal ajal pidas Karl XII salajasi läbirääkimisi Ukraina hetmani *Mazepaga*. Mazepa reetis Peetri ja kavatses Ukraina Venemaast lahti kiskuda. Karl XII liikus edasi, et ühineda Mazepaga.

Ukraina rahvas ei ühinenud reeturiga. Ta jäi ustavaks Perejaslavi raadal (meenutage, millal see oli) antud tõotusele elada igavesti sõprusliidus vene rahvaga. Kogu Ukrainas hargnes võitlus vallutajate vastu, loodi partisanisalku, kaitsti kangelaslikult Ukraina linnu. Valgevene ja Ukraina rahvahulkade toetus Vene vägedele etendas suurt osa Venemaa võidus rootsi vallutajate üle.

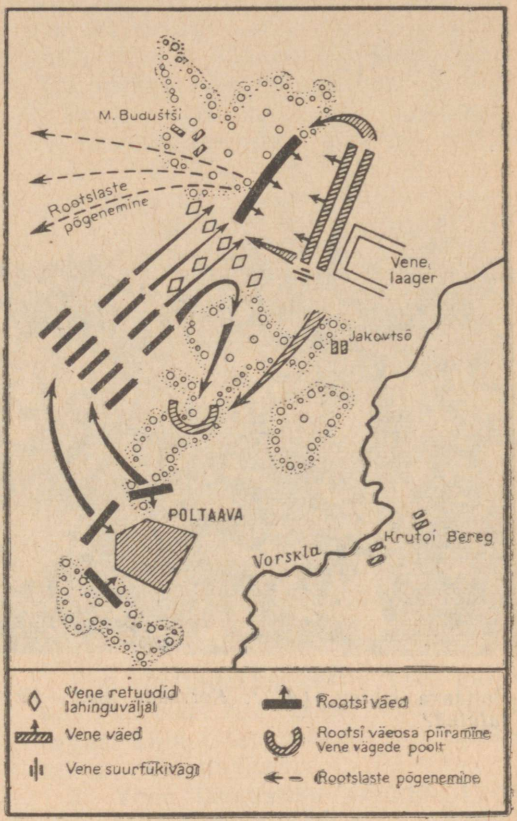

Poltaava lahing.

1708. aasta septembris lõid Vene väed Lesnaja küla all (Valgevenemaal) puruks Rootsi korpuse ülekaalukad jõud, kes tahtsid kiiresti ühineda Karl XII peajõududega. Määratu suur voor (7000 veokit laskemoona ja toiduaineid) sattus venelaste kätte. Võit Lesnaja küla all valmistas paljuski ette Rootsi vägede purustamist Poltaava all. Peeter I nimetas seda võitu õigusega «Poltaava lahingu emaks».

2. Poltaava lahing (1709. a.). 1709. aasta juunis saavutasid Vene väed kuulsa võidu Poltaava all. Siin kohtusid Vene ja Rootsi vägede peajõud. Vene armeel olid uued, täiustatud püssid tuleluku ja täägiga.

Poltaava lahing. *(A. J. Kotzebue maali järgi.) Missugust lahingumomenti on maalil kujutatud?*

Armee oli saanud ka oma aja kohta eesrindliku suurtükiväe.

1709. aasta aprillis alustasid Karl XII väed Poltaava linna piiramist. Poltaava oli kindlus, mille kaudu avanesid teed Sise-Venemaale. Kogu elanikkonna toetusel pidas linna garnison piiramisele kangelaslikult vastu ning võitis aega, kuni Vene armee (42 000 meest) jõudis Poltaava lähistele. Vene väejuhatus eesotsas Peeter I-ga töötas lahingu kava hoolikalt läbi. (Vt. Poltaava lahingu skeemi.) Lahinguväljale rajati nelinurksed mullast kantsid — *reduudid.*

1709. a. 27. juuni koidikul asusid rootslased pealetungile. Nende vastu paisati lahingusse Vene ratsavägi, kes peagi tagasi tõmbus, et ühineda oma armee peajõududega. Niiviisi tõmbas ratsavägi vaenlase tähelepanu enda peale (Karl XII arvas ekslikult, et venelased taganevad).

Venelasi jälitades oli vaenlane sunnitud ründama reduute. Seda olidki venelased arvestanud. Seal võeti vaenlase sõdureid vastu tugeva tulega. Reduutide vahelt läbi minnes sattusid rootslased Vene vägede laagris paikneva suurtükiväe tule alla. Rootslastel oli suuri kaotusi ja nad otsisid varju metsas. Sellega lõppes lahingu esimene etapp.

Peeter I rivistas oma väed kahel liinil. Ta otsustas rootslasi rünnata ratsaväega ning lüüa neid mõlemalt tiivalt.

Saabus lahingu teine, otsustav etapp. Peaaegu üheaegselt liikusid vastased teineteisele vastu. Lahingusse astus Vene suurtükivägi, toetades oma tulega ründavate väeosade pealetungi. 30 m kaugusel avasid vastased püssitule kogu rinde ulatuses. Väed liginesid, puhkes äge käsitsivõitlus.

Ning varsti ongi vägi väega,
mees mehega ja käsi käega,
ju hirmsas heitlemises koos.
Nüüd võimutseb vaid vaenu-vahing
ja lahing, suur Poltaava lahing
lööb mürisema täies hoos!
Kesk vilistavat kuulisadu
rood variseb kui niidet hein,
kuid juba trotsib tuld ja kadu
uus täägimets ja elav sein.
Kaob suitsu sisse lohk ja küngas.
Just nagu raske pilverüngas
nüüd ratsavägi tulle vaob,
mõõk lennul raiub, torgib, taob ...
Kuid rootslasi ja vene mehi
veel südimaks teeb hädaoht.
Trumm, kahurite kõuekärin,
lärm, vanded, kisa, täägitärin,
suits, leegid, oiged, verevool
ja surm ja põrgu igalpool.

(A. Puškini poeemist «Poltaava». *Tõlkinud B. Alver.*)

Vene jalaväegi likvideeris läbimurdeohu tsentris ning omakorda ründas ägedalt rootslaste vägede tsentrit. Ratsaväegi surus vaenlast mõlemalt tiivalt, ähvardades kogu Karl XII armee täielikult ümber piirata.

Rootsi väed hakkasid taganema. Nende taganemine muutus peagi paaniliseks põgenemiseks.

Vene väed saavutasid hiilgava võidu. Peaaegu kõik rootsi komandörid võeti vangi. Karl XII ja reetur Mazepa põgenesid oma vägede haledate riismetega Türgimaale.

Vene vägede võidul Poltaava all oli määratu suur tähtsus — Venemaa lõi tagasi ohtliku vaenlase pealetungi. Rootsi võimsusele anti niisugune hoop, millest ta ei suutnudki toibuda. Suurel määral kasvas Venemaa rahvusvaheline autoriteet.

Pärast Poltaava lahingut jätkasid Vene väed edukalt sõjategevust Baltimaadel ning 1710. aastal ühendati Läti ja Eesti Vene riigi koosseisu.

Ent sõjategevus kestis veel palju aastaid. Karl XII lükkas resoluutselt tagasi kõik ettepanekud rahu sõlmimiseks Venemaaga.

3. Vene laevastiku võidud. Vene sõjaväe suured võidud ei saanud otsustada sõja käiku seni, kuni Balti merel endiselt võimutses Rootsi laevastik.

1714. a. suvel kohtus noor Vene laevastik suure Rootsi eskaadriga *Hangö* neeme juures (Hanko poolsaar asub Soome rannikul). Peeter I otsustas vaenlast segadusse viia ja ehitas poolsaare kõige kitsamal kohal palkidest näilise «raja», just nagu selleks, et toimetada oma laevu tei

sele poolele. Rootslased jaotasid oma laevastiku kahte ossa.

Merel tekkis tuulevaikus. Rootsi purjelaevastikult võttis see manööverdamisvõime. Venelaste sõudelaevad said kohe suure eelise. Rootslaste ägedast suurtükitulest hoolimata tungisid nad vapralt edasi.

Peeter I otsustas alguses purustada Rootsi laevastikust eraldunud osa. Esimene rünnak Rootsi laevastiku tsentri vastu lõödi vaenlase suurtükiväe ägeda tule tõttu tagasi. Järgnes uus rünnak, ja seegi ebaõnnestus.

Kolmas rünnak võeti ette rootslaste külgmiste laevade vastu. Vaenlasele lähenedes võtsid vene meremehed tarvitusele abordaaži [1], haagiti oma laevad vaenlase omade külge ja asuti käsitsivõitlusse.

Vene väed said täieliku võidu. Rootslaste ülevõim merel likvideeriti järk-järgult. Vene laevastik sai Balti merel kindla positsiooni ning tema edukas tegevus jätkus. **1720. aastal** saavutasid venelased võidu *Grönhami* saare lähedal. Laevastiku hiilgavad võidud lähendasid pikalevenenud sõja lõppu.

4. Põhjasõja lõpp. Venemaa kuulutamine impeeriumiks (keisririigiks). Põhjasõda lõppes **1721. a.** Rahu sõlmiti soome väikelinnas *Nystadis* (Uusikaupunkis). Nystadi rahulepingu alusel said Liivimaa ja Eestimaa Venemaa valdusteks. Vene riik kindlustas endale kogu Soome lahe ranniku Peterburi ümbruses ning osa Karjalast, sai soodsad sadamad Balti mere rannikul — Riia ja Tallinna (Reveli). Vene riigi ammune eesmärk — kindlustumine Balti mere rannikul — oli saavutatud. *Venemaa sai suureks mereriigiks.* Võit Põhjasõjas tugevdas Venemaa rahvusvahelist seisundit, tõstes ta Euroopa suurriikidega ühesugusele positsioonile. **1721. a.** aprillis võttis Peeter endale *kogu Venemaa imperaatori* tiitli. Vene riik sai impeeriumiks (keisririigiks).

Peeter pühitses Nystadi rahu kärarikkalt oma uues mereäärses pealinnas Pieterburgis. Taoti trumme ja timpaneid, kõmisesid suurtükid ja paukusid püssid. «Oleme mitteolemisest tõstetud olemisse ning poliitiliste rahvaste seltskonda juurde lisatud,» kõnelesid Peetri abilised. See oli tähtsaks sammuks Vene riigi tugevnemises.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas oli Vene vägede võit Poltaava all ette valmistatud?
2. Koostage kirjand Poltaava lahingust. Milline tähtsus oli sellel lahingul?
3. Mispärast kukkusid läbi Mazepa alatud plaanid?
4. Millised olid Nystadi rahu tingimused? Milles on Venemaa võidu ajalooline tähtsus?
5. Nimetage Venemaa võidu põhjusi. Näidake rahva osa Põhjasõjas.
6. Koostage üksikasjalik plaan teemal «Põhjasõda».

[1] *Abordaaž* (pr. *adbordage*) — taktikaline võte, mis seisnes selles, et ründav laev kinnitati haakidega vaenlase laeva külge käsitsivõitluse eesmärgil.

DOKUMENT.

PEETER I KÄSKKIRI POLTAAVA LAHINGU EEL.

Käskkiri on antud Poltaava lahingu päeval 27. juunil 1709.

Sõjamehed! On kätte jõudnud tund, mis otsustab isamaa saatuse. Ja teie ei pea mõtlema, et võitlete Peetri eest, vaid võitlete riigi eest, mis on usaldatud Peetri kätte, oma rahva eest, oma isamaa eest, oma õigeusu ning kiriku eest. Ei tohi teid segadusse viia ka vaenlase kuulsus, nagu oleks ta võitmatu, millist valet teie ise oma võitudega tema üle olete korduvalt tõestanud. Olgu teil lahingus silmade ees õigus ja jumal, kes aitab meid. Peetri kohta aga teadke, et temale ei ole elu kallis, kui aga Venemaa elaks õnnes ja kuulsuses teie heaks.

Küsimusi.

1. Milline eesmärk oli niisuguse käskkirja andmisel enne lahingut?
2. Milline on selle riiklik mõte? Tõestage oma arvamust dokumendi teksti abil.

§ 44. MAJANDUSE ARENEMINE. RAHVA ÜLESTÕUSUD.

1. Manufaktuuride ja kaubanduse arenemine. Elu ise nõudis tõsiseid ümberkorraldusi kogu maa majanduses. Peeter I sai aru neist vajadustest. Ta tahtis võimalikult vähem sõltuda välismaast, toota kõike vajalikku oma riigis ja oma ettevõtetes. Oli vaja, et «raha ei läheks riigist välja». Ta pidas vajalikuks võimalikult rohkem välja vedada Vene kaupu ning võimalikult vähem sisse vedada välismaa omi.

Ehitati uued suured rauasulatustehased *Olonetsi piirkonnas Tuula* linna lähedal ning eriti *Uraalis*. Kaks sellist tehast kuulusid riigile, ülejäänud eraettevõtjaile. Tihti läksid riigile kuuluvad tehased Peetri nimekate võimukandjate valdusse.

Tuula relvatehastes valmistati aastas 15 000 püssi ja 1 000 paari püstoleid. Ehitati ka lina- ja kõiemanufaktuure. Need olid väga vajalikud laevastiku jaoks, kuna selleaegne laevastik oli purjelaevastik.

1725. aastaks oli Venemaal üle 200 mitmesuguse manufaktuuri (meenutage, palju neid oli XVII sajandil).

Peetri käsul arvati («registreeriti») tehaste juurde tuhandeid talupoegi, et tehased tööjõudu saaksid. Neid kutsuti *registritalupoegadeks*.

Oldi arvamisel, et tehastes töötavad nad välja riigimaksud. Tehaste juurde arvati terveid külasid, mis asusid mõnikord sadade kilomeetrite kaugusel tehastest. Peeter I lubas kaupmeestel osta tehaste jaoks terveid külasid koos talupoegadega.

Neid talupoegi hakati hiljem nimetama *possessioonitalupoegadeks* [1].

Töö oli väga raske. Manufaktuuridesse aeti «ulainimesi», kes ei olnud maksnud riigimakse, sinna saadeti kurjategijaid, hulkureid ja kerjuseid. Ent kvalifitseeritud töölistest oli tehastes puudus. Seepärast tellis Peeter välismaalt valu-, kalevi- ja paberimeistreid ning laskis välja õpetada oma meistreid.

Kalevi tootmiseks oli vaja peent villa. Peetri käsul hakati Venemaal esmakordselt aretama sileesia peenvillalambaid ja rajati kalevimanufaktuure.

Enne Peetrit oli Venemaa peamiseks kaubasadamaks Arhangelsk. Peetri ajal koondus kogu kaubandus Peterburisse. Riigi kaubakäive suurenes. Selleks et paremini vedada Peterburisse kaupu, kaevati kanaleid. Võšni Volotšoki kanal ühendas Neevat Volgaga. Peetri ajal alustati ka Laadoga kanali kaevamist: Laadoga järv oli tormine ja laevasõiduks ohtlik, kuid kanalit mööda võisid laevad ohutult sõita Neevale. Kanali pikkus oli üle 100 kilomeetri.

2. Talupoegade ja possaadiinimeste koormiste kasv. Peeter I ajal suurenesid tunduvalt aadli eesõigused. Likvideeriti erinevus pärus- ja teenisvalduste vahel. Kõiki feodaale — nii bojaare kui ka teenistuslasi — hakati nimetama aadlikeks. Kõik aadlike mõisad kuulutati nende päritavaks omanduseks. Aadlikud said ka palju uusi maid koos talupoegadega. Kõik inimesed, kes elasid mõisniku maal ja tegid talle tööd, loeti mõisniku pärisorjadeks.

Kasvasid ka talupoegade ja possaadiinimeste *riiklikud koormised*. Põhjasõja pidamiseks vajalikud määratu suured kulutused pandi peamiselt töötavate inimeste kanda.

Tekkis hulgaliselt uusi makse ja andameid: laevastiku heaks, nekrutite, tragunite, soldatite, riigiteenijate jt. palkadeks. Seati sisse maks soolalt, kalapüügilt, veskitelt ja isegi habemelt, saunalt, tammekirstude müügilt.

Suurenesid ka teised koormised: majutuskohustus (sõjaväekomandode ülalpidamine), küüdikohustus (nekrutite, relvade, varustuse ja moona vedu).

Igal aastal võeti kümneid tuhandeid talupoegi *nekrutiteks* — eluaegseks sõjaväeteenistuseks, mis igaveseks eemaldas nad perekondadest ja harjunud elutingimustest. XVIII sajandi lõpul määrati soldatiteenistuse kestuseks 25 aastat.

Üle kogu maa värvati talupoegi ja meistrimehi Peterburi ehitamiseks, kanalite kaevamiseks, kindluste ja uute laevatehaste rajamiseks.

1718. aastal teostati uus *rahvaloendus*. Enne seda arvestati talupoegade ja possaadiinimeste koormisi igalt perelt või talult (pere- või talumaks). Nüüd seati selle asemel sisse *pearahamaks* (s. t. maks igalt inimeselt, igalt meeshingelt sõltumata tema vanusest). Pearaha sisseseadmisega tõusid talupoegade ja possaadiinimeste rahalised koormised järsult.

3. Rahva ülestõusud. Talurahva klassivõitlus esines mitmesugusel kujul. Talupojad keeldusid kandmast

[1] *Possessiooni* — lad. k. sõnast *possessio*, mis tähendab valdust.

kõrgendatud teokoormist, ei lasknud ennast registreerida tehaste juurde, põgenesid riigi äärerajoonidesse, organiseerisid ülestõuse.

1705. a. toimus *Astrahanis* tööinimeste, streletside ja linnakehvistu ülestõus. Nad vallutasid kremli, õiendasid arveid vojevoodiga, jaotasid omavahel aadlike varandust. Ülestõusnud hoidsid Astrahani enda käes üle poole aasta.

Eriti suur ülestõus puhkes Donimaal **1707. a.** Selle eesotsas seisis kasakas *Kondrati Bulavin.*

Ülestõusnud vallutasid Doni kasakaväe administratiivse keskuse (pealinna) *Tšerkasski*, hukkasid kasakaväe atamani ja kuulutasid väe üldkogu ees atamaniks Kondrati Bulavini.

Kondrati Bulavin kutsus linnade ja külade elanikkonda arveid õiendama bojaaride ja vojevoodidega. Ta nõudis, et kasakad vastuvaidlematult võtaksid vastu ärajooksnud talupoegi ja varustaksid neid relvadega.

Ülestõus levis kiiresti kogu Donil ja tema harujõgede ümbruses, Kesknng Alam-Volgamaal, kandus Zaporožjesse, haaras Venemaa lõuna- ja isegi keskpiirkondi. Talurahvaliikumisest oli haaratud üle 60 kreisi.

Kaamal ja Uraali piirkonnas tõusid üles tatarlased ja baškiirid.

Bulavini väesalgad vallutasid Tsaritsõni, piirasid Saraatovit, püüdsid võtta Aasovit.

Ülestõusu põhijõuks olid talupojad, possaadiinimesed, kasakad ja tööinimesed. Tsaarivägede vastu astusid koos välja venelased, ukrainlased ja teised rahvad, sest neil kõigil olid ühised vaenlased ning ühised eesmärgid.

Tsaarivalitsus suunas rahvaliikumise mahasurumiseks suuri sõjaväejõude. Jõukad kasakavanemad sõlmisid vandenõu ja püüdsid Bulavinit kinni võtta, et teda tsaarile välja anda. Bulavin tulistas vastu ning sai tulevahetuses surma. Pärast hakkasid kasakavanemad oma reetmise varjamiseks levitama valekuuldust, nagu oleks Bulavin enda maha lasknud.

Ülestõusud jätkusid ka pärast Kondrati Bulavini surma, kuid suruti tsaarivägede poolt **1709. a.** julmalt maha.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised olid Venemaa majandusliku arenemise edusammud Peeter I ajal? Missuguste vahenditega neid saavutati?
2. Kuidas suurenesid Peeter I ajal talupoegade ja possaadiinimeste koormised? Loetlege koormisi, mis neil täita tuli.
3. Tooge näiteid klassivõitluse teravnemisest Peeter I ajal.
4. Leidke kaardil Kondrati Bulavini juhtimisel toimunud ülestõusu üldpiirjooned ning ülestõusnute põhisalkade liikumisteed.
5. Millal toimus Vene riigis esimene ja teine talurahvasõda? Kas 1707.—1709. a. ülestõusu võib nimetada talurahvasõjaks? Millega te võite oma järeldusi põhjendada?

Peetri valitsemisajal teostati valitsuse poolt ühiskondlikul ja riiklikul alal palju muudatusi ning ümberkorraldusi, ehk teisiti öeldes, *reforme*. Neid viidi läbi raskes võitluses reaktsionääride, vana korra ja eluladi pooldajate vastu. Vaatleme neist reformidest tähtsamaid.

1. Sõjavägi ja laevastik. Kuni Peetri valitsemisajani ei olnud Venemaal regulaarset sõjaväge. Seda alles hakati looma. Ei olnud tõelist sõjaväekorda ega ühtlustatud relvastust.

Streletsivägi, kellel sõjaväeteenistus tihtipeale oli käsitöö ja kaubandustegevuse kõrvalalaks, oli kohmakas sõjavägi. Peamine aga seisis selles, et nad ei olnud ustavad. Nende sõjalist jõudu kasutasid XVII sajandi lõpus ja XVIII sajandi alguses korduvalt reaktsionäärid, Peeter I ümberkorralduste vastased. Streletsipolkude tähtsus vähenes järjest.

Peeter muutis kogu Vene sõjaväe *regulaararmeeks,* mis oli kõigi reeglite kohaselt välja õpetatud. Sõjaväemäärustikus oli märgitud, et sõjaasjandus on «ilmalike ametite hulgas esimene, sest ta on oma isamaa kaitseks kõige tähtsam». Sõna «soldat» tähendab «riigi valvur». Armees on kõik — reamehest kindralini — isamaa soldatid.

Ka hakati sõjaväge täiendama hoopis teisiti kui varem: reasoldatid värvati nüüd talupoegade ja linnaelanikkonna hulgast. Teatava talumajapidamise arvult pidi nekrutite värbamise ajal sõjaväkke teenima tulema üks soldat (*nekrut*). Kõik aadlikud olid kohustatud läbi tegema sõjaväeteenistuse. Venemaal loodi esimesed *kaardiväepolgud* — Preobraženski ning Semjonovski polk. Armees kehtestati ühtne sõjaväevorm: Peetri-aegne kaardiväelane kandis tumesinist saksalõikelist kuube, madalat kolmnurkset kübarat, relvaks oli tal täägiga püss.

Peetri valitsemisaja lõpuks oli Venemaal regulaarsõjaväge (jala- ja ratsaväge) ja kasakaid rohkem kui 300 000 meest.

Laevastikku hakkas Peeter I ehitama juba enne Põhjasõda, siis, kui ta kavandas Azovi sõjaretke.

Põhjasõja alguses, kui Venemaa valduses oli juba osa Balti mere rannikust, loodi uus, Balti mere laevastik. Esimene Vene Balti mere eskaader, mis lasti vette 1703. aastal, oli väikesearvuline. Kokku ehitati Balti mere laevastiku jaoks Peeter I ajal 439 sõude- ja 207 purjelaeva, sealhulgas 88 liinilaeva ja fregatti [1]. Laevastikus teenis 28 000 meremeest.

2. Reformid riigivalitsemise alal. Enne Peetri valitsemisaega tegutses Moskva tsaaride juures, nagu mäletate varem õpitust, Bojaaride Duuma. See kujutas endast suure hulga bojaaride koosolekut, kus tsaari käsul arutati riigiasju. Juba XVII sajandil oli ilmne, et selline asutus on vananenud. Mahajäänud ja kivinenud vaadetega Moskva bojaarid tulid väga suurte raskustega toime järjest

[1] *Liinilaev* — suur, hästi relvastatud sõjalaev; *fregatt* — kolmemastiline suurtükkidega varustatud purjekas.

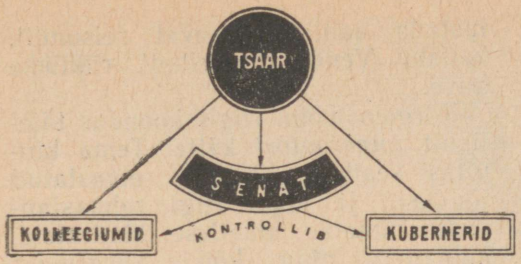

Riigivalitsemise skeem Peeter I ajal. *Võrrelge Vene keisririigi valitsemisorganeid XVIII sajandi esimesel veerandil ja valitsemisorganeid Venemaal XVI—XVIII sajandil. Missugused muudatused siin toimusid?*

keerulisemaks muutuvate riigiasjade ajamisega. Tihtipeale ei osanud nad tähtsate küsimuste kohta midagi öelda, vaid (nagu on märgitud omaaegsetes allikates) «istusid ja vahtisid oma habemesse» ning vaikisid. Peeter I likvideeris Bojaaride Duuma. Selle asemele asutas ta 1711. aastal *Senati,* mis koosnes kõigest 9 inimesest, kellele võis tugineda. Senatile anti kõige tähtsamate asjade ajamine. Näiteks kui Peeter läks sõjakäigule, siis asendas Senat äraolevat tsaari.

Teate õpitust ka seda, et varem nimetati Vene riigi keskasutusi prikaasideks ja neid oli ligi 80. Nad tekkisid üksteise järel, juhuslikult, ilma mingi kindla korrata, ja üks prikaas takistas teise tööd. Peeter likvideeris prikaasid ning lõi nende asemele oma aja kohta hästi korraldatud keskasutuste süsteemi. Uusi keskasutusi hakati nüüd nimetama *kolleegiumideks.* Iga kolleegiumi ülesanded olid rangelt kindlaks määratud. Peatume tähtsamatel kolleegiumidel.

Kolm kolleegiumi juhtisid riigikaitset ja välissuhteid; need olid — Välisasjade, Sõja- ja Admiraliteedikolleegium.

Kolm kolleegiumi juhtisid rahaasjandust: Kammerkolleegium kogus makse, Staats- (Tsiviil-) kolleegium teostas väljamakseid ning Revisjonikolleegium kontrollis sissetulekuid ja väljaminekuid.

Kolm kolleegiumi juhtisid tööstust ja kaubandust: Bergkolleegium (*Berg* — saksa k. «mägi») juhtis mäeasjandust ja metallurgiat, Manufaktuurikolleegium — teisi tööstusharusid, Kommertskolleegium (*Kommerz* — saksa k. «kaubandus») — kaubandust.

Üks kolleegium juhtis õigusemõistmist ja kohtupidamist ning seda kutsuti Justiitskolleegiumiks.

Peeter I lõi kõrgematest kirikutegelastest erilise vaimulike kolleegiumi — *Püha Sinodi,* mis pidi juhtima kirikuelu. Patriarhi ametikoht likvideeriti. Kirik kaotas iseseisva osa ning muutus täielikult isevalitsusliku riigiaparaadi osaks. Vaimulikud hakkasid riigilt palka saama ja muutusid riigiametnikeks.

Peeter I ajal jaotati kogu riik *kubermangudeks.* Iga kubermangu eesotsas oli tsaari poolt määratud *kuberner.* Ta valitses kubermangu, vastutas maksude kogumise eest, juhtis sõjaväge ning surus maha ülestõuse.

Eri seadus — nn. *auastmete tabel* — määras kindlaks sõjaväe- ja tsiviilteenistuse korra. Selle alusel jaotati kõik sõjaväelised ja tsiviilametid 14 klassi (auastmesse). Neljateist-

kümnes klass (auaste) loeti kõige madalamaks (kolleegiumi registraatorid, lipnikud, kornetid), esimene klass — kõige kõrgemaks (tegelik salanõunik, kantsler, feldmarssal, admiral). Ühest klassist teise üleminek pidi toimuma väljateenitud aastate ning eriliste teenete eest. Selle tagajärjel said väike- ja keskaadli esindajad võimaluse tõusta kõige kõrgemate astmeteni. Aadelkond hakkas täienema teiste seisuste hulgast tulnutega: tsiviilametnikud omandasid aadliku pärilikud õigused kaheksandasse klassi (kolleegiumi assessor) jõudmisega, sõjaväeteenistuses — neljateistkümnendast klassist peale, s. t. esimese ohvitseriauastme omandamisega.

Ametnike arv riigis kasvas järkjärgult suuremaks ning kujunes välja mitmeharuline *bürokraatlik aparaat,* s. t. riigi juhtimine rohkearvuliste ametnike kaudu, kes tegutsesid kõrgemate ülemuste korralduste alusel ega arvestanud rahva huvidega. Selle bürokraatliku aparaadi peamiseks eesmärgiks oli säilitada ja kindlustada aadli valitsevat seisundit, kaitsta Vene impeeriumi riiklikke huve.

Kõrgeim võim riigis koondus täielikult *imperaatori* kätte. Tema kinnitas seadusi, käsutas relvastatud jõudusid ja kogu riigi rahaasjandust, nimetas ametisse kindraleid, kubernere ning kõiki kõrgemaid ametnikke. Imperaatori võim oli *absoluutne,* s. t. piiramatu.

Nii kujunes Vene riigis XVIII sajandi esimesel veerandil lõplikult välja *absolutism.*

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge Vene riigi relvastatud jõudusid XVII sajandil Peeter I aegsetega.
2. Milline tähtsus oli Peeter I ajal läbiviidud reformidel riigi juhtimise alal?
3. Mis ajast sai alguse isevalitsuse kehtestamine Vene riigis ning absolutismi täielik maksvusele pääsemine? Milles see väljendus?
4. Tõestage, et Peeter I ajal loodud riigiaparaat teenis aadli ja rikaste kaupmeeste huve.
5. Mida kujutab endast nn. auastmete tabel? Kas see tugevdas või nõrgendas aadelkonda? Tõestage oma järeldust.

§ 46. KULTUUR JA HARIDUS. PEETER I ÜMBERKORRALDUSTE TÄHTSUS.

Manufaktuuride rajamine, riigiaparaadi kaasaegsemaks muutmine, regulaararmee ja laevastiku loomine — kõik see nõudis suurt hulka haritud inimesi. Oli vaja teaduse ja tehnika paljude alade spetsialiste. Niiviisi nõudsid elu ise ja kogu maa arenemine teatavaid ümberkorraldusi ka kultuuri valdkonnas.

1. **Haridus.** Peeter asutas Moskvasse *Kõrgema Merekooli («Navigatsioonikooli»),* kus esmakordselt Venemaal hakati õpetama matemaatilisi teadusi: aritmeetikat, geomeetriat ja trigonomeetriat. Hiljem viidi see kool Peterburisse ning kujundati ümber Mereakadeemiaks. Seal õppisid aadlike pojad. Provintsilinnades avati

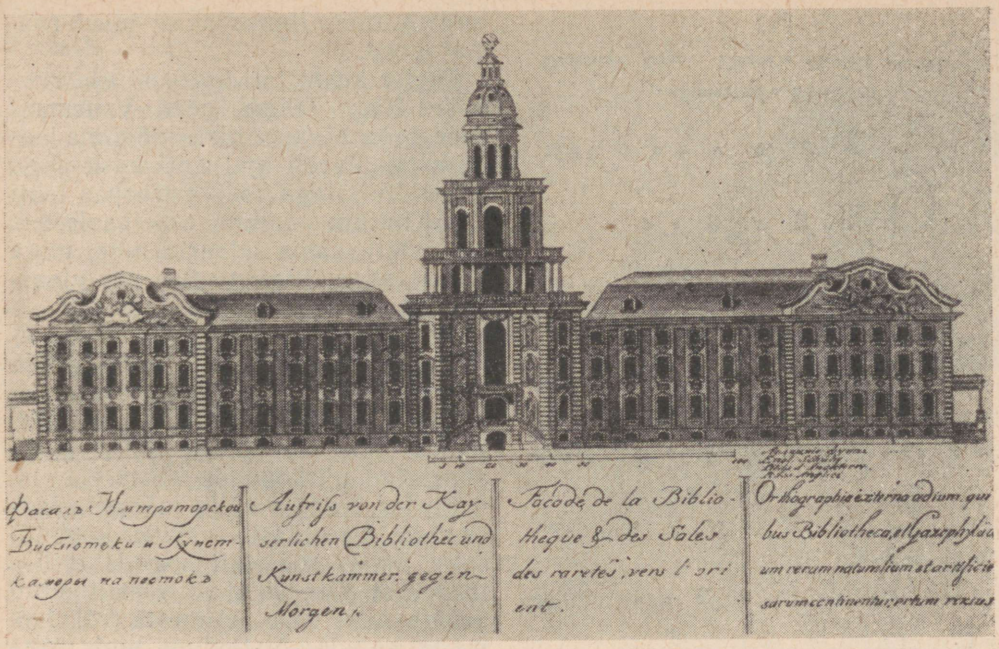

Raamatukogu ja «Kunstikambri» hoone Peterburis.

42 erialgkooli, mida kutsuti tsifiirkoolideks [1]. Rajati koolid kirjaoskuse, matemaatika, mere- ja inseneriasjanduse ning arvepidamise õppimiseks. Valiti välja 30 õpilast arsteaduse õppimiseks. Selleks avati Moskvas Meditsiinikool. Kogu õppetööl oli praktiline iseloom. Laevaehitus-, sõja- ja muude teaduste omandamiseks saadeti aadlike ning kaupmeeste lapsi õppima välismaale, Hollandisse ja Inglismaale.

Peeter tegi koolis õppimise kõigile aadlikele kohustuslikuks. Tsifiirkooli pidi läbi tegema iga aadlik, sellele vaatamata, kas ta seda tahtis või mitte. Et aadlikud ei hoiduks õppimisest kõrvale, võttis Peeter tarvitusele niisuguse abinõu: kui aritmeetikat ei tunne, ära proovigi abielluda. Pappidel keelati laulatada neid aadlimehi, kes ei olnud tsifiirkooli läbi teinud.

Õpetamisel kasutati rangeid karistusviise. Mereakadeemias istus igas klassis peale õpetaja veel soldat, pikk roosk käes. Laisku või sõnakuulmatuid pekstí sealsamas klassis.

[1] *Tsifiirkool* — arvestuskool; tsifiiriks nimetati tol ajal elementaarset matemaatikat.

Uus tsiviiltähestik. *Peeter I poolt väljavalitud tähed, mahatõmmatud tähed ei tulnud tarvitusele.*

2. Teaduste ja tehnika arenemine. Moskvasse ja Peterburi ehitati uued trükikojad, kus trükiti õpikuid ja muid raamatuid, gravüüre ning kaarte. XVII sajandi lõpust kuni 1725. aastani anti Venemaal välja ligi 600 mitmesugust raamatut, instruktsiooni jms. Trükiti ka võõrkeeltest tõlgitud, peamiselt teadusliku sisuga raamatuid. Mitmes linnas avati uued raamatupoed.

Peeter kehtestas *Euroopa ajaarvamise.* Nagu teame, peeti Venemaal enne teda ajaarvamist «maailma loomisest». Peetri ajal anti käsk aega arvata nii, nagu seda Euroopas tehti — «Kristuse sündimisest» peale, s. t. kehtestati sama ajaarvamine, mida kasutatakse tänaseni. See uus ajaarvamise kord kehtestati 1700. a.

Tunduvat edu saavutasid geograafia ja geoloogia. Alustati kivisõe leiukohtade uurimist Doni basseinis, koostati kaarte ja üksikasjalikke kirjeldusi merede ning Siberi äsja avastatud piirkondade kohta.

Peeter I andis välja määruse igasuguste haruldaste asjade kogumiseks. Selles soovitati koguda erilise tasu eest maa seest või vee alt leitud «ebatavalisi kive, inimeste või loomade, kalade või lindude luid, mitte sääraseid, nagu praegu on ..., samuti vanu kirju kividel, raual või vasel, või igasuguseid vanu ja nüüd ebatavalisi relvi, nõusid ning kõike muud, mis väga vana ja mitte harilik on», iidseid dokumente, ürikuid, raamatuid jms. Kõigi nende haruldaste esemete säilitamiseks ehitati Peterburis eri hoone — *Kunstikamber,* mis saigi esimeseks Vene muuseumiks.

1724. aastal kirjutati alla määrusele Venemaa *Teaduste Akadeemia* asutamise kohta. See käsk täideti alles pärast Peeter I surma.

Arenes ka tehnika. Loomulikult oli endiselt valitseval kohal käsitsitöö, kuid tehastes ja laevaehitustel hakati rakendama hüdraulilisi (veerõhul töötavaid) tõstemasinaid, plokksüs-

teeme jm. Täiustusid kõrgahjud Uraalis.

3. Esimene ajaleht. Peetri ajal hakkas Venemaal ilmuma esimene trükitud ajaleht. Selle täielik nimetus oli: «Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и во иных окрестных странах» («Teadaandmised sõjalistest ja muudest asjadest, mis kõlbavad teada ja meelde jätta ning mis on sündinud Moskva riigis ja muudes lähedal olevates maades»). *«Teataja»* («Vedomosti») esimene number ilmus Moskvas 2. jaanuaril 1703. a. Peeter oli aktiivne ajalehe väljaandmisel, kogus selle jaoks materjali välismaalt, võttis ise osa korrektuuri tegemisest (vt. dokumenti.)

Kuni 1710. aastani trükiti «Vedomosti» kirikuslaavi kirjamärkidega. 1710. aastast peale kehtestas Peeter nn. *tsiviiltähestiku*, mida oli palju lihtsam ja kergem lugeda ning mis sarnanes sellega, mida kasutatakse vene keeles tänapäeval.

Ka arvusid hakati sellest ajast märkima mitte kirikutähtedega nagu varem, vaid araabia numbritega (samasugustega, mis on praegu tarvitusel).

4. Esimene vene teater. Esimene teater Venemaal tekkis samuti Peetri valitsemisajal.

Tõsi küll, ka enne seda oli antud teatrietendusi tsaar Aleksei Mihhailovitši palees või mõnede suurte võimukandjate juures. Kuid see oli üksikute isikute lõbuasjaks. Peetri ajal aga rajati esimene teater kõigi asjahuviliste jaoks, või nagu Peeter ütles, «kõigile neile, kellel on isu vaadata». Tsaari lossist viidi teater üle Moskva Punasele väljakule. Siia ehitati 1702. aastal esimene teatrihoone, puust «komöödiakoda». Algul andis teatris etendusi saksa näitetrupp. Ent Peeter nõudis vene näidendeid. Prikaasidest hakati võtma abikirjutajaid ning neile õpetati «igasuguseid komöödiaid».

Vürst M. P. Gagarini maja Peterburis (XVIII sajand.)

Peetrile meeldis teater ja ta oli selle sagedane külaline.

5. Euroopalikud kombed. Pärast esimest välisreisi käskis Peeter oma õukondlastel loobuda pikahõlmalise

vene rüü kandmisest ning nõudis lühikest, euroopalikku riietust. Habemed kästi maha ajada (bojaarid kurtsid, et nende näod jäid «alasti»). Preobraženskojes toimunud vastuvõtul hakkas Peeter ise bojaaride habemeid lõikama ning vene kuubede pikki hõlmu lühemaks võtma. Ainult talupoegadel ja vaimulikel lubati habet kanda. Linnaelanikud ja kaupmehed võisid oma habeme «välja osta» — pärast vastava maksu tasumist said nad erilise märgi habemekandmise õiguse kohta.

Peeter seadis sisse aadlike erilised koosviibimised — *assambleed* (see sõna tähendab prantsuse keeles koosolekut). Assambleesid korraldati rikaste võimukandjate juures kordamööda. Assamblee kuupäev ja kellaaeg teatati varakult. Sinna võis ilmuda iga väärikast seisusest või rikas inimene ilma kutsumata. Peremees ei olnud kohustatud kellelegi vastu minema ega kedagi ära saatma. Assamblee algas kell viis õhtul ja lõppes kell kümme. Assambleedel aeti äriasju, mängiti kabet, tõmmati piipu, vesteldi ning tantsiti. Niisugused koosviibimised olid nagu omamoodi klubid. Aadlike naised ja tütred, kes varem istusid oma umbsetes kambrites («teremites») luku taga, hakkasid nüüd samuti assambleedest osa võtma.

Peeter kandis hoolt noortele aadlikele heade kommete õpetamise eest. Ta andis käsu tõlkida vene keelde välismaine käsiraamat *«Noorsoo kommete peegel»*. Seal olid kirja pandud reeglid, kuidas noor aadlik peab seltskonnas käituma. «Söögi juures ära matsuta nagu siga ja pead ära süga.» «Ära kõnele, söök suus, sest nii teevad talupojad.» Noored aadlikud pidid omavahel kõnelema võõrkeeles, et neid oleks võimalik «teistest lollidest tolvanitest eraldada».

6. Peetri iseloomustus. Kõigis XVIII sajandi esimesel veerandil tehtud ümberkorraldustes tuli eredalt esile Peeter I — Venemaa silmapaistva riigitegelase ja väejuhi ebatavaline isiksus.

Kuidas siis Peeter ise välja nägi? Peeter oli väga pikka kasvu, ükskõik millises rahvasummas oli ta teistest pikem. Ta oli ümmarguse näoga, tumedate silmade ja tumedate juustega. Ta pea tõmbles tihti närviliselt: see defekt oli talle jäänud ehmatusest noorpõlves, streletside mässu ajast. Ta kõndis (vastavalt kasvule) nii pikkade sammudega, et teised said vaid joostes temaga sammu pidada. Peeter oli ebatavaliselt tugev: kerge vaevaga keeras ta rulli hõbetaldriku, painutas hobuseraua käte vahel sirgeks; ta suutis mõõgaga pooleks lõigata õhku visatud lindi. Kui ta lõbusas tujus patsutas kellelegi õlale, siis ägises see veel kaua tsaari hellitusest.

Oma välisreisi ajal veel enne Põhjasõda õppis Peeter «navigatsiooniteadust» ja asus õpilasena tööle suurde laevatehasesse. Siin ehitati laeva ja Peeter võttis sellest algusest lõpuni osa, töötades hommikust õhtuni.

Peeter õppis ahnelt kogu eluaeg. Tema pitsatile olid lõigatud sõnad: «Olen õppija seisundis ja vajan neid, kes õpetavad.» Ta oli väga mitmekülgne. «Kord akadeemik, kord kan-

Peeter I. *(V. A. Serovi maali järgi.) Iseloomustage Peeter I pildi ja õpiku teksti järgi.*

gelane, kord meresõitja, kord puusepp,» ütles tema kohta Puškin.

Peeter tundis kõike üksikasjalikult, ilmutas lausa keeva energiat ning organiseerimisannet. Ta oli määratu suure tahtejõuga inimene.

Peeter oli mõisnike ja kaupmeeste tsaar. Julmalt surus ta maha rahva ülestõusud, ilmutas isemeelse mõisniku iseloomujooni. Puškin ütles õigesti, et mõned Peetri määrused olid nagu «nuudiga kirjutatud».

7. Peeter I reformide tähtsus. Peeter I reformide tulemusel ei saanud Venemaa oma mahajäämusest küll veel jagu, kuid see vähenes tunduvalt. Venemaa sai suureks mereriigiks ja kindlustas ennast Balti mere rannikul. Loodi oma aja kohta hea sõjavägi ning laevastik. Arenesid tööstus ja kaubandus, paranesid Venemaa sisemine riiklik korraldus ja haridusolud.

Lääne-Euroopa riigid hakkasid

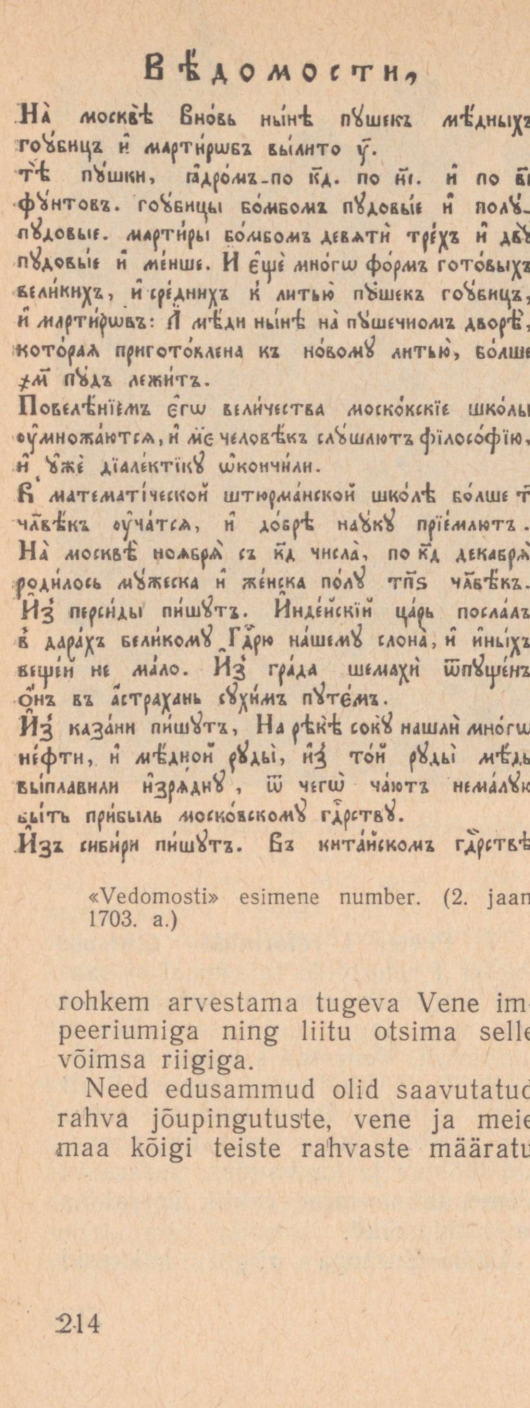

Вѣдомости,

На̀ москвѣ Вно́вь ны́нѣ пꙋшекъ мѣ́дныхъ гоꙋ́бицъ и̂ марти́рωбъ вы́лито ꙋ҃.
тѣ̀ пꙋ́шки, ꙗ҆дро́мъ-по к҃д. по н҃і. и̂ по в҃і фꙋ́нтовъ. гоꙋ́бицы бо́мбомъ пꙋдовы́е и̂ полꙋ-пꙋдовые. марти́ры бо́мбомъ девѧти̇̀ тре́хъ и̂ двꙋ пꙋдовы́е и̂ ме́нше. И̂ є҆щѐ мно́гω фо́рмъ гото́выхъ вели́кихъ, и̂ сре́днихъ к̾ литью̀ пꙋ́шекъ гоꙋ́бицъ, и̂ марти́рωвъ: А̂ мѣ́ди ны́нѣ на̀ пꙋ́шечномъ дворѣ̀, кото́раѧ пригото́влена къ но́вомꙋ литью̀, бо́лше ҂м҃ пꙋ́дъ лежи́тъ.
Повелѣ́нїемъ є҆гω вели́чества моско́кскїе шко́лы оу҆множа́ютсѧ, и̂ м҃е человѣ́къ слꙋ́шлютъ фїлосо́фїю, и̂ ꙋ҆жѐ дїале́ктїкꙋ ѡ҆кончи́ли.
В̾ математі́ческой штюрма́нской шко́лѣ бо́лше т҃ чл҃вѣ́къ оу҆ча́тсѧ, и̂ до́брѣ наꙋ́кꙋ прїе́млютъ.
На̀ москвѣ̀ ноѧбрѧ̀ съ к҃д числа̀, по к҃д декабрѧ̀ роди́лось мꙋ́жеска и̂ же́нска по́лꙋ тп҃ѕ чл҃вѣ́къ.
И̂з̾ перси́ды пи́шꙋтъ. И̂нде́йскїй ца́рь посла́лъ в̾ дара́хъ вели́комꙋ Гд҃рю на́шемꙋ слона̀, и̂ и̂ны́хъ вещей не ма́ло. И̂з̾ гра́да шемахѝ ѿпꙋще́нъ о̂́нъ въ а̂страхань сꙋхи́мъ пꙋте́мъ.
И̂з̾ каза́ни пи́шꙋтъ, На рѣ́кѣ сокꙋ̀ нашли̇̀ мно́гω не́фти, и̂ мѣ́дной рꙋды̀, и̂з̾ то́й рꙋды̀ мѣ́дь вы́плавили и̂зрѧ́днꙋ, ѿ чегѡ̀ ча́ютъ нема́лꙋю бы́ть при́быль моско́вскомꙋ гд҃рствꙋ.
И̂з̾ сиби́ри пи́шꙋтъ. Въ кита́йскомъ гд҃рствѣ

«Vedomosti» esimene number. (2. jaan. 1703. a.)

rohkem arvestama tugeva Vene impeeriumiga ning liitu otsima selle võimsa riigiga.

Need edusammud olid saavutatud rahva jõupingutuste, vene ja meie maa kõigi teiste rahvaste määratu suure töö arvel, talupoegade ja tööinimeste töö ning osalt ka elu hinnaga. Kümned tuhanded inimesed langesid rootslaste kuulide all Põhjasõja lahinguväljadel, nad katsid oma kehadega Narva jõe kaldaid ja Poltaava lahinguvälju. Nad õppisid «regulaarsõjaväe korda», ehitasid nii ööd kui päevad Vene laevastikku Voroneži tehastes ja Neeval. Põlvini vees ning näljast nõrkedes hukkusid sajad ja tuhanded inimesed mereäärse pealinna — Peterburi ehitamisel. Nad töötasid uutes vabrikutes ning tehastes, tootsid kaevandustes maaki, sulatasid metalli, väntasid tööpinke uutes vabrikutes. Nende kulul, raske pearahamaksu arvel ehitati Peetri impeerium, mis oli rajatud pärisorjusliku talurahva rõhumisele. Kuid tööinimeste käsutuses ei olnud midagi — kõik see, mis nad tegid, ei kuulunud neile. Tugevnev impeerium ei teeninud nende huve.

Peeter I tugevdas aadlike rahvusriiki. Vene impeerium teenis aadlike ning kaupmeeste huve.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mida uut oli hariduse ja kultuuri arenemises Venemaal XVIII sajandi esimesel poolel?
2. Millised muutused toimusid aadli eluolus?
3. Milliste klasside huve teenisid Peeter I ümberkorraldused hariduse ja kultuuri alal? Tõestage oma järeldusi.
4. Milles on Venemaal Peeter I ajal teostatud ümberkorralduste ajalooline tähtsus?

ESIMENE VENE AJALEHT.

Esimene trükitud Vene ajaleht oli «Vedomosti» («Teataja»), mis hakkas ilmuma 2. jaanuaril 1703. a.

Avaldame katkendi selle ajalehe ühest esimesest numbrist.

— Moskvas on nüüd jälle vaskseid suurtükke, haubitsaid ja müüsreid[1] valatud 400; need suurtükid on kuuliga 24, 18 ja 12 naela. Haubitsa pommid on puudased ja poolepuudased. Müüsrid on pommiga üheksa, kolm ja kaks puuda ning alla selle. Ja veel on haubitsate ja müüsrite valamiseks valmis palju vormisid, suuremaid ja keskmisi. Ning Suurtükikojas on maas vaske, mis on valmis uueks valamiseks, rohkem kui 40 tuhat puuda.

— Tema Majesteedi käsu peale tuleb Moskvas koolisid juurde, ja 45 inimest õpivad filosoofiat...

— Stuurmannide matemaatika-koolis õpib rohkem kui 300 inimest ning nad saavad häid teadmisi.

— Moskvas tuli novembrikuu 24. päevast kuni 24. detsembrikuu päevani meeste ja naiste soost inimesi ilmale 386.

— Pärsiamaalt kirjutatakse. Indiamaa kuningas saatis kingituseks meie Suurele Valitsejale elevandi ja palju muid asju. Semahha linnast saadeti ta Astrahani kuiva maad mööda.

— Kaasanist kirjutatakse. Soku jõel leiti palju naftat ja vasemulda, sellest mullast sulatati palju vaske, mis tõotab suurt kasu Moskva riigile.

— Siberist kirjutatakse. Hiina riigis jesuiite üleüldse ei sallita nende kurjuse pärast ja mõned nende seast on surma mõistetud ja hukatud.

Küsimusi.

1. Määrake kindlaks iga ajaleheteate teema. Kui palju teemasid on ülaltoodud ajalehetekstis valgustatud?
2. Kas ajaleht valgustas laialt jooksvat elu riigis?

§ 47. VENEMAA XVIII SAJANDI KESKPAIGAS.

1. Paleepöörete aeg. Monarhide vahetumine Vene troonil. Pärast Peeter I surma jäi Venemaal riigivõim niisamasuguseks isevalitsuseks, nagu ta oli varemgi. See oli endiselt aadlivalitsus, mis kandis üha rohkem hoolt mõisnike huvide eest, rõhus talupoegi ning sundis neid mõisniku heaks tööd tegema.

XVIII sajandi teise veerandi iseloomulikuks jooneks aga sai aadlike grupeeringute vaheline kisklemine,

[1] *Haubits, müüser (mortiir)* — kahurite nimetused.

Peterburi panoraam. *(XVIII sajandi graveeri järgi.)*

sagedased paleepöörded ja monarhide vahetumised troonil. Paleepöörates mängis suurt osa aadli kaardivägi.

Peeter I ei jätnud järele testamenti oma järglase kohta, ta ei jõudnud anda mingeid korraldusi, kes jääb valitsejaks pärast tema surma. Kaardiväepolkudele tuginedes upitas rühm Peetri-aegseid võimukandjaid eesotsas Menšikoviga troonile Peeter I naise, vähese haridusega inimese, kes ei olnud riigi juhtimisest kunagi osa võtnud — *Katariina I* (1725—1727). Katariina suri peatselt ning vürstid Dolgorukid, Golitsõnid ja nende käsilased kuulutasid kiiruga Venemaa imperaatoriks 12-aastase *Peeter II,* kes oli Peeter I pojapoeg ja ainuke meessoost esindaja Peetri järglaste hulgas. Peeter II oli tsaariks ligi 3 aastat (1727—1730) ning suri peagi rõugetesse.

Kõrgem Salanõukogu, mille sel ajal rajas kõrgaadel, sõlmis pärast Peeter II surma vandenõu. Nõukogu liikmed, nn. *ülemnõunikud* otsustasid varjata oma ülevõimu sel teel, et kutsusid Vene troonile Peeter I vennatütre, Kuramaa hertsoginna Anna Ivanovna. Harimatu, laisk ja nürimeelne *Anna Ivanovna* (1730—1740) võttis vastu tingimused («konditsioonid»), mis Vene õukonna ladvik talle esitas ning asus Kuramaalt Venemaa pealinna. Esitatud tingimused tegid Annast tegelikult kattevarju Kõrgema Salanõukogu võimutsemisele.

Ent aadelkond, kes tekkinud olukorraga rahul ei olnud, võttis uue keisrinna vastu nõudmisega kaotada «konditsioonid». Anna rebis need hea

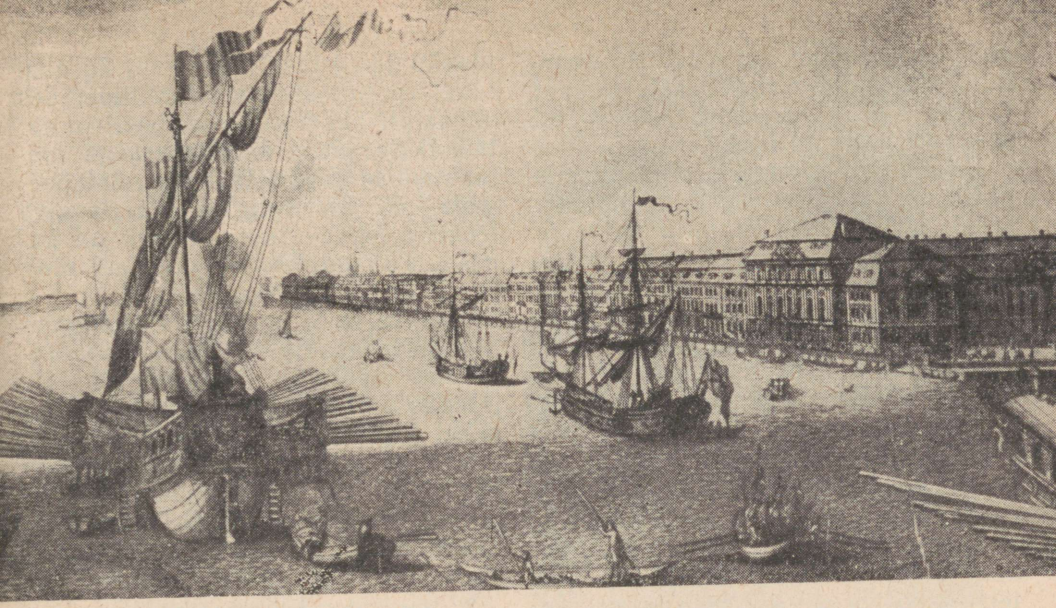

meelega puruks ja kuulutas enda isevalitsuslikuks keisrinnaks.

Anna Ivanovna ümbritses ennast saksa aadlikega, keda ta oli kaasa toonud Kuramaalt. Need aadlikud eesotsas keisrinna soosiku, harimatu parun Bironiga hakkasid kõiki riigiasju ajama. Venemaal kehtestati julm režiim — *«bironlus»*, mis kestis tervelt kümme aastat. Anna võõramaalastest nõuandjad riisusid kroonukassat ja reetsid riigi huve. Sisevalve agendid vahistasid ning heitsid vanglatesse süütuid inimesi, piinasid metsikult ja tapsid kõik, kes ei olnud Bironile meele järgi. Vene aadlike väljaastumised välismaalaste ülevõimu vastu suruti julmalt maha.

Keisrinna lõbustamiseks võeti ette kalleid ja totraid üritusi, nagu näiteks kojanarri pulmad selleks spetsiaalselt Peterburisse ehitatud «jäämajas», kus siis tantsis ja pidutses ka keisrinna koos oma arvukate õukondlastega.

Anna Ivanovna suri 1740. aastal, määranud oma pärijaks rinnalapse, oma õetütre poja Ivan Antonovitši. Regendiks[1] määrati aga Biron. Ent aadelkond asus kohe vihatud võimumehega arveid õiendama. Kaardiväelased areteerisid Bironi ühel novembrikuu ööl 1740. aastal, peksid ta läbi, toppisid taskurätiku suhu ning toimetasid regendi koos perekonnaga kiires korras Schlüsselburgi kindlusesse.

Peatselt kuulutasid kaardiväelased keisrinnaks Peeter I tütre *Jeli-*

[1] *Regent* — ajutine valitseja monarhi asemel.

zaveta Petrovna, kes valitses Venemaal tervelt kaks aastakümmet **(1741—1761).** Klassiseisukohalt oli see puht-aadlivalitsus.

Nii lihtsalt ja kergelt toimusid siis paleepöörded. See on ka arusaadav, sest paleepöörded ei muutnud ega võinudki muuta aadliriigi klassiolemust. V. I. Lenin ütles, et vanas pärisorjuslikus aadliühiskonnas olid pöörded naeruväärselt kerged seni, kuni asi oli selles, et võtta võim ühelt aadlike või feodaalide grupilt ja anda see teisele.

2. Aadli privileegide laienemine XVIII sajandi keskpaigas. Võimu pärast toimuva võitlusega käis kaasas aadlike privileegide suurenemine ning aadli rikastumine. Kui see või teine soosik sai võidu, siis sellele grupeeringule, kes teda oli toetanud, jagati rikkalikke rahasummasid või mõisaid, kingiti riigi vabrikuid ja maid. Võidetutelt konfiskeeritud varade arvel rikastusid ahned võitjad. Ulatuslikult kingiti mõisaid rahvuspiirkondades. Pärisorjuslik sõltuvus tugevnes, ja seda eriti Ukrainas ning Volgamaal. Paljud Uraali kroonutehased muutusid aadlike eraomanduseks. Julmalt pressiti talupoegadelt välja suuremaid koormisi. Bironluse ajal puhkenud näljahäda mõjus rängalt talupoegadele: mööda maad rändasid ringi kerjustalupoegade salgad, otsides pääsu näljasurmast. Valitsuse käsu kohaselt saadeti «hulkureid» ja «kerjuseid» sunnitööle.

Valitsus kinnitas uuesti aadli ainuõigust omada mõisaid koos talupoegadega.

Valitsus lühendas aadlike kohustusliku teenistuse aega kuni 25 aastani, paljulastelistes aadliperedes vabastati üks vendadest teenistusest täiesti. See jättis aadlikele aega majapidamise juhtimiseks ning talupoegade töö üle rangema järelevalve teostamiseks — kui mõisnik oli kohal, siis oli järelevalve tugevam ning karistused rangemad.

Aadlike laste jaoks loodi eesõigustatud õppeasutus — *Maaväe Šlahtakorpus.* Aadlivõsud õppisid siin sõjateadust ning said korpuse lõpetamisel kohe ohvitserideks.

Niiviisi muutus aadlike teenistus kergemaks ja nende maavaldus tugevnes. Talupoegadel, kes nüüd lõplikult muutusid mõisnike «alamateks», läks elu aina raskemaks.

3. Venemaa Seitsmeaastases sõjas (1756—1763). XVIII sajandi keskpaigu oli rahvusvaheline olukord väga keeruline — Euroopas puhkes uus sõda. Feodaalne *Preisimaa,* kus sel ajal valitses kuningas Friedrich II, astus välja ulatuslike agressiivsete plaanidega. Ta kavatses saada Kesk-Euroopa valitsejaks, vallutada Austria, Poola ja Saksimaa, endale saada Tšehhi maa-alad ning kindlustuda Baltimaades.

Friedrich II sõjaväge, mis oli õppustes tugeva drilli läbi teinud ning allutatud kõige rangemale kepidistsipliinile, peeti Euroopa esindusarmeeks. Eriti kõrge arenemisastme saavutas Preisimaal *joonrivi süsteem,* mille puhul väed asusid lahingusse ja liikusid vaenlasele vastu pikkade viirgudena.

1756. aasta sügisel tungisid Preisi väed sõda kuulutamata Saksimaale ja purustasid Saksi armee. Valluta-

nud Saksimaa, tungisid nad Austria keisririigi piiridesse. Liidus Austria ja Prantsusmaaga astus 1757. aastal Friedrich II vägede vastu sõtta ka Venemaa, kuna Preisimaa ähvardas anastada Poolat, vallutada Kuramaad, tungida Vene riigi piirile. Seda oli vaja ära hoida. Preisi valduste laienemine ei vastanud Vene riigi huvidele.

1757. a. suvel tungis 80 000-meheline Vene armee üle Preisimaa piiri ja astus Preisi vägedega lahingusse *Groß-Jägersdorfi* küla lähedal. (Vt. kaarti.)

See lahing algas Vene vägedele ebaõnnestumisega. Sakslased ründasid neid momendil, mil nad rännakkorras liikusid mööda kitsast metsateed. Venelaste eelväed, kes kaitsesid metsatukka, võitlesid mehiselt. See andis võimaluse põhijõududele lahingukord sisse võtta. Jalaväebrigaadi komandör P. A. Rumjantsev viis oma soldatid kiiresti metsast läbi ning andis löögi Preisi armee peajõududele tiivalt ja tagalast. Vene soldatid sööstsid täägirünnakule, mis tekitas segaduse vaenlase ridades. Kogu Vene armee läks üle pealetungile. Ebaõnnestumisega alanud lahing lõppes venelaste täieliku võiduga.

Jaanuaris 1758 vallutasid Vene väed Königsbergi (praegu Kaliningrad) ning **1759. a.** lõid lahingus *Kunersdorfi* all Preisi väed täielikult puruks. Pärast seda lahingut kirjutas hirmunud ja täielikku meeleheitesse sattunud Friedrich II: «48 000-mehelisest armeest ei jäänud mulle kolme tuhandetki... kõik jooksevad, ja mul ei ole enam võimu

Preobraženski polgu sõdur ja ohvitser. *Võrrelge nende riietust ja relvastust streletside riietuse ja relvastusega. Mis on muutunud?*

nende inimeste üle... Pean kõik kaotatuks.» **1760. a.** tungisid Vene väed *Berliini*. See sündmus tekitas kõigis Euroopa maades sügavat muljet.

Näis, et Venemaa oli raske sõja hiilgava võidu lävel.

Ent olukord muutus väga keeruliseks seoses selle võitlusega, mida hakkasid pidama aadligrupid Venemaa pealinnas pärast keisrinna Jeli-

zaveta surma (1761). Uus tsaar, andetu lollike *Peeter III,* kes oli Preisi kuninga Friedrich II austaja, ruttas Preisimaaga rahu sõlmima ja kutsus Vene väed tagasi. Ta sõlmis isegi liidu Preisimaaga, kaotades kõik Vene võitude viljad.

Vaatamata sellisele ootamatule käigule, pani Venemaa osavõtt Seitsmeaastasest sõjast Friedrich II vallutusretked Euroopas seisma ning etendas tähtsat osa vene sõjakunsti arenemises.

Sõja käigus ilmnes noore Vene väejuhi *Pjotr Aleksandrovitš Rumjantsevi* silmapaistev talent. Preisi kindluse Kolbergi (Balti mere rannikul Pommeri provintsis) piiramisel kasutas Rumjantsev esimesena uut rivistust lahinguväljal. Ta rivistas oma väed mitte pikkade viirgudena, nagu seda tehti varem, vaid *kolonnidena,* mis tunduval määral suurendas rünnaku ning täägilöögi jõudu. Samal ajal kasutati ka jäägrite (täpsuslaskurite) *lahkrivi* vaenlase tabamiseks täpse püssitulega.

Seitsmeaastase sõja ajal alustas oma tegevust ka suur Vene väejuht Aleksander Vassiljevitš Suvorov.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mispärast toimusid Venemaal paleepöörded? Milline oli nende olemus?
2. Milliseid aastaid hakati nimetama bironluseks? Mispärast?
3. Kas paleepöörete abil oli võimalik muuta tolleaegse Venemaa ühiskondlikku korda? Millega võite tõestada oma järeldust?
4. Milles väljendus aadli privileegide suurenemine XVIII sajandi keskpaigas?
5. Milliseid edusamme saavutas Venemaa Seitsmeaastases sõjas? Leidke kaardil Vene vägede peamised lahingupaigad.

VII PEATÜKI KOKKUVÕTE.

Venemaal Peeter I ajal läbiviidud ümberkorraldusi oli ette valmistanud riigi kogu eelnev arenemine, neid nõudis tungivalt elu ise. Ajalugu oli Venemaa ette seadnud ülesanded: jagu saada riigi majanduslikust, sõjalisest ja kultuurilisest mahajäämusest, võita endale juurdepääs Balti merele, luua hoopis tugevamad ning süsteemikindlamad sidemed Lääne-Euroopa riikidega. Venemaa edasine mahajäämine arenenumatest Lääne-Euroopa riikidest, kus kodanlikud revolutsioonid olid võitnud (Holland, Inglismaa), võis endaga kaasa tuua hukatuslikke tagajärgi.

Nende ajalooliste ülesannete lahendamisel saavutas Venemaa XVIII sajandi esimesel veerandil tunduvat edu. Ehitati suurel hulgal manufaktuure (meenutage, palju neid oli XVII sajandil ning 1725. aastal), tunduvalt tugevnesid kaubanduslikud sidemed sisemaal ning välisriikidega, jätkus ülevenemaalise turu arenemine (meenutage, mida tähendab mõiste «ülevenemaaline turg»). Loodi lahinguvõimeline regulaararmee

ja tugev merelaevastik. Suuri edusamme oli hariduse ja kultuuri alal.

Venemaal läks lõpuks korda murda Lääne-Euroopa riikide blokaad Baltimaades ning võita juurdepääs Balti merele, mis oli normaalse majandusliku arenemise ja riigikaitse huvide kindlustamise seisukohalt hädavajalik.

Tunduvalt kasvas Venemaa rahvusvaheline autoriteet, tugevnesid tema majanduslikud ja kultuurilised sidemed Lääne-Euroopa riikidega.

Otsustav osatähtsus maa majanduse ja kultuuri arendamisel ning võidu saavutamisel palju aastaid kestnud Põhjasõjas (1700—1721) kuulub rahvahulkadele, kes ehitasid uusi manufaktuure, lõid tugeva laevastiku, kindlustasid võidu sõjas, püstitasid Soome lahe kaldale Vene impeeriumi uue pealinna — Peterburi.

Peeter I väljendas aadli ja areneva kaupmeeskonna huve, ta oli väljapaistev riigitegelane ja väejuht. Ta sai õigesti aru nendest ülesannetest, mis tol ajal Venemaa ees seisid ning tegi palju nende lahendamiseks.

Vene keisririik oli aadliimpeerium. Tema arenemine ja kindlustamine oli seotud töötava rahva miljoniliste hulkade pärisorjusliku ekspluateerimise edasise tugevnemisega. Peeter I ja tema järglaste ajal suurenesid aadlike privileegid, tugevnes veelgi talupoegade ja possaadiinimeste feodaalne rõhumine.

Võitluses rahvaliikumiste vastu taotles aadel oma ülevõimu kindlustamist. Aadli kätte koondusid määratu suured maavaldused koos pärisorjastatud elanikkonnaga, juhtivad ametikohad riigiaparaadis ja sõjaväes. Venemaal kindlustus absolutism, kujunes välja bürokraatlik riigivõimuaparaat keskuses ja kohtadel.

Peeter I järglaste ajal organiseerisid pealinna aadlikud korduvalt paleepöördeid, kukutasid neile mitte-meelepäraseid tsaare ning upitasid troonile teisi. Ent need pöörded ei muutnud riigis valitsevat feodaalkorda. XVIII sajandi esimesel poolel kehtis Venemaal endiselt feodaalpärisorjuslik kord.

Küsimusi ja ülesandeid VII peatüki kordamiseks.

1. Võrrelge XVII sajandi lõpu Venemaa arenemist Hollandi ja Inglismaa arenemisega. Millega on Venemaa mahajäämus seletatav?
2. Millised Venemaa ees seisvad ajaloolised ülesanded lahendati Peeter I ajal?
3. Milles avaldus Peeter I ajal rahvahulkade ekspluateerimise järsk suurenemine? Tõestage, et kõik Venemaa edusammud XVIII sajandi esimesel veerandil olid saavutatud tänu rahvahulkade tööle ja kangelaslikkusele.
4. Milles väljendus aadli privileegide laienemine ning pärisorjusliku surve tugevnemine Peeter I järglaste ajal?
5. Võrrelge oma kodupiirkonna arenemist kogu maa arenemisega. Mida oli ühist ja mida oli erinevat?

3. FEODALISMI LAGUNEMINE JA KAPITALISTLIKE SUHETE ARENEMINE VENEMAAL.

VIII PEATÜKK.

FEODALISMI LAGUNEMISE ALGUS JA KAPITALISTLIKE SUHETE ARENEMINE VENEMAAL XVIII SAJANDI TEISEL POOLEL.

§ 48. UUED JOONED MAJANDUSELUS. PÄRISORJUSLIKU RÕHUMISE SUURENEMINE FEODALISMI LAGUNEMISE PERIOODIL.

1. **Kapitalismi arenemine Lääne-Euroopas.** XVIII sajandi teisel poolel saavutas tolle aja kohta uus ühiskondlik kord — kapitalism — reas lääneriikides (Inglismaal, Prantsusmaal ja Põhja-Ameerikas) tunduvaid edusamme.

Pärast XVII sajandi kodanlikku revolutsiooni toimus Inglismaal tööstuse kiire arenemine — hakati kasutama masinaid, manufaktuurne tootmine muutus *vabrikutööstuseks*. Kujunesid välja kapitalistliku ühiskonna uued klassid — tööstuskodanlus ja proletariaat.

Eriti suur ajalooline tähtsus oli *Prantsuse kodanlikul revolutsioonil XVIII sajandi lõpul* (1789—1794). See revolutsioon oli resoluutsem teistest kodanlikest revolutsioonidest. Ägedas feodaalidevastases võitluses likvideeris prantsuse rahvas feodaalkorra. Revolutsioon avas tee uuele, kapitalistlikule korrale.

Teistes riikides — nii Preisimaal, Austrias, Itaalias kui ka Venemaal — oli feodaalne rõhumine selleks koormaks, mis takistas edasiliikumist, pidurdas kapitalismi arenemist.

2. **Pärisorjusliku majanduse lagunemise algus Venemaal.** Kuidas arenes XVIII sajandi teisel poolel Venemaa majanduselu? Mis säilis seal vana ja mida tekkis uut?

Venemaal tekkis juurde suuri *manufaktuurettevõtteid*. Need kuulusid nii eraisikutele (aadlikele) kui ka riigile (kroonule). Seal töötasid peaasjalikult nende juurde kinnistatud sunnismaised talupojad. Suurenes ka teiste, kaupmeestele ja isegi talupoegadele kuuluvate manufaktuuride arv.

Neis töötasid vabapalgalised töölised. Niiviisi *põimusid tööstuses uued, kapitalistlikud* ning *vanad, pärisorjuslikud jooned:* ühelt poolt oli tegemist *vabapalgalise tööga* ning teiselt poolt *pärisorjusliku sundtööga.* Niisugune asjaolu andis tunnistust uute, kapitalistlike suhete arenemisest ning pärisorjusliku majanduse lagunemisest.

Kuidas siis *talupoegade manufaktuurid* tekkisid?

Moskva lähedal asuvas Ivanovo külas, mis kuulus krahv Šeremetjevile, oli palju talupoegi lastud obrokile. Osa neist töötas juba ammu Moskva manufaktuurides. Tulnud tagasi koju, meisterdasid nad kangasteljed, mõnikord kaks-kolm tükki, ostsid kedrust ja hakkasid puuvillast riiet kuduma. Alguses töötasid ainult perekonnaliikmed. Nii tekkis *talupoegade käsitööndusliк väikekaubatootmine.*

Aja jooksul tekkis käsitööliste-talupoegade hulgas jõukamaid. Neil oli juba mitte enam 2—3 kangastelge, vaid 20—30, mõnel veelgi rohkem. Neil kangastelgedel töötasid vabapalgalised töölised, kas siis oma külast või naaberküladest ja -asulatest. Ivanovo külas kerkis suurte ettevõtete-manufaktuuride telliskivihooneid. XVIII sajandi lõpul oli seal üle 200 manufaktuuri.

Talupoeg Jefim Gratšov palkas oma manufaktuuri tööle rohkem kui 100 inimest. Oli teisi manufaktuure, kus töölisi oli veelgi rohkem. Selliseid talupoegadest ettevõtete omanikke nimetati *kapitalistlikeks talupoegadeks.* Peaaegu kõik nad olid pärisorjad ning samal ajal kapitalistid, kes palkasid töölisi. Taolised nähtused olid vastuolus pärisorjusliku korraga ning kõnelesid selle lagunemisest.

Jefim Gratšov, kogunud palju raha, ostis enda peremehe käest vabaks, makstes talle 130 000 rubla. Kuid paljudel teistel ei läinud see korda, sest mõisnik ei tahtnud vabaks lasta oma rikastunud talupoegi isegi suure väljaostusumma eest, kuna igaüks neist maksis talle igal aastal määratu suurt obrokit.

Niisiis — feodalismi lagunemise ja kapitalistlike suhete arenemise tähtsaks näitajaks oli *talurahva kihistumine.* Osa talupoegi laostus, nad ei suutnud enam pidada oma majapidamist ning siirdusid linna tööd otsima. Selliseid talupoegi nimetati *hooajatöölisteks.* Osa talupoegi rikastus, nad ekspluateerisid oma küla inimesi, laiendasid oma majapidamist, müüsid oma produkte turul, rajasid väike-ettevõtteid ning isegi manufaktuure.

XVIII sajandi keskel oli Venemaal suuri tööstusettevõtteid (manufaktuure) ligi 600 ja neis töötas üle 80 000 töölise. Arenes metallurgia, kus kasutati peamiselt pärisorjade tööd. XVIII sajandi lõpul töötas Venemaal üle 100 malmisulatusahju, kus toodeti ligi 10 miljonit puuda malmi. Mõnda aega oli Venemaa metallitootmises ees isegi Inglismaast.

Kokku oli Venemaal XVIII sajandi lõpul ligi 2300 tööstusettevõtet, neist 1200 suurettevõtet. Sajandi teise poole jooksul kasvas tööstuses palgatöö kasutamine umbes kaks korda.

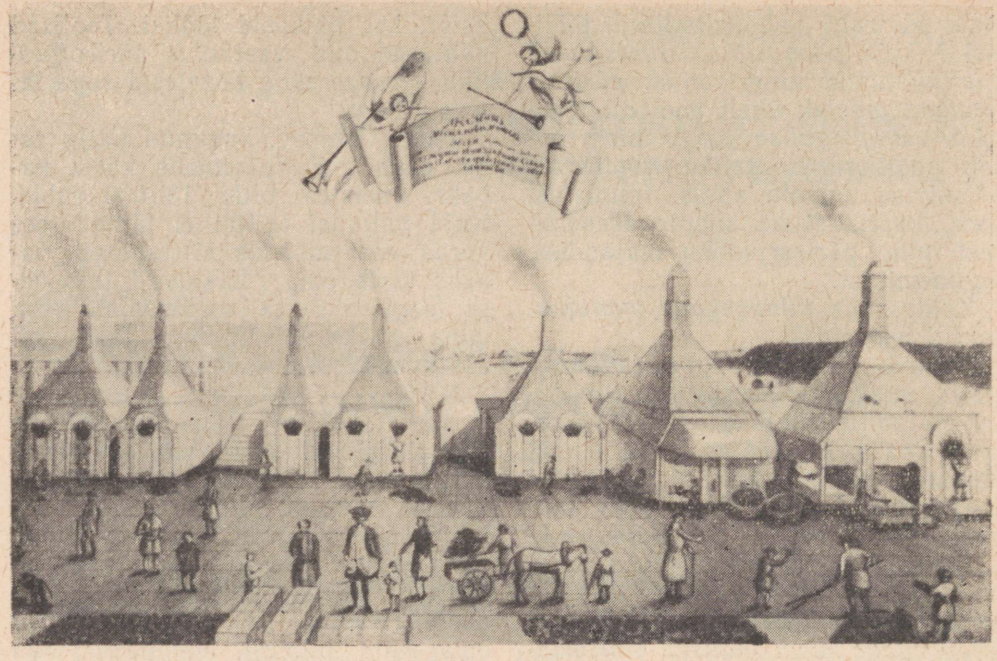

Vasesulatustehas. *(XVIII sajandi joonistuse järgi.)*

Käsitööndusliк ning manufaktuurne tootmine koondus peaasjalikult linnadesse. Seetõttu tõi tööstusliku tootmise arenemine endaga kaasa ka linnade kasvu. Linnad hakkasid nõudma üha rohkem toiduaineid, kuna nende elanike arv suurenes. Ainuüksi Moskvas elas XVIII sajandi lõpul kuni 300 000 inimest. Suurenes ka Venemaa elanike üldarv, ulatudes XVIII sajandi lõpul 36 miljoni inimeseni. Põhiosa (kuni 95%) moodustasid sellest talupojad.

3. Kaubanduse laienemine ja ülevenemaalise turu edasiarenemine. Venemaal tekkis ikka rohkem ostjaid ja müüjaid. Miks? Eelkõige sellepärast, et üha suurenes see osa töötavast elanikkonnast, kes ise ei tootnud endale vajalikke produkte, vaid tegeles ainult teatud kaupade tootmisega ning sai töö eest palka. Sellised inimesed pidid neile vajalikke toiduaineid ja muid kaupu ostma, kuna teisiti nad ei oleks saanud elada.

Tõepoolest kujuneski nii, et tööstusettevõtte *tööline* tootis sitsi, kalevit ja lõuendit ning ostis oma palga eest põllumajandussaadusi — leiba, tangu, võid —, samuti rõivaid ja nõusid. Ta ise ei tegelnud ju põl-

7. V. L. Borovikovski. Vürst Kurakini portree. *XVIII sajand.*

8. I. P. Argunov. Tütarlaps kokošnikus. *Portreemaal. XVIII sajand.*

lutööga ega saanud ennast varustada leivaga või kududa oma materjalist endale särki. Kõik see tuli tal turult osta. Nii pärisorjuslikud kui ka vabapalgalised töölised olid ostjateks turul.

Ja obrokile lastud *talupojad* olid samuti ostjateks. Maalt linna siirdunud hooajatööliste arvu kasv kõneles samuti turu laienemisest.

Käsitöölised viisid samuti oma kaubad turule ning olid oma kauba müüjateks, samal ajal olid nad ka ostjateks, kuna vajasid neid produkte, mida nad ise ei valmistanud.

Ostsid ning müüsid kaupu *kaupmehed* ja *tööstusettevõtete omanikud* — uus, kodanlik klass.

Ka *feodaalmõisnikud* hakkasid müüma põllumajandussaadusi, mis tõi järjest suuremaid sissetulekuid. Et müüa rohkem toiduaineid, mida nad said talupoegadelt, suurendasid nad pärisorjade rõhumist, pressisid neilt välja üha rohkem põllumajandussaadusi.

Niiviisi hakkas järk-järgult lagunema vana naturaalmajandus, kus inimesed ise tootsid endale kõik eluks vajaliku ning peaaegu mitte midagi ei ostnud. Nüüd hakkas müüjate ja ostjate arv aasta-aastalt suurenema, järelikult arenesid turusuhted, laienes turg.

Arenes ka väliskaubandus. Välismaalt veeti sisse palju tööstuskaupu ning veeti välja neil aastail eeskätt põllumajandussaadusi. Inglismaa, kus eriti kiiresti arenes tööstus, ei suutnud elanikkonda oma viljaga toita ning vedas vilja sisse Venemaalt.

Niiviisi toimus järk-järgult naturaalmajanduse lagunemine ning kaubalis-rahaliste suhete arenemine. Kaubalis-rahaliste suhete laienemine XVIII sajandi teisel poolel oli juba vastuolus vanade, pärisorjuslike suhetega, õõnestas ja lammutas neid vanu suhteid.

Venemaa majanduses toimusid needsamad protsessid nagu Lääne-Euroopas. Feodaal-pärisorjusliku majanduse rüpes *hakkasid kujunema uued, kapitalistlikud majandussuhted.* Ainult Venemaal toimus see arenemine aeglasemalt.

4. Pärisorjusliku rõhumise järsk suurenemine. Pärisorjusliku korra lagunemine väljendus talupoegade rõhumise järsus suurenemises. Millest see tulenes? Vili ja muud põllumajandussaadused muutusid kaubaks, mille järele nõudmine pidevalt suurenes. Et saada oma pärisorjuslikelt talupoegadelt rohkem produkte, tugevdas mõisnik pärisorjuslikku ekspluateerimist.

1762. a. avaldas tsaarivalitsus *«Aadli vabaduste kirja».* Aadlikud võisid nüüd oma soovi kohaselt kas teenida riigiteenistuses (kaasa arvatud sõjaväeteenistus) või seda mitte teha. Hulk aadlikke kolis oma mõisatesse.

Mõisniku kohalolek muutis talupoja elu senisest veel raskemaks. Arenes kaubandus ja mõisnikul oli tarvis järjest rohkem raha. Endist viisi käis mööda talusid mõisavalitseja, tagus kepiga uksele, ajas teotööle või nõudis obrokit. Kuid nüüd nõudis ta kõike rohkem kui varem, ning eriti tahtis ta raha saada. Ka mõisniku vajadustes toimus muutus.

Mõisa tellisetehas. *(XVIII sajandi akvarelli järgi.)*

Sada-kakssada aastat tagasi kandis bojaar kodukootud rõivaid, nüüd aga tahtis mõisnik osta palju igasuguseid kaupu.

Mustmullavööndis ning suurte linnade läheduses asuvais mõisates suurendasid mõisnikud *teopäevade arvu,* viies selle 3—4 ning isegi 6 päevani nädalas. Aga millal võis talupoeg harida oma põllulappi? Selleks jäi ainult pühapäev ning öö. Talupoja majapidamine laostus, läks vastu langusele.

Mittemustmullavööndis olid talupojad peamiselt *obrokil.* 35—40 aasta jooksul kasvas obrok (raharent) inimese pealt 1—2 rublalt 4—5 rublani. See oli tol ajal suur raha — selle eest võis osta 16—20 puuda nisu või 4—5 lammast. Et sellist rahasummat saada, pidi talupoeg pikaks ajaks juhutööle minema. Aga peale raharendi nõudis mõisnik talupojalt obrokit ka natuuras: heina, liha, lindusid, kangaid jm. Paljudele talupoegadele käisid need koormised üle jõu.

Järelikult avaldus pärisorjuse lagunemine ka selles, et rõhumine mõisniku poolt laostas talupoegade endi majapidamist.

Mõisnik mõtles välja igasuguseid vahendeid, et sundida talupoega rohkem töötama. Näiteks võib tuua ühe mõisniku, kes koostas majapidamise juhtimiseks nn. näidisreeglid. Seal

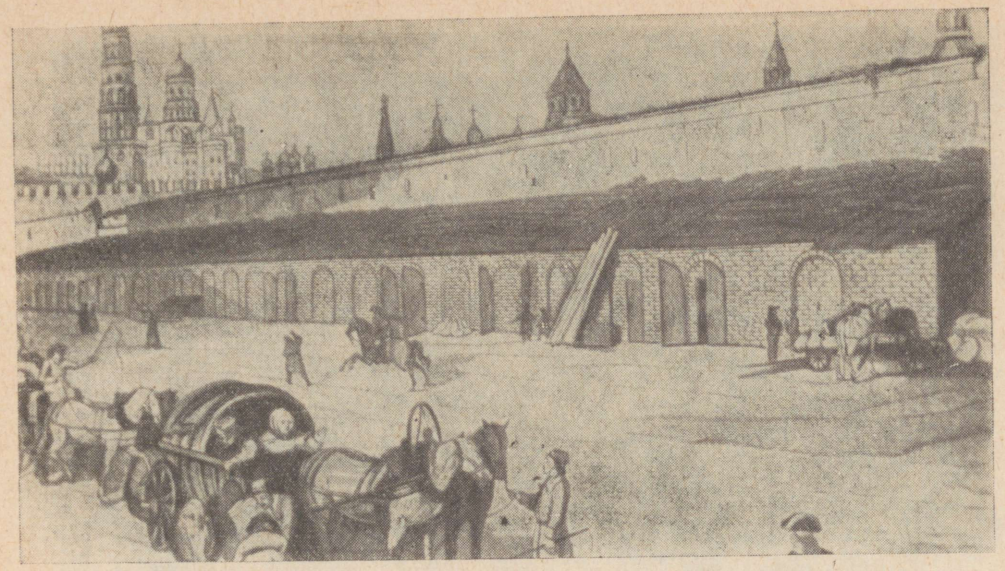

Viljaaidad Kitaigorodi müüri ääres Moskvas. *(XVIII sajandi gravüüri järgi.)*

oli öeldud: on vaja suurendada mõisa künnimaad, õpetada talupojale käsitööd — kuduma peent kalevit ja laia linast kangast, vöösid ja sukki. Kõige selle müümisest võis mõisnik saada suurt tulu. Kõige tähtsam, kirjutas seesama mõisnik, on panna talupojad kiiremini tööd tegema, sest nad on ju väga laisad. Ta lisas niisama silmakirjalikult: «Jõudeelust tuleb talupoegadele haigus peale, nad üldse surevad selle kätte — magavad isu täis, söövad üleliia, aga ei viitsi ennast liigutada.» Oli selge, et mida kiiremini talupoeg töötab, seda tulusam on see mõisnikule. Just neil aegadel levitati laialt mõisniku laimu vene rahva «sünnipärasest laiskusest». Kuid kellel siis oli tahtmist teha tööd mõisahärra jaoks?

Et sundida talupoegi rohkem tööd tegema, võttis mõisnik tarvitusele julmad karistused. Peks mõisatallis oli tol ajal kõige levinum nuhtlusviis. Mõisates oli ka vangikonge. «Kes töös laisk on, need panna kartsa ja mitte anda leiba kahe või kolme päeva jooksul», soovitati sellesama mõisniku eeskirjades. 1760. aastal said mõisnikud õiguse saata oma talupoegi-pärisorje Siberisse. Ja selleks ei olnud mingisugust kohut vaja, kõik olenes mõisniku soovist ja tahtest.

Laialt tuntuks sai talupoegade õela piinajana mõisnik Darja Saltõ-

Talutares. *(XVIII sajandi gravüüri järgi.)*

kova ehk Saltõtšihha. Oma mõisas, mis asus Moskva maakonnas, piinas ta ise pärisorje, eriti aga naisi ja tüdrukuid. Ta peksis neid piitsa, nuudi, triikraua või puuhaluga, süütas neil juuksed peas, kiskus inimestelt tuliste tangidega ära kõrvu, valas keeva vett näkku, tagus pead vastu seina. Ta aheldas talupoegi rasketesse jalapakkudesse ning sundis neid nii töötama, ajas inimesi alasti külma kätte ning sidus neid terveks ööks posti külge.

Laialdaselt levis pärisorjuslike talupoegade müümine. Tol ajal väljaantavaist ajalehtedest võis lugeda, kuidas talupoegi müüdi niisama nagu hobuseid, koeri või muud.

Talupoja nuhtlemine keppidega mõisniku juuresolekul. *(XVIII sajandi gravüüri järgi.)*

Näiteks üks sellistest kuulutustest: «Müüa hea ülalpidamisega mõisa meistrimehi: kaks rätsepat, kingsepp, kellassepp, kokk, tõllassepp, ratassepp, nikerdaja, kullassepp ja kaks kutsarit... Sealsamas müüa 3 noort traavlit ja kari hagijaid, 50 tükki...»

Pärisorjuslikke talupoegi veeti turule ja müüdi seal elava kaubana. Tihtipeale lahutati müümisel perekonnaliikmeid — naine müüdi eraldi mehest, lapsed lahutati vanematest. Talupoeg-pärisori viidi peaaegu orja tasemele.

Kõike seda ei olnud enam võimalik välja kannatada.

Talupojad tahtsid elada uut moodi — ilma mõisnikuta, pidada ise

Oksjon XVIII sajandil. *(K. V. Lebedevi maali järgi.) Mis ootab maalil kujutatud talupoegi? Mispärast?*

majapidamist, olla ise oma maa omanikud. Nad nõudsid vabastamist. XVIII sajandi lõpul, pärisorjusliku majanduse lagunemise tingimustes haaras see taotlus üha laiemaid talurahva hulki ning juhtis nad võitlusse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis on teoorjusliku süsteemi peamisteks joonteks?

2. Milles avaldus pärisorjusliku majanduse lagunemine XVIII sajandi teisel poolel?

3. Milles ilmnes XVIII sajandi teisel poolel feodaalühiskonna rüpes arenevate uute, kapitalistlike suhete tekkimine?

4. Mille poolest erinevad kapitalistlikud suhted feodaalsetest?

5. Kuidas mõjus pärisorjusliku majanduse lagunemine ja kapitalistlike suhete arenemine talupoegade olukorrale?

1. **Ülestõusu algus.** Juba ammust ajast valitses Uraalis ja Volgamaal ärev meeleolu. Näis, et piinatud talupojad nagu ootaksid mingit märguannet. Rahutu õhkkond valitses ka Jaiki (Uraali) jõe piirkonnas, kus sada aastat tagasi oli tegutsenud kuulus Razin. Neil aladel liikus talupoegade ja kasakate hulgas ringi salapärane kuuldus. Teati jutustada, et hiljuti tsaarinna Katariina II käsul tapetud tsaar Peeter III ei olevat üldse surnud, vaid elab ja varjab ennast kusagil Uraalis või Volgamaal. Ja et varsti ta «ilmutab ennast» ning läheb sõtta tsaarinna Katariina II, talupoegade rõhuja vastu. Niisugused jutud olid puhas väljamõeldis. Me teame, et Peeter III oli samasugune pärisorjapidaja ning talupoegade rõhuja nagu teisedki tsaarid. Katariina II tappis ta selleks, et pääseda tsaaritroonile. Kuid salapärase surma tõttu oli tema nime ümber tekkinud legend. Talupojad arutlesid, et kui mõisnike tsaarinna oli tema vastu, siis järelikult oli tsaar tahtnud midagi ette võtta lihtrahva elu kergendamiseks. Kuid selles nad eksisid.

Ennast keiser Peeter III-ks nimetanud *Jemelján Ivanovitš Pugatšov* oli kasakas Doni-äärsest Zimovéiskaja staniitsast. Lapsepõlvest peale äestas Pugatšov koos isaga maad. 17-aastaselt ta sattus Preisi sõtta ning seejärel võttis osa sõjast Türgiga. Sealt sai ta sõjalisi kogemusi. Ta oli paljudes kohtades olnud ja palju kogenud. «Kus ma küll pole olnud,» jutustas Pugatšov, «ja millist viletsust pole ma kannatanud! Olen olnud paljas ja näljas ning kui palju olen vanglais istunud!» Äge viha pärisorjusliku rõhumise vastu tõukas teda võitlema.

Ülestõus algas **1773. a.** Jaiki jõe piirkonnas hakkasid Pugatšovi ümber kogunema kasakad ja talupojad, kes ei olnud rahul pärisorjusliku korraga. Kaugeltki mitte kõik Pugatšovi poolehoidjad ei uskunud, et ta on tsaar Peeter III. Kuid kõik nägid, et Pugatšov on talupoegade ja kehvikute kaitsja ning mõisnike ja tsaarivõimude vaenlane. Oma üleskutsetes — «manifestides» ja «ukaasides» — lubas Pugatšov kõik pärisorjad-talupojad vabastada mõisahärradest, anda neile igavese vabaduse, maa, metsad ja veed. Ta kutsus ülestõusule aadlike ning tsaari käsilaste vastu. Ta käskis aadlikke kui talurahva «laostajaid kinni võtta, hukata, üles puua». (Vt. dokumenti.)

Pugatšovi sõjaväegi vallutas mitu tsaarikindlust ning piiras ümber Uraalimaa keskuse *Orenburgi*. Orenburgi piiramine kestis üle kuue kuu. Pugatšovi väed vallutasid Samaara ja Krasnoufimski linna ning piirasid Tšeljabinskit. Kui Pugatšov Orenburgi vallutada ei suutnud, taganes ta Baškiiriasse.

Pugatšovi sõjaväkke astus massiliselt ülestõusnud pärisorje. Laialdaselt arenes üle kogu maa uus võimas *talurahvasõda*. Ülestõusuga ühinesid ka Volgamaa ja Uraali rahvad, keda tsaarivalitsus eriti rõhus — baškiirid, tatarlased, kalmõkid, kasahhid, tšuvašid, marid, mordvalased ja teised.

Uraali töölised toovad Pugatšovile suurtükke. *(M. I. Avilovi jt. maali järgi.) Mida võib pildi põhjal öelda Pugatšovi vägede olukorra kohta?*

Ülestõusnud rahvaste hulgast kerkisid esile oma juhid. Baškiiride juhiks oli noor *Salavát Julájev*. Ta oli ka luuletaja, kes lõi laule ülestõusnute jaoks.

Tähtsat osa etendasid Pugatšovi väes töölised. Uraalis oli sel ajal palju raua- ja vasesulatustehaseid. Tehastes valmistati suurtükke ja kuule. Ülestõusnud töölised ühinesid Pugatšoviga ja varustasid tema sõjaväge suurtükkidega. Kes aga oskas suurtükke valmistada, see oskas neist ka lasta. Juba Orenburgi piiramisel tulistasid Pugatšovi võitlejad suurtükkidest nii täpselt, et tsaarikindralid imestasid. «Ei osanud seda maamatsidelt oodatagi,» ütlesid nad.

2. Ülestõus laieneb. Orenburgi alt taganedes suundus Pugatšov Baškiiriasse ning peagi ilmus ta tsaarivägede ette veelgi tugevamana ja ohtlikumana. Ta ületas Kaama jõe ning vallutas Iževski ja Votkinski tehased. Nüüd avanes tal võimalus minna otseteed *Kaasani* peale.

Kaasani kuberner saatis Pugatšovi vastu oma väeosad, kuid need läksid Pugatšovi poolele üle.

Kaasani piiramist juhtis Pugatšov ise, kes oli hea suurtükiväelane. Linn vallutati, ainult käputäis aadlikke ning sõjaväge sulgus Kaasani kremlisse, värisedes hirmust. Linnakehvistu ja palju sõdureid ühinesid vaimustatult Pugatšoviga. Aadlike vara jaotati ülestõusnute vahel.

Kogu Volgamaa ja Uraal olid ülestõusuleekidest haaratud. Ka

Moskvas endas olid ärevad ajad. Moskva tööinimesed olid valmis ühinema Pugatšoviga.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millega seletada, et Venemaa suurim talurahvasõda puhkes XVIII sajandi teisel poolel?
2. Koostage jutustus Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõjast.
3. Märkige kaardil ülestõusnud talupoegade peajõudude liikumise tee.
4. Võrrelge ülestõusnute koosseisu Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõja perioodil eelmiste Venemaa talurahvasõdade omadega. Mida oli ühist ja mida oli erinevat?
5. Märkige kaardil, millised Venemaa rahvad võtsid osa 1773.—1775. a. talurahvasõjast. Milline tähtsus oli nende ühisel mõisnikevastasel võitlusel?

DOKUMENT.

PUGATŠOVI UKAAS.

Esitame Pugatšovi ukaasi (käskkirja) 31. juulist 1774. See oli antud Peeter III nime all (teatavasti nimetas Pugatšov ennast selle nimega). Oma vormilt jäljendab Pugatšovi ukaas ehtsat keisri ukaasi. Anname selle teksti lühendatult.

Jumala armust Meie, Peeter Kolmas, Kogu Venemaa Keiser ja Isevalitseja ja nõnda edasi ja nõnda edasi.

Antakse teadmiseks kogu rahvale.

Sellesinase ukaasiga näitame oma valitseja ja isa armu kõigile, kes on talupoja seisuses ja mõisnike alamad, käsime olla meie trooni truud alamad ja anname vana risti ja palve, pea ja habeme[1], igavese priiuse ja vabaduse kasakatele, ei nõua nekrutiks andmist, pearaha või muud rahamaksu, anname maa, metsa, luhamaad ja kalaveed ja soolajärved ilma rahata ja ilma obrokita ja teeme vabadeks kõik, kellele on seni kurja teinud mõisa ja linna isandad...

Sellesamase ukaasiga käsime: kes olid enne aadlikud oma mõisates, neid meie võimu ja riigi vastu ässitajaid ja talupoegade röövijaid kinni võtta, ära hukata ja üles puua ja talitada nendega niisama nagu nemad, usu kaotanud, tegid teiega, talupoegadega. Nendesinaste vaenlaste ja kurjategijate aadlimeeste ärahävitamisest võib igamees saada tasase ja rahuliku elu, mis saab kestma igavesti.

Antud 1774. a. juulikuu 31. päeval.

Peeter.

Küsimusi.

1. Kirjutage Pugatšovi ukaasist välja need lubadused, mis on suunatud pärisorjusliku korra vastu. Paigutage nad tähtsuse järgi ritta.
2. Näidake nende alusel, milliseid nõudmisi esitasid ülestõusnud. Millest on näha, et ülestõus oli suunatud pärisorjusliku korra vastu?

---

[1] «Vana risti ja habemega» autasustamine kajastab vanausuliste, habemete mahaajamise vastaste nõudeid.

1. 1773.—1775. **a. talurahvasõja iseärasused.** J. Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõda oli paljuski sarnane eelmiste talurahvasõdadega. Ent sellel sõjal olid ka omad eripärasused.

See oli *kõige võimsam talurahvasõda,* mis Venemaal kunagi oli toimunud. See puhkes feodalismi lagunemise ja kapitalistlike suhete arenemise tingimustes, hõlmas palju suuremat territooriumi, temast võtsid osa töötava elanikkonna laialdasemad hulgad.

Võitluse käigus võtsid talurahvaliikumise nõudmised palju selgema ja resoluutsema vormi. Talupojad hakkasid võitlema mitte ainult oma mõisniku vastu, vaid nad nõudsid *pärisorjusliku korra likvideerimist kogu riigis.*

Ülestõusnud püüdsid oma väesalku organiseerida sõjaväe eeskujul, luua *ülestõusuarmeed.* Nad formeerisid eri polgud kasakatest, talupoegadest, baškiiridest ja tehasetöölistest. Iga polk jagunes sadakondadeks ja kümnenditeks. Oli olemas isegi midagi peastaabi taolist, mida Pugatšov nimetas Sõjakolleegiumiks. Ülestõusnutel oli oma suurtükivägi. Paremini organiseeritud ülestõusuarmee olemasolu oli üheks tähtsamaks iseärasuseks, mille poolest J. Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõda erines eelmistest talurahvasõdadest.

Ent J. Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõda tervikuna jäi ikkagi *stiihiliseks talurahvarahutuseks.* Talupoegade enamiku väljaastumised kandsid *kohalikku* ehk, nagu öeldakse, lokaalset iseloomu. Talupoeg pidas kõige tähtsamaks oma küla asju. Ta ei saanud veel aru, et võitlust on vaja pidada kogu pärisorjusliku korra ja tsaari, mitte aga ainult oma mõisniku vastu.

Juhtus sama mis Razini ülestõusuga. Ülestõusnud talupojad tapsid oma mõisniku, süütasid tema mõisa ja jaotasid mõisavara. Pärast seda näis neile, et nad on kõige tähtsama töö ära teinud. Talupojad ei mõistnud, et kuni säilib pärisorjuslik kord, tuleb ühe tapetud mõisniku asemele uus.

Nad ei mõistnud, et tsaar on aadlike heaolu esimene kaitsja, et *mitte ükski tsaar ei saa olla «hea tsaar».* Talupojad ei teadnud, kuidas korraldada elu uut moodi.

2. Ülestõus surutakse maha. Uue suure lüüasaamise osaliseks sai Pugatšovi ülestõusuarmee Kaasani all. Kaasani alt taganedes liikus Pugatšov lõuna poole. Selleks ajaks oli talurahvasõda võtnud kõige suurema ulatuse. Kogu Volgamaa oli haaratud ülestõusuleegist. Pugatšovi väed vallutasid ühe linna teise järel. Paljud linnad avasid Pugatšovi ees oma väravad ning võtsid teda vastu kui vabastajat. Tsaarivalitsus suunas Pugatšovi vastu suured jõud.

Tsaritsõni lähedal toimus otsustav lahing. Ülestõusnud võitlesid vapralt, kuid tsaariväed olid neist tugevamad. Rikkad kasakad andsid Pugatšovi tsaarikindralitele välja. Pugatšov aheldati ja pandi raudpuuri.

Teatakse jutustada, et krahv Pá-

J. I. Pugatšov vanglas. *(XVIII sajandi portree järgi.)*

nin, kes juhtis tsaarivägesid Pugatšovi vastu, läks puuri juurde ja esitas kokutades Pugatšovile küsimuse: «Kuidas sa, var... as, julgesid astuda oma valitseja vastu?»

Sõna «varas» kõlas Panini kokutamises nagu «vares».

«Ma ei ole vares. Olen varesepoeg. Aga vareseid lendab ikka veel ringi.»

Pugatšov mõtles, et talurahva ülestõusud ei lõpe ka pärast tema surma.

Aadlikud pühitsesid võitu. Nad viisid puuri aheldatud Pugatšovi Moskvasse hukkamisele.

Pugatšov hukati Moskvas Bolotnaja väljakul Kivisilla taga. Kogu tee kuni Kivisillani oli tulvil rahvast, aga Bolotnaja väljak oli ümber piiratud ning sinna lasti ainult aadlikke: timukad kartsid rahvast. Algul raiuti Pugatšovil maha pea, seejärel käed ja jalad. Samal ajal hukati ka tema võitluskaaslased.

Julmalt piinati Salavat Julajevit — baškiiride laulikut ja ülestõusnute juhti. Teda veeti mööda Baškiiria asulaid, kus ta oli olnud ülestõusu eesotsas, ning peksti nuudiga. Viimases asulas kisti tal lõhki ninasõõrmed ning tulise rauaga põletati ta põskedele sõnad «varas» ja «reetur» ning laubale sõna «tapja». Pärast seda saadeti ta eluajaks rängale sunnitööle, kaugele kodumaast.

Tsaari karistussalgad jätkasid julma arveteõiendamist ülestõusnutega. Ülestõusust osavõtjaid poodi, peksti nuutidega surnuks, nende elamud põletati maha. Rahva hirmutamiseks lasti mööda Volgat alla liikuda parvedel, kus võllapuude otsas rippusid piinatud ülestõusnute laibad.

3. Talurahva ülestõusude ajaloolise tähtsus. Nii lõppes Pugatšovi juhtimisel toimunud ülestõus. Kuigi ülestõus suruti julmalt maha, oli tal ometi suur tähtsus. Ülestõus näitas aadli-Venemaale, et siin küpsevad pärisorjusliku rõhumise vastased võimsad rahvajõud.

Talurahvasõjad panid kõikuma pärisorjusliku korra ja lähendasid tema langust. Talurahva ülestõusude juhtide ning kangelaste nimed jäid rah-

va südamesse ja innustasid teda võitlusse rõhujate vastu.

4. Aadlidiktatuuri tugevnemine. Pärast talurahva ülestõusude verist mahasurumist võttis Katariina II valitsus tarvitusele rea abinõusid aadlivõimu tugevdamiseks keskuses ja kohtadel.

Kogu maa jaotati 50 *kubermanguks,* igaühes 300 000—400 000 elanikku. Kubermangud jaotati *kreisideks*, igaühes 20 000—30 000 elanikku. Kõikjal tugevdati administratiiv- ja politseivõimu. Kubermangus anti võim *kubernerile*, kreisides — *kapten-ispravnikutele.* Nende peamine ülesanne oli ära hoida uute ülestõusude puhkemist.

Tsaarivalitsus likvideeris kasakate omavalitsuse. Zaporožje Setš purustati ning sealsed kasakad asustati ümber Kubanimaale.

Heldelt jagas Katariina II oma favoriitidele (soosikutele) — suurtele võimukandjatele ja kindralitele — uusi maavaldusi Ukraina steppides, Alam-Volgamaal ja Ees-Kaukaasias. Pärisorjuslik kord levis palju laiemale territooriumile, kinnitas kanda seal, kus teda veel hiljuti ei olnudki. Tsaarinna ukaasiga 1783. aastal pärisorjastati Vasakkalda Ukraina talupojad.

1785. a. kuulutati välja *«Aadli armukiri»,* kus võeti kokku ja kinnitati kõik aadlike eesõigused. «Armukirjas» deklareeriti «kaljukindlalt», et aadlikud on erilised, «õilsad» inimesed, kellel on eesõigus omada inimesi (talupoegi) võrdselt asjadega ning olla oma maa peremees. Riigivõi sõjaväeteenistuses olemine ei olnud neile kohustuslik. Kohut aadliku üle võis mõista vaid aadlikohus. «Venemaa õilsale aadelkonnale» kingiti «igaveseks ajaks priius ja vabadus». Tehti teatavaks, et aadlike suhtes ei tohi rakendada ihunuhtlust (meenutage, millist kohutavat ihunuhtlust kasutasid mõisnikud oma pärisorjade suhtes). Aadlikel oli õigus luua oma kreisi ja kubermangu aadlikogusid ning valida iga kolme aasta tagant oma *aadlipealikud.*

Aadlikel oli õigus oma valdusi ja neis elavaid talupoegi ning kõiki oma privileege pärandada põlvest põlve. *Niiviisi vormistati seadusandliku aktiga aadli kui erilise privilegeeritud seisuse õigused Vene impeeriumis.*

Ja seepärast hoopiski mitte asjatult ei nimetanud aadlikud Katariina II valitsemisaega **(1762—1796)** «kuldseks ajaks». Nendele oli tõesti kuldne aeg, millal mõisnike privileegid ning pärisorjuslik rõhumine saavutasid oma kõrgpunkti.

Ent tsaarivalitsuse ukaasid ega aadlike endi pingutused ei suutnud seisma panna feodaal-pärisorjusliku korra lagunemist ega uute, kapitalistlike suhete arenemist. Viimased aga õõnestasid feodaalkorda ning muutsid tema hukkumise paratamatuks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis oli Jemeljan Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõja lüüasaamise põhjused?
2. Millised talurahvasõjad toimusid Vene riigis XVII sajandil? Võrrelge neid Pugatšovi ülestõusuga. Mida ühist on kõigil Venemaa talurahvasõdadel ja mida neis on erinevat?

3. Milles seisab Venemaal toimunud talurahvasõdade ajalooline tähtsus?

4. Milles väljendus aadlidiktatuuri tugevnemine pärast Jemeljan Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõda?

5. Mispärast nimetasid mõisnikud Katariina II valitsemisaega Vene aadli «kuldseks ajaks»? Mispärast see aadli «kuldne aeg» ei saanud olla pikaajaline ning kindel?

§ 51. VENEMAA VÄLISPOLIITIKA XVIII SAJANDI TEISEL POOLEL. VENE-TÜRGI SÕJAD.

1. Vene-Türgi sõdade põhjused. Kunagi ammu, Vana-Vene riigi aegadel, asustasid Musta mere rannikuala idaslaavlased. Hiljem tõrjusid Aasia rändhõimud nad sealt välja. XIII sajandil kinnitasid siin kanda mongoli-tatari khaanid; XV sajandil vallutas Musta mere ranniku Osmani impeerium, kusjuures Krimmi khaan sai Türgi sultani vasalliks. Siit, Musta mere äärest, teostasid Türgi sultani ja Krimmi khaani rohked väesalgad süstemaatiliselt röövsissetunge Ukraina ning Vene aladele.

Musta mere rannikualad olid Venemaale peaaegu XVIII sajandi lõpuni Türgi poolt tuleneva ohu ning rahurikkumiste lähtekohaks.

XVIII sajandi teisel poolel oli Venemaa endiselt aadliimpeerium. Pärisorjuslik kord lagunes, aadelkond oli kõigest jõust selle lagunemise vastu ning püüdis säilitada vana korda. Ta tahtis oma positsioone kindlustada uute maade saamise teel. Eriti meelitasid teda Musta mere äärsed piirkonnad. Võitlus Musta mere ranniku pärast vastas ka kaupmeeskonna nõudmistele: kaupmehed olid huvitatud kaubanduse arendamise ja oma kaupade müügituru laiendamise jaoks vajalike soodsate mereteede saamisest.

2. Vene-Türgi sõda (1768—1774). 1768. a. tungisid Türgi vasalli Krimmi khaani väed Venemaa lõunavaldustesse. Algas Vene-Türgi sõda.

Vene armee juhatajaks seati *Pjotr Aleksandrovitš Rumjantsev.*

Vene väed tungisid *Moldaavia* territooriumile. Kohalik elanikkond, kes kannatas Türgi valitsejate ikke all, võttis Vene vägesid rõõmuga vastu. Moldaavia vabatahtlikud astusid Vene sõjaväkke ning sõdisid oma põliste vallutajate vastu.

Saabus 1770. aasta.

Larga jõe lähedal (Moldaavias, Doonau suudmealal) paiknes 80 000-meheline Türgi armee. P. A. Rumjantsevi käsutuses oli umbes 30 000 sõdurit. Ometi otsustas ta rünnata ülekaalukaid vaenlase jõudusid.

«Meie kuulsus ja au,» ütles ta, «ei salli seda, et talume meie silmapiiril seisva vaenlase juuresolekut teda ründamata.»

Öösel ehitati jõele üleminekutee. Vene väed liikusid üle jõe ning koidikul rünnati vaenlast. Vene vägede kooskõlastatud ning hoogne tegutsemine sundis vaenlase taganema.

Veel suurem jõudude ülekaal oli

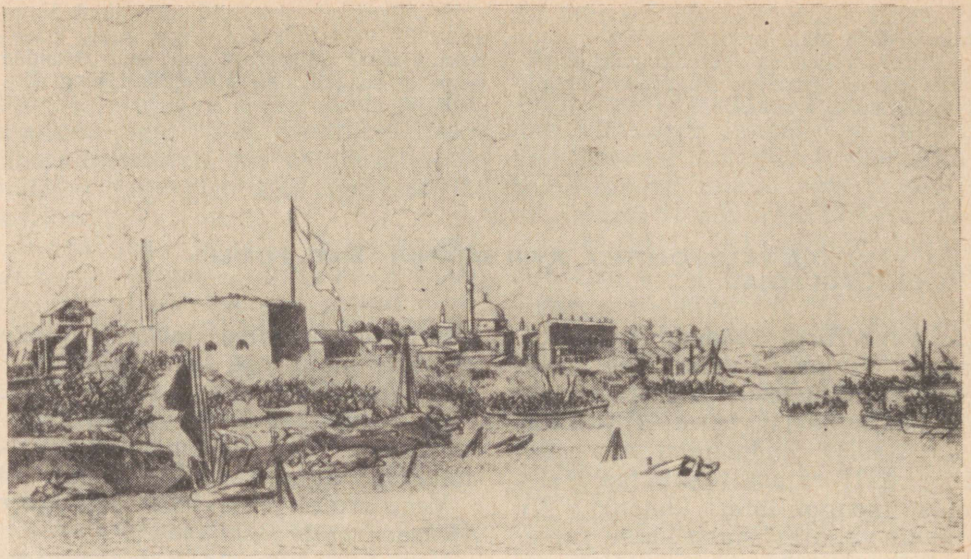

Tormijooks Izmailile. *(XVIII sajandi gravüüri järgi.) Koostage õpiku teksti ja illustratsiooni järgi jutustus tormijooksust Izmailile.*

vaenlasel *Kaguli* kaldal (Doonau alamjooksul). Siin arvestati türklaste peajõudusid umbes 150 000 meest, keda juhtis Türgi suurvesiir. Peale selle oli Vene vägede tagalas veel 80 000-meheline vägi — need olid Türgi poolel sõdivad tatarlased. P. A. Rumjantsevi käsutuses oli kõigest 27 000 meest. Vene vägesid ähvardas täielik ümberpiiramine.

Kuid Rumjantsev ei hakanud ootama, millal vaenlase väed piiramisrõnga kokku tõmbavad. Ta purustas nad ositi.

Sõjategevus toimus mitte ainult maal, vaid ka merel. Samal 1770. aastal Balti merel viibinud Vene eskaader admiral *G. A. Spiridovi* juhtimisel sõitis ümber Euroopa ning läks Gibraltari kaudu Vahemerre. Ja siin *Tšesma lahes* (Väike-Aasia rannikul, Chiose saare lähedal) ründas ta Türgi laevastikku.

Türklastel oli laevu palju rohkem. Ka suurtükivägi oli neil tugevam. Rohkem kui 70 laeva rivistusid poolkuuna kahte viirgu väikese Türgi kindluse Tšesma juures. Vene eskaader koosnes kõigest 30 laevast.

Vene meremehed andsid Türgi laevastikule oma julge rünnakuga tõsise löögi ning sundisid nad taganema lahte. Siis võttis Vene väejuhatus ette julge manöövri — tungida

lahte ja rünnata Türgi laevastikku, kasutades süütelaevu — väikseid laevu, millel oli süüte- ja lõhkeaine vaenlase laevade põlemapanemiseks.

Vaatamata vaenlase tapvale suurtükitulele viisid vaprad vene meremehed oma süütelaevad Türgi laevastiku vahetusse lähedusse. Süttis ja plahvatas üks, siis teine süütelaev ning tuli kandus vaenlase laevadele. Edukalt tegutses ka Vene suurtükivägi. Kohutavad plahvatused järgnesid üksteisele — türklaste laevad hakkasid õhku lendama.

Türgi laevastiku purustamine Tšesma lahes avaldas suurt mõju kogu sõja käigule.

Sõda lõppes 1774. aastal Venemaale kasuliku *Kutšuk-Kainardži* rahulepinguga (see sõlmiti Kutšuk-Kainardži külas).

Rahulepingu järgi sai Venemaa endale suure osa Musta mere rannikualast (Dnepri ja Bugi vahel). Vene laevad said Musta mere vaba kasutamise õiguse.

Kuid Krimm ei kuulunud veel Venemaa koosseisu. Türgi koondas sinna oma eskaadri ning ähvardas uuesti sõdima hakata. Krimmi khaan, kellel tegelikult juba ammu ei olnud iseseisvust, loobus lõpuks võimust **1783. a.** *Krimm* läks Vene riigi koosseisu.

3. Uus sõda Türgiga (1787—1791). Türgi sultan ei tahtnud leppida sellega, et Venemaa kindlustub Musta mere põhjarannikul. 1787. aastal kuulutas Türgi uuesti Venemaale sõja. Liidus Venemaaga sõdis Türgi vastu sel ajal ka Austria. 1789. aastal saavutasid Vene väed A. V. Suvorovi juhtimisel hiilgava võidu *Rõmniki* jõel (Doonau harujõgi).

Vaid 7000 vene sõduriga ning 18 000 austerlase toetusel ründas Suvorov Türgi armeed, mille arvuline koosseis oli üle 100 000 mehe.

Türgi ratsavägi piiras Austria väed ümber. Kiire manöövri tulemusel liikus Suvorov türklaste tagalasse ning paiskas sealt türklaste vastu oma ratsaväe, mille kannul liikus jooksusammul jalavägi. Tol ajal kehtivad sõjapidamise reeglid ei näinud ette sellist tegutsemisviisi. Ent Suvorov ei tegutsenud vanade reeglite järgi. Ta ei rääkinud asjatult: «Üllatada tähendab võita!» Ratsaväe hoogne rünnak hämmastas türklasi. Ratsaväe jälgedes tulvas jalavägi. Türklaste tagalasse ilmusid kasakad. Suvorovi manöövri ootamatus otsustas lahingu käigu. Türgi väed said täieliku lüüasaamise osaliseks. Võit saavutati mitte arvulise ülekaalu, vaid oskusega.

Eriti suur tähtsus oli Türgi kindluse *Izmaili* (Doonau suudmes) vallutamisel Vene vägede poolt. Izmaili kindluse müürid olid väga kõrged ning tema suurtükivägi tugev. Suurearvuline garnison kaitses seda Türgi tugipunkti Musta mere ääres. Kindlust peeti vallutamatuks.

Vene väed piirasid Izmaili ümber, kuid mitme kuu jooksul ei suutnud teda vallutada.

Sel ajal jõudis Izmaili alla Suvorov. Algas hoolikas ettevalmistus otsustavaks rünnakuks. Suvorov ise sõitis luurele, uuris kindlustuse süsteemi, kavandas lahinguplaani. Öösiti viidi läbi õppusi: soldatid harjutasid täägirünnakut, jooksid tormi

spetsiaalselt ehitatud järskudele müüridele, mis olid Izmaili omadega sarnased. Need õppused olid rasked, kuid Suvorov ütles: «Raske õppustel — kerge lahingus!», «Mida rohkem higi voolab õppustel, seda vähem verd valatakse lahingus!»

Kui ettevalmistused tormijooksuks olid lõpetatud, saatis Suvorov Izmaili komandandile lakoonilise ultimaatumi: «Ma saabusin vägedega. 24 tundi järelemõtlemiseks — vabadus. Minu esimene lask — juba vangipõli. Rünnak — surm.» Kindluse komandant vastas üleolevalt: «Ennem lakkab Doonau voolamast ja langeb taevas maa peale, kui ma annan ära Izmaili.»

Järgmisel päeval, 11. detsembril 1790. a., koidueelse hämaruse ning paksu udu varjus asusid Vene väed Izmaili ründama. Kuus kolonni lähenesid kindlusele igast küljest. Üht kolonni juhtis *M. I. Kutuzov*. Jõge pidi sõudis Izmaili alla laevastik. Türklased vastasid marutulega kahesajast kahurist, mis paiknesid kindluse müüridel. Samal ajal hakkasid mürisema Vene suurtükid.

Sõdurid tormasid kindlusevallile. Kes haavata sai, kukkus, kes langes, jäi surnuna maha, kuid nende võitluskaaslased tungisid edasi. Puhkes äge käsitsivõitlus kindluse kõrgete müüride juures. Venelased tungisid väravate juurde. Püssid õieli käes, sööstsid nad viimasele otsustavale rünnakule. Ja juba toimuski äge lahing Izmaili tänavatel ja hoonete vahel. Türklased panid meeleheitlikult vastu ning ei andnud ennast vangi. Mitu tuhat hobust sööstis välja tallidest, tungles uulitsail, suurendades üldist segadust veelgi. Lahing kestis kümme tundi. Õhtuks oli kindlus vallutatud.

Umbes samal ajal saavutas Mustal merel suuri võite Vene laevastik admiral *F. F. Ušakovi* juhtimisel.

Izmaili vallutamine ja võit merel otsustasid sõja saatuse. 1791. aastal kirjutati *Iaşis* alla rahulepingule, mille järgi Venemaale läksid Lõuna-Bugi ja Dnestri vahelised alad. Venemaa kindlustas ennast lõplikult Musta mere põhjarannikul.

4. Vene-Türgi sõdade üldised tulemused. Kahe verise sõja tulemusel sai *Vene aadliimpeerium endale vajaliku juurdepääsu Mustale merele.* Lõuna-Ukraina ja Krimmi ulatuslikud piirkonnad läksid Venemaa koosseisu.

Siin tekkisid ja kasvasid uued linnad: Herson, Nikolajev, Odessa, Sevastoopol jt. Ehitati uusi tööstusettevõtteid ja laevaehitustehaseid.

Tsaarivalitsus jagas aadlikele viljakandvaid lõunapoolseid maid. Siia asusid ka talupojad ja käsitöölised, hakates harima maid, mida alles hiljaaegu kutsuti metsikuiks. Kerkisid uued mõisahooned, kinnitas kanda pärisorjus. Ent pärisorjuslikud suhted jäid lõunapiirkondades leebemateks, kui nad seda olid riigi keskpiirkondades. Seepärast arenesid uued, kapitalistlikud suhted siin kiiremini — ehitati suhkru- ja nahavabrikuid, kasutati palgatöölisi, kiiresti arenes kaubavahetus Venemaa sisekubermangudega ning välisriikidega.

Tsaari-Venemaa pidas Vene-Türgi sõdu Vene aadli huvides, pidas neid meie maa ja vallutatud territooriu-

mide elanikkonna määratu suure ohvrite hinnaga.

Ent Venemaa sõdadel Musta mere põhjarannikul oli ka progressiivne tähtsus. Vene vägede edukas sõjategevus nõrgendas Türgi impeeriumi, Balkani rahvaste orjastajat, ning aitas sellega kaasa nende vabadusvõitlusele.

Venemaa kindlustumine Musta mere rannikul vabastas lõunapiirkonna stepirajoonide elanikkonna (venelased, ukrainlased, moldaavlased) türgi vallutajate alalistest sissetungidest ning soodustas Musta mere piirkonna majanduse ja kultuuri arenemist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millistel põhjustel tekkisid Vene-Türgi sõjad?
2. Leidke kaardil Vene-Türgi sõdade (1768—1774 ja 1787—1791) tähtsamad lahingupaigad.
3. Koostage plaan teemal «Vene-Türgi sõjad XVIII sajandi teisel poolel».
4. Milles avaldus P. A. Rumjantsevi ja A. V. Suvorovi sõjakunst Vene-Türgi sõdade tähtsamates lahingutes?
5. Millised olid Vene-Türgi sõdade üldised tulemused? Millised alad liideti Venemaaga? Näidake neid kaardil.

§ 52. TSARISM VÕITLUSES PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI VASTU.

1. Kodanlik revolutsioon Prantsusmaal (1789—1794). XVIII sajandi lõpul toimus Prantsusmaal kodanlik revolutsioon, mis likvideeris feodaalkorra ning avas kapitalismile avara arenemistee. Prantsuse kuningas Louis XVI hukati ülestõusnud rahva nõudmisel. Prantsusmaa sai vabariigiks. Võimule tuli kodanlus.

Prantsuse revolutsiooni sündmused lõid laineid kogu Euroopas. Võitlusse revolutsiooni vastu astusid kõik Euroopa feodaalriigid. Nende etteotsa asus kapitalistlik Inglismaa, kes ei tahtnud lubada Prantsusmaa kui võistleja tugevnemist. Samal ajal tervitasid kõigi maade eesrindlikud inimesed soojalt prantsuse revolutsionääre.

2. Tsaari-Venemaa osavõtt Prantsuse revolutsiooni vastasest võitlusest. Tsaari-Venemaa võttis aktiivselt osa võitlusest revolutsiooni vastu. Katariina II kutsus teisi Euroopa riigivalitsejaid üles looma ühendatud sõjaväge ning jõuga «vabastama Prantsusmaa röövlitest (nii nimetas Katariina II prantsuse revolutsionääre), taastama monarhia ja monarh..., karistama kurjategijaid...»

Vene saadik Prantsusmaal püüdis Louis XVI aidata põgenemisel revolutsioonilisest Pariisist ja varustas ta Vene passiga. Ent prantsuse patrioodid tundsid teel kuninga ära ning tõid ta Pariisi tagasi.

Katariina II andis heldel käel raha prantsuse aadlikele, kes olid ülestõusnud rahva eest põgenenud Venemaale. Ja vastupidi — kõik prantslased, kes suhtusid revolutsioonisse pooldavalt, saadeti viivitamatult Venemaalt välja. Igaüks, kes Venemaale jäi, pidi andma vande «olla ustav ja kuulekas kuningale».

Kui Katariina II sai teada Prantsuse kuninga hukkamisest, katkestas

ta kõik Venemaa ja Prantsusmaa vahelised majanduslikud, poliitilised ning kultuurilised sidemed. Prantsuse rannapiiri blokeerimiseks saadeti Vene sõjalaevade eskaader.

Venemaal suurenes eesrindlike inimeste jälitamine, tsensuuri [1] rangus kasvas. Kõiki raamatuid, mis tulid välismaalt, kontrolliti üksikasjalikult. Need raamatud, mis tunnistati «jumala seaduse ja kõrgema võimu vastasteks», põletati jalamaid.

Prantsuse revolutsiooni ajast peale sai tsarismi välispoliitika üheks peaülesandeks võitlus revolutsioonilise liikumise vastu välisriikides — *tsarism hakkas muutuma Euroopa sandarmiks.*

Samal ajal tervitasid Venemaa eesrindlikud inimesed Prantsuse revolutsiooni ja soovisid talle võitu. Mitmed venelased, kes sel ajal Prantsusmaal olid, võtsid tormilistest revolutsioonisündmustest osa: nad ründasid Bastille' kuninglikku vangikoda, astusid revolutsiooniliste klubide liikmeks. Nad unistasid sellest, millal algab niisugune revolutsioon Venemaal.

3. Tsarismi osavõtt Poola jagamistest. Kartes revolutsioonilise liikumise levimist Vene riigi piiridesse, saatis Katariina II sõjaväed Poolasse. Selle sammu selgitamiseks ütles ta: «Ma võitlen jakobiinidega [2] Varssavis.»

Koos Preisi ja Austria feodaalvalitsejatega võttis tsaari-Venemaa osa Poola jagamistest.

Kuidas oli kulgenud selle ajani Poola arenemine? Mispärast sai võimalikuks Poola riikliku iseseisvuse likvideerimine?

XVIII sajandi lõpuks oli Poola riik nõrgenenud. Valitses feodaalkord ja Poola jäi tunduvalt maha eesrindlikest riikidest Euroopas. See mahajäämus oli eriti märgatav Poola riiklikus korralduses. Sel ajal, kui paljudes teistes riikides feodaalne killustatus oli ammu likvideeritud, ei olnud Poolas veel kujunenud tsentraliseeritud riiki. Poola kuningat peeti valitavaks ning ta oli mängukanniks poola panide käes. Panid ei soovinud kuningavõimu tugevnemist ning kutsusid kuningaks kord ühe, kord teise välismaise printsi teistest Euroopa riikidest. Poola aadlike seimi [3] lõhestasid riiud. Tarvitses ainult ühel deputaadil seimi koosolekul öelda sõnad «ei luba», ja seadus või valitsuse otsus lükati tagasi.

Poola majandus arenes samuti nõrgalt, talurahvas ägas eriti ränga pärisorjusliku rõhumise all. Feodaalne ekspluateerimine pidurdas ka linnade arenemist. Seepärast on mõistetav, miks Poola ei suutnud vastu panna oma võimsate naabrite survele. XVIII sajandi lõpul toimusid nõndanimetatud Poola jagamised Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel. Kokku oli neid jagamisi kolm, ja esimene neist oli toimunud juba 1772. aastal.

---

[1] *Tsensuur* — trükiteoste, teatrietenduste jm. eelnev läbivaatamine eri ametnike (tsensorite) poolt.

[2] *Jakobiinid* — Prantsuse ühe revolutsioonilisema ühingu esindajad 1789.—1794. a. revolutsiooni perioodil.

[3] *Seim* — kõrgeim riigivõimuorgan, mis tol ajal koosnes peamiselt suurnikest ja aadlikest.

Prantsuse revolutsiooni mõjul algas Poolas suur rahvuslik vabadusliikumine. Nõuti pärisorjuse kaotamist ning poliitilisi ümberkorraldusi. Revolutsioonilise võitluse leegid liginesid Preisimaa, Austria ja Venemaa piiridele.

Siis saatsid Euroopa feodaalvalitsejad oma väed Poolasse, surusid maha poola patriootide vastupanu ning teostasid Poola teise (1793. a.) ja kolmanda (1795. a.) jagamise. Need jagamised olid Euroopa feodaalvalitsejate võitlusvahendiks Prantsuse revolutsiooni mõju levimise vastu, peamine aga seisis selles, et nad tahtsid rikastuda nõrgaks jäänud Poola arvel. Kolme jagamise tagajärjel hävitati Poola riiklik iseseisvus. See oli suur tragöödia poola rahvale.

4. Paremkalda Ukraina, Valgevenemaa ja Leedu liitmine Venemaaga. Preisimaa ja Austria anastasid põlised poolakatele kuuluvad maa-alad. Venemaa koosseisu aga läks Paremkalda Ukraina, Valgevenemaa, Leedu ja Kuramaa (osa Lätist).

Ukraina Venemaaga taasühinemisel 1654. aastal, nagu mäletate varem õpitust, jäid Paremkalda Ukraina ja Valgevenemaa veel Poola koosseisu. Leedu ühines siis ka Poolaga (nad moodustasid ühe riigi — Rzecz Pospolita).

Poola (Rzecz Pospolita) jagamiste käigus toimus Paremkalda Ukraina ja Valgevenemaa liitmine Venemaaga. See oli ajalooliselt progressiivne nähtus. Olgugi et Venemaa ise oli tol ajal pärisorjuslik riik, ometi paranes liidetud piirkondades ukraina ja valgevene talupoegade olukord — mõisnikud kaotasid õiguse talupoegi surma mõista, nõrgenes religioosne surve.

Kolm rahvust, kel olid ühtsed ajaloolised juured ja kes olid sajandeid koos elanud, kellel oli ühine majanduselu, kultuur ja võitlus juba Vana-Vene riigis, need rahvad ühinesid taas.

Poola kolmandal jagamisel (1795. a.) liideti ka suur osa Leedust ja Kuramaa (osa Lätist)[1] Venemaaga. Leedu ja läti rahvas läksid Vene riigi koosseisu, Leedu lääneala (Klaipeda piirkond) jäi Preisimaa koosseisu. Ukraina, Valgevenemaa, Leedu ja Läti töötavad hulgad hakkasid ühes vene rahvaga võitlema oma ühiste rõhujate — mõisnike ning hiljem kapitalistide vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas suhtus Prantsuse revolutsioonisse tsaarivalitsus? Ja Venemaa eesrindlikud inimesed?
2. Millised riigid võtsid Poola jagamistest osa? Mis oli nende eesmärk?
3. Leidke kaardil need Poola alad, mille anastasid XVIII sajandil Preisimaa ja Austria?
4. Leidke kaardil piirkonnad, mis liideti Poola jagamiste käigus Venemaaga. Milline tähtsus oli sellel Paremkalda Ukraina, Valgevene, Leedu ja Läti rahvastele? Põhjendage oma järeldust.

---

[1] Teine osa Lätist koos Riia linnaga läks Venemaa koosseisu juba Põhjasõja ajal. Meenutage, millal see oli.

§ 53. TSARISMI OSAVÕTT SÕDADEST PRANTSUSE VABARIIGI VASTU XVIII SAJANDI LÕPUL. VENE SÕJAKUNSTI ARENEMINE.

1. Tsarismi reaktsiooniline poliitika XVIII saj. lõpul. XVIII sajandi lõpul süvenes Venemaal reaktsioon. Pärast Katariina II surma hakkas valitsema tema poeg *Paul I* **(1796—1801)**. See oli julm ja meeletult tujukas inimene. Ta jätkas Katariina II aadlipoliitikat (jagas mõisnikele riigimaid, surus julmalt maha talupoegade ülestõuse jne.), kuid viis seda ellu äärmiselt julmal viisil ja sageli rumalalt. Igaüks, kes julges avaldada oma arvamist, langes halastamatute repressioonide ohvriks. Seades oma ülesandeks võitluse Prantsuse revolutsiooni ideede levimise vastu, läks Paul I selleni, et keelas kõige rangemalt isegi sõnade «kodanik» ja «isamaa» kasutamise, kuna need meenutasid revolutsioonisündmusi.

Armees seati sisse kepidistsipliin ja mõttetu drill. Määrustiku reeglitest väiksemagi kõrvalekaldumise eest peksti soldateid keppidega ning ohvitsere võeti ametikohalt maha ja saadeti asumisele.

Preisi sõjaväesüsteemi ägeda austajana hakkas Paul I reorganiseerima Vene sõjaväge Preisi eeskujul. Kehtestati Preisi määrustikud ja sõjaväestruktuur, võeti tarvitusele preisi vormiriietus — kitsad, liikumist takistavad mundrid. Sõduritel kästi kanda takust patse.

«Venelased on preislasi alati peksnud, mida sealt siis laenata on,» märkis Suvorov irooniliselt. Raevuhoogu sattunud Paul I tagandas Suvorovi ja saatis ta asumisele.

2. Tsarismi välispoliitika. Tsaari-Venemaa välispoliitika põhisuunaks XVIII sajandi lõpul oli võitlus kodanliku Prantsusmaa vastu. Kodanlik Prantsusmaa pidas hulga sõdu, püüdes oma võimu kehtestada kogu Euroopas.

Tsaari-Venemaa võttis osa nende Euroopa riikide koalitsioonist (liidust), kes olid ühendanud oma jõud võitluseks kodanliku Prantsusmaa vastu. Koalitsiooni peajõuks olid Inglismaa, Venemaa ja Austria.

Sõjategevus algas koalitsioonile ebaõnnestumistega. Austria väed kandsid raskeid kaotusi. Vene vägede kiire abi osutus hädavajalikuks.

Paul I saatis Vahemerele Vene eskaadri F. F. Ušakovi juhtimisel. Kiires korras kutsuti asumiselt tagasi A. V. Suvorov.

3. Vene armee Itaalia- ja Šveitsisõjaretked (1799. a.). A. V. Suvorov juhatas Vene vägesid, kes olid saadetud Itaaliasse. Tema ülesandeks oli võidelda Prantsuse armeega, tolle aja kõige lahinguvõimelisema sõjaväega Euroopas.

Vene väed tekitasid esmaklassilisele Prantsuse armeele suuri kaotusi. Kahe kuu jooksul läbisid nad lahingutega üle 400 kilomeetri ja puhastasid Põhja-Itaalia Prantsuse vägedest.

Vene sõjaväe selline suur edu kohutas Venemaa liitlasi — Inglismaad ja Austriat, ning nad taotlesid Vene vägede äraviimist Itaaliast. Suvorovile anti korraldus liikuda Šveitsi.

Väga rasketes tingimustes sooritas Vene armee ennenägematu retke üle Alpide. Venelaste teed tõkestasid Prantsuse väed. Liikudes mööda kõrgeid kaljusid, raiusid Suvorovi sõdurid endale teed üle Sankt-Gotthardi mäekuru. Suvorovi käsu kohaselt paisati vaenlaste tagalasse väesalk, mida juhatas tema lemmikõpilane *Bagration.* Sankt-Gotthard vallutati.

Taganedes kindlustasid prantslased ennast väikese kaarsilla juures, mis nagu rippus kaljudel tormise mägioja kohal enam kui 20 m kõrgusel. Seda elukardetavat ülekäiku kutsuti *«Kuradisillaks».* Prantslased püüdsid silda purustada, et Vene vägede edasiminekut peaaegu võimatuks muuta. Ja uuesti ründas salk vapraid mehi prantslasi tagalast. Vaenlane hakkas taganema. Ent üks sillakaar oli juba purustatud. Vene sõjamehed lammutasid lähedal asuva kuuri, sidusid kaelarättide ja vööde abil palgid kokku ning ületasid selle õõtsuva purde abil kuristiku.

Kuid edasisel teekonnal kerkis nende ette uus, veelgi raskemini läbitav *Panixi* mäeseljandik, mis oli kaetud lume ja jääga. Ronides mööda kaljusid üles ning laskudes mööda jäätunud järsakuid alla, jäänud ilma toidumoonata, jõudsid Vene väed tormis ja tuisus raskeid lahinguid pidades lõpuks Šveitsi. Koos soldatitega talus kõik sõjaretke raskused seitsmekümneaastane väejuht A. V. Suvorov. (Vt. värviline illustratsioon 5.)

Ent siingi ei olnud olukord parem: Vene väed sattusid Prantsuse armee piiramisrõngasse. Prantslasi juhtis kogenud kindral Masséna.

A. V. Suvorov. *(I. G. Šmidti portreemaali järgi.)*

Sõjanõukogu koosolekul teatas Suvorov: «... Nüüd me oleme mägedes vaenlase poolt ümber piiratud, kelle jõud on meie omadest suuremad. Mida me peame ette võtma? Taganeda on häbiasi — kunagi veel ei ole ma taganenud. Minna edasi... on võimatu: Masséna on üle 60 000 mehe, meil ei ole kahtkümmend tuhandetki. Pealegi oleme ilma toidumoonata, ilma padruniteta, ilma suurtükiväeta... Abi pole meil kelleltki loota... Me oleme hukkumise äärel... Nüüd jääb ainult loota... minu sõjameeste vaprusele ja ennastsalgavusele. Oleme venelased!...»

Ja Suvorovi väed murdsidki rasketes lahingutes vaenlase piiramisrõn-

gast läbi. Sõjaretk üle Alpide oli edukalt lõpule viidud. «Vene tääk tungis läbi Alpide,» kõneles Suvorov piltlikult oma vägede kangelasteost. See oli üks kõige silmapaistvamaid Alpi-sõjaretki. Kuulsus sellest kandus paljudesse maailma maadesse.

4. A. V. Suvorovi (1730—1800) sõjakunst. XVIII sajandi teisel poolel arenes edukalt vene sõjakunst. Eriti kuulsaks sai suur Vene väejuht A. V. Suvorov. Venemaa on paljude sõjaliste võitude eest temale tänu võlgu. Endastmõistetavalt oli Suvorov oma aja ja oma klassi esindaja, ta kuulus aadliseisusse ja oli tsaari teenistuses. Teda saadeti sõdima mitte ainult välisvaenlaste vastu, vaid ka rahvaliikumisi maha suruma. Ent me austame teda kui suurt väejuhti, tema teened sõjakunsti arendamisel on vaieldamatult suured. Ta ei kaotanud ühtki lahingut; kõik tema osavõtul toimunud lahingud võideti.

Suvorov pidas sõjaväes kõige tähtsamaks armee elavjõudu ning oskust seda juhtida. Tol ajal olid paljud sõjaväelased, eriti aga vana preisi koolkonna esindajad, teisel arvamisel. Nende seisukohalt olid sõjas kõige tähtsamaks kindlused, nende pikaajaline piiramine, oskus pikemat aega vastu pidada või vastast «väljakurnamisega» võita.

Suvorov ei olnud sellega nõus. Ta ütles, et peamine on sõjas sõdur, armee elavjõud. Asja otsustavad sõdurid ja nende komandörid, nende sõjaline väljaõpe, ettevalmistus ning oskused. Preisi koolkonna sõjaväelased väitsid sel ajal, et sõdur ei pea mõtlema, vaid on kohustatud ülemusele pimesi alluma. Suvorov kaitses vastupidist seisukohta: «Iga sõjamees peab oma manöövrist aru saama.» Ta õpetas sõdureid oskuslikult, harjutas relva käsitsemise oskust, nõudis treeningut. Enne Izmaili kindluse vallutamist, nagu te teate, käskis ta ehitada Vene sõjaväelaagrisse niisama kõrged kindlusemüürid, lõi Izmaili «mudeli» ning tegi sõduritega proovitormijookse, niiviisi treenis ta neid. «Sõditakse mitte arvu, vaid oskusega,» õpetas ta.

Suvorov oskas rünnata endast palju tugevamat vaenlast, tabada teda ootamatult ning vaenlast väiksemate jõududega puruks lüüa. Suvorovi peamiseks reegliks oli vaenlase elavjõu purustamine kiirete löökidega. Ta õpetas komandöridele, kuidas korraga mõista kogu lahinguolukorra keerukust. «Vaata asjale tervikuna» — niisugune on tema tark reegel.

Pärisorjusliku Venemaa sõjaväes, mis koosnes pärisorjadest, sunniviisiliselt nekrutiks värvatud talupoegadest, oskas Suvorov võita sõdurite täieliku usalduse. Ta suutis sisendada neile usku iseendasse, väärikust, uhkustunnet usaldatud ülesande üle. «Te olete kotkad. Olete imevägilased,» kõneles Suvorov sõdureile. «Olete isamaa kaitsjad ja päästjad.»

Paljud oma sõjakunsti reeglid pani Suvorov kirja juhistes sõjaväele, mida nimetatakse «Võitmise teaduseks».

5. Vene laevastiku juht admiral F. F. Ušakov (1744—1817). Kuulus Vene laevastiku juht Fjodor Fjodorovitš Ušakov oli Suvorovi mõttekaaslane. Teda võib nimetada Suvoroviks

mereväes. Aadliku pojana lõpetas ta mereväe kadetikorpuse. Noorusaastaist peale ahvatlesid teda meri ja kangelasteod lahingus.

Ušakov võttis osa paljudest merelahingutest Mustal merel ja Vahemerel. Tema võidud merel koos Suvorovi omadega maal tõid võidu sõjas Türgi vastu.

Eriti kuulsaks sai Korfu kindluse ründamine (1799). See ühel Joonia saarestiku saarel asuv kindlus oli sel ajal prantslaste valduses. Kindluses oli ligi 640 võimsat suurtükki ja peaaegu 4000-meheline garnison. Sellise kindluse vallutamist laevastiku jõududega peeti võimatuks. Kuid Ušakov otsustas rünnata. Algul vallutasid vene meremehed väikese kindlustatud saare, mis kattis juurdepääsu Korfule. Samal päeval algas üldine rünnak kindlusele nii merelt kui ka maalt. Laevad toetasid oma suurtükkide võimsa tulega dessantväeosade pealetungi, kes juba kaks nädalat olid kindlust piiranud. Esimene rünnak löödi tagasi. Peagi alustati teist tormijooksu. Pärast seda, kui vene meremehed vallutasid eelkindlustused, kindlus kapituleerus. Joonia saared vabastati prantslaste võimu alt. Selle nii kuulsa võidu tagasid vene meremeeste hea sõjaline väljaõpe, nende kangelaslikkus ning Ušakovi sõjakunst.

Ušakov oli purjelaevastiku merelahingute suur meister. Ta töötas välja vaenlase laevastiku ründamise uue taktika, ühendades kiiruse ja ootamatu manöövri suurtükitule kasutamisega. Ta koondas oma jõud pealöögi suunas ning andis harilikult suurtükitulelöögi vaenlase lipulaeva pihta. Lipulaeva rivist väljalöömisega tekitas ta segaduse vaenlase laevastikus, uputas vaenlase laevu, taotledes vaenlase laevastiku täielikku hävitamist.

F. F. Ušakov. *(XVIII sajandi litograafia järgi.)*

Vene sõjakunst ületas tol ajal Euroopas valitsenud preisi sõjaväesüsteemi.

Silmapaistvate vene väepealikute ja laevastikujuhtide kuulsusrikkad traditsioonid elavad edasi Nõukogude armee võitlusvaimus. V. I. Lenini näpunäitel võeti Suvorovi «Võitmise teaduse» põhireeglid raamatukestes-

se, mis anti Punaarmee võitlejatele Nõukogude-vastase interventsiooni aastail 1918—1920. Fašistlike agressorite vastu peetud Suure Isamaasõja aastail (1941—1945) asutas Nõukogude valitsus A. V. Suvorovi, F. F. Ušakovi ja M. I. Kutuzovi ordenid. Nende ordenitega autasustati Nõukogude armee eriti silmapaistnud ohvitsere, kindraleid ja admirale. Ušakovi medaliga autasustati meremehi isikliku mehisuse ja vapruse eest lahingutes.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised faktid tõestavad Paul I sise- ja välispoliitika reaktsioonilist iseloomu?
2. Jälgige kaardil A. V. Suvorovi juhatusel tegutsenud Vene armee teekonda Itaalia- ja Šveitsi-sõjaretke ajal. Milliseid raskusi tuli Vene vägedel võita nende sõjaretkede ajal?
3. Mida uut tõi F. F. Ušakov merelahingutaktika arenemisse?

DOKUMENT.

A. V. SUVOROVI «VÕITMISE TEADUSEST».

«Võitmise teaduses» esitas Suvorov sõduritele oma sõjakunsti peamised reeglid. Allpool esitame katkendeid selle kohta, mida Suvorov pidas kolmeks sõjakunstiks ning kui tähtsad on sõjaväelasele teadmised ja oma ülesande täielik mõistmine.

Kolm sõjakunsti.

Esimene — silmamõõt: kuidas laagrisse asuda, kuidas liikuda, kus rünnata, taga ajada ja lüüa.

Teine — kiirus... vaenlane meid ei oota, arvab, et oleme saja versta taga; aga kui eemal — siis kakssada, kolmsada ja veel rohkem. Me tungime talle peale äkki nagu lumelaviin. Tema pea käib ringi — ründa, millega saad... Ratsavägi, raiu, torka, aja taga, ära lase eest ära minna.

Kolmas — pealesurumine. Jalg teeb jala tugevamaks, käsi käe kindlamaks. Tules saab palju inimesi hukka. Vaenlasel on samasugused käed, aga vene tääki ei tunne... Ründa külma sõjariistaga... jalavägi, torka täägiga, ratsavägi on siinsamas! Mäetipp ei ole kättesaamatu, kartetš läheb üle pea, suurtükid on sinu. Harilikult raiub ratsavägi ees, jalamees jookseb tema järel... Kahes viirus on jõud, kolmes poolteist jõudu — esimene kisub välja, teine virutab mehe, kolmas teeb lõpu peale.

*

...Vägilased, vaenlasel on teie ees hirm, kuid on vägevamaid vaenlasi jumalast endast: neetud mitteteadja, mõistuandja, valetaja, sõnadetegija, jutuajaja, silmakirjateenija, viisakat mängija... Mitteteadja teeb palju, palju kahju. Tema pärast saab ohvitser aresti, aga staabiohvitserist vanema staabiohvitserini — koduse aresti...

....Teadmine on valgus, mitteteadmine — pimedus; töö kardab tegijat, ja kui talumees ei oska atra hoida, leib ei sünni. Ühe teadja eest antakse kolm mitteteadjat; meile on kolmest vähe, anna meile kuus, anna meile kümme ühe vastu — ja meie lööme kõiki, tõukame ümber, võtame vangi...

Küsimusi.

1. Milles on Suvorovi kolme sõjakunsti reegli peamine mõte?
2. Mispärast Suvorov nii väga vihkas vastust: «ei tea»?
3. Milles te näete Suvorovi «Võitmise teaduse» erinevust preisi sõjaväesüsteemi põhireeglitest?

§ 54. KULTUUR VENEMAAL XVIII SAJANDI TEISEL POOLEL. TEADUS. HARIDUS.

1. Teaduse ja hariduse arenemine. XVIII sajandi keskel ja teisel poolel toimus vene teaduse ning hariduse edasiarenemine, olgugi et pärisorjuslik süsteem ja isevalitsus seda arenemist pidurdasid. Kuid aeg ise nõudis rohkem haritud inimesi; majapidamine muutus keerukamaks, rajati uusi asutusi. Inimesed janunesid teadmiste järele, taotlesid hariduse saamist. Kas tsaarivalitsus, kes halvasti orienteerus teaduse küsimustes, tahtis seda või mitte, ometi tuli tal võtta tarvitusele mõningaid abinõusid haridusolude parandamiseks.

Teil on eespool õpitust teada, et asutati *Maaväe šlahtakorpus,* kus valmistati ette aadlikest kirjaoskajaid ohvitsere. Senati ja mitmete kolleegiumide juurde asutati uusi koole väikeametnike ettevalmistamiseks.

Teaduste Akadeemia juurde asutati esimene keskkool — poeglaste gümnaasium, teine avati hiljem Moskvas ja kolmas Kaasanis. XVIII sajandi lõpul oli Venemaal *gümnaasiume* ainult pooltes kubermangulinnades. Aadlineiude jaoks asutas Katariina II kinnise õppeasutuse — *Smolnõi instituudi* ja linnakodanike tütarde jaoks avati *Jekaterina instituut.* Tütarlaste gümnaasiume siis veel ei olnud. Enamik aadlikke õppis kodus guvernööri või eraõpetaja järelevalve all. Tihtipeale oli see haridus ja õpetamine väga madalal tasemel. Tuntud kirjanik Fonvizin naeris aadlike kasvatamise puudujääkide üle. Äbarik Mitrofanuška ema arutleb, et milleks on vaja geograafiat, voorimees viivat niigi kohale. Lugedes Fonvizini komöödiat «Äbarik», naersid sajad inimesed XVIII sajandi lõpul Mitrofaanuškate üle.

Järk-järgult arenesid teaduslikud teadmised, elu nõudis haritud inimesi. Suur vene teadlane M. V. Lomonossov demonstreeris juba sajandi keskel, milleks on võimeline vene rahvas ja vene teadus.

2. Mihhail Vassiljevitš Lomonossov (1711—1765). Mihhail Vassiljevitš Lomonossov sündis 1711. aastal Holmogorõ linna lähedal asuvas külas. Tema lapsepõlv möödus Valge mere rannikul. Isa võttis teda tihti merele kaasa kala püüdma. Virmalised, jääpankade kokkupõrkamine, mere tõus ja mõõn — kõik see õhutas noore Lomonossovi uurivat teadmishimu. Poiss tahtis tungivalt õppida, kuid õppida ei olnud kusagil. Suurte raskustega muretses ta raamatuid, oli

väga rõõmus, kui sai õpikuid — grammatika ja aritmeetika raamatu; ta luges neid ahnelt palju kordi.

Kui Lomonossov sai 19-aastaseks, otsustas ta iga hinna eest õppima minna. Kohalikud kalurid läksid kalavooriga Moskvasse ning nõustusid Lomonossovit kaasa võtma. Naabrimees andis talle kolm rubla teerahaks. Oli paukuv pakane.

Teda lubati külast välja ainult üheks aastaks, kuid Lomonossov ei tulnud enam tagasi. Moskvas õnnestus tal õppima asuda tolle aja parimasse õppeasutusse — Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemiasse. Sinna talupoegi ei võetud, kuid Lomonossov varjas oma päritolu ning seletas, et ta on aadliku poeg Holmogorõ linnast.

Lomonossov võis kulutada ainult kolm kopikat päevas; poole kopika eest ostis ta leiba, teise poole eest kalja ning ülejäänu jäi paberi ja jalanõude jaoks. Nooremad õpilased naersid neist palju vanema uustulnuka üle. «Kaege tola, kahekümneaastaselt tuli ladina keelt õppima,» pilkasid nad. Lomonossov oli tugeva iseloomuga, ei pööranud neile tähelepanu, õppis innukalt ning lõpetas ühe aastaga kolm klassi.

1736. aastal saadeti Lomonossov välismaale; seal õppis ta matemaatikat, füüsikat, keemiat, mehhaanikat ning võõrkeeli.

Lomonossovi geniaalsus ilmnes paljudel teadusaladel. Tema looming oli imestama panevalt mitmekülgne. Ta oli andekas keemik ja füüsik, astronoom, geoloog, geograaf, keeleteadlane, ajaloolane, luuletaja, maalikunstnik ja insener. Ta tegi rea

M. V. Lomonossov. *(F. I. Subini töö.)*

tähtsaid avastusi, millega rikastas vene ja kogu maailma teadust.

Lomonossov organiseeris Venemaa esimese teadusliku keemia laboratooriumi. 1748. aastal avastas ta keemiliste reaktsioonide puhul kehtiva aine hulga jäävuse seaduse. Ta kirjutas oma sõbrale, suurele matemaatikule Eulerile sellest lihtsalt ja arusaadavalt: «Kõik looduses juhtuvad muutused toimuvad nii, et kui ühele kehale midagi lisandub, siis sama palju võetakse ära teiselt.» 41 aastat pärast Lomonossovit avastas sellesama seaduse prantsuse teadlane Lavoisier (1789).

Lomonossovi uurimused astronoomia alal võimaldasid tal jõuda järel-

dusele, et Päikese pinnas kujutab endast tormitsevat tuleookeani.

... Seal kõrguvad leekide lained
ja kaldaid ei leiagi,
seal leekide vihureid paisub
ja sajandeid seisab nii;
seal kivi kui vesi keeb
ja vihmaks on palavad veed.

Niiviisi avaldas Lomonossov oma teaduslikke vaateid ka luulesõnas.

Vastupidiselt kirikumeeste valedogmadele [1] «maailma loomisest jumala poolt» tõestas Lomonossov, et universum (maailm) on lõputu ajas ja ruumis, looduses on kõik muutuv, et universumis on määratu suur arv Maaga sarnaseid planeete. Ta oli esimene teadlane, kes tegi järelduse, et planeet Veenus on ümbritsetud atmosfääriga.

Kogu oma elu jooksul võitles Lomonossov teadusliku ellusuhtumise eest ning religiooni ja kiriku valede ja vaimupimeduse vastu.

Ta riskis eluga teadusliku tõe leidmisel. Kord tegi ta koos oma sõbra professor Richmaniga äikese ajal väga ohtlikke katseid elektrilaengutega. Välgulöök tappis Richmani, Lomonossovit ähvardas samuti surmaoht, ja ainult juhuse tõttu jäi ta ellu.

Lomonossovi teaduslikus tegevuses oli teooria tihedalt seotud praktikaga. Ta pidas võitlust maapõuevarade kasutuselevõtmise eest, tegeles energiliselt uute maakide otsimisega. «Mineraalid ise päevavalgele ei tule,» ütles Lomonossov. Ta juhatas värvilise klaasi valmistamise tööko-da ja ülistas oma värssides (Šuvalovi poole pöördudes) värvilist klaasi:

Šuvalov, need ei saa ju aru klaasist,
kes rohkem peavad mõnest mineraalist.
Kuid siin see minu Sulle pühendatud ood
ei ole kulla, kalliskivide, vaid üksnes klaasi poolt.

Lomonossov on suure tähtsusega õpperaamatute autor, nagu näiteks esimene vene metallurgia õpik ja esimene vene keele grammatika.

Lomonossov töötas Teaduste Akadeemias. Tulise patrioodina, kes armastas oma kodumaad ja vene teadust, suhtus ta suure austusega tõeliselt suurtesse Lääne teadlastesse ning võttis kuulda nende nõuandeid. Samal ajal võitles ta leppimatult mahajäänud vaadetega sakslastest teadlaste ülevõimu vastu Akadeemias, kes seal juhtivatel positsioonidel olid. Oma uurimustega sammus Lomonossov väga paljuski maailma suurimate teadlaste ees.

Suurt hoolt kandis Lomonossov rahvahariduse eest. Ta etendas suurt osa esimese Vene ülikooli — Moskva ülikooli asutamisel.

Kogu elu jooksul taotles Lomonossov, et teadus teeniks tootmist. Tema palavaks sooviks oli likvideerida Venemaa mahajäämus ja tuua ta esikohale maailmas.

3. Moskva ülikooli avamine. 1755. aastal avati Moskvas esimene Vene ülikool. See oli suure tähtsusega sündmus. Varem ei olnud Venemaal ülikoole, aga vajadus haritud inimeste järele kasvas iga aastaga.

Ülikoolis oli kolm teaduskonda: filosoofia-, õigus- ja arstiteaduskond. Koosseisude järgi oli ülikoolis ette

[1] *Dogma* — religioosne põhitees, mis on kohustuslik kõigile usklikele ning mida ei tohi arvustada.

nähtud kokku 10 professorit. Nende hulgas oli ka ajalooprofessor — «universaalse[1] ja Venemaa ajaloo andmiseks». Iga professor pidi õpetama üliõpilasi kaks tundi päevas, laupäev välja arvatud. Laupäeviti olid ette nähtud professorite koosolekud «ülikooli asjade arutamiseks».

Ülikooli juures avati kaks gümnaasiumi. Üks aadlike jaoks, teine aga mitteaadlikest vabade seisuste, näiteks kaupmeeste lastele. Kuid gümnaasiumi ega ülikooli pärisorjuses olevaid talupoegi ei lastud.

Ülikool asutati Lomonossovi algatusel. Ta oli selle poolt, et kõigil seisustel oleksid võrdsed õigused ülikooli astumiseks. Kuid pärisorjusliku Venemaa valitsus talitas oma soovi järgi. Moskva ülikoolis ei olnud usuteaduskonda. Selle poolest erines ta kõigist ülikoolidest maailmas. Moskva ülikoolist sai vene teaduse ja kultuuri suurim keskus.

4. I. I. Polzunovi «tule abil töötav masin». XVIII sajandi pärisorjuslikul Venemaal oli andekaid leidureid. Üks neist oli *Ivan Ivanovitš Polzunov* (1728—1766), pärisorjast töölise poeg. Tema isa töötas Jekaterinburgi (praegu Sverdlovsk) mäetehases. Polzunov lõpetas sõdurilastele määratud tehasekooli ja hakkas samuti tehases tööle. Ta õppis tundma aurumasinate kohta käivat kirjandust, teadis Papini ja teisi leidureid ning arendas nende ideid edasi.

Polzunov leiutas oma originaalse aurumasina. Suure innuga töötas ta selle loomisel mitu aastat. See oli väga keerukas ja julgelt kavandatud masin — vastastikku liikuvate kolbidega kahesilindriline pidevalt töötav aurumasin. Polzunov kohandas selle suure õhupuhumisseadeldise töölerakendamiseks, mis andis õhku sulatusahjule. Ta lausa põles töös, viibis oma leiutise ehitamisel päevad ja ööd, hoolimata oma kehvast tervisest (tal oli tuberkuloos). Lõpuks sai määratu suur masin valmis. Ta võttis enda alla puust hoone, mis oli viiekorruselise maja kõrgune.

Erutusega ootas Polzunov oma masina käikulaskmist, kuid ta ei näinud seda. Ta suri neli päeva enne

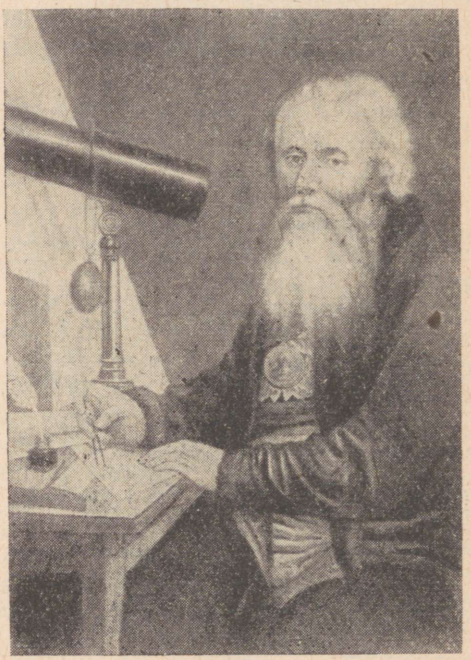

I. P. Kulibin. *(P. P. Vedenetski portreemaali järgi.)*

[1] *Universaalne* — üldine.

I. P. Kulibini puust kaarsilla mudel. *(XVIII sajandi gravüüri järgi.)*

masina töölerakendamist, 38 aasta vanuses kopsuverejooksu tagajärjel. Masina lasksid käiku Polzunovi õpilased. Masin töötas edukalt ning tõi mitme kuu jooksul suurt tulu. Kui aga põles läbi ahjuvõlvistik ning katel hakkas jooksma, hüljati masin. Tehase ülemused teatasid ükskõikselt Peterburi, et Polzunovi masina järele «ei ole mingisugust vajadust». Kahe aasta pärast lõhuti masin täielikult. Tema kaks silindrit vedelesid veel kaua tiigi kaldal. Seda paika, kus masin oli seisnud, hakati rahva hulgas «Polzunovi tuleasemeks» nimetama. Ometi oli see masin leiutatud enne Watti! Pärisorjuslik kord pidurdas tehnilise leiunduse arenemist ja Polzunovi masin hävis.

5. Leidur I. P. Kulibin. Vene leidur *Ivan Petrovitš Kulibin* (1735—1818) oli Nižni Novgorodi linnakodaniku poeg, kes omal käel õppis mehhaanikuks ja sai andekaks inseneriks.

Kulibin ehitas Neeva jõe silla mudeli. See oli suurepärane ühekaarelise silla mudel, sild toetus ainult kallastele, vahepealseid sambaid ei olnud. Sel ajal olid tarvitusel kõrgete mastidega purjelaevad ja seepärast oli väga tähtis niisuguse silla ehitamine, mille alt laevad võiksid takistamatult läbi minna, ilma et silda oleks vaja lahti võtta. Kulibini silla mudel oli 30 meetrit pikk. Sild koosnes rohkem kui 10 000 detailist. Õpetatud ametnikud Teaduste

Akadeemiast väitsid, et «niisugune kaadervärk ei pea suurele raskusele vastu, vaid variseb kokku». Jõudis kätte mudeli katsetamise päev. Silla mudelile paigutati rohkem kui 5500-puudane raskus, ja ta pidas vastu. Kõik õnnitlesid Kulibinit. Ta ootas kannatamatult, millal ehitatakse tema mudeli järgi tõeline sild üle Neeva. Sild jäigi ehitamata. Suurepärast silla mudelit kasutati hiljem ühe suurniku aia ilustusena.

Nelikümmend aastat töötas Kulibin niisuguse purjedeta laeva leiutamiseks, mis liiguks vee jõul vastu voolu. Laeva eesotsast heideti vastu voolu pika köie otsas olev ankur, vesi pani liikuma rattad ning laev liikus «omal jõul» ankru suunas. Kulibin nimetas oma leiutist «iseliikuvaks veelaevaks». Laev sai valmis 1782. aastal ning pidas katsetamisele edukalt vastu. Kuid keegi ei hinnanud leiutist. Lõpuks ostis üks ametnik laeva endale küttepuudeks ja laev lammutati. Kulibin jäi murest haigeks.

Rakendamist leidsid Kulibini leiutistest vaid mõned õukonna tarbeks ehitatud asjad. Ta leiutas peegelprožektorid lossi koridoride valgustamiseks ning tugitooli, mis liikus vindi abil üles ja alla; see oli omamoodi lift, mida korpulentne tsaarinna Katariina II kasutas lossi kõrgematele korrustele tõusmiseks.

Kulibin suri vaesuses. Ta oli vanas eas kõigi poolt unustatud. Niisugune oli pärisorjuslikul tsaari-Venemaal leiutajate saatus. Kuid vene teadlaste ja leiutajate suurepärased tööd kõnelesid vene rahva määratu suurtest kasutamata võimetest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis kutsus esile teaduse ja hariduse arenemise Venemaal XVIII sajandi teisel poolel?
2. Milliseid M. V. Lomonossovi teaduslikke avastusi te teate?
3. Milles seisis I. I. Polzunovi ja I. P. Kulibini leiutiste väärtus? Mispärast nende kõige olulisemad leiutised tollal rakendamist ei leidnud?

§ 55. VENE KUNSTI ARENEMINE. ARHITEKTUUR.

1. Vene arhitektuur. B. Rastrelli. XVIII sajandi keskel ja lõpul puhkes õitsele vene arhitektuur. Kerkis esile palju suure andega ehitusmeistreid (arhitekte), kes lõid selliseid mälestusmärke, mis tänini kaunistavad meie linnu ja äratavad vaimustust ning imetlust.

Vene impeerium tugevnes Peeter I ajal ning saavutas silmapaistva seisundi rahvusvahelistes suhetes. Tugevnenud aadliriik vajas kauneid ehitusi, mis oleksid väljendanud Vene impeeriumi kuulsust, rikkust ja võimsust. Seetõttu otsisid tsaari õukond ja üksikud rikkad suurnikud andekaid arhitekte ega hoidnud kokku raha suurte avalike hoonete, ilusate majade ning paleede rajamisel linnadesse ja mõisatesse.

Suurimaid tolle aja arhitekte oli *Bartholomeo Rastrelli* (1700—1771).

Ta oli päritolult itaallane, kes noores eas koos isaga tuli Venemaale. Elades venelaste keskel, hakkas ta mõistma vene kultuuri ning sai üheks vene rahvusliku ehituskunsti suurimaks meistriks. Rastrelli ehitas palju paleesid pealinnas Peterburis, samuti teistes Venemaa linnades ning mõisates. Tema tegevuse tulemusel tekkis palee-ehituskunsti koolkond.

Rastrelli ehitas Peterburis *Talvepalee* ning M. Vorontsovi ja S. Stroganovi lossid, suured lossid *Peterhofis* ja *Tsarskoje Selos*.

Rastrelli suutis losside ansamblit suurepärasesse kooskõlla viia neid ümbritseva loodusega, aedade ja parkidega lossi ümber. Kaunistades ehitatavaid paleesid harmooniliste, rütmiliselt vahelduvate sammaste, raidkujude ning modelleeringutega, saavutas ta niisuguse üleva pidulikkuse, mis avaldab mõju ka tänapäeva vaatajale.

Rastrelli juhtimisel püstitatud hoonetes ilmneb kõige eredamalt stiil, mida nimetatakse *barokiks*. Selle iseloomulikud jooned on toredus ja monumentaalsus, kaunid fassaadid, keerukas seinaornamentika, sammaste rohkus, vahel ümmargused ja ovaalsed aknad.

2. V. I. Baženov. Geniaalne vene arhitekt *Vassili Ivanovitš Baženov* (1737—1799) sündis vaese köstri perekonnas. Juba lapsena ilmnes tema joonistamisanne. 15-aastaselt hakkas ta tööle artellis, mis taastas üht Moskva lossi pärast tulekahju. Seal töötades jõudis nooruk arusaamisele, et tema kutsumuseks on arhitektuur. Tema õpetajateks olid parimad vene meistrid — Baženov oli vastasutatud Vene Kunstiakadeemia esimesi õpilasi. («Kunstiakadeemia alustas minuga esimesena,» kirjutas Baženov.) Ta saadeti ennast täiendama Pariisi ja Rooma, kust ta küpse meistrina tagasi tuli.

Antiik- (klassikalise) arhitektuuri tundjana, kes sügavalt austas oma rahva ehituskunsti, oskas Baženov neid mõlemaid ühendada oma loomingus. Tema loomingu paremiku hulka kuulub *Paškovi maja* Moskvas, mis moodustab praegu ühe (nn. vana) osa V. I. Lenini nimelise Riikliku Raamatukogu hoonest. See paleetaoline hoone asub künkal, tema esikülg on suunatud Kremli poole ja teda peetakse teenitult üheks Moskva kaunimaks ehituseks. Määratu suur hoone, mis on kaunistatud raidkujude ja sihvakate sammastega, tõuseb kõrgusse massiivselt rahulikult aluselt, kuhu viib ilus lai trepp, millega rõhutatakse palee kõrgust. Ehituse keskosa kroonib ümmargune torn, kust avaneb vaade ümbrusele. Terrassi ja torni ümbritsevad valged sambad. Kaunid vaasid katusel nagu jätkavad sammaste joont. Kaks peahoonega ühendatud tiibhoonet (paremal ja vasakul) on samuti sihvakate sammastega kaunistatud. Ehituse teisel küljel asuvad kuulsad väravad, mida on hakatud nimetama ehituskunsti imeks.

Baženovi juhatusel ehitati palju losse, maju ning kirikuid, kuid tema suurejooneliste kavatsuste tõelisest ulatusest saame teada tema jooniste, kavandite ja mudelite kaudu. Tema kavandas Moskva Kremli ümberehitamise projekti, Smolnõi instituudi projekti, suurejoonelise lossiansambli

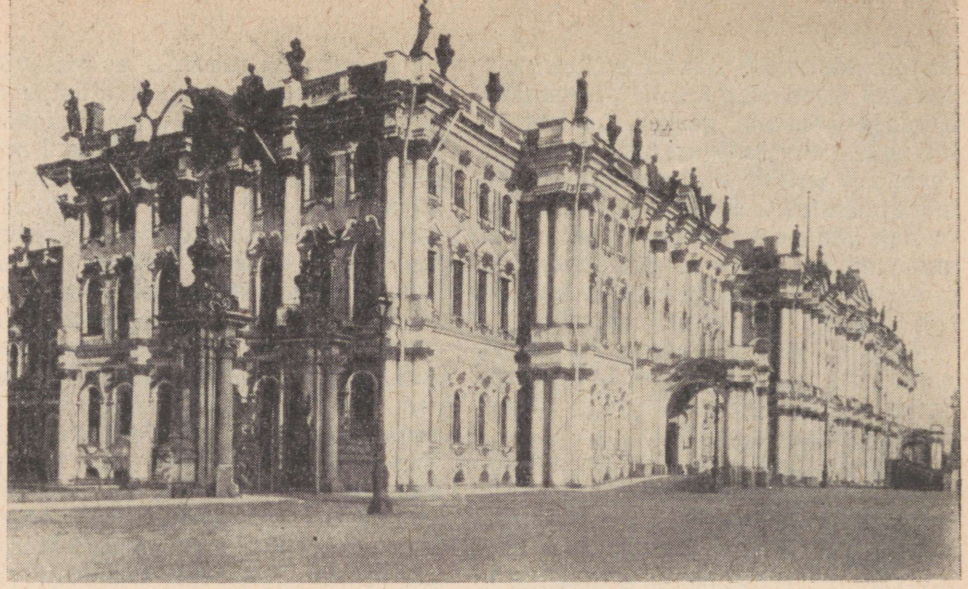

Talvepalee Peterburis. *(Arhitekt B. Rastrelli.) Milline on ehituse arhitektuuristiil? Leidke pildil selle stiili iseloomustavaid jooni.*

Moskva ülikooli hoone. *(Arhitekt M. F. Kazakov.)*

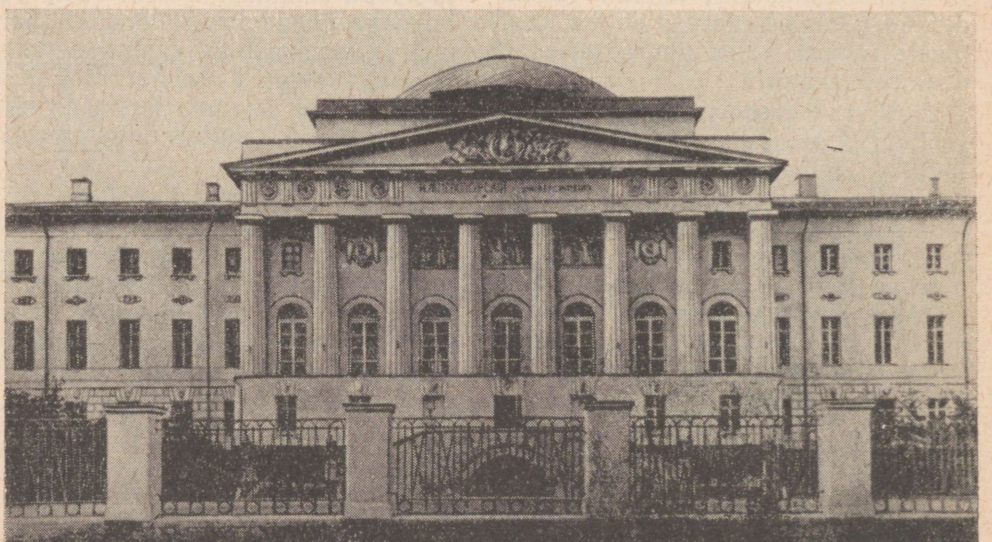

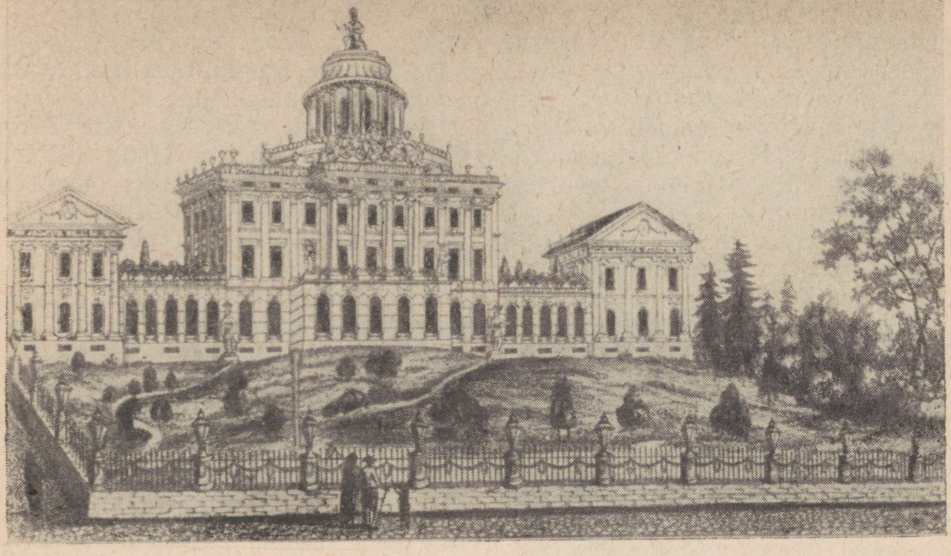

Paškovi maja Moskvas. *(Arhitekt V. I. Baženov.)*

Senati hoone Moskvas. *(Arhitekt M. F. Kazakov.) Määrake hoone arhitektuuristiil. Millega te võite tõestada, et Moskva ülikooli ja Senati hoone on ehitatud ühesuguses arhitektuuristiilis?*

Tsaritsõnis (Katariina II Moskvalähedases mõisas) ning palju teisi tähelepanuväärseid hooneid ja projekte. Osaliselt jäid tema kavatsused ellu rakendamata, osa neist (Tsaritsõni palee) jäi pooleli ja osaliselt isegi lammutati tsaarinna käsul. Pärisorjusliku korra ajal ei olnud võimalik kunstniku geniaalseid projekte ellu rakendada. Baženov suri, suutmata teostada paljusid väärtuslikke kavatsusi.

V. I. Baženov oli humanist. Ta suhtus rõhutud talupoegadesse hoopis teisiti kui aadlikud. «Püüdke igati, et talupoega tööga välja ei kurnataks, mingit seaduse vastu käivat maksu ei võetaks,» kirjutas Baženov oma lastele testamendis, «pidage alati meeles, et nad on meie vennad.»

3. M. F. Kazakov. Baženovi õpilaseks, sõbraks ja abimeheks oli tuntud vene arhitekt *Matvei Fjodorovitš Kazakov* (1738—1812).

Kazakovi juhatusel ehitati palju kauneid hooneid — *Petrovski palee* Moskvas (praegu on seal Žukovskinimeline Sõja-õhujõudude Akadeemia), *Moskva aadlikogu hoone* koos kuulsa Sammassaaliga, *Moskva ülikooli* vana hoone.

Kazakov oli vene *klassitsismi* kõige suurem esindaja. Tema ehituste kõige iseloomulikumateks joonteks on fassaadi range lihtsus, seinakaunistustel ei ole keerulist kribu-krabu, hoone peakorpus on selgelt esile tõstetud, tiibhooned on sümmeetriliselt paigutatud, frontoonid (hoone esikülje viilud) on kolmnurksed.

Iga Nõukogudemaa kodanik peab hoolega hoidma mineviku suuri arhitektuurimälestisi, olema neile uhke.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake õpiku teksti ja illustratsioonide põhjal kindlaks B. Rastrelli ehituste iseloomulikud jooned.
2. Kirjeldage õpiku illustratsiooni järgi V. I. Baženovi poolt ehitatud Paškovi maja. Mispärast jäid paljud V. I. Baženovi projektid ellu rakendamata?
3. Mis iseloomustab klassitsismi vene arhitektuuris? Leidke selle kohta tõendeid, kuidas kajastub klassitsism hoonetes, mis ehitati M. F. Kazakovi projektide põhjal.
4. Kas te olete ise näinud ehitusi, mis on rajatud B. Rastrelli, V. I. Baženovi või M. F. Kazakovi projektide põhjal? Millise mulje te neist saite?

§ 56. MAALIKUNST. SKULPTUUR. TEATER.

1. Vene muude kunstialade arenemine. Maalikunst. XVIII sajandi keskpaigas ja teisel poolel ei saavutanud suurt arenemishoogu mitte ainult arhitektuur, vaid arenesid ka teised kunstiliigid. Vene kirjanduse kursust läbi võttes tutvute te uute kirjanikega. Kõige tähelepanuväärsem nende hulgast on Aleksander Radištšev, kellest loete järgmises paragrahvis. Tunduvat edasiminekut võis märgata ka vene maalikunstis, kus eriti kiiresti kasvas portreteerimise meisterlikkus.

Portreemaal arenes ka varem, kuid tema arenemisprotsessi ahendas ikoonimaalijate religioosne mõju. Selle nõrgaks küljeks oli just asjaolu, et portree sarnasust elava inimesega peeti patuasjaks. Ent aeg nõudis

oma ja nüüd kerkisid esile niisugused portreemeistrid, kes oskasid teed leida inimese ning tema individuaalsete omaduste realistlikuks kujutamiseks. Vanad feodaalsed keelud minetati.

2. Kunstnik D. G. Levitski. Suurimaks vene portreemaalijaks XVIII sajandil oli *Dimitri Grigorjevitš Levitski* (1735—1822). Nagu paljud teised tolle aja suured kunstnikud, nii maalis ka tema suurnike portreid.

Levitski oskas isegi suurilma aristokraadi või kõrgi aadlidaami paraadlikus portrees esile tuua elavat loomust, tabada individuaalseid jooni, luua karakterkuju.

Kuulus on *P. Demidovi portree*, kus Levitski kujutas rikast suurnikku, kes on tegevuses oma lemmikharrastusega — haruldaste taimede aretamisega.

Kallist riidest atlasskittel siidülikonnal, toetub suurnik kastekannule ning osutab rahuloleval ilmel oma haruldastele lemmiklilledele, mis on just äsja õitsele puhkenud. Kastekannu lähedal on tulbisibulad ning lohakalt eemale tõugatud raamat, tõenäoliselt botaanika-alane traktaat [1]. See ei ole enam tavaline paraaditsev portree, vaid inimest on kujutatud paljude individuaalsete joontega. Kaks majesteetlikku sammast tagaplaanil ning eemalt paistva lossi kontuurid tuletavad meelde nende peremehe tähtsust ja jõukust.

Peale ülemkihi esindajate ja tsaarinna Katariina II enda paraadlike portreede maalis Levitski vaimustatult endale lähedaste inimeste portreid — tütar Agaša vene rahvarõivas, kunstniku isa.

P. A. Demidovi portree. *(D. G. Levitski.)*

Suure soojuse ja ilmekuse poolest paistab silma *N. I. Novikovi portree.* (Vt. värviline illustratsioon 6). Novikov oli kuulus vene valgustaja, tol ajal populaarsete satiiriajakirjade väljaandja. Neis kritiseeriti pärisorjuslikku korda ja mõisnike omavoli, naerdi pilkavalt nende juhmuse ja põikpäisuse üle.

D. G. Levitski loomingus käis võit-

[1] *Traktaat* — uurimus.

lus aadlikunsti konventsionaalse[1] paraadlikkuse ning tõde armastava kunstimeistri realistliku maitse vahel. Levitski püüdles selle poole, et täpsemalt ja tõepärasemalt kujutada maalitava objekti tegelikke jooni.

Levitski oli tugeva kompositsioonitundega kunstnik. Ta teadis, mida seada kesksele kohale ning millel on kõrvaline tähtsus, ta oskas tabada inimese iseloomulikku hoiakut, tema pea asendit ja näoilmet. Ta valitses suurepäraselt värviskaala väljendusvõimalusi ning suutis värve maalil elama panna (oli koloriidimeister, nagu ütlevad kunstnikud). Palju aastaid oli ta Kunstiakadeemia õppejõud, juhatas portreeklassi.

3. V. L. Borovikovski ja I. P. Argunov. Levitski õpilaste hulka kuulus silmapaistev vene portreemaalija *Vladimir Lukitš Borovikovski* (1757—1825). Ta oli pärit Ukraina kasaka perekonnast, kus maalimine oli perekonnatraditsiooniks. Andekas noormees suutis lahku lüüa kirikumaalist, mis mõnd aega hoidis teda oma kammitsas ning asuda realistliku kunsti teele. Ta maalis kõrgete võimukandjate paraadlikke portreid, (vt. värviline illustratsioon 7), kuid see ei jäänud tema loomingus peamiseks. Ta püüdis kujutada inimest lihtsas, igapäevase töö olukorras, tabas inimese loomulikku ilmet. Isegi Katariina II-st maalis ta portree, kus tsaarinna oli kodukleidis jalutamas oma koeraga aias. Kuigi ta kujutas poeet G. R. Deržavinit maalil paraadmundris, tähe ja ordenitega, ei olnud Deržavini ilme paraadlik, vaid inimlikult lihtne. Hunnik laual lebavaid käsikirju ja raamatuid, millest osa oli tööks avatud, kõnelevad mitte Deržavini ülikuelust, vaid tema igapäevasest tööst. Borovikovskil oli kalduvus maalida idüllilisi süžeesid, anda edasi vaikset, sentimentaalset meeleolu. Tema maalide koloriit oli pehme ja õrn.

Terve perekond andekaid vene kunstimeistreid pärines krahv Šeremetjevi pärisorjuslike talupoegade keskelt. Need olid *Argunovid*. Eriti kuulsaks sai *Ivan Petrovitš Argunov* (1727—1802). Temalgi tuli luua tolleaegse ülemkihi ja isegi tsaarinna Katariina II portreid. Nendes ilmnes tema erakordne andekus suurnike näoilme, pitskraede, siidist, atlassist ja sametist rõivaste kujutamisel. Tema tõeliseks kutsumuseks aga olid lihtsate vene inimeste portreed, nende tunnete ja sisemaailma kujutamine. Kuulus on tema *«Tütarlaps kokošnikus*[2]». See oli tütarlapse-pärisorja portree, kus kunstnikule on lähedane inimene ise, mitte aga teda ümbritsevad esemed. Argunovi maalilt õhkub vastu vene naise lihtsust ja väärikust. Ta ei kujutanud maalil mitte pärisorjusliku sunnitöö tegijat, vaid ilusat ja uhket neidu. Kõrge kokošnik ning suured punased pärlid tõstavad esile tema ilu, kuid see ei ole peamine. Peamine on neiu rahulik, väärikas ilme, tarkade ja teraste silmade vaade. (Vt. värviline illustratsioon 8.)

[1] *Konventsionaalne* — tavadele vastav, kombepärane.

[2] *Kokošnik* — vene naiste peaehe.

4. Vene skulptuur. F. I. Šubin. Vene skulptuuri arenemine käis läbi ligikaudu samasuguse tee nagu maalikunstki. See arenes kõrgaadli kujutamiselt tegeliku elu kajastamise poole, tõepärase lihtsuse ning kujutatava objekti (kangelase) sisemaailma kujutamise poole. Selle kunstivoolu esindajaks skulptuuri alal oli geniaalne vene skulptor *Fedot Ivanovitš Šubin* (1740—1805). Ta pärines Arhangelski kubermangu mustaadraliste talupoegade perekonnast, samast kandist, kust oli tulnud M. V. Lomonossov. Noores eas oli Šubin hea luunikerdaja. See kunstiala oli Põhjas ammust ajast heas kuulsuses. Üheksateistkümne-aastaselt siirdus ta kalavooriga (nagu Lomonossovgi) Peterburi. Tema suur kaasmaalane aitas tal algul lossikütjana tööle asuda. Hiljem õnnestus tal astuda vastavatud Kunstiakadeemiasse.

Lõpetanud akadeemia, täiendas Šubin ennast Pariisis ja Roomas. Juba esimesed tööd tegid ta kuulsaks ning tõid talle suurel hulgal tellimusi.

Šubin oli portreebüstide meister. Enamik tema büstidest on marmorist. Ta on ka paljude Vene ülemkihi losside jaoks tehtud raidkujude autor. Šubin oli suur meister inimese iseloomulike joonte edasiandmisel skulptuurportrees. Temast sai maailma omaaegne suurim psühholoog skulptuuri alal. Ta lõi skulptuuri Lomonossovist ilma ametliku parukata ning paraadmundrita; selle asemel domineeris õpetlase selge, teravalt arukas ilme, lihtne naeratus näol. Tsaar Paul I büstis kujutas ta julgelt ara ja kõiki kahtlustava despoodi jooni. Tuntud on Šubini tehtud büstid P. Rumjantsevist, A. Bezborodkost ja paljudest teistest.

M. I. Lopuhhina portree. *(V. L. Borovikovski.)*

Šubini looming oli liiga julge pärisorjusliku korra aegsetele suurnike ringkondadele.

Viimastel eluaastatel tabas kunstnikku kohutav õnnetus — ta jäi pimedaks. Tulekahju hävitas Šubini töökoja koos kõigega, mis tal käsil oli. Geniaalne kujur suri vaesuses.

5. Vene teater. F. G. Volkov. Rikkad mõisnikud asutasid oma mõisates teatreid, kus mängisid pärisorja-

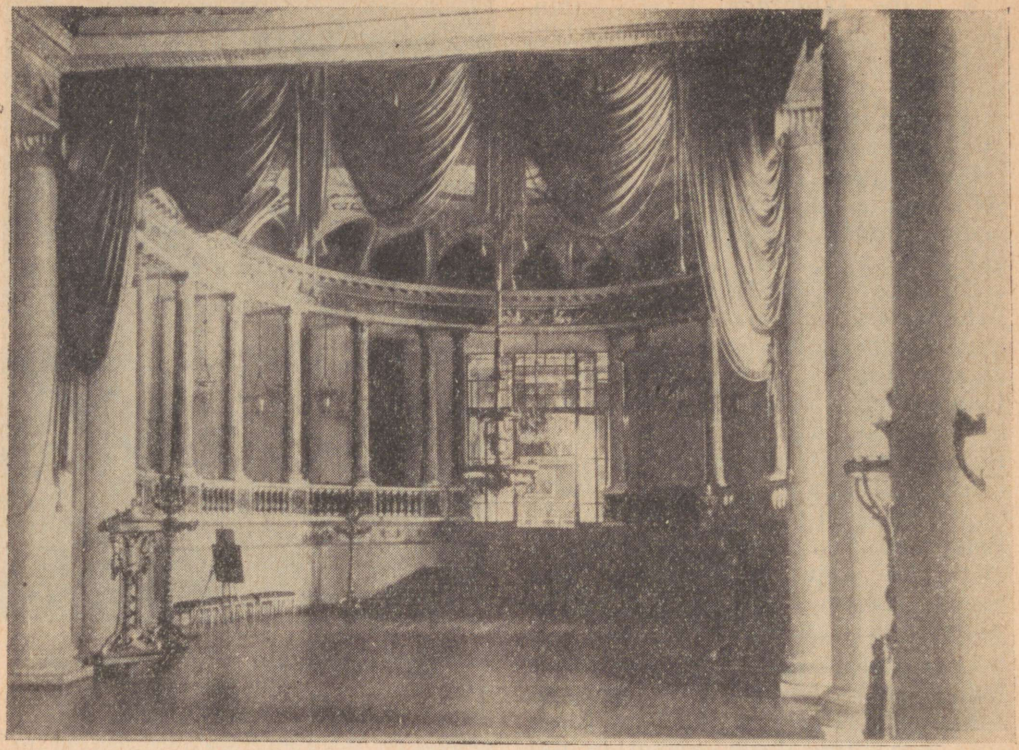

Loss Ostankinos. *Teatrisaal.*

dest näitlejad. Krahv Šeremetjev ehitas imeilusa teatri Moskva-lähedases Ostankino lossis. Nii lossi ehitajad kui ka teatri näitlejad olid pärisorjad. Nende kõrge meisterlikkus hämmastas kaasaegseid. XVIII sajandi keskel rajati esimene vene avalik teater. Selle loomine on seotud silmapaistva vene näitleja *Fjodor Grigorjevitš Volkovi* (1729—1763) nimega, keda õigusega nimetatakse vene teatri isaks.

Volkov sündis lihtsa ja kehva kaupmehe perekonnas Kostroma linnas. Hiljem ta asus Jaroslavli, kus algaski tema suurepärane näitlejategevus.

1750. aastal asutas ta Jaroslavlis avaliku teatri. Selle teatri kuulsus kandus pealinna ja näitlejaid hakati kutsuma Peterburi. Nende mäng ei olnud õukonnale meele järgi. Näitlejatel tuli palju viletsust üle elada, enne kui valitsus lõpuks andis määruse, mille alusel 1756. aastal Peterburis asutati «Vene teater tragöö-

diate ja komöödiate etendamiseks». Teatri juhiks oli algul kirjanik Sumarokov ning seejärel Volkov. Volkov oli ilus, elava avameelse näo ning suurepärase häälega näitleja, kes võitis suure kuulsuse traagiliste osade esitamisel. Tihti esines ta tragöödiates, kus mängis türannia vastu võitleja osa. Tema arvel on palju suurepäraseid osatäitmisi. Kaasaegsed märkisid, et Volkov esines suure eduga ka komöödiates. Tema näitlejaanne oli tõepoolest mitmekülgne.

Esimene vene avaliku professionaalse[1] teatri rajaja Volkov oli tark ning demokraatlike veendumustega inimene. Luuletaja Fonvizin avaldas arvamust, et Volkov oleks võinud olla riigitegelane.

Näitleja keev ja viljakas elu katkes varakult. Külmetanud maskeraadietenduse ajal, suri Volkov, saamata 34-aastaseks.

Volkovil oli väga suur mõju teatri edasisele arenemisele Venemaal. Volkovile kuulub austav osa vene kultuuri arenemisloos.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadelge D. G. Levitski ja V. L. Borovikovski poolt maalitud portreesid, mis on paigutatud õpikusse. Milles te näete siin aadlikunsti tingliku paraadlikkuse jooni ja milles realistliku elukujutuse jooni?

F. Volkovi portree. (*A. Lossenko.*)

2. Mille poolest erineb I. P. Argunovi maal «Tütarlaps kokošnikus» D. G. Levitski ja V. L. Borovikovski loodud maalidest?
3. Mille poolest on tähelepanuväärne F. I. Šubini looming?
4. Mispärast nimetatakse Fjodor Volkovit vene teatri isaks?
5. Millistest vaimse kultuuri liikidest Venemaal XVIII sajandi keskpaigas ja teisel poolel on juttu õpiku selles paragrahvis? Mida te teate sama aja ainelisest kultuurist?

[1] *Professionaalne* — elukutseline.

§ 57. ESIMENE REVOLUTSIOONILINE ÜLESKUTSE VÕITLUSELE PÄRISORJUSE JA ISEVALITSUSE VASTU.

1. Pärisorjus ja isevalitsus takistavad Venemaa arenemist. Näis, et XVIII sajandi lõpul oli pärisorjuslik Vene impeerium oma võimsuse tipul. Vene keisririik ulatus nüüd Valgest ja Balti merest Musta mere kallasteni. Venemaal oli lahingutes kuulsaks saanud võimas armee ja laevastik. Aadlik tundis end oma mõisas käskijana. Ta võis talupoegadega ümber käia, kuidas soovis, neid müüa ja kinkida või maha mängida kaardilaual.

Kuid ajalooline arenemine ise õõnestas seda aadli-Venemaa võimsust ja õitsengut seestpoolt. Pärisorjuslik kord pidurdas tööstuse ja põllumajanduse arenemist. Ta takistas vabapalgalise töö kasvu ja segas kultuuri arenemist. Pärisorje ei lastud ülikooli.

Andekate inimeste — Polzunovi, Kulibini ja teiste leiutised ei leidnud kasutamist.

Inglismaa ja Prantsusmaa olid läbi teinud kodanlikud revolutsioonid. Seal arenes kapitalistlik palgatöö, tekkis uus klass — proletariaat. Eesrindlikes riikides oli antud hoop absolutismile. Venemaal aga võimutses endiselt isevalitsus, kes hoolitses aadli huvide eest.

Ometi oli Venemaa tulvil sisemist jõudu ning arenes takistavate pärisorjuslike jõudude kiuste. Arusaamine vajadusest võidelda pärisorjusliku korra ja isevalitsuse vastu tungis üha sügavamalt Venemaa parimate, eesrindlike inimeste teadvusse.

2. A. N. Radištšev ja tema «Reis Peterburist Moskvasse». Raamatu kaanel ei olnud autori nime. Selle raamatu lehekülgedelt aga paiskus Katariina II-le näkku revolutsioonileek.

Millest see raamat jutustas? Raamatu autor jutustas jõuliselt ja kirg-

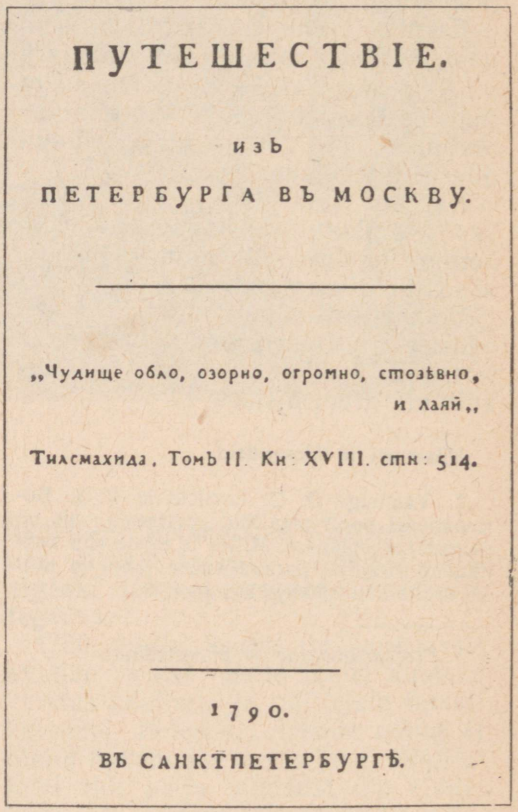

ПУТЕШЕСТВІЕ.

ИЗЪ

ПЕТЕРБУРГА ВЪ МОСКВУ.

„Чудище обло, озорно, огромно, стозѣвно, и лаяй„

Тилемахида, Томъ II. Кн: XVIII. стн: 514.

1790.

ВЪ САНКТПЕТЕРБУРГѢ.

A. N. Radištševi raamatu «Reis Peterburist Moskvasse» esimese väljaande tiitelleht.

likult pärisorjusliku korra ebaõiglusest ning kahjulikkusest. Ta nimetas mõisnikke «ahneteks metsloomadeks, täitmatuteks kaanideks».

Lugege, mida ta ütles mõisniku kohta, kes julmalt rõhus oma talupoegi: «Metslane! Sa pole väärt kodaniku nime kandma. Sinu vara on saadud röövimise teel. Andke talle varga nimi, hävitage tema põllutööriistad, põletage maha tema rehed, küünid ja aidad, puistake tulekahju tuhk laiali põldudele, kus ta on toime pannud piinamisi.»

Autor kutsus üles pärisorjuslikku korda täielikult hävitama ja talupoegi vabastama. Ta tunnistas, et talupojal on õigus mõisnike vastu üles tõusta.

«Oo! kui need raskete ahelatega koormatud orjad, oma meeleheites metsikud, lööksid raudadega, mis neid orjastavad, puruks meie pead, oma isandate ebainimlikud pead, ja verega oma põllud punaseks värviksid! Mis kaotaks riik selle läbi? Peagi tõuseksid nende keskelt suured mehed, et mahalöödud sugu asendada, kuid nemad arvaksid endast teisiti ja kaotaksid õiguse rahvast rõhuda. See pole unistus; mu pilk tungib läbi aja tihedast eesriidest, mis meie silmade eest tulevikku varjab; ma näen läbi terve aastasaja . . .»

Raamat oli suunatud isevalitsuse vastu. Tema autor oli vabariiklane. Ta oli arvamisel, et kõrgeim võim riigis peab kuuluma rahvale. Temale oli tsaar «kurjategija, kõige jõhkram kurjategija». Tundmatu autor kutsus üles isevalitsust hävitama.

«See on mäss!» hüüdis Katariina II pärast raamatu läbilugemist hirmunult. «Selle autor on mässaja, hullem kui Pugatšov!»

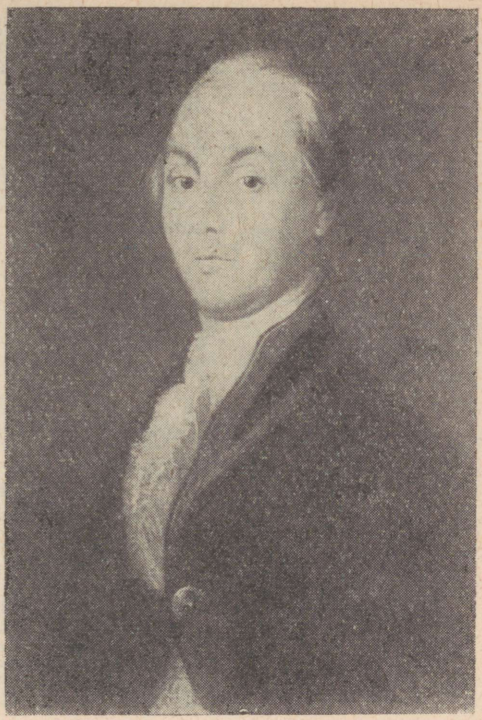

A. N. Radištševi portree. (*Tundmatu kunstniku töö. XVIII sajand.*)

Katariina II andis käsu arreteerida raamatu müüja. Tema käest pressiti välja autori nimi. Osutus, et raamatu oli kirjutanud A. N. Radištšev.

Aleksander Nikolajevitš Radištšev sündis 1749. aastal aadliku perekonnas. Maal elades tutvus ta pärisorjuslike talupoegade eluoluga. Seejärel õppis ta Moskvas ja Peterburis.

Vanaeit hüti ees. (*A. P. Rjabuškini maali järgi.*) *Kirjeldage talurahva elutingimusi selle maali ja õpikus toodud katkendi järgi A. N. Radištševi raamatust.*

Ta luges palju, mõtiskles, võrdles ja kõrvutas elunähtusi. Ta saadeti õppima välismaale, kus ta viibiski hulga aastaid. Radištšev valdas nelja võõrkeelt ja oli lugenud palju välismaa revolutsioonilisi raamatuid. Venemaal teenis ta lihtsa ametnikuna Senatis, seejärel tolliametis. Seal ümbritsesid teda nürimeelsed ametnikud, altkäemaksuvõtjad ja kroonuvargad. Radištševil kujunes üha selgemini välja omaenda kriitiline suhtumine kogu tsaari-Venemaa riigikorrasse. Eriti suurt mõju avaldas noorele Radištševile Jemeljan Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõda. Aja jooksul sai Radištševist *revolutsiooniline vabariiklane.* Oma raamatus «Reis Peterburist Moskvasse» paljastas ta kogu feodaal-pärisorjuslikku süsteemi tervikuna ning kutsus üles seda süsteemi revolutsiooni teel hävitama.

Katariina II pani Radištševi vang-

lasse. Kohus mõistis ta surma, kuid Katariina ei julgenud seda otsust lasta täide viia. Ta oli tuttav Euroopa filosoofidega ning mängis «valgustatud» tsaarinnat. Mis oleks siis tema kohta Euroopas öeldud? Katariina II muutis Radištševi kohta käiva surmaotsuse ja saatis ta kümneks aastaks asumisele Ida-Siberisse, kauge Ilimski kindlusvanglasse.

Radištšev oli asumisel kuus rasket aastat. Peterburis kostsid Radištševi eest sõbrad. Nii läks korda teda enne tähtaega vabastada. Pärast asumiselt tagasitulekut astus Radištšev teenistusse seaduste koostamise komisjoni. Siin pani ta kirja niisuguse vabadust taotleva seaduseelnõu, et ülemused ähvardasid teda teist korda Siberisse asumisele saata. Hingeliselt murtud ja haige Radištšev ei pidanud sellele ähvardusele vastu: ta võttis mürki ja suri 1802. aasta septembris.

Aleksander Nikolajevitš Radištšev astus Venemaal esimesena välja isevalitsuse ja pärisorjusliku süsteemi vastu tervikuna. Ta ei piirdunud ainult selle süsteemi üksikute vigade arvustamisega, nagu tegid teised nende aastate eesrindlikud inimesed, vaid kutsus üles pärisorjuslikku korda ja isevalitsust täielikult hävitama üldise rahvaülestõusu teel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustage ajaloolisi tingimusi, milles kujunesid A. N. Radištševi vaated.
2. Mispärast Katariina II nimetas A. N. Radištševit «mässajaks, hullemaks kui Pugatšov»?
3. Millele kutsus üles raamatu «Reis Peterburist Moskvasse» autor?
4. Mille poolest erinevad A. N. Radištševi ning Venemaa talurahvasõdade juhtide S. Razini ja J. Pugatšovi eesmärgid?
5. Milles seisneb A. N. Radištševi ning tema raamatu «Reis Peterburist Moskvasse» ajalooline tähtsus?

DOKUMENT.

A. N. RADIŠTŠEV TALUPOEGADE RÕHUMISEST MÕISNIKE POOLT.

Katkend A. N. Radištševi teosest «Reis Peterburist Moskvasse».

Esimest korda silmitsesin ma tähelepanelikult talutare kogu sisustust. Esimest korda pöörasin oma südame selle poole, mis tänini oli temast mööda libisenud. Neli seina poolest saadik, nagu ka kogu lagi, nõega kaetud; põrand pragudes, millel vähemalt verssokipaksune porikiht; ahi ilma korstnata, kuid siiski hea kaitse külma vastu, ja suits, mis igal hommikul nii talvel kui suvel tarre tungib; aknaaugukesed, mille ette loomapõied tõmmatud, lasevad keskpäeval hämarat valgust läbi; kaks-kolm potti (õnnelik on see tare, kui üheski neist iga päev palja vee peal keedetud kapsaid leidub). Puust kauss ja kettad, mida taldrikuteks nimetatakse; kirve abil valmistatud laud, mida pühade eel kraabiga puhastatakse. Küna sigade ja vasikate söötmiseks, kui sääraseid loomi on; magada nendega koos, neelata õhku, milles põlev küünal paistab nagu läbi udu, nagu eesriide tagant. Õnneks on astja kaljaga, mis hapu nagu äädikas, ja õues saun, milles, kui seal

parajasti ei vihelda, magavad loomad. Takune särk ja kuresaapad, väljaskäimiseks jalarätid ja viisud. Niimoodi elavad need, keda õigusega peetakse riigi külluse, jõu ning vägevuse allikaks; kuid samas on näha seaduste nõrkust, puudusi ja nende kuritarvitamist, nende nõnda-ütelda karedat külge. Seal võib näha aadli ahnust, röövimist, talupoegade piinasid ja kaitsetut kerjuslikku seisukorda... Ahned metsloomad, täitmatud kaanid, mis me jätame talupojale? Seda, mida me ei saa neilt võtta — õhu. Jah, ainult õhu. Sageli me võtame temalt mitte ainult maa annid, leiva ja vee, vaid isegi valguse... Seadus keelab temalt võtta elu. Kuid ainult korraga. Kui palju võimalusi on aga võtta see temalt pikkamisi! Ühel pool on peaaegu täielik võim, teisel pool — kaitsetu nõrkus. Sest mõisnik on talupoja kohta seadusetegija, kohtunik, otsuse täideviija ja soovi korral nõudja, kelle vastu kostja mitte midagi ütelda ei tohi. See on ahelaisse needitu saatus, see on haisvasse vangikongi heidetu saatus, see on ikkes härja saatus...

Ülesandeid.

1. Iseloomustage selle katkendi põhjal Radištševi suhtumist pärisorjuslikusse korrasse.
2. Võrrelge õpiku (§ 57) ja dokumendi teksti. Millega nad teineteist täiendavad?

VIII PEATÜKI KOKKUVÕTE.

XVIII sajandi teisel poolel arenesid Venemaal uued, tol ajal progressiivsed kapitalistlikud suhted: suurenes manufaktuurne tootmine, hoogustus vabapalgalise tööjõu kasutamine, jätkus ülevenemaalise turu väljakujunemine (tuletage meelde, mis on ülevenemaaline turg ja millal ta hakkas arenema), tugevnesid kaubandussidemed välisriikidega.

Uued, kapitalistlikud suhted õõnestasid tol ajal Venemaal valitsevat feodaal-pärisorjuslikku korda. Kaubalis-rahaliste suhete arenemine õõnestas vana naturaalmajandust. Teoorjuse ja obroki ülemäärane suurendamine laostas talupoegade majapidamist. See raskendas omakorda mõisamaade harimist sundtöö ja talupoegade inventari abil. Vabapalgalise töö kasutamine hakkas manufaktuuridest pärisorjade sundtööd välja tõrjuma.

Vastuolude teravnemine uute, kapitalistlike suhete ja endiselt valitseva feodaalkorra vahel, pärisorjusliku rõhumise erakordne suurenemine, mis XVIII sajandi teisel poolel jõudis haripunkti — need asjaolud viisid Venemaa ajaloos suurima talurahvasõjani, mis toimus J. Pugatšovi juhtimisel aastail 1773—1775.

Otsides uusi teid oma positsioonide kindlustamiseks, pidas Venemaa aadel XVIII sajandi teisel poolel kaks sõda Türgiga (meenutage, millal need toimusid ja millised olid nende tulemused), võttis osa Poola jagamistest (millal need toimusid ja mis oli nende tagajärg), võitles

Prantsuse kodanliku revolutsiooni ja Prantsuse kodanliku vabariigi vastu.

XVIII sajandil peetud sõdade tulemusena laienes tunduvalt Vene riigi territoorium. Venemaa sai vajaliku juurdepääsu Mustale merele ja kindlustas oma positsioone lõunas. Lahendati Paremkalda Ukraina ja Valgevenemaa Venemaaga taasühendamise ajalooline ülesanne. Leedu läks Venemaa koosseisu.

XVIII sajandi teisel poolel peetud sõdades arenes edasi vene sõjakunst. Vene sõdurite kangelasteod P. A. Rumjantsevi ja A. V. Suvorovi juhtimisel ning merelahingud G. A. Spiridovi ja F. F. Ušakovi juhatusel tõstsid kõrgele vene sõduri ja meremehe kuulsuse.

XVIII sajandi teisel poolel levis mõisnike maavaldus ja pärisorjuslik kord uutele laialdastele aladele, kinnitades kanda Musta mere ning Aasovi mere äärsetes steppides, Krimmis ja Kaukaasia eelmäestiku piirkonnas. Mõisnikud püüdsid oma diktatuuri enam tugevdada. Välispoliitikas hakkas tsarism (alates Prantsuse kodanlikust revolutsioonist) muutuma Euroopa sandarmiks, vabadusliikumise üheks kõige jõhkramaks lämmatajaks.

Suured olid eesrindlike teadlaste ja kunstitegelaste saavutused (kirjanduse, arhitektuuri, maalikunsti, skulptuuri ja teatri valdkonnas) XVIII sajandi teisel poolel. M. V. Lomonossovi teaduslikud tööd, B. Rastrelli, V. Baženovi, M. Kazakovi ning kümnete ja sadade pärisorjade-ehitusmeistrite ja kunstnike loo-ming rikastasid Venemaa ning kogu maailma teadust ja kunsti.

XVIII sajandi lõpul kõlas Venemaal esimene revolutsiooniline üleskutse pärisorjusliku korra ja isevalitsuse vastu tervikuna. A. N. Radištševi raamat «Reis Peterburist Moskvasse» äratas revolutsioonilise mõtte meie maal. Radištševi poolt heisatud võitluslippu kandsid edasi Venemaa revolutsionääride järgmised põlvkonnad.

Küsimusi ja ülesandeid VIII peatüki kordamiseks.

1. Mida uut oli Venemaa majanduslikus arenemises XVIII sajandi teisel poolel? Mis takistas uue arenemist Venemaa majanduses ja mispärast?
2. Mida te teate kapitalistlike suhete ja feodaalsuhete erinevusest?
3. Milline oli Venemaa poliitiline kord XVIII sajandi teisel poolel? Millised muutused toimusid XVIII sajandi jooksul aadlike, kaupmeeste, manufaktuuriomanike ja talupoegade olukorras?
4. Millega on seletatav klassivõitluse teravnemine Venemaal? Mispärast toimus suurim talurahvasõda Venemaal XVIII sajandi teisel poolel? Missugune on J. Pugatšovi juhtimisel toimunud talurahvasõja ajalooline tähtsus?
5. Iseloomustage Venemaa välispoliitika põhisuunda XVIII sajandi teisel poolel. Leidke kaardil tähtsamate lahingute paigad. Iseloomustage Venemaa poolt XVIII sajandi teisel poolel peetud sõdade tulemusi.
6. Millised olid teaduse ja kunsti peamised saavutused Venemaal XVIII sajandi keskel ja teisel poolel? Mis segas sel ajal kultuuri arenemist? Mispärast?
7. Milles avaldus eesrindlike inimeste võitlus pärisorjusliku korra ja isevalitsuse vastu?
8. Kuidas toimus XVIII sajandil teie koduvabariigi arenemine majanduse, ühiskondlike suhete ja kultuuri valdkonnas?

KRONOLOOGILINE TABEL.

I. Ürgkogukondlik ja orjanduslik kord meie maa ajaloos. Muistsed slaavlased.

700 000—100 000 aastat e. m. a. — Ürginimeste esimesed asulapaigad meie maa territooriumil.

100 000—30 000 aastat e. m. a. — Üleminek ürgkarjalt sugukondlikule kogukonnale.

30 000—3 000 aastat e. m. a. — Sugukondlikud kogukonnad.

I aastatuhat e. m. a. — Esimesed orjanduslikud riigid meie kodumaa lõunaosas (Urartu, Horezm, Bosporuse riik jt.).

VI—VIII sajand — Ürgkogukondliku korra lagunemine idaslaavlastel.

II. Feodalismi tekkimine ja arenemine (IX sajand — XVIII sajandi esimene pool).

IX sajand — Vana-Vene riigi tekkimine keskusega Kiievis.

X sajand — Vürst Svjatoslavi sõjaretked.

988 — Ristiusu kehtestamine vürst Vladimiri ajal.

1019—1054 — Jaroslav Targa valitsemisaeg Kiievis. «Vene õigus».

1068 — Rahva ülestõus Kiievis.

1113—1125 — Vladimir Monomahhi valitsemisaeg Kiievis.

XII—XIII sajand — Vana-Vene riigi feodaalne killustatus.

1147 — Moskva esmakordne mainimine kroonikas (vürst Juri Dolgoruki ajal).

XI sajandi lõpp — XIII sajandi algus — Gruusia tugevnemine David Ehitaja ja Tamaara valitsemisajal.

XII—XIII sajand — Horezmi tugevnemine Kesk-Aasias.

XIII sajandi algus — Tšinghis-khaani vägede sissetung Kesk-Aasiasse ja Taga-Kaukaasiasse.

1237—1240 — Batu sõjaretked Venemaale. Vene rahva kangelaslik võitlus mongolitatari vallutajate vastu.

1240 — Vene väed Aleksander Jaroslavitši juhtimisel purustavad rootsi feodaalid Neeva jõel.

1242 — Vene väed Aleksander Nevski juhtimisel purustavad saksa rüütlid Peipsi järvel (Jäälahing).

XIV sajand — Leedu suurvürstiriigi tugevnemine.

XIV sajand — Moskva vürstiriigi tugevnemine Ivan Kalita ja Dimitri Donskoi ajal.

1380 — Kulikovo lahing. Vene vägede võit.

1410 — Grünwaldi lahing. Slaavi rahvaste ja leedulaste ühendatud jõudude võit Teutooni ordu rüütlite üle.

1462—1505 — Ivan III (kogu Venemaa valitseja) valitsemisaeg.
1480 — Mongoli-tatari khaanide ikke kukutamine.
1497 — Ivan III «Sudebnik».
1533—1584 — Ivan IV Groznõi troonilolek ja valitsemisaeg (al. 1547. a.). Isevalitsuse kehtestamine Venemaal.
1552—1556 — Volgamaade ühendamine Vene riigiga.
1558—1583 — Liivi sõda.
1565 — Opritšnina sisseseadmine.
1581 — Jermak Timofejevitši retke algus Lääne-Siberisse.
1581 — Keeluaastate kehtestamine (talupoegade lahkumise keelamine).
XVII sajandi algus — Esimene talurahvasõda Venemaal.
1606—1607 — Talurahvasõja suurim tõus — ülestõus Ivan Bolotnikovi juhtimisel.
XVII sajandi algus — Poola ja rootsi feodaalide interventsioon.
1612 — Rahva maakaitsevägi K. Minini ja D. Požarski juhtimisel. Moskva vabastamine interventidest.
1645—1676 — Aleksei Mihhailovitši valitsemisaeg. Isevalitsuse tugevnemine.
1649 — «Maakogu seadustik». Talupoegade lõplik pärisorjastamine.
1648—1650 — Rahva ülestõusud Moskvas, Pihkvas, Novgorodis ja teistes linnades.
1648—1654 — Ukraina rahva vabadussõda Bogdan Hmelnitski juhtimisel.
1654 — Perejaslavi raada. Ukraina taasühinemine Venemaaga.
1670—1671 — Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel.
1682—1725 — Peeter I valitsemisaeg. Vene impeeriumi moodustamine. Absolutismi kindlustumine Venemaal.
1700—1721 — Põhjasõda Rootsiga. Väljapääsu võitmine Balti merele.
1707—1709 — Ülestõus Donil K. Bulavini juhtimisel.
1709 — Rootsi armee purustamine Poltaava all.
1714 — Vene laevastiku võit Hangö neeme juures.
1711—1765 — M. V. Lomonossovi elu ja tegevus.
1756—1763 — Seitsmeaastane sõda. Venemaa osavõtt sellest sõjast.

III. Feodalismi lagunemise algus. Kapitalistlike suhete arenemine Venemaal (XVIII sajandi teine pool).

1762—1796 — Katariina II valitsemisaeg. Pärisorjuse kõrgeim arenemisjärk Venemaal.
1768—1774 — Esimene Vene-Türgi sõda Katariina II ajal. Venemaa saavutab väljapääsu Mustale merele.
1772—1795 — Poola jagamised. Valgevenemaa, Paremkalda Ukraina ja Leedu ühendamine Venemaaga.
1773—1775 — Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel.
1783 — Krimmi liitmine Venemaaga.
1787—1791 — Teine Vene-Türgi sõda Katariina II ajal. Musta mere põhjaranniku liitmine Venemaaga.
1799 — Vene armee Itaalia- ja Šveitsi-sõjaretked A. V. Suvorovi juhtimisel.
1749—1802 — Suure vene revolutsionääri A. N. Radištševi elu ja tegevus. Esimene revolutsiooniline üleskutse pärisorjuse ja isevalitsuse hävitamiseks.

OSKUSSÕNU AJALOOST.

«Aadli armukiri» — § 50, p. 4.
Aadlikud — § 25 p. 1.
Aadli peamees — § 50, p. 4.
«Aadli vabaduste kiri» — § 48, p. 4.
Absoluutne monarhia — § 35, p. 1; § 45, p. 2.
Alamdjakk — § 26, p. 1.
Alepõllundus — § 5, p. 1.
Antiikne — § 4, p. 5.
Arkatuur e. kaarestik (arhitektuuris) — § 13, p. 4.
Asehaldur — § 26, p. 1.
Assamblee — § 46, p. 5.
«Auastmete tabel» — § 45, p. 2.

Barokk (arhitektuuris) — § 55, p. 1.
«Bironlus» — § 47, p. 1.
Bojaar — § 6, p. 2.
Bojaaride Duuma — § 26, p. 1.
Bürokraatlik riigiaparaat — § 45, p. 2.

Djakk — § 26, p. 1.
«Domostroi» — § 30, p. 7.

Elatis — § 26, p. 2.

Favoriit — § 50, p. 4.
Feodaalkord — II peatüki kokkuvõte.
«Feodaalne redel» — § 10, p. 5.
Feodaalsed kodusõjad — § 10, p. 3.
Freskod — § 11, p. 2.

Grivna — § 9, p. 3.

Holopp — § 6, p. 2.

Interventsioon — V peatüki kokkuvõte.
Intriig — § 47, p. 3.
Isevalitsuslik võim — § 27, p. 4; § 35, p. 1.
Islam — § 17, p. 2.

Jassak — § 39, p. 2.
Jüripäev — § 26, p. 2.

Kaardiväepolgud — § 45, p. 1.
Kalõm — § 17, p. 2.
Kasakad — § 36, p. 2.
Kaubalis-rahalised suhted — § 34, p. 3.
Kaup — § 34, p. 2.
Keeluaastad — § 27, p. 5.
Khaani baskakid — § 19, p. 3.
Khaani jarlõkk — § 19, p. 3.
Kinkekiri — § 27, p. 4.
Kirikulõhe — § 35, p. 5.
Kirjad kasetohul — § 14, p. 6.
Klassitsism (arhitektuuris) — § 55, p. 3.
Kohajärgus — § 26, p. 1.
Kolleegiumi assessor — § 45, p. 2.
Kolleegiumid — § 45, p. 2.
Kolleegiumi registraator — § 45, p. 2.
Kolmeväljasüsteem — § 12, p. 1.
Kreis — § 35, p. 3.
Kroonika — § 11, p. 4.

Kubermang — § 45, p. 2.
Kuberner — § 45, p. 2.
Kultuur — § 40; sissejuhatus.
Kunst — § 11; sissejuhatus.
Kunstikamber — § 46, p. 2.
Kärgsulatustehnika — § 14, p. 6.
Künnipõllundus — § 2, p. 5.

Laadad — § 22, p. 3.
Linnapossaad — § 22, p. 3.

Maakogu — § 27, p. 3; § 33, p. 3.
«Maakogu seadustik» — § 34, p. 4.
Manufaktuur — § 34, p. 2.
Matriarhaat — § 2, p. 2.
Metropoliit — § 23, p. 2.
Mosaiik — § 11, p. 2.
Mustaadralised talupojad — § 22, p. 4.
Mõisnik — § 22, p. 4.

Naaberkogukond — § 5, p. 2.
Naturaalmajandus — § 6, p. 1.
Nekrutid — § 45, p. 1.

Opritšnina — § 27, p. 4.
Orjanduslik kord — I peatüki kokkuvõte.
Orjusesse sattunud holopid — § 31, p. 2.
Osastisvürst — § 10, p. 2; § 23, p. 3.

Paganausk — § 5, p. 4.
Patriarhaat — § 2, p. 5.
Pearaha — § 44, p. 2.
Pilaster — § 13, p. 4.
Poljuudje — § 5, p. 2.
Possaadnik — § 14, p. 4.
Possessioonitalupojad — § 44, p. 1.
Prikaasid — § 26, p. 1.
Proletaarlased — § 41, p. 1.
Pärisorjus — § 26, p. 2.
Pärisorjuslikud talupojad — § 31, p. 1.
Pärusmaa (votšina) — § 9, p. 2.
Püha Sinod — § 45, p. 2.

Reduudid — § 43, p. 2.
Registrid — § 36, p. 2.
Registritalupojad — § 44, p. 1.
Regulaararmee — § 45, p. 1.
Religioon — § 2, p. 4.
Riik — § 3, p. 1.
Rjadoovitš — § 6, p. 2.
Rzecz Pospolita — § 29, p. 3.

Satraap, satraapia — § 3, p. 3.
«Seitsme bojaari valitsus» — § 33, p. 1.
Senat — § 45, p. 2.
Slobodaa — § 22, p. 3.
Smerdid — § 6, p. 2.
Streletsipolgud — § 35, p. 4.
Sugukondlik kogukond — § 2, p. 3.
Sätteaastad — § 31, p. 2.

Zakup — § 6, p. 2.
Zaporožje Setš — § 26, p. 2.

Talupoegade jaosmaad — § 31, p. 1.
Talurahva kihistumine — § 48, p. 2.
Talurahvasõda — § 32, p. 1.
Teenismõis — § 22, p. 4; § 27, p. 1.
Telkkuplite stiil (arhitektuuris) — § 30, p. 3.
Teoorjuslik majandus — § 31, p. 1; § 34, p. 1.
Toitmine — § 26, p. 1.
Tootmisvahendid — § 31, p. 1.
Tsensuur — § 52, p. 2.
Tsentraliseeritud riik — § 26, p. 1.
Tsifiirkoolid — § 46, p. 1.
Tšadraa (parandžaa) — § 17, p. 2.
Tuhatnik — § 14, p. 4.

Unioon — § 21, p. 2.

Vabrikutootmine — § 48, p. 1.
Valitseja (ogništšaanin) — § 9, p. 2.
Varafeodaalne riik — § 7, p. 1.
Varjaagid — § 7, p. 3.
Veetše — § 7, p. 1; § 14, p. 4.
Venemaa (Russ) — § 5, p. 2.
«Vene Õigus» — § 9, p. 3.
Vojevood — § 35, p. 3.
Väikekaubatootmine — § 34, p. 2.
Välismaise korraga polgud — § 35, p. 4.

Ülevenemaaline turg — § 34, p. 3.
Ürgkogukondlik kord — § 2, p. 5.

SISUKORD.

Õpiku autoreilt VII klassi õpilastele 3
Kuidas töötada õpikuga 6

I. Ürgkogukondlik ja orjanduslik kord

I peatükk. **Ürgkogukondlik ja orjanduslik kord meie maa ajaloos. Muistsed slaavlased** 7
§ 1. Meie maa vanimad elanikud 7
§ 2. Sugukondliku kogukonna asulad 11
§ 3. Orjanduslikud riigid Taga-Kaukaasias ja Kesk-Aasias 16
§ 4. Musta mere põhjaranniku rahvad kauges minevikus 20
§ 5. Idaslaavlased kauges minevikus 24
I peatüki kokkuvõte 29

II. Feodalismi tekkimine ja arenemine

II peatükk. **Vana-Vene riik. Varafeodaalne riik keskusega Kiievis (IX sajandist kuni XII sajandi alguseni)** 32
§ 6. Klasside tekkimine idaslaavlastel 32
§ 7. Vana-Vene riigi tekkimine 34
§ 8. Vana-Vene riigi tugevnemine 39
§ 9. Feodaalsuhete arenemine. «Vene Õigus» 41
§ 10. Rahva ülestõusud. Feodaaltülid 45
§ 11. Vana-Vene kultuur 48
II peatüki kokkuvõte 52

III peatükk. **Feodaalne killustatus meie kodumaa territooriumil** . . . 54

§ 12. Venemaa feodaalne killustatus 54
§ 13. Vladimiri suurvürstiriik 56

§ 14. Suur-Novgorod 62
§ 15. Galiitsia-Volõõnia vürstiriik. Venemaa feodaalse killustatuse tagajärjed 69
§ 16. Feodalismi arenemine Taga-Kaukaasias 72
§ 17. Feodaalsuhete arenemine Kesk-Aasias. Horezmi tõus 76
§ 18. Mongolite-tatarlaste sissetungi algus. Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia rahvaste võitlus mongoli-tatari vallutajate vastu 80
§ 19. Vene rahva võitlus mongolite-tatarlaste sissetungi vastu 83
§ 20. Vene rahva ja Baltimaade rahvaste võitlus rootsi ja saksa feodaalide vastu 89
§ 21. Ukraina, Valgevenemaa ja Leedu rahvad võitluses saksa feodaalide agressiooni vastu 93
III peatüki kokkuvõte 96

IV peatükk. **Tsentraliseeritud Vene riigi tekkimine ja arenemine** . . . 98

§ 22. Tsentraliseeritud Vene riigi tekkimise ja arenemise eeldused . . . 99
§ 23. Moskva tõus XIV sajandil 104
§ 24. Kulikovo lahing 107
§ 25. Vene alade ühendamine ühtseks riigiks. Mongoli-tatari khaanide ikke kukutamine 111
§ 26. Tsentraliseeritud Vene riik XV sajandi lõpul ja XVI sajandi alguses 114
§ 27. Riigivõimu tugevnemine Ivan IV ajal 120
§ 28. Volgamaa ja Lääne-Siberi ühendamine Vene riigiga 126
§ 29. Venemaa võitlus väljapääsu eest Balti merele 129
§ 30. Kultuuri arenemine XIV—XVI sajandil 133
IV peatüki kokkuvõte 140

V peatükk. **Talurahvasõda XVII sajandi alguses. Võitlus poola ja rootsi feodaalide interventsiooni vastu** 143

§ 31. Vene riik XVI sajandi lõpul ja XVII sajandi alguses 143
§ 32. Esimene talurahvasõda Venemaal 146
§ 33. Vene rahva võitlus poola ja rootsi vallutajate vastu XVII sajandi alguses 149
V peatüki kokkuvõte 153

VI peatükk. **Riigi majanduslik ja poliitiline arenemine XVII sajandil** 155

§ 34. Venemaa majanduslik arenemine XVII sajandil 155
§ 35. Venemaa poliitiline arenemine XVII sajandil 160
§ 36. Ukraina ja valgevene rahva rõhumine poola feodaalide poolt. Zaporožje Setš 167
§ 37. Ukraina ja valgevene rahva vabadussõda poola feodaalide vastu. Ukraina taasühinemine Venemaaga 169
§ 38. Talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel 173
§ 39. Siber XVII sajandil 180
§ 40. Kultuuri arenemine Venemaal XVII sajandil 184
VI peatüki kokkuvõte 191

VII peatükk. **Feodaalse Venemaa edasine arenemine. Vene impeeriumi tekkimine** 193

§ 41. Venemaa XVII ja XVIII sajandi vahetusel 193
§ 42. Põhjasõja algus 196
§ 43. Poltaava lahing. Vene laevastiku võidud 199
§ 44. Majanduse arenemine. Rahva ülestõusud 203
§ 45. Riigireformid Peeter I valitsemisajal 206
§ 46. Kultuur ja haridus. Peeter I ümberkorralduste tähtsus 208
§ 47. Venemaa XVIII sajandi keskpaigas 215
VII peatüki kokkuvõte 220

III. Feodalismi lagunemine ja kapitalistlike suhete arenemine Venemaal

VIII peatükk. **Feodalismi lagunemise algus ja kapitalistlike suhete arenemine Venemaal XVIII sajandi teisel poolel** 222

§ 48. Uued jooned majanduselus. Pärisorjusliku rõhumise suurenemine feodalismi lagunemise perioodil 222
§ 49. Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel 231
§ 50. Talurahvasõja lüüasaamine. Aadlidiktatuuri tugevnemine 234
§ 51. Venemaa välispoliitika XVIII sajandi teisel poolel. Vene-Türgi sõjad 237
§ 52. Tsarism võitluses Prantsuse kodanliku revolutsiooni vastu 241
§ 53. Tsarismi osavõtt sõdadest Prantsuse vabariigi vastu XVIII sajandi lõpul. Vene sõjakunsti arenemine 244
§ 54. Kultuur Venemaal XVIII sajandi teisel poolel. Teadus. Haridus . . 249
§ 55. Vene kunsti arenemine. Arhitektuur 254
§ 56. Maalikunst. Skulptuur. Teater 258
§ 57. Esimene revolutsiooniline üleskutse võitlusele pärisorjuse ja isevalitsuse vastu 264
VIII peatüki kokkuvõte 268
Kronoloogiline tabel 271
Oskussõnu ajaloost 273

Милица Васильевна Нечкина. Павел Соломонович Лейбенгруб. ИСТОРИЯ СССР. УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ ДЛЯ 7 КЛАССА. Издание 5-е. На эстонском языке. Перевели с русского Э. Каарде и Э. Сыгель. Художественное оформление Э. Тали. Издательство «Валгус», Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja H. Liiv. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja S. Kohu. Korrektorid H. Kull ja M. Pall. Laduda antud 9. X 1969. Trükkida antud 5. I 1970. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 70×90/16. Trükipoognaid 17,5 + kleebised ja kaardid. Tingtrükipoognaid 22,23. Arvestuspoognaid 21,79. Trükiarv 10 000. Tellimuse nr. 5977. Hans Heidemanni nimeline Trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind 67 kop.

67 kop

A
30508

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00967431 0